ORTAÖĞRETİM

TARİH
11

DERS KİTABI

YAZARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Erol YÜKSEL
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KAPAR
Dr. Özgür BAĞCI
Ferhat BİLDİK
Kazım ŞAHİN
Leyla ŞAFAK
Murat ARDIÇ
Süleyman YILDIZ
Yasemin ARDIÇ

DEVLET KİTAPLARI
……………………., 2021

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI ....: 7074
DERS KİTAPLARI DİZİSİ ....: 1227

EDİTÖR

Dr. Özgür BAĞCI

Ferhat BİLDİK

DİL UZMANI

Ali Ünal AYAN

GÖRSEL TASARIM UZMANI

Lütfiye Ebru KÜÇÜKKERNİÇ

Muhammet Mustafa ÜNLÜ

GRAFİK TASARIM UZMANI

Hilal YAŞAR

Turgut TURGUT

ISBN 978-975-11-4963-3

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun 18.04.2019 gün ve 8 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

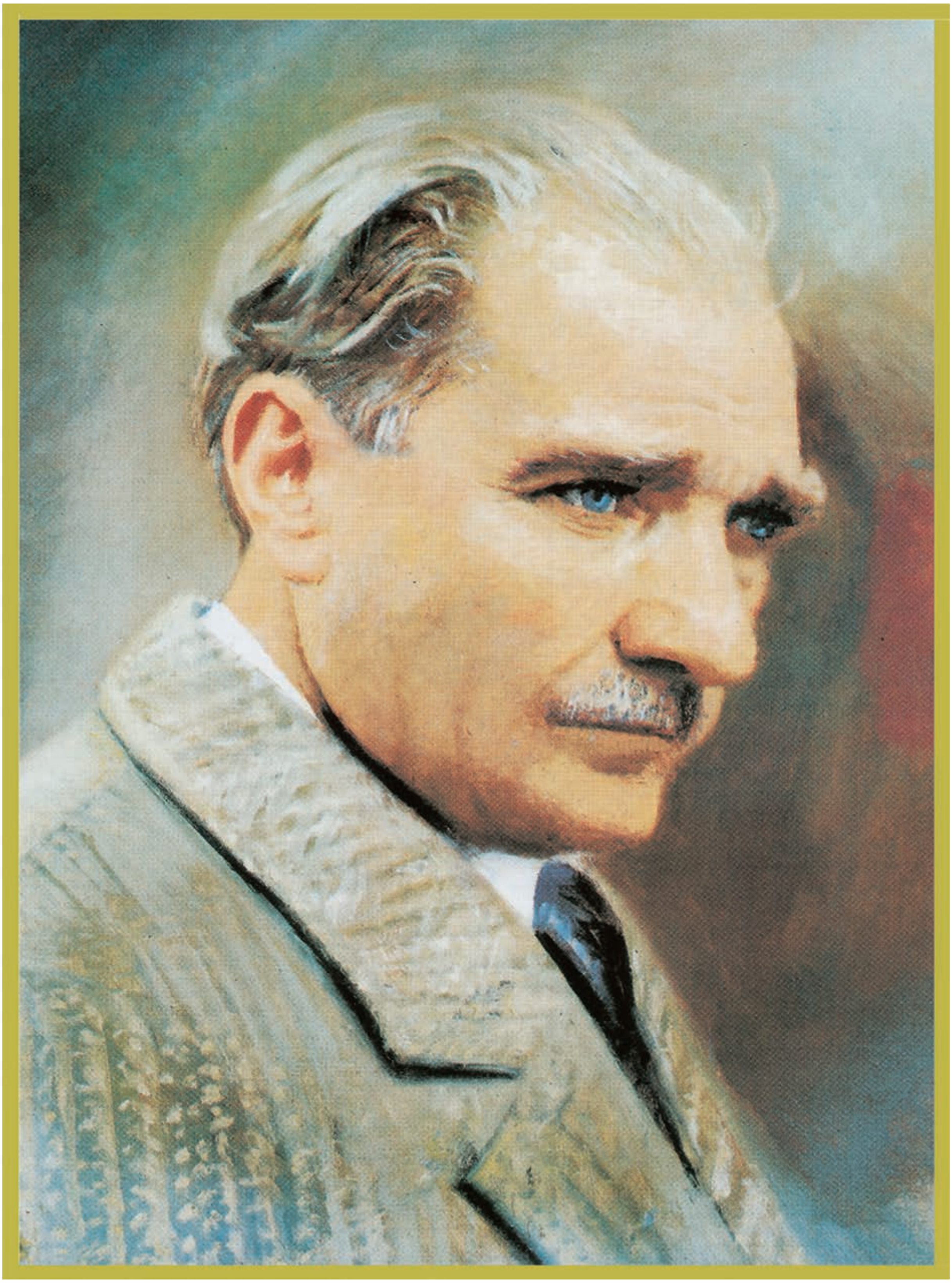
GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

1. ÜNİTE

DEĞİŞEN DÜNYA DENGELERİ KARŞISINDA OSMANLI SİYASETİ (1595-1774)

2. ÜNİTE

DEĞİŞİM ÇAĞINDA AVRUPA VE OSMANLI

3. ÜNİTE

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DENGE STRATEJİSİ (1774-1914)

4. ÜNİTE

DEVRİMLER ÇAĞINDA DEĞİŞEN DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİ

5. ÜNİTE

SERMAYE VE EMEK

6. ÜNİTE

XIX VE XX. YÜZYILDA DEĞİŞEN GÜNDELİK HAYAT

KİTABIN TANITIMI

Ünitenin numarasını gösterir.

Ünitenin adının yer aldığı bölümdür.

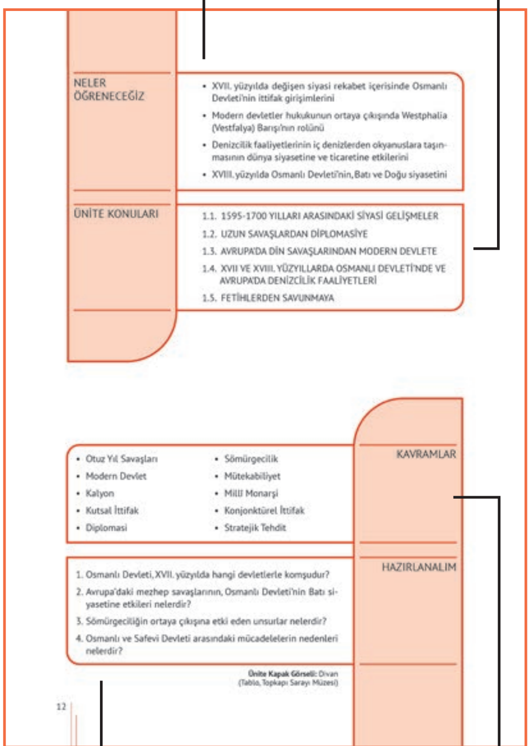
Ünitenin içeriğiyle ilgili görsellerin bulunduğu bölümdür.

Karekod okuyucu ile taratarak resim, video, animasyon, soru ve çözümleri vb. ilave kaynaklara ulaşabileceğiniz barkod.

Ünite kazanımlarının işlendiği ana konuları gösterir.

Ünitenin konu başlıklarını gösterir.

Önemli olayların kronolojik olarak verildiği bölümdür.

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- XVII. yüzyılda değişen siyasi rekabet içerisinde Osmanlı Devleti'nin ittifak girişimlerini
- Modern devletler hukukunun ortaya çıkışında Westphalia (Vestfalya) Barışı'nın rolünü
- Denizcilik faaliyetlerinin iç denizlerden okyanuslara taşınmasının dünya siyasetine ve ticaretine etkilerini
- XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, Batı ve Doğu siyasetini

ÜNİTE KONULARI

1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER
1.2. UZUN SAVAŞLARDAN DİPLOMASİYE
1.3. AVRUPA'DA DİN SAVAŞLARINDAN MODERN DEVLETE
1.4. XVII VE XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NDE VE AVRUPA'DA DENİZCİLİK FAALİYETLERİ
1.5. FETİHLERDEN SAVUNMAYA

KAVRAMLAR

- Otuz Yıl Savaşları
- Modern Devlet
- Kalyon
- Kutsal İttifak
- Diplomasi
- Sömürgecilik
- Mütekabiliyet
- Millî Monarşi
- Konjonktürel İttifak
- Stratejik Tehdit

HAZIRLANALIM

1. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılda hangi devletlerle komşudur?
2. Avrupa'daki mezhep savaşlarının, Osmanlı Devleti'nin Batı siyasetine etkileri nelerdir?
3. Sömürgeciliğin ortaya çıkışına etki eden unsurlar nelerdir?
4. Osmanlı ve Safevi Devleti arasındaki mücadelelerin nedenleri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Divan (Tablo, Topkapı Sarayı Müzesi)

12

DEĞİŞEN DÜNYA DENGELERİ KARŞISINDA OSMANLI SİYASETİ (1595-1774)

1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin stratejik rakipleri kimler olabilir? TARTIŞALIM

1596 Haçova Muharebesi
1606 Zitvatorok Antlaşması
1612 Nasuh Paşa Antlaşması
1618 Serav Antlaşması
1621 Hotin Antlaşması
1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması
1664 Vasvar Antlaşması
1669 Girit'in Fethi
1676 Bucaş Antlaşması
1681 Bahçesaray Antlaşması
1683 II. Viyana Kuşatması (Görsel 1.1)
1699 Karlofça Antlaşması
1700 İstanbul Antlaşması

Görsel 1.1 II. Viyana Kuşatması (Baskı, Tabor'un fethi, Leopold şehri ve Türkler tarafından Tuna Nehri üzerindeki geçiş köprüsü, Rijks Müzesi, Amsterdam/Hollanda)

Harita 1.1 1595-1700 yılları arasındaki siyasi gelişmeler

13

Üniteyle ilgili hazırlık çalışmalarını kapsayan bölümdür.

Ünite kazanımlarında işlenen anahtar kelimelerin bulunduğu bölümdür.

Öğrencinin konuyu daha iyi anlayabilmesi için haritaların yer aldığı bölümdür.

Bilimsel metinlerden hareketle öğrencilerin konu ile ilgili yorum yapmalarının istendiği bölümdür.

Konuyu pekiştirmek amacıyla öğrencilerin değişik kaynaklardan faydalanmalarını, araştırma yapmalarını ve bilgilerini geliştirmelerini amaçlayan bölümdür.

Konuların daha iyi anlaşılması ve öğrencilerin ön bilgilerinin harekete geçirilmesi için sorulan soruların bulunduğu bölümdür.

Metin başında, ortasında veya sonunda öğrencinin konuyu tartışarak irdelemesini sağlayacak soruların bulunduğu bölümdür.

Metin anlatımını destekleyen görsellerin bulunduğu bölümdür.

Konuları desteklemek, açıklamak, bilgileri pekiştirmek ve dikkat çekmek için verilen bilgilerin olduğu bölümdür.

Kazanımları doğrudan destekleyecek akademik metinlerin yer aldığı bölümdür.

1. ÜNİTE

DEĞİŞEN DÜNYA DENGELERİ KARŞISINDA OSMANLI SİYASETİ (1595-1774)

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- XVII. yüzyılda değişen siyasi rekabet içerisinde Osmanlı Devleti'nin ittifak girişimlerini
- Modern devletler hukukunun ortaya çıkışında Westphalia (Vestfalya) Barışı'nın rolünü
- Denizcilik faaliyetlerinin iç denizlerden okyanuslara taşınmasının dünya siyasetine ve ticaretine etkilerini
- XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, Batı ve Doğu siyasetini

ÜNİTE KONULARI

1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

1.2. UZUN SAVAŞLARDAN DİPLOMASİYE

1.3. AVRUPA'DA DİN SAVAŞLARINDAN MODERN DEVLETE

1.4. XVII VE XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NDE VE AVRUPA'DA DENİZCİLİK FAALİYETLERİ

1.5. FETİHLERDEN SAVUNMAYA

KAVRAMLAR

- Otuz Yıl Savaşları
- Modern Devlet
- Kalyon
- Kutsal İttifak
- Diplomasi
- Sömürgecilik
- Mütekabiliyet
- Millî Monarşi
- Konjonktürel İttifak
- Stratejik Tehdit

HAZIRLANALIM

1. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılda hangi devletlerle komşudur?
2. Avrupa'daki mezhep savaşlarının, Osmanlı Devleti'nin Batı siyasetine etkileri nelerdir?
3. Sömürgeciliğin ortaya çıkışına etki eden unsurlar nelerdir?
4. Osmanlı ve Safevi Devleti arasındaki mücadelelerin nedenleri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Divan (Tablo, Topkapı Sarayı Müzesi)

1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin stratejik rakipleri kimler olabilir?

TARTIŞALIM

- **1596** Haçova Muharebesi
- **1606** Zitvatorok Antlaşması
- **1612** Nasuh Paşa Antlaşması
- **1618** Serav Antlaşması
- **1621** Hotin Antlaşması
- **1639** Kasr-ı Şirin Antlaşması
- **1664** Vasvar Antlaşması
- **1669** Girit'in Fethi
- **1676** Bucaş Antlaşması
- **1681** Bahçesaray Antlaşması
- **1683** II. Viyana Kuşatması (Görsel 1.1)
- **1699** Karlofça Antlaşması
- **1700** İstanbul Antlaşması

Görsel 1.1
II. Viyana Kuşatması
(Baskı, Tabor'un fethi, Leopold şehri ve Türkler tarafından Tuna Nehri üzerindeki geçiş köprüsü, Rijks Müzesi, Amsterdam/Hollanda)

Harita 1.1
1595-1700 yılları arasındaki siyasi gelişmeler

1.2. UZUN SAVAŞLARDAN DİPLOMASİYE

TARTIŞALIM

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dünya gücü olmasında etkili olan politikalar neler olabilir?

962 yılında kurulan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu tahtına 1516'da Şarlken geçmiş ve Avrupa'da Habsburg Hanedanı hüküm sürmeye başlamıştır. Avusturya ise bu hanedana bağlı olarak Türklere karşı mücadele eden bir arşidüklük olarak ortaya çıkmış, 1804-1867 arasında Avusturya İmparatorluğu, 1867-1918 arasında da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yayılması, Avrupa'daki siyasi ortamı etkilemiş ve Osmanlılar, bölgede bir denge unsuru olarak ön plana çıkmıştır. Mohaç Zaferi'yle Kanuni Sultan Süleyman zamanında Macar Krallığı'na son verilmesiyle de Habsburg İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti karşı karşıya gelmiştir.

Görsel 1.2
II. Selim
(Minyatür, TSMK, Hazine, nr. 2134, vr. 3a-b, İstanbul)

Habsburg İmparatorluğu'nun İngiltere ve Fransa gibi millî monarşilerle giriştiği mücadeleler, yeni bir mezhep olarak Protestanlığın yayılması, Osmanlıların siyasi ve ekonomik ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Orta Avrupa'da Habsburglar ve doğuda Safeviler, Osmanlıların doğu-batı yönündeki genişlemesine büyük ölçüde set çekmiş ve kuzeyde de yeni bir güç olarak Rusya ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Kanuni Devri'nde doğuda ve batıda sürdürülen fetih siyaseti, sonraki padişahlar döneminde yavaşlamaya başlamıştır. Sultan II. Selim (Görsel 1.2) Dönemi'nde, yapılan barış antlaşmasından sonra 1592 yılına kadar Habsburglar ile Osmanlı Devleti arasında sınır anlaşmazlıklarının haricinde önemli bir olay yaşanmamıştır. 1578'de başlayıp 1590'a kadar sürecek olan yıpratıcı Safevi savaşları, Osmanlıların Batı'daki sorunlarla ilgilenmesini engellemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı padişahları, Sultan II. Selim'e kadar sefere çıkmayı ve gazayı başlıca vazifeleri olarak kabul etmişlerdir. Ordunun başında sefere çıkmayan ilk padişah II. Selim'dir.

Osmanlılar, XVI. yüzyılın sonunda Fransa'nın, İspanyol hâkimiyetine girmesini engellemek için Henri de Navarre'yi (Anri di Naver) (Görsel 1.3) Fransa tahtına geçmesi için desteklemiştir. Aynı dönemde İngiltere, İspanya'ya karşı girişeceği mücadelede Osmanlı Devleti'nin kendisine bir donanma göndermesini sağlamak için çalışmıştır. Böylece Osmanlılar, tekrar Avrupa siyasetinin merkezinde yer almıştır. Özellikle Avrupa'nın batısında İngiltere ve Fransa'nın İspanya'yı oyalaması, Venedik'in tarafsızlığını koruması, bölgede Osmanlılar için çok elverişli bir ortam oluşturmuştur.

Görsel 1.3
Henri de Navarre (Rölyef)

Avusturya ile Uzun Savaşlar Dönemi

1591'den beri Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken vergiyi ödememesi ve sınır boylarında yaşanan saldırılar nedeniyle Avusturya'ya karşı sefere karar verilmiştir. Bölgede görevli olan Bosna beylerbeyinin, Hırvatistan topraklarına akınlar yaparken ölmesi, savaşı başlatan gelişme olmuştur. Böylece 1593'te başlayan ve

Karadeniz'den Hırvat topraklarına kadar geniş bir cephede on dört yıl sürecek olan savaşlar başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya savaş ilan etmesi üzerine papanın faaliyetleri sonucunda Avusturya, Erdel Prensliği, Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları ile Lehistan gibi devletlerarasında Osmanlı'ya karşı bir Haçlı İttifakı oluşturulmuştur. 1594'te Viyana yolunda stratejik önemi olan Yanıkkale alınmışsa da Haçlı İttifakı karşı saldırıya geçmiş ve Estergon Kalesi'ni (Görsel 1.4) ele geçirmiştir. Bu gelişmeler üzerine yeniçeriler, tahta yeni çıkmış olan Sultan III. Mehmed'i bizzat sefere gitmeye zorlamıştır.

Görsel 1.4
Estergon Kalesi (Macaristan)

Kanuni Dönemi'nde kuşatılan ancak alınamayan Eğri Kalesi'nin fethinden sonra 1596'da, Haçova'da yapılan meydan savaşında Osmanlılar, Avusturya ve Erdel'in oluşturduğu müttefik orduya karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu zaferin kazanılmasında Osmanlı ordusunun gücünden ziyade Avusturya ordusunun disiplinsizliği etkili olmuştur. Haçova'dan sonra taraflar arasındaki mücadele on yıl daha devam etmiştir. Bu süreçte Avusturya, Yanıkkale'yi geri almış ve Budin'i kuşatmıştır. Bu savaş yılları, iki taraf arasında Estergon, Kanije ve Belgrad (Görsel 1.5) kalelerinin el değiştirmesi ve karşılıklı kuşatmalarla geçmiştir.

Anadolu'da yaşanan isyanlar ve Safevilerin 1603'te doğudan saldırıya geçmesi, Avusturya karşısında Osmanlıları zor durumda bırakmıştır. Buna karşın 1605'te Erdel'de, Osmanlı Devleti lehinde başlayan ayaklanma, Osmanlıların Avusturya'ya karşı güç kazanmasını sağlamıştır. Bu ayaklanmadan sonra Estergon, geri alınmıştır. Avusturya'nın, Macar topraklarındaki isyanlarla uğraşması ve Osmanlı Devleti'nin de doğuda Safeviler ile mücadeleye devam etmesi üzerine iki devlet arasında 1606 Zitvatorok Antlaşması yapılmıştır.

Görsel 1.5
Belgrad Kalesi (Sırbistan)

Zitvatorok Antlaşması'nın önemli maddeleri şöyledir:

- Osmanlılar, Avusturya arşidükü için Caesar (Sezar) unvanını kullanacaktır.
- Savaş sırasında taraflarca kazanılan topraklar kendilerinde kalacaktır.
- Avusturya yıllık vergi ödemeyecek, imparator bir defaya mahsus olmak üzere 200.000 kuruş gönderecektir.
- Taraflarca esir almak ve kale işgal etmek yasaklanacak, eldeki esirler geri verilecektir.
- Eğri, Kanije ve Estergon kaleleri Osmanlı Devleti'nde kalacaktır.

Görsel 1.6
Avusturyalı askerler
(İllüstrasyon, Vinkhuijzen Koleksiyonu, 19. Yüzyıl)

Zitvatorok'un Düşündürdükleri

Zitvatorok Antlaşması ile Osmanlılar, Macaristan'da durumunu korumuş hatta Eğri ve Kanije adlarında iki yeni beylerbeylik oluşturmuştur. Fakat Osmanlılar; eski Macaristan Krallığı'ndan, Habsburglarda kalan yerler üzerindeki iddialarından ve bunun için ödenen yıllık 30 bin altın vergiden vazgeçmiştir. Bu durum, Habsburglar karşısında Osmanlılar için açıkça bir gerileme ifade etmiştir. Osmanlı padişahının, rakibini "Caesar" unvanıyla kendisiyle eşit bir hükümdar olarak tanıması ve antlaşmayı yirmi yıl için imzalaması, Osmanlı Devleti'nin artık Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ndeki büyük iddialarından vazgeçtiğini göstermiştir. Uzun savaş yılları Osmanlı Devleti'nin, Habsburglar karşısında askerî zaaflarını ortaya çıkarmıştır. Yeni harp teknolojisini kullanan Avusturya askeri (Görsel 1.6) karşısında eski usul ile savaşan Tımarlı Sipahilerin yetersizliği ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Osmanlı hükûmeti, Anadolu'da tüfek kullanabilen sekban askeri toplamak zorunda kalmıştır.

Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s.187'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Osmanlı Devleti'nin askerî yönden zayıflamasının diplomasiye olan etkileri neler olabilir?

Zitvatorok Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne dış politikada prestij kaybettirmişti. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin sadece Macaristan'da toprak kazanma amaçlarından vazgeçmesi anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda Zitvatorok Antlaşması, Avusturya'nın ödemek zorunda olduğu vergilerin kaldırılmasını, Avusturya'nın büyük devlet seviyesine çıkmasını ve Osmanlı Devleti ile diplomatik protokolde eşit olmasını sağlıyordu.

Avusturya ile süren uzun savaşlar, iki buçuk asırdan beri Balkanlar ve Orta Avrupa'yı hedefleyen Osmanlıların bundan sonra uygulayacağı politikaları da belirledi. Uzun savaşlar sonucunda imzalanan Zitvatorok Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti artık Avrupa diplomasisinde mütekabiliyet esasını kabul etti. Bu süreçteki askerî seferler ve kuşatmalar, Batı'da Osmanlı Devleti'nin askerî gücünün eski seviyesinde olmadığı hakkında yeni kanaatlerin oluşmasına yol açtı. Aynı şekilde Osmanlılar da Batı'daki askerî yapıda meydana gelen teknik değişimleri fark etti.

Uzun savaş yılları her iki taraf için de kazanç sağlamaktan ziyade yıpratıcı oldu. Bu süreçte dışarda Safeviler ve Avusturya, içerde de Celâli İsyanları ile uğraşan Osmanlılar, üç cephede birden mücadele etmek zorunda kaldı. Bu durum Osmanlı'nın uzun vadeli planlar yerine günü kurtarmaya yönelik pratik ve kısa vadeli siyaset üretmesine neden oldu.

CEVAPLAYALIM

Avusturya ile Osmanlılar arasında yaşanan uzun savaşların Osmanlı Devleti'nin dış siyasetine etkileri nelerdir?

Osmanlı-Safevi Savaşları (1578-1639)

Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Zaferi ile başlayan Osmanlı-Safevi mücadelesi, Kanuni Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin üstünlüğü ile devam etmiş ve 1555 Amasya Antlaşması ile iki devlet arasında barış süreci başlamıştır.

Safevi Devleti, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Karadeniz kıyılarına çıkmak için tüm Kafkasya'yı ve Batı Türkistan'ı ele geçirmek isteyen bir politika gütmüştür. Osmanlı Devleti ise Kafkasya'yı ele geçirerek Hazar Denizi'ne ulaşmayı ve böylece hem Rusya'nın güneye inmesini hem de Safevilerin Kafkasya'ya ve Batı Türkistan'a doğru yayılmasını engellemek istemiştir. Böylece Osmanlılar, Rus ve Safevi tehditlerini ortadan kaldırarak devletin bütünlüğünü korumayı amaçlamıştır.

Görsel 1.7
Şah Tahmasb
(Metropolitan Sanat Müzesi,
The Met Koleksiyonu, New York/ABD)

Şah Tahmasb'ın (Görsel 1.7) 1576'da ölümünden sonra İran'da karışıklıklar baş göstermiştir. Tahta geçen II. Şah İsmail'in, Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz faaliyetlerde bulunması ve Anadolu'da Şii propagandasının artması üzerine Osmanlılar, yeni bir Safevi Seferi'ne karar vermiştir. Yavuz ve Kanuni dönemlerinde olduğu gibi Safevilerle yapılan savaşların sebeplerinden birisi de iki devletin ticaret yollarının kontrolünü ellerine geçirmek istemesidir. XVI-XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı-Safevi ilişkilerinin kaderini jeopolitik, ekonomik ve dinî faktörler belirlemiş ve bu faktörler iki devlet arasındaki ilişkilerde önemli rol oynamıştır.

Lala Mustafa Paşa komutasında Gürcistan üzerine harekete geçen Osmanlı ordusu, 1578'de Çıldır'da Safevi birliklerini yenilgiye uğratmıştır. Kafkasya'ya hâkim olmak için 1583'e kadar devam eden mücadelelerden sonra Özdemiroğlu Osman Paşa, Beştepe mevkisinde İran ordusunu yenmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Dağıstan ve Gürcistan'ın güvenliğini sağlamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

1583'te Beştepe mevkisinde yapılan savaşta, taraflar meşaleler yakarak savaşa gece de devam etmiştir. Bu nedenle bu savaşa Meşaleler Savaşı denir.

1585'te Tebriz'i, 1588'de de Karabağ'ı alan Osmanlılar; 1590'a kadar olan dönemde Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan'ı ele geçirerek Hazar kıyılarına ulaşmıştır. Doğudan ise Şeybanilerin baskısına maruz kalan Safeviler, Osmanlıların şartlarını kabul ederek barış yapmak zorunda kalmıştır. 1590 yılında yapılan Ferhat Paşa Antlaşması ile Safeviler, Osmanlı üstünlüğünü tanımıştır. Bu antlaşmayla Tebriz, Karabağ, Gence, Gürcistan, Nihavend, Luristan ve Şehrizor Osmanlı idaresinde kalmıştır. Osmanlılar, bu antlaşmayla doğuda ciddi anlamda bir ilerleme yakalamıştır. Ayrıca bu antlaşmaya, İran'daki Sünnilere baskı yapılmaması yönünde ayrı bir madde de konulmuştur.

1590 Ferhat Paşa Antlaşması'ndan sonra ülkesinde siyasi sükûneti sağlayan I. Abbas, Osmanlı askerî sistemini örnek alarak daimî askerî birlikler kurmuş, ordusunu top ve tüfeklerle takviye etmiştir.

Ayrıca Fransa ve Almanya ile ittifak kurmaya çalışan Şah Abbas (Görsel 1.8), Osmanlıları kuzeyden sıkıştırmak için de Rus çarı ile ittifak kurmak istemiştir.

Görsel 1.8
Şah Abbas
(Gravür, Dominicus Custos, 1600)

Ferhat Paşa Antlaşması'ndan sonra Safeviler, ipek ihracatını yasaklayarak Osmanlı ekonomisine büyük zarar vermiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti karşı önlem olarak İran'ın çok ihtiyacı olan kıymetli madenlerin ve bakırın İran'a ihracını yasaklamıştır. Safeviler, Osmanlıların dışta Habsburglarla mücadelesini ve içte Celâli İsyanları'yla uğraşmasını fırsat bilerek Şirvan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı geri almıştır. Anadolu'da devlet otoritesini yeniden kuran Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın, Safeviler üzerine yürümesiyle Şah Abbas, Osmanlılardan barış istemiş ve sonuçta iki devlet arasında 1612 Nasuh Paşa Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla 1555 Amasya Antlaşması'ndaki sınırlara geri dönülmüştür. Ayrıca Safeviler, Osmanlılara yıllık iki yüz deve yükü ipek ödemeyi kabul etmiştir. Ancak Nasuh Paşa Antlaşması her iki devleti de tatmin etmemiştir.

1615'ten itibaren İran'ın antlaşma şartlarına uymaması nedeniyle iki devlet arasında savaş yeniden başlamış ve Şah Abbas'ın barış istemesi üzerine 1618'de Serav Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Nasuh Paşa Antlaşması'nda kabul edilen iki yüz deve yükü ipek, yüz deve yüküne indirilmiştir. Bu antlaşma iki taraf için kısa süreli bir mütareke olmaktan öteye gidememiştir.

CEVAPLAYALIM

Safevilerle uzun süren savaş döneminde, Osmanlı Devleti'nin Batı'ya karşı uyguladığı siyasetin genel özellikleri nelerdir?

Sınırları Belirleyen Antlaşma: Kasr-ı Şirin (1639)

Görsel 1.9
Sultan IV. Murad
(Tablo, Bridgeman Sanat Kütüphanesi, Almanya)

Şah Abbas, Osmanlı Devleti'nde yaşanan isyanlardan faydalanarak 1623'te Bağdat'ı ve bütün Irak'ı Osmanlılardan geri almıştır. Ayrıca Basra'ya saldıran Safeviler'e karşı Osmanlılar, Portekizlilerle ittifak yaparak saldırıyı püskürtmüştür. Bağdat'ı geri almak için 1625 ve 1630 yıllarında da yapılan girişimler sonuç vermemiştir. Devlet içinde mutlak otoritesini sağlayan Sultan IV. Murad (Görsel 1.9), ordunun başına geçerek Safeviler üzerine yürümüş ve 1635'te Revan'ı, 1638'de de Bağdat'ı geri almıştır. Sonuçta iki devlet arasında 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmayla bugünkü Türkiye-İran sınırı belirlenmiştir. Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre Bağdat, Basra ve Şehrizor Osmanlılarda kalırken Revan ise Safevilere bırakılmıştır. Ayrıca bu antlaşmaya göre Safeviler; Irak, Kars, Ahıska ve Van'a saldırmayacaktır. Böylece 1578'den beri aralıklarla devam eden 61 yıllık savaş durumu sona ermiştir. Bu antlaşma ticari yasakları da kaldırıp eski tarihî yolların yeniden canlanmasını sağlamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

XVII. yüzyılın ilk yarısında Safevilerle giriştikleri yoğun mücadele sebebiyle askerî güçlerinin büyük kısmını İran üzerine seferber eden Osmanlı Devleti, Otuz Yıl Savaşları ile uğraşan Avrupa'nın güçsüz ve zayıf durumundan istifade edememiştir.

XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ülkede ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaşamış, devlet idaresinde zafiyetler ortaya çıkmıştır. Ancak Avrupa'da 1618-1648 yılları arasında devam eden Otuz Yıl Savaşları nedeniyle Avusturya, Osmanlı Devleti'nin bu zafiyetinden yararlanamamıştır. Avrupa'da yaşanan bu karışıklıklar, Osmanlı Devleti'nin Batı'da gücünü korumasını sağlamıştı. XVII. yüzyılın ilk yarısında Avusturya ile büyük bir sorun yaşamayan Osmanlı Devleti, Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra batıda stratejik rakibi olan Avusturya ile Erdel Meselesi yüzünden yeniden sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde bu mesele tam olarak halledilememiştir. Köprülü Mehmed Paşa'dan sonra sadrazam olan oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Dönemi'nde (Görsel 1.10) Avusturya, Erdel işlerini bahane ederek Osmanlı Devleti'ne karşı girişimlerde bulunmuştur. Bu nedenle Avusturya üzerine sefere çıkan Fazıl Ahmed Paşa 1663'te Uyvar Kalesi'ni fethetmiş ve burayı eyalet hâline getirmiştir. 1664'te Osmanlı ve Avusturya arasında yapılan Vasvar Antlaşması ile Erdel'deki Türk hâkimiyeti onaylanmıştır.

Görsel 1.10
Köprülü Fazıl Ahmed Paşa
(Gravür)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlıların bütün zor şartlara rağmen en küçük bir yılgınlık göstermeden büyük bir azim ve sebatla otuz sekizinci günde kaleyi fethetmeleri "Uyvar önünde bir Türk gibi kuvvetli" deyimini tarihe mal etmiştir.

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında Sultan III. Murad Dönemi'nden itibaren dostane şekilde sürdürülen ilişkiler, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde bozulmuştur. İlişkilerin bozulmasındaki temel sebep Kırım hanının, Lehistan topraklarına seferler yapması ve Lehistan denetimindeki Kazakların Osmanlı sahillerini vurmasıdır. Diğer bir sebep ise Lehistan'ın, Eflâk ve Boğdan'daki Osmanlı egemenliğine karşı bazı girişimlerde bulunmasıdır. İki devlet arasındaki bu sorunlar yüzünden Sultan II. Osman (Genç Osman) Lehistan üzerine sefere çıkmıştır. Hotin Seferi (Görsel 1.11) olarak bilinen bu sefer, Lehistan'ın barış isteğiyle sonuçlanmış ve Kanuni Dönemi'ndeki sınırlar esas alınmıştır.

Görsel 1.11
Hotin Seferi (Tablo, Franciszek Smuglewicz, 1673, Krakow Müzesi, Polonya)

Görsel 1.12
Sultan II. Osman (Portre, Tiziano Vecellio eseri röprodüksiyonu)

YORUMLAYALIM

Genç Osman

Otuz Yıl Savaşları dolayısıyla Avrupa'da durumun iyice karıştığı sırada Sultan II. Osman (Görsel 1.12) Lehistan üzerine sefere çıktı. Ancak II. Osman'ın askere az bahşiş vermesi, ulemanın arpalıklarını kesmesi gibi sebeplerle özellikle kapıkulları savaşta başarı göstermedi. Hotin'i iyi savunan Leh ve Kazak ordularına karşı yapılan hücumlar, bizzat padişahın gayretlerine rağmen sonuç vermedi. II. Osman bu sırada gelen barış teklifini kabul etti ve Hotin Kalesi, Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Hotin Savaşı'ndaki gayretsizlikleri nedeniyle II. Osman, Kapıkulu Ocaklarını kaldırmak istedi. Ancak padişahın yapmak istediği ıslahatlardan rahatsız olan kesimlerin isyanıyla padişah tahttan indirildi ve kapıkulları tarafından Yedikule Zindanlarında öldürüldü.

Tufan Gündüz, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, s.112'den düzenlenmiştir.

Sultan II. Osman'ın tahttan indirilmesinin nedenleri nelerdir?

Sultan IV. Mehmed Dönemi'nde Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki barışın yenilenmesine rağmen muhtemel bir Leh-Rus ittifakı Osmanlıları endişelendirmişti. Ukrayna'yı yöneten Kazakların 1668'de Osmanlılardan yardım istemesi üzerine Lehistan, Ukrayna'yı işgal etti. Bunun üzerine IV. Mehmed, Lehistan üzerine sefere çıkarak Kamaniçe'yi fethetti ve Podolya'ya hâkim oldu. Bu mücadeleler sonucunda 1672 yılında Bucaş ve 1676'daki Zoravna Antlaşmalarıyla Podolya ile Kamaniçe Osmanlı Devleti'ne, Ukrayna da Osmanlı himayesindeki Kazaklara bırakıldı. Osmanlı himayesinde Ukrayna'yı yöneten Kazak beyinin, Rusya'ya yanaşması nedeniyle Rusya üzerine Çehrin Seferi'ne çıkıldı. Osmanlı ordusunun bazı önemli kaleleri fethetmesi üzerine Rusya barış istedi ve 1681'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk antlaşma olan Bahçesaray Antlaşması (Görsel 1.13) yapıldı.

Görsel 1.13
Bahçesaray (Kırım)

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda karşı karşıya kaldığı bir diğer stratejik tehdit de Venedik'ti. Sultan IV. Murad Dönemi'nde Venedik yönetimindeki Girit'in bir korsan yatağı hâline gelmesi nedeniyle Osmanlı-Venedik ilişkileri bozulmaya başlamıştı. Korsan faaliyetlerin artması sonucu Osmanlı donanması, 1645'te Girit'i kuşatmış ve 1669'da Girit Adası tamamen Osmanlı yönetimine geçmişti.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti, 24 senelik bir kuşatma sonucunda Girit'e hâkim olmuştur. Bu uzun kuşatma sırasında Venedik, karşı hamle yaparak Boğazlar ve çevresini abluka altına almış ve bunun sonunda İstanbul'da büyük bir kıtlık yaşanmıştır.

Kutsal İttifak Osmanlılara Karşı

Osmanlı Devleti, Köprülüler Dönemi'ndeki fetihlerle yeniden güç kazanmıştı. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'dan sonra sadrazam olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da fetihleri devam ettirmek istedi. Merzifonlu; Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya ile ayrı ayrı yapılan savaşlarda elde edilen başarılara güvenerek genişleme siyaseti gütmüştü (Harita 1.2).

Harita 1.2
XVII. yüzyılda
Osmanlı Devleti'nin sınırları

Orta Macaristan'da Protestan Macarların lideri konumundaki Tökeli İmre; Avusturya'ya karşı Osmanlı'dan yardım isteyince Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana üzerine sefere çıktı. Avusturya Kralı Leopold'un (Liopolt) Osmanlılara karşı yardım istemesi üzerine Lehistan, Venedik ve Alman prenslikleri bu yardım talebine olumlu cevap verdi. Osmanlıların aslında bütün Hristiyan dünyasını hedeflediğini söyleyen papa, Avrupa devletlerini kutsal bir çatı altında toplamayı amaçladı ve bunda da başarılı oldu. Fransa doğrudan katılmasa da sessiz kalarak dolaylı bir şekilde bu ittifaka destek verdi. 1683 yılında gerçekleşen II. Viyana Kuşatması'nda bazı komutanların Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya tam destek vermemesi nedeniyle Viyana önlerinde Osmanlı ordusu bozguna uğradı.

Görsel 1.14
II. Viyana Kuşatması'nda
Avusturya'ya gelen destek kuvvetleri
(Tablo, "1683 Viyana Muharebesi",
Macar ressam Juliusz Kossak,
Varşova Ulusal Müzesi)

II. Viyana Kuşatması'nın başarısız olmasında Avusturya'ya gelen desteklerin yanında Viyana'nın dört taraftan kuşatılmayacak kadar büyük olması da etkili oldu (Görsel 1.14). Bununla birlikte Osmanlı ordusunda lojistik ve disiplin sorunları da vardı. Orduda ganimet

hırsıyla hareket eden askerler asıl işlerini yapmayı bıraktı. Osmanlı askerleri Viyana'nın konumu sebebiyle güçlerini bir noktada toplayamazken rakipleri tek bir merkez etrafında savunma yapabiliyordu. Sefer yolunun uzaklığı nedeniyle kuşatmaya hafif toplarını götüren Osmanlı, ateş gücü bakımından düşmanının gerisinde kaldı. Ayrıca Osmanlı ordusunda zahire kıtlığı görülmeye başlamış, süvarilerin atlarına ve topları çekecek öküzlere bile yem verilemez olmuştu. Bütün bunlara rağmen savaşın kaderini değiştiren asıl olay Lehistan kralının Bavyera ve Saksonya kuvvetleriyle birleşerek beklenenden önce Viyana önlerine gelmesi ve Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakması oldu.

Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde bozguna uğraması, Avrupa'da heyecana yol açtı. Osmanlı'yı Avrupa'dan atma zamanının geldiğini düşünen papanın teşvikiyle Avusturya, Lehistan, Rusya, Venedik ve Malta'nın da dahil olduğu Kutsal İttifak kuruldu. Osmanlı Devleti, bu ittifakta yer alan devletler ile aynı anda savaşmak zorunda kaldı. Lehistan daha önce Osmanlılara kaybettiği toprakları geri almanın yanı sıra Boğdan'ı, Akkirman ve Kili gibi Osmanlı kalelerini almak istiyordu. Ancak pek çok cephede aynı anda savaşan Osmanlı ordusu karşısında Leh birlikleri sadece Boğdan'ın bazı bölgelerini ele geçirebilmiştir. Kırım topraklarına saldıran Ruslar ise Tatarlar'ın direnişi karşısında ilk başta başarısız olsa da kara ve denizden yaptığı kuşatmayla 1696 da Azak kalesini ele geçirdi. Avusturya ile yapılan savaşlar sonucunda Sofya'ya kadar olan bütün Osmanlı toprakları Avusturya tehdidi altında kaldı. 1687'de Mora'yı işgal eden Venedik; Papalık, Malta ve Floransa donanmalarının desteğiyle Sakız Adası'nı ele geçirdi. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığında toparlanan Osmanlı Devleti, Belgrad ve Niş'e tekrar hâkim oldu. Fakat 1691'de Salankamen'de (Görsel 1.15) ve 1697'de Zenta'da yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, 1699 yılında Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı.

Görsel 1.15
Savaşan Osmanlı Askerleri
(Tablo, Macar ressam Juliusz Kossak, Varşova Ulusal Müzesi, Varşova/Polonya)

ÖRNEK METİN

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, 1689-1691 yılları arasında sadrazamlık yapmıştır. İstanbul'da iyi bir medrese öğrenimi görmüş, devlet kademelerinde önemli vazifelerde bulunmuştur. Devletin zorluklar yaşadığı bir dönemde Sultan II. Süleyman, Fazıl Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir. Ağır vergilerin bir bölümünü kaldıran Paşa, Yeniçeri Ocağı'nı düzene koymuştur. İleri görüşlü bir devlet adamı olan Fazıl Mustafa Paşa II. Macaristan Seferi'nde Salankamen Savaşı'nda ordunun önünde hücum ederken şehit düşmüştür. Merkezî yönetimde ve orduda yaptığı düzenlemelerin yanı sıra ülke içindeki Hristiyanların yaşam koşullarını iyileştirmek için büyük çaba harcamış, âyanların güçlenmesini engellemiştir.

Ş. Tufan Buzpınar, "*Mustafa Fazıl Paşa*", s.301-302'den düzenlenmiştir.

Karlofça Antlaşması ile Kutsal İttifak'a karşı on altı yıl süren savaşlar sona erdi. Bu antlaşmayla Avusturya, Temeşvar hariç Macaristan ve Erdel'i aldı. Lehistan'a Podolya ve Ukrayna; Venedik'e Mora ve Dalmaçya kıyıları bırakıldı (Harita 1.3).

XVII. yüzyılın başında Avusturya İmparatoruna, Roma Sezarı şeklinde hitap etmeyi kabul eden Osmanlılar için Macaristan ve Tuna boylarının kaybı, dış siyaset ve diplomaside yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Müzakerelere katılan Rus temsilci, tam yetkili olmadığı gerekçesiyle Karlofça Antlaşması'nı imzalamamıştır. Daha sonra Rusya ile 1700 tarihinde İstanbul Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre Karadeniz kıyısındaki Azak Kalesi Rusya'ya bırakılmış ayrıca Ruslar İstanbul'da daimî elçi bulundurma hakkı kazanmıştır.

Harita 1.3
Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları ile kaybedilen topraklar

Karlofça'yla Değişen Siyaset

Osmanlı Devleti Karlofça Antlaşması ile ilk defa yabancı devletlerin (İngiltere ve Hollanda) ara buluculuğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu kabullenme bir zamanlar hiçbir devleti kendisi ile eşit görmeyen Osmanlı için önemli bir itibar kaybıdır. Aynı zamanda ilk büyük toprak kaybının da yaşandığı Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti, bir daha toparlanamayacağı uzun bir savunma dönemine girmiştir. Diplomatik açıdan da güç ve itibar kaybeden Osmanlı Devleti, Karlofça'da ilk kez müzakere yoluyla bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Oysa daha önceki dönemlerde diplomaside üstün olan Osmanlı, sürekli olarak kendi şartlarını kabul ettirip antlaşmalarda belirleyici taraf olmuştur.

Uğur Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri*, s.112'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı diplomasisine etkileri nelerdir?

Karlofça Antlaşması Sonrası Dış Siyaset

Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'ndan sonra Avrupalılar için tehlike olmaktan çıkmaya başlamıştır. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti daha önceki dönemlerde önem vermediği İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi Avrupalı devletlerin siyasetlerinin etkisinde kalmaya başlamış ve denge siyaseti izlemek zorunda kalmıştır. XVII. yüzyıldan sonra Protestanlar arasında da Haçlı zihniyeti zayıflamış ve İngiltere, İsveç, Hollanda gibi devletler; Osmanlılarla iyi ilişkiler kurma politikası izlemiştir. Osmanlı Devleti ile iş birliği yapmak, sömürgecilik faaliyetlerine hız veren İngiltere ve Hollanda gibi devletler için de önemli hâle gelmiştir. Buna karşın Osmanlı Devleti ise Almanya, Lehistan, Rusya ve Venedik ile olan mücadelesinde Fransa'dan başka devletlerle de iş birliği yapması gerektiğini görmüştür.

Görsel 1.16
Rus ordusunda bir asker
(İllüstrasyon, Vinkhuijzen, Hendrik Jacobus Koleksiyonu, 1732)

Birden çok Avrupa Devleti ile aynı anda savaşacak güce sahip olmayan Osmanlı Devleti, bu dönemde Avrupa siyasetindeki mevcut duruma göre dönemin durum ve şartlarını menfaatleri doğrultusunda gözeterek konjonktürel ittifaklar kurmuştur.Osmanlı Devleti'nin Karlofça'da kaybettiği toprakları geri alma düşüncesi 1718 Pasarofça Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı, barış politikası benimsemek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti bu süreçte sadece 1736-1739 tarihleri arasında Rusya (Görsel 1.16) ve Avusturya ordularıyla savaşmışsa da savaşı başlatan taraf olmamıştır. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar tarihinin en uzun barış sürecini yaşamış olan Osmanlı Devleti, barışı korumak için Avrupa devletlerinin kendi aralarında yaptıkları Veraset ve Yedi Yıl savaşlarını bile değerlendirmeyi düşünmemiştir. Hatta bu süreçte Fransa'nın, Rusya ve Avusturya'ya karşı ittifak teşebbüslerine bile karşılık vermemiştir. Çünkü Fransa, yaptığı diplomatik hamlelerle Osmanlı'nın güvenini sarsmış bu yüzden de Osmanlı Devleti, Avrupa'nın yükselen gücü Prusya'ya yaklaşmak istemiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlıların Avusturya'ya yönelik politikalarının amacı diğer Avrupalı devletlerle yapılan mücadelede Avusturya'nın tarafsız kalmasını sağlamaktır. Bu yüzyılda gücünü kaybeden Venedik, kendisi için asıl tehlikenin Osmanlı Devleti değil Hristiyan âlemi olduğunu düşünmüştür. Avrupa'da doğal sınırlarına ulaşan Fransa, Avusturya ile mücadelesi sebebiyle Osmanlılarla iyi geçinme politikaları üretmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın saldırgan politikası sonuç vermemiş fakat yüzyılın ikinci yarısında Rusya, Osmanlı Devleti'ne büyük zararlar vermiştir.

ARAŞTIRALIM

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda Avrupalı devletlere karşı izlediği siyasetin genel özellikleri nelerdir? Elde ettiğiniz sonuçları sınıfta arkadaşlarınızla paylaşınız.

1.3. AVRUPA'DA DİN SAVAŞLARINDAN MODERN DEVLETE

TARTIŞALIM

Yeni Çağ Avrupası'ndaki hangi gelişmeler, günümüzdeki devletler hukukunun oluşumunda etkili olmuştur?

XII. yüzyıldan itibaren İngiltere ve Fransa, Roma Hukuku'na dayanan bir yönetim mekanizması geliştirmiş ve Papalık'tan bağımsız hareket etmek istemiştir. Bu da Avrupa'da kilise ile krallık mücadelesini doğurmuştur. Bu mücadelelerde kilise, güç kaybetmeye devam etmiş ve inandırıcılığını yitirmiştir. XV. yüzyıldan itibaren ise halk arasında kiliseye karşı eleştiriler artmaya başlamış ve din temelli siyasi mücadeleler başlamıştır. XVII. yüzyıl ortasına kadar devam eden mücadelelerde Habsburg Hanedanı Avrupa'ya hâkim olma amacına ulaşamamış ve bölgede politik çoğulculuk egemen olmuştur.

Otuz Yıl Savaşları (1618-1648)

Avrupa'da din alanında başlayan fakat arkasında bir takım siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin bulunduğu mücadelelerin sebebi iki temele dayanır. Bu sebeplerden ilki Habsburg Hanedanı'nın Avrupa'da tek hâkim güç olma isteğidir. Topraklarını evlilik veya veraset yoluyla günden güne artıran Habsburgların, Avrupa'daki genişleme siyaseti başta Fransa olmak üzere bölgedeki devlet ve prensliklerin başkaldırmasına neden olmuştur. İkinci sebep ise Martin Luther'in (Martin Lutır) (Görsel 1.17) başlattığı Protestanlık hareketidir. Luther, başta endüljans satışı olmak üzere kilisenin maddi uygulamalarına 95 maddelik bildiri ile karşı çıkmış ve Avrupa'da dinî ayrışmalar başlamıştır. Özellikle Saksonya, Brandenburg gibi Almanya'nın büyük prenslikleri Luther'i desteklemiştir. Alman imparatoru, mevcut Lutherciler dışında kalan insanların Luther'i desteklemesini yasaklamıştır. Bunun üzerine beş Alman prensi ve on dört şehir, imparatoru protesto etmiş ve bu nedenle Martin Luther'e taraftar olan Hrıstiyanlara "Protestan" denilmiştir.

Görsel 1.17
Martin Luther Heykeli
(Adolf Von Donndorf, 1885,
Dresten/Almanya)

Protestanlarla Alman imparatoru arasında yirmi beş yıl süren bir savaş sonrasında 1555'te Augsburg (Ogsburg) Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Protestan mezhebi ve kilisesi Almanya'da resmen tanınmıştır. Augsburg Antlaşması ile Almanya'daki prenslere istediği mezhebi seçme özgürlüğü verilmiş ve Lutherci prenslerle Katolik prensler arasında barış sağlanmaya çalışılmıştır. Halk ise ya bağlı bulunduğu prensin mezhebine girmiş ya da zorunlu olarak göç etmiştir. Protestanlar bu antlaşma ile önemli haklar elde etmiş ve Katoliklerle eşit konuma gelmiştir. Her ne kadar bu antlaşma Almanya'daki ayrılıkları sona erdirmeyi amaçlasa da biri Protestan diğeri Katolik olmak üzere iki Almanya'yı ortaya çıkarmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

1555'te Augsburg'tan çok kısa bir süre sonra hastalanan İmparator Şarlken, İspanya tahtını oğlu II. Philip'e, Kutsal Roma İmparatorluğu tahtını ise kardeşi Ferdinand'a bırakmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Martin Luther'in öncülüğünde başlayan Almanya'daki hareketler sonrasında, Fransa'da Calvin'in (Kalven) (Görsel 1.18) önderliğinde Kalvenizm Hareketi gelişmiştir. İngiltere'de de Anglikanizm denilen hareketle artık yetki sahibinin kilise değil kral olduğu kabul edilmiştir.

Görsel 1.18
Calvin
(Gravür)

Avrupa geneline yayılmaya başlayan Lutherci hareketlere karşı Papalık, Katolik reformunu gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bu reformla Katolik Hristiyanlığa karşı girişilen hareketlerin hızı kesilmeye çalışılmış ancak alınan kararlar Katolikler ile Protestanların anlaşmasını imkânsız hâle getirmiştir. Bohemya Bölgesi'nde Protestan Çekler ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında başlayan mücadele sürecinde İngiltere ve Hollanda da Protestanları desteklemiştir. Kendi birliklerini oluşturan Katolik ve Protestanlar arasındaki dinî ve siyasi ayrışma bütün Avrupa'da sertleşmiş ve mücadeleler artmıştır (Görsel 1.19). Uzun süre devam eden mücadeleler tüm Avrupa'yı sefalet içerisinde bırakmıştır. Dinî sebepler ile başlayan mücadelelerde din faktörü zamanla önem kaybetmiş ve siyasi sebepler ön plana çıkmıştır. Katolik olan Fransa'nın bir süre sonra Protestan ittifakına dâhil olması da bunu kanıtlar niteliktedir.

1645'e kadar mücadeleler devam etmiş, bu tarihte önce Alman prensliklerinin Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan desteğini çekmesi ve Danimarka ile İsveç'in de aralarındaki sorunlara son vermesi üzerine Kutsal Roma İmparatorluğu'nun direnci kırılmıştır. Bu gelişmeler barış görüşmelerini hızlandırmış ve Otuz Yıl Savaşları'na dâhil olan devletlerin çoğunun katılımı ile barış gerçekleşmiştir.

Görsel 1.19
Katolik-Protestan mücadelesi
(Gravür)

Çok taraflı diplomasinin ilk örneği olan Westphalia (Vestfalya) Barışı ile 24 Kasım 1648'de Otuz Yıl Savaşları sona ermiştir. Westphalia Barışı sonrası Fransa ile İspanya 1659'a kadar savaşmaya devam etmiştir. Çünkü XIV. Louis (Lui) reşit olana kadar fiilen Fransa'nın hükümdarı olan Kardinal Mazarin (Görsel 1.20), İspanya tamamen yok edilmeden Fransa'nın rahat edemeyeceğini düşünmüştür. İspanya'nın askeri üstünlüğü ve yeniden büyük imparatorluk kurma hayali bu antlaşmayla sona ermiştir. Westphalia, Alman tarihinde de bir çağın sonu olmuş ve Alman topraklarında Danimarka, İsveç, Fransa gibi yabancı devletlerin müdahil olduğu yeni bir ortam oluşmuştur.

Görsel 1.20
Kardinal Mazarin
(Gravür)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Avrupa'da Otuz yıl süren kaos ortamına 1648'de Westphalia Antlaşması ile son verilmiştir. Westphalia Antlaşması, birçok devlet temsilcisinin bir araya gelip imzaladıkları tek bir antlaşma değildir. Habsburg elçilerinin Fransa ve İsveç'le ayrı ayrı imzaladıkları ikili antlaşmalara verilen genel bir isimdir. 1815'teki Viyana Kongresi'nde uygulanacak olan "Konferans Diplomasisi" için Westphalia Antlaşması bir esin kaynağı olmuştur.

Westphalia Antlaşması'nın Sonuçları

Otuz Yıl Savaşları sonrası düzeni sağlamak için toplanan konferans, Avrupa'nın ilk büyük konferansı sayılır. Daha önceki uluslararası konferanslar dinî nitelikteyken Westphalia Barışı'na katılan devletler, savaş ve iktidar sorunlarını dinin etkisinde kalmadan tartışmıştır (Görsel 1.21). Papalık temsilcisi, konferansta dinlenmediği gibi antlaşma metinleri de papaya imzalattırılmamış ve böylece kilisenin gücü sınırlandırılmıştır. Westphalia'da, 1555 Augsburg Barışı'nın hükümleri yenilenmiş ve Almanya'da Katolik, Protestan ve Kalvinizm geçerli mezhepler hâline getirilmiştir. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun parçalanmış olduğu da uluslararası hukuk bakımından doğrulanmıştır.

Otuz Yıl Savaşları sonunda Fransa artık Avrupa siyasetine yön veren devlet konumuna yükselirken İngiltere de güçlü bir devlet olarak Avrupa'da etkili olmaya başlamıştır. Bazı Avrupa ülkeleri topraklarını genişletirken özellikle Almanya'da gerileme ve iç karışıklıklar başlamıştır. Otuz Yıl Savaşları'ndan sonraki süreçte Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Avrupa'yı tek bir imparatorluk çatısı altında birleştirme politikası gerçekleşmemiş ve bu politikanın yerini denge politikası almıştır.

Görsel 1.21
Westphalia Antlaşması imzalanırken
(Tablo, Gerard ter Borch, 1648,
Rijks Müzesi, Amsterdam)

Avrupa'da dinî etkenlerin yerini modern diplomasi almış ve uluslararası alanda modern devletler hukukunun temelleri atılmıştır. Evrensel imparatorluklar yerini ulusal krallıklara ve ulus devletlerine bırakmıştır.

CEVAPLAYALIM

Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları'nın devam ettiği dönemde Osmanlı Devleti'nin Batı siyasetinde etkisiz kalmasının sebepleri neler olabilir?

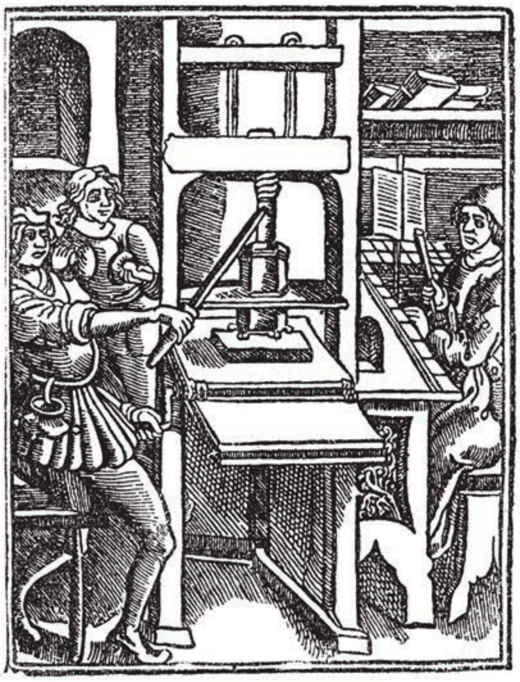
Modern Devlet

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren toplumun üzerinde siyasi otorite kurulduğu bilinmektedir. Bununla birlikte modern devlet anlayışı Avrupa'da Westphalia Antlaşması'ndan itibaren ortaya çıkmıştır. Modern devlet anlayışında kilisenin, devlet ve toplum üzerindeki etkisinin azaltılması esastır. Böylece merkezî otoritenin, ülkede tek hâkim güç olması sağlanmıştır. Modern devletlerde merkezî bir ordu bulunur ve merkezî otoritenin koyduğu hukuk kuralları her zaman geçerlidir.

Modern Devlete Giden Süreç

Orta Çağ Avrupası'nda; XI. yüzyıldan itibaren kültürel, ekonomik, toplumsal ve siyasi alanlarda art arda hareketlenmeler başlamıştır. Bilimsel ve teknik ilerlemeler, coğrafi keşifler ve gelişen ticari faaliyetler Avrupa'da nüfusu artırmıştır. Bu süreçte yaşanan gelişmelerden ilki İstanbul'un Fethi olmuştur. Fetihte kullanılan topların önemini çabucak fark eden krallar, Avrupa'da soylulara boyun eğdirmek ve merkezî krallıklarını güçlendirmek için bu yeni silahı kullanmıştır. Böylece feodalizmden mutlakiyete doğru bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Gutenberg'in taşınabilir harflerle baskı yapan matbaayı (Görsel 1.22) geliştirmesi diğer süreçleri hızlandırdığı gibi bilginin nüfuz etme alanını genişletmiş ve merkezden uzak bölgelerin yönetimini de kolaylaştırmıştır. Afrika'nın etrafının dolaşılması ve Yeni Dünya'nın keşfi ile denizci devletler; Asya, Afrika ve Amerika'da ticaret ve sömürge faaliyetlerine girişmiştir. Luther'le başlayan süreçte İngiltere ve İsveç gibi ülkeler, Roma'dan ayrılarak kendi ulusal kiliselerini kurmaya başlamıştır. Yaşanan kanlı din savaşları merkezî devletlerin gücünü artırmış ve sekülerleşmeye giden süreçte kilisenin dünyevi gücü azalmıştır. Krallar, savaşların yol açtığı sıkıntılar yüzünden sıkı vergi politikaları uygulamak zorunda kalmış ve modern akılcı bir yönetim oluşturmuşlardır.

Michael G. Roskin (Amerikalı Siyaset Bilimci), *Çağdaş Devlet Sistemleri*, s.4'ten düzenlenmiştir.

Görsel 1.22
Matbaa (Gravür)

YORUMLAYALIM

Modern devletlerin ortaya çıkmasında Avrupa'da yaşanan hangi gelişmeler etkili olmuştur?

1.4. XVII VE XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NDE VE AVRUPA'DA DENİZCİLİK FAALİYETLERİ

TARTIŞALIM

"Sömürgecilik, bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askeri müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hakimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak bunların her türlü imkanlarını kendi menfaati için yağmalamasıdır."

Sömürgeciliğe maruz kalan toplumların, günümüzde yaşadıkları sorunlar neler olabilir?

Sömürgecilik Hızlanıyor

İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi Avrupalı güçler, XVII. yüzyılın başından itibaren uyguladıkları stratejilerle denizlerde küresel ölçekli ticari ve askerî faaliyetlere girişti.

Coğrafi Keşifler sonucunda Portekizliler ve İspanyollar yeni yerler ve deniz yolları keşfederek sömürgeler oluşturdu (Görsel 1.23). İspanya, Amerika kıtasındaki sömürgecilik faaliyetleriyle XVI. yüzyılın sonunda dünyanın en zengin ülkelerinden biri oldu. Ancak İspanya ve Portekiz'in kurduğu sömürge imparatorlukları uzun yaşamadı. Çünkü bu imparatorlukların topraklarına XVII. yüzyıl başlarından itibaren yeni sömürge devletleri olarak yükselen İngiltere ve Hollanda el koymaya başladı. Portekiz ve İspanya ile başlayan daha sonra İngiltere, Hollanda ve Fransa ile devam eden sömürgecilik faaliyetleri; Uzak Doğu'da Hindistan, Endonezya, Çin ve bu bölgede yer alan yüzlerce adayı sömürge hâline getirdi.

Görsel 1.23
Avrupalılar Yeni Dünya'da
(İllüstrasyon, Uber Land Und Meer Dergisi, Almanya)

İspanyolların Amerika'ya ve Portekizlilerin Hint Okyanusu'na yaptığı keşifler daha ileri düzeyde denizcilik faaliyetlerinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Bu nedenle XVI. yüzyılda İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi deniz güçleri, okyanuslardaki faaliyetlerini sürdürmek ve geliştirmek için büyük paralar harcamaya başladı. Nitekim XVI. yüzyıl sonunda iyi silahlanmış ve ekonomik yönden desteklenmiş okyanus denizciliği, Avrupa siyaseti üzerinde büyük bir etki meydana getirdi.

İspanya'yı XVI. yüzyıl sonunda ağır bir mağlubiyete uğratan İngiltere, İspanya'nın deniz hâkimiyetine son verdi. Bir ada devleti olmasının sağladığı avantajla hızlı bir şekilde dünya ticaretine açılan İngiltere, XVII. yüzyılda İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ni kurarak İngiliz sömürgeciliğinin ilk ciddi temelini attı.

Görsel 1.24
Avrupalı devletlerin Hindistan ticareti (Tablo, William The Elder Daniell, 1805-1810, Ulusal Denizcilik Müzesi, Londra/İngiltere)

XVI. yüzyıl sonunda denizaşırı ülkelere açılmak için büyük çaba harcayan Hollanda ise İspanyol ve Portekiz sömürgelerine saldırılar düzenlemeye başladı. Bu faaliyetler kapsamında Hollanda, XVII. yüzyıl başlarında Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'ni kurdu. Bu şirket sayesinde Hollandalılar, Ümit Burnu'ndan Doğu Hint adalarının ucuna kadar uzanan bölgede büyük bir sömürge imparatorluğu meydana getirdi. Böylece Hollanda ticari ve mali gücü ile kısa zamanda Avrupa'nın önde gelen devletlerinden biri oldu.

Dönemin diğer bir deniz gücü olan Fransa, XVI. yüzyılda siyasi istikrarını sağlayarak sanayisini ve özellikle de deniz ticaretini güçlendirdi. Ardından denizaşırı bölgelerde yayılma faaliyetlerine girişen Fransa, Amerika kıtasına açılarak zenginliğini artırmaya çalıştı.

İngiliz ve Hollanda Şirketleri Okyanuslarda

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz tüccarlar tarafından 1600'de kuruldu. İngiliz kralının da desteklediği bu şirketin amacı Portekiz ve İspanya'nın tekelinde bulunan Uzak Doğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almaktı (Görsel 1.24). Bu şirket aynı zamanda askerî güce de sahip olup Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Japonya'ya seferler düzenlemiştir. Zamanla dünyanın en büyük ticaret organizasyonlarından biri olan bu şirket, İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi hâline gelmiştir.

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ise 1602'de kuruldu. Bu şirkete Hollanda hükûmeti tarafından Ümit Burnu ile Macellan Boğazı arasında kalan bölgede ticaret yapma hakkı tanındı. Şirket; askerî amaçlı birlikler bulundurmak, gerektiğinde Hollanda adına savaş açmak, kaleler inşa etmek ve Asya'daki mahallî hükümdarlarla antlaşmalar imzalamak gibi bağımsız bir devletin sahip olduğu yetkilerle donatılmıştı.

Abdülkadir Özcan, "*İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*", s.294-295;
İsmail H. Göksoy, "*Hollanda*", s.226-227'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Ticari amaçlarla kurulan şirketlere, askerî yetkiler verilmesinin nedenleri neler olabilir?

Okyanuslarda hâkimiyet kurmak isteyen Avrupalı deniz güçleri arasında, kıyasıya mücadeleler yaşandı. Hollanda, XVII. yüzyıl başlarında Amerika kıtasında da sömürgeler elde etmek için Portekiz ve

İngiltere ile savaştı. XVII. yüzyıl ortalarına doğru dünyanın en büyük deniz ticaret filosuna sahip olan Hollanda, dünyanın her yerinde ticaret yapmaya başladı. Bu durum İngilizleri tedirgin etti ve sömürge rekabeti nedeniyle XVII. yüzyıl sonlarına kadar İngiltere-Hollanda Savaşları yaşandı (Görsel 1.25). Bu savaşlar sonucunda Hollanda bazı kolonilerini İngilizlere kaptırdı ve Hollanda'nın okyanuslardaki gücü zayıfladı. Hem Amerika'da hem de Asya'da yayılmaya devam eden İngiltere, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Amerika'daki Fransız sömürgelerini de ele geçirdi. Böylece İngiltere, denizlerdeki üstünlüğünü ve sömürgeciliğini pekiştirmiş oldu (Harita 1.4).

Görsel 1.25
İngiltere-Hollanda Deniz Savaşları
(Tablo, röprodüksiyon, 1652-1654, Ulusal Denizcilik Müzesi, Londra)

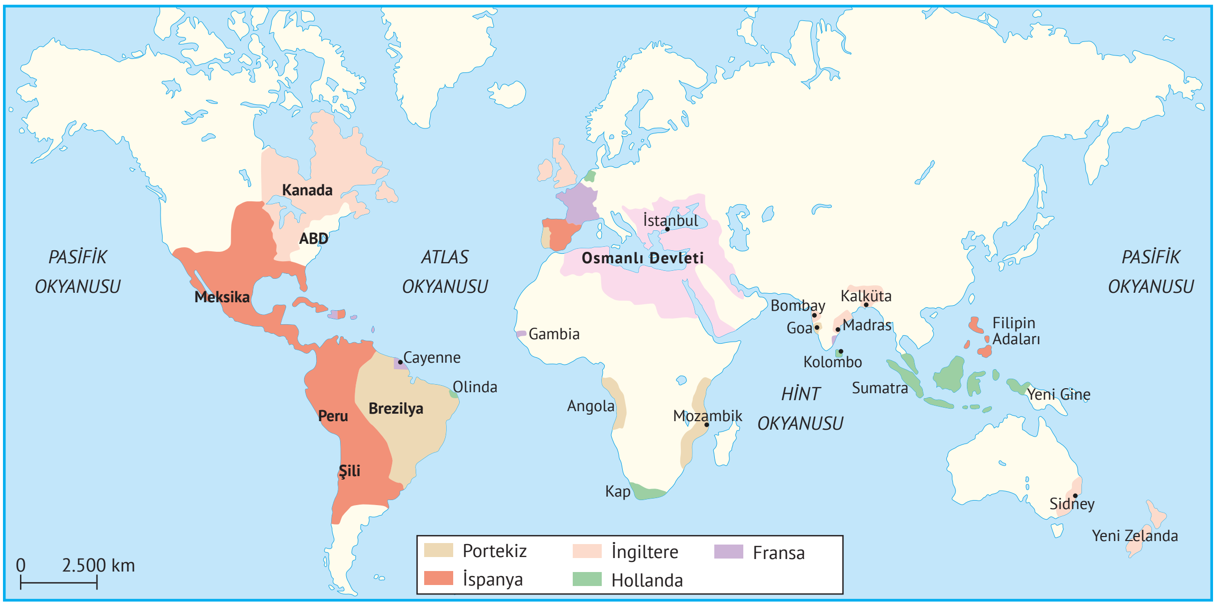
XVIII. yüzyılda okyanuslardaki mücadeleler haricinde Akdeniz'de de üstünlük mücadelesi başladı. Doğu ticaretine ulaşmak isteyen İngiltere, Fransa ve Rusya arasında hızlı bir rekabet yaşandı. Osmanlı Devleti ise bu devletler karşısında elindeki önemli yerleri korumak için var gücüyle mücadelesini sürdürdü.

Ticaret Gemilerinden Savaş Gemilerine

Hollandalılar ve İngilizler başlangıçta iyi silahlanmış yelkenli ticaret gemilerini savaşlarda kullanarak donanmalarındaki gemi sayılarını artırmışlardı. XVII. yüzyıl sonlarına kadar devam eden savaşlarda tüccar kaptanlara güvenilmeyeceğini anlayan bu iki devlet, askerî disiplini sağlamaya yönelik tedbirler aldı. Bunun için tüccar kaptanların yerine deniz subayları tercih edildi ve savaşta tüccar gemilerine duyulan bağımlılık azaltıldı. Böylece savaş gemisi yapımı başlatılarak savaşta kullanılan ticaret gemileri tasfiye edildi. Artık okyanuslarda yelkenli savaş gemileri, donanmanın esasını oluşturdu.

Richard Harding (İngiliz Tarihçi), "*Deniz Savaşları 1453-1815*", s.113'ten düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

Harita 1.4
Sömürgeciliğin gelişimi (XVIII. yüzyıl)

Osmanlı Denizciliğinde Kadırgadan Kalyona Geçiş

Osmanlı gemiciliğinin gelişimindeki birinci dönem, devletin kuruluşundan XVII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden kürekli gemilerdir. İkinci dönem ise XIX. yüzyılın ortalarına kadar süren yelkenli gemiler dönemidir. Birinci dönemde kullanılan başlıca gemiler kadırgalar iken ikinci dönemde kalyonlar kullanılmıştır.

Kadırga ve Kalyon

Osmanlı denizcilik tarihinde kadırgaların hâkim olduğu birinci döneme, özellikle Osmanlı gemi teknolojisine, kendi bilgi ve becerilerini ilave eden Barbaros Hayreddin Paşa damgasını vurdu. Barbaros, kadırgaların en etkili savaş gemileri olduğu kanaatindeydi. Çünkü yelkenli büyük gemiler rüzgârlı havalarda daha hızlı yol alsalar bile Akdeniz'de yaz mevsiminin uzun sürmesi ve bu aylarda havanın durgun gitmesi sebebiyle uzun bir süre bu gemiler adeta hareketsiz kalıyordu. Yine bu gemiler, kürek ağırlıklı kadırgalar gibi koylarda ve küçük limanlarda kullanılmaya elverişli değildi. Bu sebeple XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı donanmasının bel kemiğini kadırga sınıfı gemiler oluşturdu.

Görsel 1.26
Kadırga ve kalyon
(İllüstrasyon, 1754, Hulton Güzel Sanatlar koleksiyonu)

İkinci dönemin en önemli gemisi kalyondu. Kadırgaya göre daha uzun bir gövdeye sahip olan kalyonlar, kadırgadan farklı olarak büyük yelkenlere ve toplara sahipti. Büyük oldukları için daha fazla insan taşıyabilen kalyonların manevra kabiliyeti kısıtlıydı ve kadırgalar gibi süratli hareket edemiyordu. Bu nedenle XVI. yüzyılın ortalarından itibaren gemi inşasında kalyonlara üstünlük sağlayan yeni özellikler kazandırıldı. Özellikle Girit Seferleri sırasında Osmanlılar, Venediklilerin karşısında hafif kalan kadırgaların yerine kalyon (Görsel 1.26) yapımına ağırlık verdi.

İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, s.198'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Osmanlı donanması, kadırgadan kalyona neden geçmiştir?

Avrupalı devletler, Atlas Okyanusu'ndaki güçlü gelgit akıntıları ve rüzgârlar nedeniyle kadırgalarla ne ticaret ne de savaş yapabiliyordu. XV. yüzyıl sonlarından itibaren okyanus gemiciliği gelişti ve XVI. yüzyıl sonundan itibaren Avrupalı devletler yelkenli gemilere geçerek kalyonları birer top bataryasına dönüştürdü. Böylece deniz savaşları yeni bir nitelik kazandı.

Akdeniz'in iklim şartlarına uygun olarak ve zaman içerisinde geliştirilen kadırgalar, bu coğrafyada uzun yıllar kullanılmıştı. Ancak XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Akdeniz'e gelen İngiltere ve Hollanda'nın kalyonları, kadırgalara üstünlük sağlayarak Akdeniz'e

hâkim olmaya başlamıştı. Bu devletlerin gemilerini kiralayan Venedik, Girit'i kuşatan Osmanlı donanmasını engelleyerek denizde Osmanlılara karşı üstünlük sağlamayı başardı. Venedik kalyonları karşısında Osmanlı kadırgalarının âciz kalması sonucunda Osmanlı devlet adamları kalyon inşasına karar verdi ve böylece kadırgadan kalyona geçiş süreci Osmanlı donanması için de başladı (Görsel 1.27). Dolayısıyla Girit Seferi, Osmanlı gemi teknolojisindeki değişimde ve donanma stratejisinde önemli bir dönüm noktası oldu.

Görsel 1.27
Kalyon
(Tablo, Ivan Aivazovsky, 1892,
Kefe Sanat Galerisi, Kırım/Ukrayna)

Kâtib Çelebi'ye kadırgadan kalyona geçiş konusunda fikri sorulduğunda, denizlerdeki eski başarıların kadırgalar ile kazanıldığını ve kendi düşüncesinin de kadırga yönünde olduğunu ifade etmiştir. Kalyon yapmanın maharet gerektirmediğini, geçmişte de donanmada kalyonların nakil vasıtaları olarak hizmet verdiğini hatırlatan Kâtib Çelebi, bunları kullanacak tecrübeli denizcilerin ve topçuların yetiştirilmesinin daha önemli olduğunu belirtmiştir.

İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, s.188'den düzenlenmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nin Denizlerdeki Egemenliği Zayıflıyor

XVI. yüzyılda Akdeniz'e hâkim olan Osmanlı deniz gücü, Fas'a kadar nüfuz sahasını genişletmiştir. Osmanlı, sınırları Atlas Okyanusu'na dayanmasına rağmen etkili bir okyanus siyaseti izlememiştir. 1645 Girit Seferi'ne kadar büyük çapta bir sefer için Akdeniz'e çıkmayan Osmanlılar, sadece sahilleri korumak amacıyla denizlere açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki hâkimiyetini kadırga güçleriyle sürdüremeyeceği XVI. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılda siyasi ve ekonomik sorunlarla uğraşan Osmanlılar, Batı gemiciliğindeki teknolojik gelişmeleri takip edememiştir. Ayrıca siyasi hedeflerine sadece kara kuvvetiyle ulaşabileceğini düşünen Osmanlılar, donanmayı kullanma ve geliştirmede geç kalmıştır. Bu nedenle gemi teknolojisinde de bütün gemiler ancak XVIII. yüzyılda kalyona dönüştürülmüştür.

Görsel 1.28
Çanakkale Boğazı'nın
abluka altına alınması

XVII. yüzyıl Osmanlılar ile Venedikliler arasında Girit Adası için yapılan yoğun mücadelelerle geçmiştir. 1654'te Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alan Venedikliler, denizlerdeki mücadelelerde Osmanlılara karşı üstünlük sağlamıştır (Görsel 1.28). Hatta 1656 yılında Çanakkale Boğazı önünde yapılan savaşta Osmanlı donanmasındaki kalyonların çoğu Venediklilerin eline geçmiştir. Bu yenilgideki ana

sebep kalyon kullanmanın ayrı bir maharet istemesi ve Osmanlı kalyonlarında görevli mürettebatın tecrübesiz olmasıdır. Venedik'le yapılan deniz savaşlarında Osmanlılar, pek çok kalyon kaybetmesine rağmen her yıl yenilerini inşa etmeye devam etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nde özellikle Cezayirli denizciler, XVII. yüzyıl başlarında Cezayir Limanı'na gelen Hollandalı ve İngiliz korsanların kalyonlarını örnek almaya başladı. Girit Seferi nedeniyle 1654'te İstanbul'a gelen Trablusgarp kalyonlar kaptanı, emrindeki on dört topçuyu Osmanlı donanmasına vererek Osmanlı topçularının eğitilmesini sağladı.

İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, s.192'den düzenlenmiştir.

Osmanlı'da, kalyonculuğun geliştirilmesinin etkisiyle 1685-1699 yılları arasındaki deniz savaşlarında başarılar elde edilse de karada Karlofça Antlaşması'yla sonuçlanan mağlubiyetler yaşanmıştı. Osmanlı donanması, Karlofça Antlaşması'yla Venedik'e verilen Mora'nın, 1718 Pasarofça Antlaşması'yla geri alınmasında önemli rol oynamıştı. 1717'de Venediklilerle yapılan üç deniz savaşını da Osmanlılar kazanmıştı. Venedik karşısında alınan galibiyetlerle kadırgadan kalyona geçişteki yeni yapılanmanın etkisi görülmüştü. Kalyonculuğun gelişmesiyle Osmanlı donanması, 1770 Çeşme yenilgisine kadar Akdeniz hâkimiyetini elinde tutmuştu.

Görsel 1.29
Gazi Hasan Paşa heykeli (İzmir)

1700 İstanbul Anlaşması'yla Azak Kalesi'ni ele geçirerek ilk defa Karadeniz'e çıkma fırsatı bulan Rusya, Osmanlıların Karadeniz'deki varlığı için tehdit oluşturuyordu. 1711'de Prut Savaşı'nın kazanılması ve Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki faaliyetleri sonucunda Azak, yeniden geri alındı.

Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri ve saldırgan politikalarının sonucunda 1768-1774 yılları arasındaki savaşta Ruslara ait bir donanma Baltık Denizi'nden yola çıkarak İngilizlerin yardımıyla Akdeniz'e geldi. İlk çatışmalardan sonra Çeşme Limanı'na çekilen Osmanlı donanması, ani bir saldırı ile Rus donanması tarafından yakıldı. Böylece Osmanlı donanması, Çeşme'de tarihinin ikinci büyük yenilgisini aldı.

Çeşme Baskını'ndan sonra 1774-1789 arasında özellikle gemi inşasında önemli gelişmeler yaşandı. Sultan III. Mustafa, çağdaş bilgilerle donatılmış deniz subayı yetiştirilmesi konusunda harekete geçti. Bu nedenle Baron de Tott (Baron dö Tot) isimli Fransız mühendis, donanmayı iyileştirme çalışmalarında görevlendirildi. Ayrıca Cezayirli Gazi Hasan Paşa (Görsel 1.29) tarafından, 1773 tarihinde, "Tersane Hendesehanesi" adıyla bugünkü Deniz Harp Okulunun temeli atıldı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar yabancı devlet gemilerine kapalı bir Türk gölü olarak kalan ve özel istisnalar dışında yabancı gemilerin çıkmasına izin verilmeyen Karadeniz, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilk defa Rus gemilerinin kullanımına açılmıştır.

1.5. FETİHLERDEN SAVUNMAYA

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Batı siyasetinde meydana gelen değişiklikler nelerdir?

TARTIŞALIM

1711 Prut Antlaşması

1718 Pasarofça Antlaşması

1730 Patrona Halil İsyanı (Görsel 1.30)

1732 Ahmet Paşa Antlaşması

1739 Belgrad Antlaşması

1746 Kerden Antlaşması

1740 Kapitülasyonların sürekli hâle gelmesi

1770 Çeşme Baskını

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması

Görsel 1.30
Patrona Halil İsyanı
(Tablo, Jean-Baptiste van Mour, 1730, Rijks Müzesi, Amsterdam)

Harita 1.5
XVIII. yüzyılda yaşanan bazı siyasi gelişmeler

Görsel 1.31
Sultan III. Ahmed

Osmanlı Devleti, Sultan II. Mustafa Dönemi'nde büyük toprak kayıplarına neden olan 1699 Karlofça ve 1700 İstanbul Antlaşmalarını imzaladı. Sultan III. Ahmed Dönemi'nde devletin dış siyasetini Karlofça Antlaşması'nın etkileri belirledi. Bu nedenle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'yla kaybedilen toprakları geri almaya çalıştı.

İstanbul Antlaşması'yla elde ettiği yerleri yeterli görmeyen Rusya, Avrupalı devletlerden Osmanlı Devleti'ne yeniden savaş açılmasını istedi. Ancak bu çağrıya olumlu yanıt alamayan Rusya, Osmanlı Devleti'yle tek başına savaşmayı göze alamadı ve Baltık Denizi'ne yöneldi. Rusya; XVIII. yüzyılda Lehistan, Avusturya, Prusya ve Danimarka ile birlikte Protestan ülkelerin lideri ve bölgenin en güçlü devleti olan İsveç'e savaş açtı.

Savaşın başlarında üstünlüğü elinde bulunduran İsveç Kralı XII. Şarl, 1709 yılında Poltova'da Rus Çarı I. Petro'ya yenilerek Osmanlı Devleti'ne sığındı. Rusya, Osmanlılardan XII. Şarl'ın teslim edilmesini istedi fakat bu istek Sultan III. Ahmed (Görsel 1.31) tarafından reddedildi. III. Ahmed'in barışçıl siyaset izlemek istemesine rağmen XII. Şarl ve Fransız elçisi, Osmanlı'nın Rusya'ya savaş ilan etmesini istedi.

CEVAPLAYALIM

İsveç Kralı XII. Şarl'ın Osmanlı Devleti'ne sığınma nedenleri nelerdir?

Rusya bir taraftan İstanbul Antlaşması'na aykırı olarak Azak ve Dinyeper'de yeni kaleler (Görsel 1.32) ve donanma inşa ettirirken diğer taraftan Balkanlardaki Ortodoksları, Osmanlı yönetimine karşı kışkırttı. Ayrıca Rus ordusunun Osmanlı topraklarına özellikle Kırım'a sınır ihlalleri yapması üzerine Osmanlı Devleti, 1710 yılında savaş kararı aldı. Böylece Rusya ile uzun yıllar devam edecek olan Boğazlar Meselesi'nin temelini teşkil eden ilk savaş başladı.

Görsel 1.32
Azak Kalesi (Kırım)

Çar I. Petro da XII. Şarl'ın kendisine teslim edilmemesini gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Eflâk ve Boğdan voyvodalarından destek sözü alan Rusya, Balkanlardaki Ortodoksların da Osmanlı'ya karşı isyan edeceğini umuyordu. 1711'de Osmanlı ordusu ile Rus ordusu Yaş yakınlarındaki Prut Nehri kenarında karşılaştı. Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun çok çevik ve güçlü olduğunu anlayan Rus Çarı I. Petro, ordusunu geri çekmek istedi. Osmanlı ordusu tarafından kıskaca alınan Rus ordusu önce genel hücum daha sonra top atışlarıyla sindirildi. Erzak ve malzeme sıkıntısı da çekmeye başlayan Rus kuvvetleri, Osmanlı ordusu tarafından Prut'ta imha edilmek üzereyken Rusya barış istedi.

Osmanlı ordusunda malzemenin yetersiz olması ve Rus ordusuna yardım gelebileceği endişesini taşıyan Baltacı Mehmet Paşa, yeniçerilere güvenmemesi ve Kırımlıların sadakatinden şüphe etmesi gibi sebeplerle Rusların barış teklifini kabul etti.

1711 yılında imzalanan Prut Antlaşması'na göre Ruslar işgal ettikleri topraklardan geri çekilecek, İstanbul Antlaşması sonrası yaptığı kale ve istihkâmları yıkacaktı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmayacak ve Rus tüccarlar Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret yapabilecekti. İsveç Kralı XII. Şarl ise ülkesine dönecekti. Bu antlaşmayla Osmanlılar, İstanbul Antlaşması'yla kaybettiği yerleri geri aldı. Rusya'ya karşı Prut Antlaşması ile elde edilen üstünlük, Osmanlılarda Karlofça Antlaşması ile kaybedilen yerlerin geri alınabileceği inancını güçlendirdi.

Prut Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın barış teklifini kabul etmesinin sebepleri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Prut Sonrası Gelişmeler

Mora Yarımadası ve bazı Ege adaları, Karlofça Antlaşması ile Venedik'e bırakıldı. Burada yaşayan halk, Venedik'in uyguladığı Katolik baskısı nedeniyle Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Ayrıca Venedik himayesinde bulunan korsanlar, Doğu Akdeniz'de ticaret ve hac gemilerine baskınlar yapıyordu. Bu gelişmelerin Karlofça Antlaşması'nın ihlali olduğu gerekçesiyle Osmanlı Devleti, 1714 yılında Venedik'e savaş ilan etti. Osmanlı ordusunun başarıları sonucu 1715 yılında Mora ve çevresindeki adalar Venedik'ten geri alındı.

Osmanlı-Venedik Savaşı'na başlangıçta ses çıkarmayan Avusturya, sıranın kendine geleceğini düşündüğünden tarafsız kalmaktan vazgeçti. Osmanlı Devleti'nin Karlofça sonrası elde ettiği başarılar Avusturya'yı korkuttu. Osmanlı ordusunun Dalmaçya'ya yönelmesi üzerine Avusturya, Venedik ile 1716 yılında ittifak antlaşması imzaladı. Böylece Venedik'le devam eden savaşa Avusturya da katıldı. Hazırlıklar tamamlanmadan sevk edilen Osmanlı ordusu Tuna Nehri kıyısında Petervaradin'de (Görsel 1.33) Avusturya ordusu ile karşılaştı. Taktiksel hatalar sonucu Osmanlı ordusu bozguna uğradı.

Görsel 1.33
Petervaradin Savaşı
(Tablo, İskoç Ulusal Portre Galerisi)

Avusturya ordusu ilerleyişini sürdürerek 1717 yılında Belgrad'ı işgal etti. Ayrıca Venedik'in, Papalık ve Malta şövalyelerinin yardımıyla Preveze'yi alıp Dalmaçya'ya asker çıkarması Osmanlı ordusunu zor durumda bıraktı. Osmanlı Sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın barış isteği üzerine İngiliz ve Hollanda elçilerinin girişimiyle 1718'de Pasarofça Antlaşması imzalandı.

Karlofça sonrası kaybedilen yerleri geri alma girişimlerinde Rusya ve Venedik'e karşı verdiği mücadelelerde başarılı olan Osmanlı Devleti, Avusturya-Venedik ittifakına karşı başarısız oldu. Pasarofça Antlaşması'yla Belgrad, Semendire dâhil kuzey Sırbistan ve Temeşvar gibi yerler Avusturya'ya bırakıldı. Avusturya, Osmanlı topraklarında konsolosluk açma hakkı ve ticari imtiyazlar elde etti. Bu antlaşmayla Bosna ve Preveze'de ele geçirilen kaleler ile Dalmaçya kıyıları Venedik'e verilirken Mora Osmanlı'da kaldı.

Pasarofça Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti, Karlofça ile kaybettiği yerleri geri alma umutlarını kaybetti ve Avrupa'da mevcut topraklarını korumaya yönelik savunma esaslı bir siyaset izlemeye başladı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Karlofça ve Pasarofça antlaşmaları sonrası yaşanan toprak kayıpları, sınırlar dışında kalan Osmanlı Müslümanlarını, Balkanlardan başta İstanbul olmak üzere Anadolu'ya doğru göçe zorlamıştı.

1733'te Avusturya ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı gizli bir ittifak antlaşması ile Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmıştı. Bu antlaşmaya göre Azak ve Kırım Rusya'ya; Bosna-Hersek ise Avusturya'ya bırakılmıştı. Rusya, Kırım Tatarlarının kendi topraklarına akınlarını önlemediği gerekçesiyle Sultan I. Mahmud'a Prut Antlaşması'nı tanımadığını bildirmişti. Osmanlı Devleti, batıda savaşmak istememesine rağmen Rusya'nın Azak ve Kırım'a saldırması sonucu 1736'da Rusya'ya savaş ilan etmişti. Rusya, başlangıçta Osmanlı ordusuna üstünlük kurarak Kırım (Görsel 1.34), Azak ve Özi'yi işgal etmişti. Bu sırada Avusturya da Eflâk, Sırbistan ve Bosna'ya saldırarak Osmanlı topraklarında ilerlemeye başlamıştı. Karşı saldırıya geçen Osmanlı ordusu, Avusturya ordusunu geri püskürtmüştü. Avusturya'nın art arda aldığı yenilgiler sonrası Rus ordusu da geri çekilmeye başlamış ve Osmanlılar, Özi'yi geri almıştı. Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak isteyen Rusya, Balkan Ortodokslarını ayaklandırmak amacıyla harekete geçtiyse de başarılı olamamıştı. Semendire ve Belgrad'ı Osmanlıların almasıyla Avusturya barış istemek zorunda kalmış ve 1739'da Belgrad Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmayla Avusturya, Pasarofça Antlaşması'yla aldığı yerleri Osmanlı Devleti'ne geri vermek zorunda kalmıştı. İki ülke arasında Tuna Nehri, yeniden sınır kabul edilmişti.

Görsel 1.34
Yeni Kale (Kırım)

Rusya, gerek müttefiki Avusturya'nın savaştan çekilmesi gerekse Balkanlardaki Ortodokslardan da umduğunu bulamaması üzerine Fransa'nın aracılığıyla barış istemişti. Bütün isteklerinden vazgeçen Rusya ile de 1739 yılında yine Belgrat Antlaşması imzalanmış ve Rusya, Azak dâhil bütün işgal ettiği yerleri Osmanlı Devleti'ne bırakmıştı. Bu antlaşma ile Rusya'nın Azak Denizi ve Karadeniz'de askerî ve ticari gemi bulundurması yasaklanmıştı. Buna karşın Ruslar, Osmanlı topraklarında ticaret yapabilecek ve Hristiyanlarca kutsal sayılan yerleri de serbestçe ziyaret edebilecekti. Belgrad Antlaşmalarından üstün çıkan Osmanlı Devleti, Avrupa'da yeniden itibar kazanmıştı.

D'argenson Markisi'nin Projesi (1738)

Fransız siyaset adamı Markisi, 1736-1739 Osmanlı ve Avusturya-Rusya Savaşlarının devam ettiği yıllarda çağdaşlarıyla aynı duyguları paylaşıyordu. Türk Devleti'nin taksimi konusuna eğilenlerin kaleminden ilk kez çıkan cömert fikri şöyleydi:

"Avrupa'nın karşılaşacağı ilk büyük devrim muhtemelen Türk Devleti'nin ele geçirilmesi olacaktır. Türk yenilince herkesin kendi payına düşeni alması lazımdır veya daha iyisi, çok sayıda Hristiyan devlet kurdurmak, kadim Yunanistan'a ve Nil Nehri'ne, Ege adalarına yeniden hayat vermek gerekir. Bugün Avrupa barış içindeyken bütün bu ülkeleri Avrupa'nın dengesi ve ticareti için masrafını paylaşarak fethetmek, Hristiyanlığı yerleştirmek, kutsal mekânları tamir edip düzenlemek ve taksimi iyi yaparak Hristiyan kralların iktidarını yerleştirmek güzel bir proje olurdu."

Trandafir G. Djuvara (Romanyalı Diplomat), *Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje*, s.253'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Markisi'nin Osmanlı'nın ele geçirilmesini, Avrupa'nın karşılaşacağı ilk devrim olarak sunmasının nedenleri neler olabilir?

Doğu'da Mücadele ve Safevilerin Sonu

1639 yılında Osmanlılarla Safeviler arasında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması iki devlet arasında uzun bir barış dönemi başlatmış ve ticaret yollarının yeniden canlanmasını sağlamıştır. Sultan III. Ahmed'in Safevilerle siyasi ve ticari ilişkileri geliştirmek istediği dönemde İran'daki Afgan Ayaklanmaları, siyasi bunalımları ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle hem Osmanlı Devleti hem de Rusya, dikkatini Kafkasya ve Batı İran'a çevirmiştir.

Safevilerin bu zor durumundan istifade etmek isteyen Çar I. Petro (Görsel 1.35), 1723'te Kafkasya üzerine harekete geçerek Derbent ve Bakü'yü işgal etmiştir. Bu arada Kafkasya'daki Müslümanların Osmanlı Devleti'nin himayesine girmek istemesi üzerine Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın girişimiyle İran üzerine sefere çıkılmıştır. Bu seferle Tiflis, Revan ve Nahcivan'ı alan Osmanlı ordusu daha sonra Tebriz ve Güney Azerbaycan'ı da alarak Batı İran'ı ele geçirmiştir.

Görsel 1.35
Çar I. Petro
(Gravür, Rijks Müzesi, Amsterdam)

Osmanlı ve Rus ordularının İran'daki ilerleyişi, bu iki devleti yeniden çatışmanın eşiğine getirmiştir. Fransa'nın arabuluculuk yapmasıyla Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1724'te İstanbul'da İran Mukasemenâmesi (İstanbul Antlaşması) adıyla bir antlaşma imzalanmıştır. İran'ın paylaşımı için yapılan bu antlaşmaya göre Gürcistan, Şirvan, Azerbaycan Osmanlı Devleti'nde, Kafkasya'nın Hazar Bölgesi Rusya'da kalmıştır. Ayrıca her iki taraf da II. Tahmasb'ı Şah olarak tanımıştır. Ancak ülkesinin topraklarının paylaşılmasına razı olmayan Şah Tahmasb, Horasan Türkmenlerinin özellikle de Avşar boyu lideri Nadir Han'ın desteğiyle Afganlıları ülkesinden çıkartmıştır. 1731 yılında Şah Tahmasb komutasındaki İran ordusunun Revan'a saldırısıyla başlayan savaşta Osmanlılar, İran ordusunu mağlup etmiştir. Barış istemek zorunda kalan Şah Tahmasb ile 1732 yılında Ahmed Paşa Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Tebriz başta olmak üzere Batı İran ve Azerbaycan, İran'a bırakılırken Kafkasya Osmanlı Devleti'nde kalmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Şah Tahmasb'ın isteği ile 1732'de yapılan Ahmed Paşa Antlaşması, Osmanlı Devleti'nde diplomasi anlayışının hâlâ zayıf olduğunu göstermiştir. Bu antlaşma savaşta kazanan Osmanlı Devleti'nin, masa başında kaybetmesine neden olmuştur.

Afganlıların İran'dan çıkarılmasında etkili olan Nadir Han, Ahmed Paşa Antlaşması'nı tanımamış ve Şah Tahmasb'ı tahtan indirmiştir. Osmanlıya karşı kaybedilen toprakları geri almak isteyen Nadir Han (Görsel 1.36), halkın ileri gelenlerini toplayarak 1736 yılında kendisini Şah ilan ettirmiştir. Böylece İran'da iki yüz otuz altı yıl hüküm süren Safevi hanedanı sona ermiş ve Avşar hanedanı yönetimi ele almıştır. Nadir Han'ın Osmanlı Devleti tarafından şah olarak tanınmasıyla Osmanlı-İran ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda belirlenen sınırlar iki devlet arasında yeniden kabul edilmiştir.

Görsel 1.36
Nadir Han
(Tablo, 18. yüzyıl savaş resimleri)

1736-1739 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasında devam eden savaşları fırsat bilen Nadir Şah, Doğu'da Afganistan'a ve Hindistan'a seferler düzenlemiştir. Bu sayede sınırlarını genişletmiş ve güçlü bir duruma gelmiştir. Nadir Şah'ın 1743'te Kerkük, Musul ve Bağdat'a saldırmasıyla Osmanlı-İran arasında savaş yeniden başlamıştır. Osmanlı Padişahı I.Mahmud'un Kırım ve Mısır'dan yardımcı kuvvetler çağırması üzerine Nadir Şah, Osmanlı Devleti'nden barış istemiştir. İki devlet arasında Tahran yakınlarındaki Kerden'de 1746 yılında

Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın maddeleri esas alınarak yeni bir antlaşma imzalanmıştır.

CEVAPLAYALIM

Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan savaşlar sonunda, Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın esas alınmasının nedenleri nelerdir?

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki mücadelelerde genelde Osmanlı Devleti barışın devamından yanayken Rusya, saldırgan bir politika izlemiştir. Bunda Rusya'nın emellerini gerçekleştirmek için XVIII. yüzyılda Osmanlıların içinde bulunduğu durumu fırsat olarak görmesi etkili olmuştur. Rus Çariçesi II. Katerina'nın komşu devletlere karşı takip ettiği saldırgan politika ve yayılmacı siyaset önce Balkanlarda kendini göstermiş ve Rusya, Lehistan üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. II. Katerina (Görsel 1.37), Lehistan kralının ölümünden sonra kendisine bağlı Stanislav'ı Leh Krallığı'na seçtirmiştir. Buna karşı Leh milliyetçileri, Osmanlı Devleti'nden yardım ve himaye istemiştir. Rusların yayılmacı politikalarından rahatsız olan Kırım hanı da Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı harekete geçmesini istemiştir.

Görsel 1.37
II. Katerina
(Büst, Jean Antoine Houdon, 1773, Devlet İnziva Yeri Müzesi, St Petersburg/Rusya)

Devlet erkânından bazılarının teşvikiyle Lehistan'ı himaye etmek için Rusya'ya 1768'de sefer yapılmasına karar verilmiştir. Rusların, Osmanlı Devleti'ne ait Balta kasabasına saldırması sonrası Kırım Hanı, Kırım Giray'ın 1769'daki seferi ile savaş başlamıştır. Ancak Kırım Giray'ın ölümü üzerine yerine geçen Devlet Giray, Osmanlı Devleti'ne destek olmak bir yana Kırım'da bile düzeni sağlayamamıştır. Ayrıca Sadrazam Mehmed Emin Paşa'nın ordunun sevk ve idaresindeki yetersizliği, gerekli erzak hazırlığının yapılmaması, askerlerin maaşlarının zamanında ödenmemesi gibi sebepler de Osmanlı kuvvetlerini zor duruma sokmuştur. Buna karşın Rus ordusunun daha hazırlıklı ve disiplinli olması, Osmanlı kuvvetlerini zor duruma düşürmüştür.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kırım Hanlığı, Altınorda Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığına Mengli Giray'ı getirmesi, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı arasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bundan sonra Mengli Giray, Osmanlı Devleti'nin dostuna dost, düşmanına düşman olmayı ve hâmiliğini kabul etmiştir.

Rus ordusu Ukrayna, Azak ve Kafkaslar üzerinden üç cepheden saldırmak için plan yapmıştır. Ayrıca Rusya, Balkanlardaki Ortodoksları da kışkırtmaya çalışarak Sırbistan, Karadağ ile Eflâk ve Boğdan'da ayaklanmalar tertip etmiştir.

1769-1770 kışında Rus orduları, Tuna'ya kadar ilerlemiş ve Eflâk ile Boğdan'ın merkezi durumunda olan Bükreş'i işgal etmiştir. 1770'teki muharebede 100.000 kişilik Osmanlı ordusunun yaklaşık üçte biri şehit olmuş, bir o kadarı da kaçarken Tuna'da boğulmuştur. Mühimmat, top ve tüfekle birlikte ordunun bütün erzakı da Rusların eline geçmiştir.

Görsel 1.38
Çeşme Limanı Baskını
(Tablo, Aivazovsky, 1848,
Ulusal Sanat Galerisi,
Feodosia/Ukrayna)

Balkanlarda mücadelenin devam ettiği sırada Rusya, Mora'da da halkı isyana teşvik etmeye çalışmıştır. Rus donanması 1770 yılı başlarında Mora'da ayaklanma çıkartmak için Baltık Denizi'nden geçerek İngilizlerin de desteğiyle Akdeniz'e açılmış ve Mora Yarımadası açıklarında faaliyet göstermeye başlamıştır. Rus donanması ile Osmanlı donanması 5 Temmuz 1770 tarihinde Çeşme Limanı'nda karşılaşmıştır. Osmanlı donanması, Çeşme Limanı'nın içinde manevra imkânı olmayan bir yerde, karadaki topların himayesinde Ruslara karşı bir savunma savaşı hazırlığı yapmıştır. Fırsattan istifade eden Ruslar, 6 Temmuz günü Çeşme Limanı'na baskın düzenlemiş ve liman içine ateş kayıkları salarak birbirine çok yakın demirlemiş bulunan Osmanlı donanmasına ait otuz kadar gemiyi ateşe vermiştir (Görsel 1.38).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Rus Kraliçesi II. Katerina Çeşme Baskını'nda başarı gösteren generallerinden Alexis Orlof'a (Aleksis Orlof) Çeşmeski (Çeşmeli) unvanını vermiş ve bu savaşın hatırasına Rusya'da bir de zafer abidesi diktirmiştir.

Osmanlı donanmasının imha edilmesi üzerine Rus donanması, Akdeniz ve Ege'de daha rahat bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Korumasız kalan Çanakkale Boğazı abluka altına alınmış ve İstanbul tehdit edilmiştir. Rus donanmasının Çeşme Baskını'ndan, 1774'e kadar Akdeniz'de ve Ege'de gösterdiği faaliyetler, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasında önemli bir etken olmuştur.

Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)

1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı en ağır antlaşmalardan biri olmuştur. 28 maddeden oluşan antlaşma, öncelikli olarak Kırım'ın Osmanlı Devleti'yle olan bağlılığına son vermiş, Kırım'ı müstakil bir hanlık hâline getirmiş ve böylece Kırım, Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıkmıştır. Osmanlı Devleti ise Yeniçeri Ocağının yozlaştığı dönemde askerî boşluğu dolduran Kırım'ın askerî kuvvetlerinden mahrum kalmıştır. Bununla beraber dinî bakımdan Kırım'ın halifeye bağlılığı devam etmiş ve her iki devlet de Kırım'ın iç işlerine karışmamıştır. Rus ticaret gemileri boğazları kullanacak, Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe dolaşabilecekti. Ruslar, diğer devletlere verilen imtiyazlardan istifade edecek, gerekli yerlerde konsolosluklar açabilecekti.

Harita 1.6
XVIII. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nin Dinyeper ile Bug ırmakları arasındaki geniş topraklardan çekilmesiyle Karadeniz, Türk Gölü olmaktan çıkmıştır. Karadeniz'deki hâkimiyet sona ermiştir.

Kafkaslardaki kuvvetlerini geri çeken Rusya, savaş boyunca işgal ettiği Eflâk ve Boğdan'ı Osmanlı'ya geri vermiştir. Ayrıca Kili ve Akkirman (Görsel 1.39) gibi kaleler ile Akdeniz'de ele geçirdiği yerleri de Osmanlı'ya iade etmeyi kabul etmiştir. Rusların İstanbul'da daimî bir orta elçi bulundurmasına ve bir Ortodoks Kilisesi inşasına izin verilmiş ayrıca Rusya bu kilisenin himayesini üstlenmiştir. Ruslar, kutsal yerleri serbestçe ziyaret edebilmiştir (Harita 1.6).

Görsel 1.39
Akkirman Kalesi (Ukrayna)

Osmanlı Devleti 4,5 milyon ruble tazminat ödemiştir. Ödenmek zorunda kalınan tazminatın yüksekliği bir yana Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki bağın kopmuş olması çok daha önemlidir. Ayrıca antlaşma maddelerinin kasıtlı olarak yanlış yorumlanması Ruslara, Osmanlı Devleti'ne müdahale imkânı tanımıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması ile İstanbul'da bir Ortodoks Kilisesi inşa ederek burada ibadet edenleri himayesi altına alma hakkını elde etmiştir. Küçük görünen bu taviz, Rusya'nın daha sonraları Osmanlı Devleti'ne müdahale etme hakkına sahip olduğu iddiasının gerekçesini oluşturmuştur.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.**

Zitvatorok Antlaşması: ....

....

Karlofça Antlaşması: ....

....

Westphalia Antlaşması: ....

....

Çeşme Baskını: ....

....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Zitvatorok Antlaşması'nın, Osmanlı Devleti'nin Batı siyasetinde meydana getirdiği etkiler nelerdir?
2. Karlofça Antlaşması, Osmanlıların siyasetinde ne gibi değişikliklere neden olmuştur?
3. Sömürgeciliğin yaygınlaşmasında etkili olan gelişmeler nelerdir?
4. Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden elde ettiği çıkarlar hangileridir?

C **Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin fetih politikalarında yavaşlama görülmesinde

I. güçlü devletlerle komşu olunması,

II. denizlerde üstünlüğün kaybedilmeye başlanması,

III. Avrupa'da, Protestanlık hareketlerinin başlaması

durumlarından hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) I, II ve III

2. XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin Habsburglarla giriştiği mücadeleler uzun sürmüş ve bu mücadelelerde Osmanlı Devleti bütün gücünü kullanamamıştır.

Bu durumun yaşanmasında aşağıdaki devletlerden hangisi etkili olmuştur?

A) Rusya B) Safevi
C) Venedik D) Fransa
E) İngiltere

3. Aşağıdaki devletlerden hangisi Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda diplomatik düzeyde ilişki kurduğu devletlerden biri <u>değildir</u>?

A) İsveç B) Hollanda
C) Safevi D) Rusya
E) Lehistan

4. Safevi Şahı I. Abbas, Osmanlılara karşı üstünlük sağlayabilmek için;

I. ordusunu ateşli silahlarla takviye etmesi,

II. Avrupalı devletlerle ittifak arayışlarına girmesi,

III. Osmanlı askerî teşkilatını örnek alması

durumlarından hangilerini uygulamıştır?

A) Yalnız I B) I ve II
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

5. Osmanlı padişahının, Zitvatorok Antlaşması'yla artık Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ndeki iddialarından vazgeçtiğini;

I. Avusturya Kralına Caesar unvanının kullanılması,

II. savaş sırasında taraflarca kazanılan toprakların kendilerinde kalması,

III. Habsburgların yıllık vergi ödemeyecek olması,

IV. Eğri, Kanije ve Estergon kalelerinin Osmanlı Devleti'nde kalması

durumlarından hangilerini kanıtlar niteliktedir?

A) Yalnız I
B) I ve II
C) I ve III
D) II ve III
E) II, III ve IV

6. Osmanlı ordusunun II. Viyana Kuşatması'nda bozguna uğramasında aşağıdaki durumlardan hangisi etkili olmamıştır?

A) Osmanlı'nın ateş gücünün yetersiz olması
B) Avusturya'ya destek gelmesi
C) Viyana'nın konumu nedeniyle kuşatmanın zorlaşması
D) Osmanlı ordusunda disiplin sorunları yaşanması
E) Kutsal İttifak'ın kurulması

7. Aşağıdakilerden hangisi Westphalia Antlaşması'nın sonuçlarından biri değildir?

A) Papanın etkinliği azalmıştır.
B) Augsburg Antlaşması hükümleri yenilenmiştir.
C) Kutsal Roma İmparatorluğu hukuken parçalanmıştır.
D) Avrupa'daki kaos ortamı sona ermiştir.
E) Almanya Protestan ve Katolik olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

8. XVII. yüzyılda okyanusa ve Akdeniz'e kıyısı olan Avrupalı devletler, uyguladıkları stratejilerle denizlerde ticari ve askerî faaliyetlere girişmiştir.

Aşağıdakilerden hangisi bu faaliyetlere girişen devletlerden biri değildir?

A) Hollanda
B) Fransa
C) İspanya
D) Venedik
E) İngiltere

9. Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki hâkimiyetinin sona ermesinde;

I. donanmada kadırgadan kalyona geçilmesi,

II. Batı gemiciliğindeki teknolojik gelişmelere uzak kalınması,

III. siyasi hedeflere kara kuvvetleriyle ulaşılabileceği düşüncesi

durumlarından hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) Yalnız III
D) I ve II
E) II ve III

10. 1711 yılında imzalanan Prut Antlaşması ile Ruslar, işgal ettikleri topraklardan geri çekilecek, İstanbul Antlaşması sonrası yaptığı kaleleri ve istihkâmları yıkacaktı.

Buna göre;

I. İstanbul Antlaşması'yla kaybedilen yerler geri alınmıştır.

II. Karlofça Antlaşması ile kaybedilen yerlerin geri alınabileceği düşüncesi güç kazanmıştır.

III. Rusların Karadeniz'e inmesi önlenmiştir.

yargılarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

Ç

Balkanlara Seyahat

26 Ocak 1699'da hâlen Sırbistan'da bulunan Sremski Karlovci (Sremsi Karlofsi) kasabasında sadece Osmanlı'nın değil Avrupa tarihinin en önemli antlaşmalarından biri imzalanmıştı. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti ile Hristiyan kuvvetler arasında, ilk defa 1648 Westfalya Antlaşması'nda tespit edilen diplomasi kurallarına göre cereyan etti. Antlaşmanın yapıldığı Sremski Karlovci'de müzakereler bir büyük çadırda yapılmıştı. Sonra bu çadırın yerine yapılan kilisede Türklerin antlaşma mekânına girdikleri kapı olan doğu kapısı örülmüş ve Türklerin bir daha bu kapıdan girmemesi niyaz edilmişti.

"1972 yılının Haziran ayında elimde bavullarla Venedik-Dubrovnik seferini yapan Yugoslav vapurundan indim. Dubrovnik şahaneydi. İki gün sonra köylülerle dolu bir trenle Travnik'e, sonra Saraybosna'ya adım attım. Yollarda insanlarla sohbet ediyordum ve herkes kitap bavulumu taşımaya yardım ediyordu. Saraybosna muhteşemdi ve adeta Balkanların Bursa'sıydı. Ardından Belgrad'a geldim ve burada insanlarla konuştuğum zaman fısıltı gazetesinden çok şey öğrendim.

2009 yılında Sırbistan'ı yeniden gördüm. Avusturya-Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Türkiyesi arasındaki meydan savaşları, bütün abideleriyle ortadadır. Salankemen'de, Zenta'da ve Petervaradin'de savaşları gösteren abideleri Avusturyalılar dikmiştir. Sırpların Türkolojisi güçlüdür. Türk üniversitelerinde de Sırpçayı ve Sırp tarihini yakından araştırmak ve öğretmek önemlidir.

Bugünkü Sırbistan, Osmanlı tarihinin en muhteşem sahifeleri ile doludur. İhtişam trajediyi de içerir ve sadece yenilgide değil zaferde de trajedi vardır. Türbesi Belgrad Kalesi'nde olan Damat Ali Paşa ile Osmanlının âlim sadrazamlarından Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, 1683-1699 arasındaki savaşlarda şehit düştüler. Biri Petervaradin'de öbürü Salankemen'de...

Osmanlı Dönemi'nde Sırbistan'a başkentlik yapan Semendire'ye de uğradım. Semendire Kalesi yeniden yapılırken İstanbul surlarının örnek alındığı çok açık. Tuna kaleleri coğrafi konumu, mimari güzellikleriyle gezip görmeye değer ve her kalenin etrafında Osmanlı Balkanlarının trajik bir sahifesi yatıyor. Tuna kalelerini övünmek için değil ama tarihi anlamak için görmek gerekir. Tuna Nehri, çağdaş Türk tarihinin akıp geçtiği önemli bir podyumdur."

İlber Ortaylı, *İlber Ortaylı Seyahatnamesi*, s.112'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

1. Yazar hangi antlaşmadan bahsetmektedir?
2. Bu antlaşmanın sadece Osmanlı'nın değil Avrupa tarihinin en önemli antlaşmalarından biri olmasının nedenleri nelerdir?
3. Antlaşmanın yapıldığı Sremski Karlovci'deki büyük çadırın yerine bir kilise inşa edilmesinin nedenleri nelerdir?
4. Çadırın yerine yapılan kilisenin doğu kapısının örülerek Türklerin bir daha bu kapıdan girmemesinin niyaz edilişinin nedenleri neler olabilir?
5. Yazar seyahate çıkarken kitap bavulunu niçin götürmüş olabilir?
6. Yazar Saraybosna'yı niçin Bursa'ya benzetmiş olabilir?
7. Sırbistan'ın, Osmanlı tarihinin en muhteşem sahifeleri ile dolu olmasının nedenleri nelerdir?
8. Yazarın Tuna Nehri'ni çağdaş Türk tarihinin akıp geçtiği önemli bir podyuma benzetmesinin gerekçeleri neler olabilir?

IV. Murad

IV. Murad, Osmanlı padişahları arasında farklı karakterde bir şahsiyettir. İrade ve hafızası kuvvetli, gözü hiçbir şeyden yılmayan bu hükümdar; vesayet altında yaşadığı yıllarda devlet işleriyle ilgilenmiş, tebdil-i kıyafet gezerek her şeyi yakından görmüş, anlamaya çalışmış, memleketin iç ve dış durumunu düzeltmiştir. Sert tutumunu daha çok kötülüklerine inandığı kimseler hakkında göstermiştir. Bazı Batı kaynaklarında, onun her tarafta hafiye bulundurduğu ve tercüme ettirdiği Machiavelli'yi (Makyavel) okuduğu rivayet edilmiştir.

IV. Murad Dönemi âlim, şair, tarihçi, hattat ve musikişinas gibi çeşitli alanlarda yetişmiş fikir adamları bakımından Osmanlı Devleti'nin dikkate değer bir devresi olmuştur. Evliya Çelebi, Kâtib Çelebi, Nef'i, Şeyhülislam Yahya, Veysi, Koçi Bey, Azmizade Haleti gibi isimler dönemin önde gelen şahsiyetlerinden sadece birkaçıdır.

Ziya Yılmazer, "*Murad IV*", s.182'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

1. Sultan IV. Murad'ı diğer padişahlardan farklı kılan özellikler nelerdir?
2. "Musikişinas" ne demektir?
3. IV. Murad'ın vesayet altında bulunmasının sebepleri neler olabilir?
4. Bu dönemde çok sayıda âlim, şair ve tarihçi gibi şahsiyetlerin yetişmesinin sebepleri neler olabilir?
5. İradesi kuvvetli devlet yöneticilerinin devletin bekasına etkileri neler olabilir?

Köprülü Mehmed Paşa

Köprülü Mehmed Paşa (Görsel 1.40), 1656'da sadrazam olurken görevi kabul etmek için bazı şartlar ileri sürmüş ve pazarlık yapmıştı. Bu, Osmanlı tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bir durumdu. Köprülü, daha önceki sadrazamların, askerin ve sarayın müdahalesinden dolayı iş yapamadığını biliyordu. Seleflerinden daha geniş yetkilere sahip olmadan devlette devam eden düzensizliği ortadan kaldıramaz ve Çanakkale Boğazı'nı abluka eden Venediklileri yenemezdi. Bunun için padişahtan sadece kendisinin kararlarının uygulanacağına dair söz aldı. Bütün tayin ve azilleri sadrazam yapacaktı ayrıca padişah sadrazamla ilgili çıkarılacak olumsuz söylentilere itibar etmeyecekti.

Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, s.320'den düzenlenmiştir.

Görsel 1.40
Köprülü Mehmed Paşa
(İllüstrasyon)

Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

1. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi, hangi yönden daha önce benzeri görülmemiş bir olaydır?
2. Köprülü'den önceki sadrazamların görevlerini tam olarak yerine getirememesinin nedenleri nelerdir?
3. Köprülü Mehmet Paşa'nın tayin ve azilleri kendisinin yapmak istemesinin nedenleri nelerdir?
4. Selef ne demektir?
5. "Padişah, sadrazamla ilgili olumsuz söylentilere itibar etmeyecek." şartının ileri sürülmesinin sebebi nedir?
6. Osmanlı Devleti zamanında sadrazamlığa getirilmek isteseydiniz şartlarınız neler olurdu?

2. ÜNİTE

DEĞİŞİM ÇAĞINDA AVRUPA VE OSMANLI

قطب جنوبی
خط الاستوا
قطب شمالی

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Yeni Çağ Avrupası'nda meydana gelen gelişmeleri
- Avrupa'daki gelişmelere bağlı olarak Osmanlı idari, askerî ve ekonomik yapısında meydana gelen dönüşümleri
- Osmanlı devlet idaresi ve toplum düzenindeki çözülmeleri önleme çalışmalarını

ÜNİTE KONULARI

2.1. AVRUPA'DA DEĞİŞİM ÇAĞI

2.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEĞİŞİM

2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE İSYANLAR VE DÜZENİ KORUMA ÇABALARI

KAVRAMLAR

- Lâle Devri
- Reform
- Rönesans
- Merkantilizm
- Ruhban Sınıfı
- Matbaa
- Hümanizm
- Kapitülasyon
- Burjuvazi
- Sekülerleşme
- Rasyonalizm
- Bilim Devrimi

HAZIRLANALIM

1. Orta Çağ Avrupası'nda öne çıkan kurumlar hangileridir?
2. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere kapitülasyonlar vermesinin dış politikadaki etkileri nelerdir?
3. Amerika'nın keşfinin Avrupa'da meydana gelen ekonomik gelişmelere etkileri nelerdir?
4. Matbaanın kullanımının okuryazar sayısının artmasına katkısı nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Osmanlı Dönemi'nde hazırlanmış bir harita (Harita, TSMK. B.325, y.11b-12a-1 İSTANBUL)

2.1. AVRUPA'DA DEĞİŞİM ÇAĞI

TARTIŞALIM

"Batı, üç esas üzerinde temellerini oluşturarak bugününü inşa etmeye başlamıştır. Bunlar; Hristiyanlık, Feodalite ve Rönesans'tır."

Marc Bloch (Mark Bloh)

Üç esasın, bugünkü Avrupa medeniyetine etkileri neler olabilir?

XVI. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'da siyasi, sosyal ve ekonomik alanda en yetkili kurum Roma Katolik Kilisesi ve bu kiliseyi temsil eden Papalık'tır (Görsel 2.1). Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra otorite boşluğundaki Avrupalılar, Hristiyanlığı temsil eden kiliseye sıkı sıkı sarılmıştır. Avrupa halkı, kiliseye ve kilise mensuplarına saygılı davranarak kurtuluşa ereceğine inanmıştır. Böylece kilise, her alanda yetkilerini genişletmeye ve Orta Çağ Avrupası'nı şekillendirmeye başlamıştır. Sonuçta kilisenin mutlak egemenliği sağlanmış ve ruhban sınıfı hiç kimsenin itiraz edemediği manevi güce ulaşmıştır.

Görsel 2.1
Papalık'ın merkezi Vatikan

Dinî bir kurum olan Papalık, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde uyguladığı etkin politikalarla İtalyan şehir devletlerinin en güçlülerinden biri hâline gelmiştir. Özellikle eğitim ve öğretim alanında Oxford (Oksford) (Görsel 2.2), Paris ve Bologne (Bulöni) gibi dönemin önemli üniversitelerinde söz sahibi olan Papalık, buralarda Aristo ve Batlamyus'un öğretilerini okutmuştur. Bu öğretilere karşı çıkanlar ise Engizisyon mahkemelerinde yargılanmıştır. Hristiyanlıktan uzaklaşan insanları cezalandırmak amacıyla kurulan Engizisyon mahkemeleri ile kilise kendi ceza mekanizmasını oluşturmuş, bundan dolayı da bilimsel çalışmalar ilerleyememiştir.

Görsel 2.2
Oxford Üniversitesi (Londra)

YORUMLAYALIM

Bilimin Gelişmesi

Orta Çağ'da; toplumlar din eksenli ortamlarda yaşadığı için bilimsel çalışmalar, kilisenin ve din adamlarının baskısı nedeniyle ilerleyemiyordu. Aristo'ya göre tanrılar gökyüzünde yaşadığı için gezegenler ve yıldızlar mükemmel yapıdaydı ve lekesizdi. Dünya, evrenin merkeziydi ve tüm gök cisimleri Dünya çevresinde dönerdi. Bu düşünceler kilise tarafından da kabul edildiği için astronomi ilerleyemiyordu. Aristo'nun; "Dünya ve evrendeki her şeyi oluşturan dört ana madde; toprak, su, hava ve ateştir." düşüncesi fizik ve kimyanın gelişmesini engellemişti. Veba gibi ölümcül hastalıkların, insanların günahları nedeniyle ortaya çıktığına inanıldığı ve tedavi amacıyla din adamlarına gidildiği için tıp gelişemiyordu. Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma Çağı sayesinde; insana ve özgür düşünceye önem verilmeye başlanmış ve modern bilimsel düşünce sistemi, Avrupa'dan tüm dünyaya yayılmıştır.

Ural Akbulut, "*Aydınlanma Çağı: Bilimin Gelişmesini Hızlandırdı*", s.1-2'den düzenlenmiştir.

Aydınlanma Çağı'nın günümüz bilim dünyasına etkileri nelerdir?

Görsel 2.3
Kardinal (Gravür)

Saraylarda görkemli bir yaşam sürmeye başlayan papalar, bu yaşantının giderlerini karşılamak için Hristiyan halktan para toplamış ve kilise topraklarından belirli oranlarda vergi almıştır. Bu topraklara piskopos, kardinal (Görsel 2.3) veya rahip atama yoluyla ruhban sınıfı daha da zenginleşerek güç kazanmıştır. Buna karşın merkezî otoritenin güçlü oluğu Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde ise Papalığın etkisi alt düzeyde olmuştur.

Kilise, ekonomik faaliyetleri dinî hayata göre daha önemsiz görmüştür. Ortak mülkiyeti esas alan kilise, başkalarına ait olan malları hazinesine katmış ve mülkiyet sisteminin tartışılmasını yasaklamıştır. Çünkü kiliseye göre gerekli olandan fazlasını istemek hırs ve günah kabul edilmiştir. Buna karşı Avrupa'da faaliyet alanlarını genişleterek yükselmek isteyen burjuvazi, kilisenin bu kısıtlayıcı ve aşağılayıcı yaklaşımından kurtulmak istemiştir. Bu durum, savaşlar için paraya ihtiyaç duyan krallar ve asillerin tek umudu horlanan tüccarlar olmaya başlayınca değişmiştir. Bu nedenle tüccarlara karşı duyulan horlama ve aşağılama duygusu, yerini hayranlık ve saygıya bırakmıştır. Kendilerinden borç alındığı ölçüde tüccarların istekleri kabul edilmiş ve koşullar iyileştirilerek serbest ticaret yapmalarına göz yumulmuştur. Böylece Avrupa'da burjuvazinin aristokrat sınıfa karşı yükselişi hızlanmıştır.

Görsel 2.4
Kâğıt ve matbaanın Avrupa'da kullanılmaya başlanması

Görsel 2.5
Mississipi Nehri'nin Avrupalı kaşifler tarafından keşfedilmesi

Görsel 2.6
İstanbul'un Fethi'yle buradaki düşünürlerin İtalya'ya göç etmesi

YORUMLAYALIM

Görsellerde verilen gelişmeler (Görsel 2.4, 2.5 ve 2.6), Avrupa'da hangi yapıları sarsmıştır?

Burjuvazinin yükselişe geçtiği dönemde Avrupa, İslam kültür ve medeniyeti ile sistemli bir temasa geçmiştir. Arapça ilim ve felsefe eserleri Latinceye tercüme edilmiştir. XI. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar geçen süreçte Batı, İslam dünyasından yaptığı çevirilerle skolastik düşünce yüzünden yitirdiği Eski Yunan felsefesini yeniden keşfetmiştir. Çeviriler aracılığıyla eleştirilecek malzeme ve yeni olgular öğrenen Avrupa, Orta Çağ boyunca kendisini bağlayan otoritelerin baskısına karşı çıkarak bilimsel aydınlanmayı başlatmış ve akıl tutulmasından kurtulmayı başarmıştır.

Rönesans ve Reform

“Yeniden doğuş” anlamına gelen Rönesans, XV. yüzyılın sonunda İtalya’da başlamıştır. Rönesans, Avrupa ülkelerinde görülen bilim, güzel sanatlar ve edebiyat alanındaki gelişmeleri ifade eder. Bu dönemde, Avrupa’da radikal değişimler yaşanmıştır. XIV. Yüzyıldan itibaren bazı bilim insanları Yunan ve Roma dönemine ait kaybolmuş veya unutulmuş el yazmalarını araştırmış ve yayımlamıştır. Avrupalılar bu eserleri İslâm dünyası aracılığıyla unutmaktan kurtulmuş ve yeniden hatırlamıştır. Roma, Venedik ve Floransa’da ilk akademiler ve halk kütüphaneleri açılmıştır. Bu çalışmaları yapan aydınlar daha sonra hümanist olarak adlandırılmıştır. Hümanist akım; şair ve yazar Petrarca (Petrarka) (Görsel 2.7) ile başlamış ve hümanistlerin çalışmaları, matbaanın gelişimi ile daha da yaygınlaşmıştır.

Görsel 2.7
Petrarca (Gravür)

Rönesans ile birlikte Yunan ve Roma dönemine artan ilgi, Avrupa’da edebiyatın yanında resim ve heykel gibi sanatların da canlanmasını sağlamıştır. Bu yeniden keşfetme süreci Fransa, Hollanda, Almanya ve İngiltere gibi birçok Avrupa ülkesinde benimsenmiştir. Rönesans sanatçıları, herhangi bir dinî ve toplumsal tabuyu önemsemeden sanat yapmayı ilke edinmiştir.

TARTIŞALIM

Rönesans’ın İtalya’da başlamasının nedenleri neler olabilir?

Hümanistlerin Yunan-Roma dünyasına olan ilgisi, kilise için tehlike oluşturmuştur. Antik dünya anlayışı, hümanistlerin dünya anlayışını oluşturmuştur. Bu anlayışa göre insan, yeryüzündeki yaşantısında mutlu olmalıdır. Hristiyanlık anlayışında ise gerçek hayat, ölümden sonra başlamaktadır. Bu ve buna benzer pek çok fikir, hümanistleri kilise öğretileri ile çelişen sonuçlara götürmüştür. Bu nedenle hümanistler, inanç bakımından İncil’e ve ilk azizlerin öğretilerine bağlı kalınması gerektiğini savunmuştur. Hümanistlerin inançla ilgili bu düşünceleri, Reform hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Reform, Avrupa’nın modern çağa geçerken uğradığı dönüşümün önemli bir gelişmesidir. Din ve kilise, yüzyıllardır toplumun temelini oluşturduğu için Reform, Avrupa’yı derinden sarsmıştır. Dinî değişim gerek devletler arasında gerekse devletlerin kendi içerisinde büyük mücadelelere neden olmuştur.

Reform, XVI. yüzyılda Katolik Kilisesi’ne bağlı bir kısım hümanist din adamının kiliseye karşı yapmış olduğu dinsel harekettir. Reform hareketi Almanya’da başlamış daha sonra Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde etkili olmuştur. Ruhban sınıfında reform yapılması gerektiğini savunan hümanistler, yeni bir din yaratma iddiasında olmamıştır. Hümanistler; İncil’in ve Hristiyanlık inancını içeren metinlerin orijinal şekillerine dönüştürülmesini istemiştir. Bu yönde yapılan çalışmalarla kutsal kabul edilen yazıların birçoğunun, ilahi kaynaktan olmadığı ve sonradan uydurulmuş metinler

Reform’u Hazırlayan Koşullar

- Hümanizm sayesinde, Hristiyanlığın kaynaklarına inilmesi ve serbest düşüncenin yayılması,
- Matbaanın yeni fikirleri geniş halk kitlelerine yayması,
- Papalık’ta çöküşün hızlanması ve ıslahat düşüncesinin yayılmasıdır.

olduğu anlaşılmıştır. Reform hareketlerinin sonucunda "Dinin esas kaynağı Tanrı'nın sözlerinden ibarettir. Buna havarilerin ve ilk Hristiyan azizlerin yorumundan başka bir şey katılamaz. Din ve ibadet herkesin vicdanına ait bir iştir." esasları benimsenmiştir. Bu dinsel hareket, Protestanlık mezhebinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Görsel 2.8
Martin Luther Heykeli
(F. Schape, Erfurt/Almanya)

ÖRNEK METİN

Martin Luther ve Protestanlık

Almanya'da çiftçi bir ailenin çocuğu olan Martin Luther, Erfurt Üniversitesinde felsefe okumuştur. Daha sonra ilahiyat eğitimi almış ve rahip olmuştur. Papa X. Leon'un (Lion), kilise harcamalarının artması üzerine 1515 yılında bir bildiri yayımlayarak endüljansın uygulanmasını istemesi, Luther'i karşı harekete geçirmiştir. Endüljans, Orta Çağ Avrupası'nda bir tür günah çıkartma ve ölümünden sonra kişinin cennete gidebilmesi için papadan satın alınan bir af belgesidir. Luther (Görsel 2.8), endüljansı tehlikeli bir uygulama olarak görmüş ve "95 Tez"ini ilan ederek görüşlerini kilise kapısına asmıştır. Luther'in, İncil'i Almanca'ya tercüme etmesi halk arasında büyük yankı uyandırmıştır. Luther'in fikirleri özellikle köylüler arasında kabul görmüş ve toprak sahiplerine karşı isyanlar başlamıştır. Almanya topraklarının üçte birinin Papalığa ait olması, birçok zümrenin kilisenin topraklarını yağmalamasında etkili olmuştur.

Luthercilik hareketi, Protestanlığın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Siyasi açıdan Almanya'nın oluşturduğu din birliği bozulmuş böylece imparatorluğun otoritesi zayıflamıştır. Protestanlık zamanla bütün Avrupa'ya yayılmıştır.

Halil İnalcık, *Rönesans Avrupası*, s.169-181'den düzenlenmiştir.

Protestanlığın ortaya çıkması ile Papalık, Hristiyanların üzerindeki dinî, politik ve ekonomik üstünlüğünü kaybetmiştir. Böylece Hristiyanlığın devlet ve toplum hayatındaki etkisi azalmış ve sekülerleşme adı verilen kavram ortaya çıkmıştır. Antik Roma'da kullanılan hâliyle kutsal olanın dışını yani dünyevî olanı, dinî olmayanı anlatan bir kavram olan sekülarizm, XVII. yüzyıl sonrasında giderek devlet ve kilise hukukunun ayrımı anlamında kullanılmıştır. Avrupa'da sekülerleşmenin uygulanarak dinî kurumlar ile sembollerin egemenliğinin kaldırılması, uzun bir süreçte gerçekleşmiştir.

Bilim Devrimi

Rönesans hareketine öncülük eden diğer bir felsefe de akılcılık yani rasyonalizmdir. Rasyonalizm, insan aklının her türlü rehberliği yapacak güçte olduğunu ve başka hiçbir kaynağa gerek olmadığını dile getirir. Rasyonalistlere göre akıl, işleyişini engelleyen dış faktörler olmadığı takdirde doğru düşünmeyi sağlayacak tek kaynaktır. Aklın doğruya ulaşmasını engelleyen en önemli unsurlar; kilise, hukuka dayanmayan devlet, batıl inançlar, bilgisizlik, yöntemsizlik ve ön yargılardır. Yapılması gereken ise akla karşı

olan unsurları gidermek, bilimsel bir çevre hazırlamak ve aklın aydınlanmasını sağlamaktır.

Rönesans ve Reform'un ortaya çıkardığı fikir hareketleriyle birlikte filozoflar, kurallar ve kanunlar geliştirmiş ve doğal dünyayı nasıl anlayabileceklerini araştırmıştır. Bu filozofların "İnsanlık, yaşamı bilimin kurallarıyla anlayabilir." düşüncesi, bilimde büyük değişimleri ortaya çıkarmıştır. Bilimin yeni kanunlar ortaya koymak için kullanılması, bu dönemin Akıl Çağı olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Akıl Çağı'nda Galileo (Galile), Kepler (Keplır), Copernicus (Kopernik) ve Newton (Nivtın) gibi bilim insanları sayesinde Avrupa'da, Bilim Devrimi gerçekleşmiştir.

Isaac Newton ve Bilim Devrimi

Isaac Newton (Ayzek Nivtın); kütle çekim yasası, astronomi ve fizik tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu başarı onun, XVIII. yüzyıl Bilim Devrimi'nin mimarı olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Zamanının neredeyse tamamını gözlem ve deney yaparak geçiren Newton, dalından yere düşen elmanın düşüşünü gözlemlemesinden sonra evrensel çekim yasasını bulmuştur. Çiftlik evinin bir odasını karanlık oda hâline getirip güneş ışığıyla yaptığı deneylerle de ışığın doğasını ilk kez doğru olarak açıklamayı başarmıştır (Görsel 2.9). Modern bilimin iki önemli unsuru olan deney ve gözlem aracılığıyla başarıya ulaşan Newton, 1727 yılında öldüğünde, geliştirdiği bilim anlayışı ve Parçacık Kuramı, bilim topluluklarınca benimsenmeye ve savunulmaya başlanmıştır. Newton'un Fizik Kuramı; ısı, ışık, gazlar kimyası, elektrik, manyetizma ve benzeri alanlarda denenmiştir. Kuantum Mekaniği, görelilik ve ışığın dalga olduğunu savunan dalga kuramlarının doğuşuna giden yolu açmıştır.

Hüseyin G. Topdemir, "*Isaac Newton ve Bilim Devrimi*",
s.86-91'den düzenlenmiştir.

Görsel 2.9
Isaac Newton ışık üzerine çalışmalar yaparken (Gravür)

ÖRNEK METİN

Ulus Devletlerin Ortaya Çıkışı

Yeni Çağ Avrupası'ndaki fikrî-manevi dönüşüm siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî alanlarda da etkisini göstermiştir.

Krallar ve asiller, Rönesans'la siyasi güç kazanmış ve devletin kiliseden ayrı olabileceği fikri gelişmiştir. Orta Çağ'daki derebeylerin yerine devleti bir merkezden yöneten krallar ortaya çıkmış ve merkezî yönetim güç kazanmıştır. Bu kralların yönetimi altındaki halklar, ulus olarak tanımlanmaya başlamış ve kral, otoritesini ulusun varlığına dayandırmıştır. Krallar güç ve yetkilerini artırarak bu ulus-devletlere mutlakiyetçi bir karakter kazandırmıştır. Artık Hristiyan dünyasında Haçlı Seferleri gibi ittifaklar görülmemiş ve sekülerleşmenin etkisiyle her ulus-devletin kendi çıkarları için yaptığı ulusal savaşlar gündeme gelmiştir. Bu süreçte devletin içeride ve dışarıda görevlerini yerine getirebilmesi için güçlü olması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Ulus-devletlerin kurulma sürecinde yaşanan mali sorunları çözmek için devletlerin sömürgeciliğe yönelmesi, daimî ve merkezî bir ordu bulundurma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum kralların hazinede sürekli altın bulundurmasını gerekli kılmış ve bu gereklilik merkantilizmin doğmasına neden olmuştur.

Bu sistemde Avrupalı devletler; altın külçesini para olarak, dış ticareti de altını elde etmenin bir yolu olarak görmüştür. Paralı askerlerden oluşan ordularda ödemeler altın ile yapılmış ve donanmaların masrafları da bu değerli maden ile karşılanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Avrupa'da XV ve XVIII. yüzyıllarda hâkim olan merkantilizm, ülkelerin güç ve zenginliğinin sahip olduğu değerli madenlerle ölçülebileceği fikrine dayanan bir ekonomik sistemdir.

Avrupa'da nüfus, merkantilizmin amacı ile doğru orantılı olarak artırılmaya çalışılmıştır. Fazla nüfus; ucuz iş gücü, fazla üretim, çok kazanç ve asker sayısının artması anlamına gelmektedir. Bu yüzden bu dönemde nüfus hareketliliği yasaklanmış, ülkeye kaçak girenlerin bile çıkışları engellenmiştir. Avrupalı devletlerin üretim ve ihracatı artırabilmek için kurdukları atölyeler, şehirleri büyük merkezler hâline getirmiştir. Bu merkezlerin ihtiyacı olan iş gücü, Avrupa'da kırsaldan kente göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Feodalizmden merkantilizme uzanan dönemde, Avrupa'da yaşanan askerî ve teknolojik dönüşüm savaş teçhizatlarının üretiminde de büyük gelişmelere neden olmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren barutlu silahlar, savaşın zorunlu araçları hâline gelmiştir. Ateşli silahların etkin bir şekilde kullanılmaya başlanması, Avrupa'da Askerî Devrim'in başlangıcı kabul edilmiştir.

Askerî ve teknolojik gelişmeler sadece ateşli silahlarda değil gemilerin geliştirilmesinde de görülmüştür. XVI. yüzyılda, uzun menzilli toplarla güçlendirilen üç direklilerin ve kalyonların kullanılmaya başlaması, denizlerdeki mücadeleyi Avrupalılar lehine çevirmiştir.

Görsel 2.10
Aydınlanma Çağı düşünürlerinin bazı örnek eserleri

XVII-XVIII. Yüzyıllarda Avrupa Düşünürleri

Rönesans Dönemi'nde yaşanan bilimsel ve kültürel gelişmeler sayesinde Batı dünyası, XVIII. yüzyılda Aydınlanma Dönemi'ne girmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi, bireyin özgürlüğünü esas alan bir felsefe hareketidir. Aydınlanma; Avrupa'da ilk olarak İngiltere'de toplumsal değişimle başlamış, Fransa'da özgürlük hareketine dönüşmüş ve Almanya'da da felsefi temelleri atılmıştır. Böylece Aydınlanma düşüncesi, tüm dünyayı etkileyecek bir modernleşme hareketi hâline gelmiştir.

Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkışında; Copernicus (Kopernik), Machiavelli (Makyavel), Thomas Moore (Tamıs Mur), Immanuel Kant (İmanuel Kant) ve Jean Jacques Rousseau (Jan Jak Russo) gibi düşünür ve bilim insanlarının fikir ve eserleri (Görsel 2.10) önemli rol oynamıştır. Bu düşünürler, eserleriyle burjuvazinin siyasal iktidarını meşrulaştırmıştır.

Copernicus, Güneş Sistemi'ni keşfetmiş, Dünya'nın yuvarlak olduğunu ve Güneş'in etrafında döndüğünü 1543'te yayımladığı "Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine" adlı eserinde ispatlamıştır. Copernicus (Görsel 2.11), bu teorisiyle kilise tarafından dogma hâline getirilen Aristo ve Batlamyus'un öğretilerine karşı çıkmıştır. Bu sebeple Copernicus'un yeni teorisi, modern bilimsel devrimin başlangıcı sayılmıştır. Özgür düşünce için aklı ve deneyi ön plana alan Copernicus'un fikirleri, Rönesans sürecinde gelişmiş ve Aydınlanma Çağı'nda olgunlaşmıştır.

Görsel 2.11
Copernicus (Gravür)

XVI. yüzyılda eserler veren **Machiavelli**,Aydınlanma Dönemi'nde yeni toplumun ve yeni devletin şekillenmesine yardımcı olmuştur. "Hükümdar (Prens)" adlı kitabında Machiavelli, İtalya'da siyasi birliğin ancak güçlü bir hükümdarla sağlanabileceği fikrini ortaya atmıştır. "Hükümdarın önünde onu sınırlayacak hiçbir engel olmamalıdır." diyen Machiavelli; din ve ahlak kurallarının bile hükümdarı durdurmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Machiavelli, bir yandan siyaseti din kurallarından ayırarak laikleştirmiş bir yandan da dini, devletin denetimine alarak iktidarın bir aracı hâline getirmeye çalışmıştır. Ona göre esas olan devletin birliğinin sağlanmasıdır.

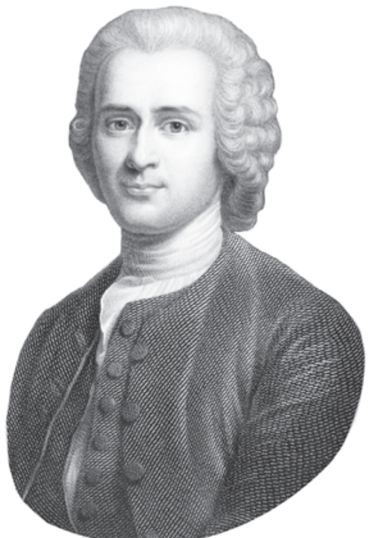
Thomas Moore, İngiltere'de sanayileşmenin getirdiği sorunlardan etkilenerek "Ütopya" adlı eserini kaleme almıştır. Eserinde özel mülkiyetin bulunmadığı bir devleti hayal eden ve anlatan Moore (Görsel 2.12), İngiltere'deki toplum düzenini ve adalet sistemini eleştirmiştir. Ütopya'da herkes devlet için üretir ve para geçerli değildir. Üretilenlerden herkes ihtiyacı kadar alır. Moore, insanların bu şekilde mutlu olabileceklerini düşünerek ütopik bir düzen hayal etmiştir.

Görsel 2.12
Thomas Moore (Gravür)

Aydınlanma düşüncesini felsefi temellere oturtan kişi **Immanuel Kant**'tır. XVIII. yüzyılda "Aklını kendin kullanma cesaretini göster." diyen Alman Filozof Kant, aydınlanmanın parolası olan bu sözüyle insanın aklını başkasının kılavuzluğuna bırakmaması gerektiği üzerinde durmuştur. "Saf Aklın Eleştirisi" eserinde ön yargılarından, dinsel inançlarından ve skolastik düşünceden kurtulan insan, aklını kullanarak yeni bir toplum inşa etme sürecine girmiştir.

XVIII. yüzyılda yaşayan **Jean Jacques Rousseau** da halkın iktidarını, her alanda eşitliğini ve mutlak demokrasiyi savunan bir düşünürdü. "Toplum Sözleşmesi" adlı eserinde Rousseau (Görsel 2.13), insanların toplum içinde özgür ve eşit yaşaması için ortaklaşa oluşturacakları bir sözleşme olduğunu öne sürmüştür. Buna göre, bireyler, kendilerinin nasıl bir güç tarafından yönetilecekleri kararına ulaşacaklardır. Böylece devlet, halkın egemenliği ile yükseldiğinde meşru olacaktır. Rousseau'nun bu düşüncesi; kan soyluluğuna bağlı ayrıcalıkların ortadan kaldırılması, mutlak monarşik yönetimlerin sona ermesi anlamına geliyordu. Böylece zaten ekonomik güce sahip bulunan burjuvazi, hukuki ayrıcalıkların kaldırılmasıyla siyasi yapıda da güç sağlayabilecekti.

Görsel 2.13
J. J. Rousseau (Gravür)

2.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEĞİŞİM

TARTIŞALIM

Enflasyonun siyasi ve sosyal hayata etkileri neler olabilir?

Avrupa'ya Akan Servet

Görsel 2.14
Amerigo Vespucci
(Heykel, Uffizi Galerisi sütunlu niş, Floransa)

XV. yüzyıl sonlarında Yeni Dünya'ya ilk defa Kristof Colomb (Kristof Kolomp) ulaşmışsa da yeni bir kıta keşfettiğini fark edememiş ve buranın Hindistan olduğunu varsaymıştır. Kolomb'dan daha sonra Floransalı Amerigo Vespucci (Ameriko Vespuçi) (Görsel 2.14) buranın yeni bir kıta olduğunu keşfetmiştir. Bu durum bilim dünyasında büyük ilgi uyandırmış ve bu yeni kıtaya Vespucci'nin adından dolayı "Amerika" adı verilmiştir. Keşiften sonra bu yeni kıta uzun süredir çıkmazda olan Avrupa ekonomisi için yeni bir umut kapısı olmuştur. İspanya, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Portekiz gibi Avrupalı devletler, Yeni Dünya'yı hedef almış ve bölgede koloniler kurmaya başlamıştır.

Avrupa'dan Amerika'ya özellikle 1600'lerin ilk yıllarında büyük bir göç dalgası başlamıştır. Başta İspanya ve Portekiz olmak üzere Hollanda, İngiltere gibi devletler ulaştıkları bölgelerin değerli madenlerine ve varlıklarına el koymaya başlamıştır. Amerika'nın keşfinden itibaren deniz ticareti önem kazanmış çünkü denizaşırı ticaret, Avrupa'nın kalkınmasında en önemli girdilerden biri hâline gelmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Amerika'ya göç edenler, genellikle ekonomik sıkıntılar nedeniyle bu yola başvurmuştur. Bu insanların birçoğunun yol parasını, ileride işçi olarak çalışıp ödemek kaydıyla Virginia Company (Virjinya Kampani) ve Massachusetts Bay Company (Mesaçusit Bey Kampani) gibi şirketler üstlenmiştir. Bu durum Avrupa'nın büyük bir çaresizlik içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Görsel 2.15
Sevilla (Gravür)

İspanya, coğrafi konumu ve sömürgecilik faaliyetleri sayesinde Avrupa'da ekonomik olarak ön plana çıkmıştır. Amerika kıtasına giden ya da Amerika'dan dönen tüm yolcu ve malların zorunlu hareket ve varış yeri olan İspanya'nın Sevilla şehri (Görsel 2.15), İspanya-Amerika ticaretinin tekel merkezi olmuştur. Yeni Dünya'nın servetlerinden en çok yararlanan ülke olan İspanya, dünyanın en zengin ve en güçlü ülkelerinden biri hâline gelmiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısında Amerika'dan İspanya'ya gelen altın miktarı yaklaşık 185 bin kg, gümüş miktarı da 16 milyon kg'ı bulmuştur. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelen değerli madenlerin paylaşılmasını sağlayacak devlet mekanizmasını kuramayan İspanya, çökmeye başlamıştır. İngiltere ile denizlerde girişilen mücadele de bu çöküşü hızlandırmıştır. Amerika'da kurulan koloniler vasıtasıyla bölgenin zenginliklerinin sömürülmeye başlanması, Avrupalı devletler arasında da büyük bir rekabeti beraberinde

getirmiştir. Hollanda, Fransa ve İngiltere; Yeni Dünya'daki sömürgeler için ciddi bir mücadele vermeye başlamıştır.

Amerika'nın keşfi ve sonrasında yaşanan gelişmeler Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde büyük değişimlerin yaşanmasına sebep olsa da bu süreçte Osmanlı Devleti, gücünü korumayı başarmıştır. Amerika'nın keşfi sonrası Avrupa'ya akan değerli madenler, XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Amerika'dan gelen gümüşün, giderek artan miktarda Osmanlı ülkesine girmesi, akçenin değerinin düşmesine neden olmuş ve fiyatlarda geniş çaplı dalgalanmalara yol açmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'ne giren paranın burada kalmayarak İpek Yolu'nu takiben İran'a, oradan da Hindistan'a geçmesi, Osmanlı'nın ticaret dengesini büyük ölçüde etkilemiştir.

Görsel 2.16
Fatih Dönemi'nde basılan altın para

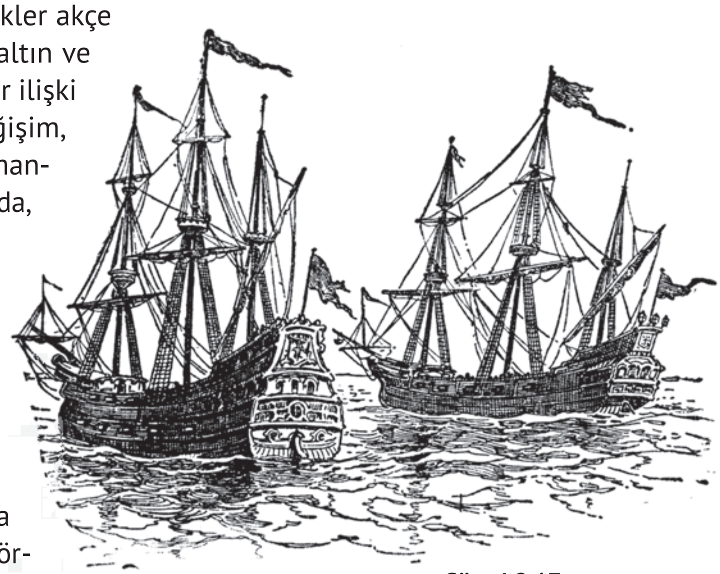
Orhan Bey Dönemi'nde ilk gümüş parayı bastıran Osmanlılar, Fatih Dönemi ile birlikte altın para basmaya başlamıştır (Görsel 2.16). XVI. yüzyılda sınırların hızla genişlemesi, nüfusun artması, ekonomik yapının gelişmesi ve kamu harcamalarının çoğalması karşısında Osmanlı Devleti, yeni maden ocaklarını işletmeye ve taşra eyaletlerinde de altın ve gümüş para basmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti son dönemlere kadar altın ve gümüş gibi değerli madenlerden sikke kestirmiş ve para bastırmıştır. Bu paraların gümüşten kesilenlerine akçe denmiştir ki Osmanlı ekonomisinin temel birimini akçe oluşturmuştur. Padişahın izniyle darphanede kestirilen bu paraların dışında, ülkede yabancı altın ve gümüş paralar da serbestçe kullanılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Akçe, tedavülde olan bir para olmakla birlikte piyasada geçerli olan diğer sikkelerin de değerlerini tespit eden bir ölçüt durumundadır.

Osmanlı Devleti'nde para üzerindeki bütün değişiklikler akçe üzerinden yapılmış ve bu nedenle ülkede bulunan altın ve gümüş miktarı ile paranın değeri arasında çok sıkı bir ilişki oluşmuştur. Dolayısıyla birinde meydana gelen değişim, diğerlerini de etkilemiştir. Osmanlı Devleti farklı zamanlarda para değerlerinde oynamalar yapmıştır. Osmanlı'da, devlet görevlileri dışındaki kişilerin para ve fiyatlar üzerindeki etkisi, devletin zaman zaman tedavüldeki parayı çekerek yerine değeri ayarlanmış akçe çıkartmasına neden olmuştur. Bu para ayarlamalarına "sikke tashihi" denmiştir. Bazen de altın ve gümüş sikkelerin bakır oranı artırılmış veya sikkelerin hacmi küçültülerek "sikke tağşişi" politikası uygulanmıştır.

Görsel 2.17
Ticaret gemileri
(Temsilî)

Amerika'dan gelen değerli madenler, kıtalar arasında yoğun bir maden ticaretinin başlamasını sağlamıştır (Görsel 2.17). Avrupa'nın ticaret hacminin katlanarak artması, Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiştir. Çünkü Amerika'nın altın ve gümüşü, Osmanlı Devleti'nde büyük fiyat artışlarına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde malların değerini belirlemede kullanılan gümüş miktarının artması, beraberinde fiyat artışını da getirmiştir. Avrupa'da büyük zenginliklerin artmasını sağlayan sömürgecilik politikası, Osmanlı ekonomisini sarsan en önemli sebeplerden biridir. Sömürgecilik faaliyetleri neticesinde Osmanlılar, Batı karşısında ekonomik üstünlüğü kaybetmeye başlamış ve 1574'te Osmanlı bütçesi ilk defa 6.5 milyon akçe açık vermiştir. Osmanlı Devleti'nin para birimi olan akçe, flori karşısında değer kaybetmeye başlamıştır. Bu değer kaybı Batı'nın Amerika'yı sömürmeye başlamasıyla daha da artmıştır. 1610'larda 200 akçe ancak 1 flori değeri taşımaya başlamıştır. Osmanlı'nın kontrolünde bulunan Akdeniz ticareti bu durum karşısında bir süre daha önemini korumuşsa da XVII. yüzyılın ilk yarısında önemini kaybetmeye başlamıştır.

Nüfus Artışı ve Enflasyon

Görsel 2.18
Avrupa'dan Amerika'ya göç
(Nicolaas Baur)

Akçenin değer kaybı; ulufeli askerlerin, özellikle kapıkullarının, memnuniyetsizliğine ve sık sık ayaklanmalarına neden olmuştur. Akçenin sürekli değer kaybetmesiyle enflasyon girdabına giren Osmanlı Devleti, akçenin ayarları üzerinde oynayarak bu girdaptan kurtulmaya çalışmış ancak fiyatlardaki büyük değişmeler devleti ekonomik krize sokmuştur. Akçedeki ayarlamalardan sonra standart Osmanlı akçesiyle aynı miktarda malın satın alınamaması sadece ulufeli askerlerin değil şehir ve köylerdeki halkın da sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Hızlı nüfus artışı ve Yeni Dünya'dan gelen gümüş, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'dan olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Çünkü nüfus artışına bağlı olarak mevcut mal ve kaynaklara olan talep de artmıştır. Avrupa'da artan nüfus, Amerika'ya ve onun kullanılmamış kaynaklarına gönderilebilirken (Görsel 2.18) Osmanlıların fazla nüfus için yeni toprak kazanımları büyük ölçüde durmuştur.

Fatma Acun, "*Celâlî İsyanları (1591-1611)*",
s.695-708'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Osmanlı Devleti'nde nüfus artışının ve fetihlerin durmasının ekonomiye etkileri neler olabilir?

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, içine düştüğü ekonomik buhran sebebiyle nakit para ihtiyacını gidermek için çareler aramaya başlamıştır. Bu amaçla tımar toprakları mukataa hâline getirilerek hazineye yeni gelir kaynakları oluşturma yoluna gidilmiştir. Bu toprakların vergi gelirleri, iltizam usulüyle doğrudan hazineye aktarılmıştır. Böylece XVI. yüzyılın sonlarından itibaren tımar ve zeamet topraklarının iltizama verilmeye başlanmasıyla bazı kişiler nüfuz sahibi olmuş ve zenginleşmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İltizam, bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini belirli bir yıllık bedel karşılığında toplama görevini üstlenmesi demektir.

Osmanlı'da Askerî ve Ekonomik Dönüşüm

Avrupa'nın ordu sisteminde ve savaş yöntemlerinde ateşli silahlara dayalı değişiklikler yapması, "Askerî Devrim" olarak adlandırılmıştır. Avrupa'da feodal sistemin çökmesiyle birlikte orduların yapısı da değişmiştir. Monarşik devletler, feodal lordların kullandığı şövalyeler yerine çok sayıda ücretli, mızraklı piyade kullanmaya başlamıştır.

Avrupa'nın 1598-1648 yılları arasında sürekli savaş durumunda olması, Askerî Devrim'in gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Ateşli silahların savaşlarda etkin kullanılmaya başlaması ile mızrak terk edilmeye başlanmıştır. Ordular, ateş güçlerini artırmak için dönüşümlü ateş etmeye dayalı "kontra-marş" adı verilen bir teknik uygulamıştır. Bu teknik, ateş eden birliklerin en arkaya geçerek yeni ateş için hazırlandıkları ve sürekli bir devridaim içerisinde oldukları bir sistemdir. Böylece eşzamanlı ateş gücü oluşturulmuş, savaşlarda saf düzenine geçilmiş ve askerler bu yönde eğitilmiştir.

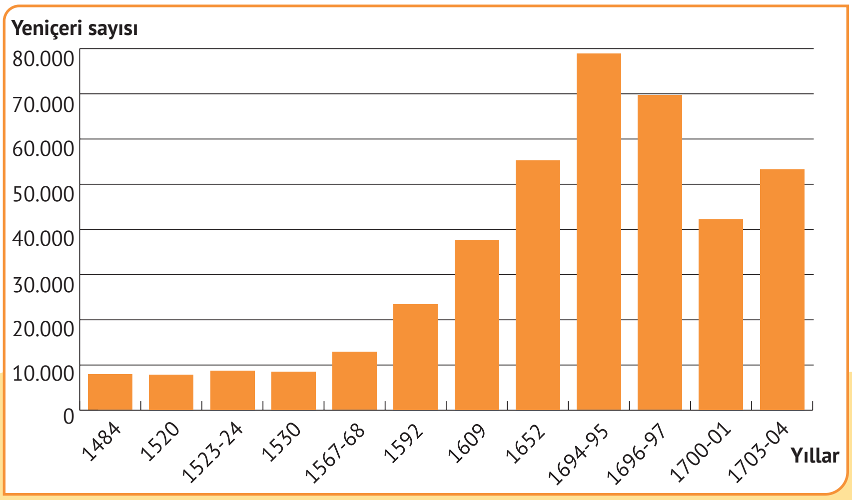
Avrupalılar, merkantilist ekonomi sistemi sayesinde zenginleşerek Askerî Devrim yapmış ve Osmanlı ordusuna eşit ordular kurmuştur. Osmanlılar, 1593-1606 yılları arasında Habsburglarla yapılan savaş sırasında ilk defa Avrupa savaş teknolojisini ve taktiklerini görmüştür. Avrupa'da askerî alanda yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde birçok ekonomik ve toplumsal sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, Avrupa'nın ateş gücü ve askerî etkinliğini iki yolla dengelemeye çalışmıştır. Birincisi, silahlı yeniçerilerin sayısını artırmak; ikincisi ise ateşli silahlar kullanabilen sarıca, sekban ve levent denilen yeni birlikler oluşturmaktır.

Görsel 2.19
Yeniçeri
(İllüstrasyon, Hans Weigel, Miriam, Ira D. Wallach Sanat Bölümü, Baskılar ve Fotoğraflar Resim Koleksiyonu, New York Halk Kütüphanesi, 1863-1869, Kostümler Askeri Piyade, Orient, 16. Yüzyıl, New York/ABD)

Yeniçerilerin Sayısındaki Artış

Yeniçeri ordusu, Avrupa'da ilk daimî ordu özelliğindedir. Yeniçeriler (Görsel 2.19); Osmanlıların savaş meydanlarında ve kale kuşatmalarında üstünlük kurmasını sağlamıştır. 1593-1606 Avusturya savaşlarında yeniçeriler, düşmanın tüfekli piyade askeri karşısında başarısız olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, yeniçerilerin sayısını önce 30.000'e daha sonrada 50.000'e çıkarmıştır.

Grafik 2.1
XV-XVIII. yüzyıllar arasında yeniçeri sayısındaki değişim (Agoston, 2015, s.177-179, 203)

YORUMLAYALIM

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniçeri sayısındaki ani artışın (Grafik 2.1) nedenleri neler olabilir?

Bu dönemde devşirme sistemi, Yeniçeri Ocağı'nın asker ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır. Bu sebeple İstanbul'a iş bulmak için gelen fakir delikanlılar bile ocağa alınmış ve asker açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Böylece ocağın yapısı bozulmuş ve dağıtılan ulufeler devlet hazinesine yük olmuştur. Yeniçeri sayısının bu şekilde artırılması daha sonraki dönemlerde karşılaşılan sorunların kaynağını oluşturmuştur.

Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasında en önemli etken, devşirme sistemi kurallarına aykırı bir şekilde ocağa kayıt yapılmasıdır. Hristiyan çocuklar muayene edilmeden ya da rüşvetle devşirme olarak alınmıştır. Ayrıca çocukların isim, hüviyet ve fiziki özelliklerinin bulunduğu "Eşkâl Defteri"ne pek önem verilmemiştir. Daha önce ocağa girmesi yasak olan Müslümanlar da dâhil pek çok kesimden kişi ocağa girebilmiştir. Koçi Bey, usulsüz atamaların artması ile yeniçeri askerinin disiplininin bozulduğunu "Eski zamanda İslam askeri az, öz, temiz ve disiplinli iken şimdi başka asker kalmayıp kulluk ulufeli kula kalıp âleme fesat tohumu ekildi. İstedikleri zaman sefere giderler, itaat yok padişahtan korku yok." sözleriyle ifade etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Koçi Bey, yeniçerilerin bozulmasının temelini, geçmişte yaşanan iki hadiseye dayandırmaktadır. Bunların ilki, 1583'te Sultan III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmet'in sünnet düğününde halkı eğlendirenlerin yeniçeri olarak kaydedilmesidir. Diğeri ise Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın 1620'de ocağın içindeki işe yarar askerleri uzaklaştırarak yerlerine çok sayıda işe yaramaz kişileri ocağa almasıdır.

Görsel 2.20
Tımarlı Sipahi
(Suluboya, Eugene Delacroix, 1825, Özel Koleksiyon)

Osmanlı Devleti'nin kurumlarında ortaya çıkan bozulmaların birçok sebebi varken bunlardan en önemlisi kurumlara içerden yapılan müdahaledir. Tımar sistemi de içeriden yapılan yanlış müdahalelerin etkisiyle bozulmuştur. Devletin temel kurumlarından olan tımar sistemi ile toplanan gelirler, hazinenin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Örneğin 1527-1528 bütçesinin hemen hemen yarısı bu sistemden elde edilmiştir. Ayrıca tımar sistemi sayesinde Osmanlı ordusunun büyük bir bölümü kendi kendini finanse edebilmiştir. Fakat XVII. yüzyıldan itibaren tımar sisteminde aksaklıklar görülmeye başlanmıştır. 1527-1528'de seferlere katılan Tımarlı Sipahi sayısı 37.000 civarındayken 1655'e gelindiğinde bu sayı 6.000'e kadar düşmüştür.

Hafif tüfekle savaşan ordular karşısında kılıçla savaşan Osmanlı Tımarlı Sipahilerinin yetersizliğinin ortaya çıkması sonrası Osmanlı ordusunun en kalabalık savaş gücü olan Tımarlı Sipahiler (Görsel 2.20), askerî yönden değerini kaybetmeye başlamıştır. Buna bağlı

olarak ordunun her türlü ihtiyacını karşılayan tımar sistemi de ihmâl edilmiştir. Bu durum Osmanlı ordusunun lojistik sistemini de sekteye uğratmıştır.

Tımarlı Sipahilerin sayılarının azaldığı dönemde devlet, ordunun asker ihtiyacını karşılayabilmek için farklı yöntemler geliştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla sekban, sarıca ve levent olarak bilinen ücretli geçici askerler orduya alınmaya başlanmıştır. XVI. yüzyılda Avusturya'yla yapılan savaşlarda, Anadolu ahalisinden tüfekli asker bölükleri oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti, ateşli silah kullanmayı bilen bir ya da iki sefer için askere alınan ve daha sonra terhis edilen askerlerin serbestçe silah taşımalarına da izin vermiştir. Sekbanlar, seferlerden sonra köylerine geri dönmek yerine, eşkıyaya katılarak Anadolu'daki ayaklanmalara destek olmuş ve bu durum uzun vadede başka sorunları da beraberinde getirmiştir.

Tımar sisteminin bozulmasının nedenleri şunlardır:

- Tımarların, sipahiler dışında kimselere verilmesi,
- Tımarların saray görevlilerinin eline geçerek özel mülk veya vakfa dönüştürülmesi ve rüşvet karşılığı verilmesi,
- Dirliklerin parayla alınıp satılır hâle gelmesi,
- Sipahilerin gösterişli yaşama arzusu ve çok para kazanma hırsı,
- Nüfusun hızlı artması,
- Enflasyon artışı ve paranın değer kaybetmesi,
- Geleneksel silahlarla savaşan sipahilerin, ateşli silah eğitimine ayak uyduramaması,
- Uzun süren savaşların yaşanmasıdır.

Görsel 2.21
Ulufeli asker
(İllüstrasyon, New york Halk Kütüphanesi Dijital Koleksiyonlar/Vinkhuijen Askeri Üniforma Koleksiyonu, Türkiye, 1600-1805, New York/ABD)

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren tımar sisteminin bozulmasıyla Osmanlı Devleti hem asker ihtiyacını karşılamak hem de ordunun lojistiğini sağlamak için yeni arayışlar içine girmiştir. Devlet, ordunun lojistiğini sağlamak ve ulufeli askerin (Görsel 2.21) maaşlarını ödemek için gerekli olan nakit para ihtiyacını, tımar topraklarını mukataa hâline getirerek karşılamaya çalışmıştır. Devletin nakit ihtiyacının giderek artması sonucu mukataa araziler üzerinde zamanla farklı uygulamalar yapılmıştır. Bu uygulamalarla mirî topraklar, devlet denetiminden çıkmış, mülk ve vakıf statüsüne geçirilerek bir anlamda özelleştirilmeler yapılmıştır.

Kapitülasyonların Sürekli Hâle Getirilmesi

Osmanlı Devleti, XIV. yüzyıldan itibaren yabancı ülkelere ayrıcalıklar tanımış ve Fransızlara ilk kez gerçek kapitülasyon 1569 yılında verilmiştir. Fransızlara verilen bu kapitülasyonlar, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed ve IV. Mehmed dönemlerinde yenilenmiştir. İngiliz, İspanyol, Portekizli, Katalan ve Sicilyalı tüccarlar da Osmanlı topraklarında Fransız bayrağı altında ticaret yapmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kapitülasyon, genellikle Müslüman ülkelerde Hristiyanların haklarını belirleyen antlaşmalar olup İslam ülkelerinde bu kelimenin karşılığı olarak "ayrıcalık, üstünlük" anlamında 'imtiyaz' ifadesi kullanılmıştır.

1569'da Fransa'ya verilen ticari imtiyazlardan sonra 1580'de İngiltere ve 1612'de de Hollanda, Osmanlılar tarafından verilen kapitülasyonlarla desteklenmiştir.

Osmanlı Devleti, 1740 yılında kapitülasyon siyasetinde yeni bir döneme girmiştir. 1736-1739 Savaşları sonunda imzalanan Belgrad Antlaşmalarında Fransız Elçisi Marguis de Villeneuve (Margis dö Vilnuv) aktif rol oynamıştır. Fransız elçisinin girişimleri sonucunda Osmanlı Devleti, 28 Mayıs 1740'ta imzalanan antlaşmayla Fransızlara verilen kapitülasyonları genişletmiştir. Bu antlaşmayla kapitülasyonlar sürekli hâle getirilmiş ve daha önce olduğu gibi hükümdarların saltanat süresiyle sınırlı olmaktan çıkarılmıştır. Yani Sultan I. Mahmud halefleri adına da kapitülasyonları onaylamıştır.

Görsel 2.22
Akdeniz'de bir liman
(Tablo, Abraham Storck,
Rijks Müzesi, Amsterdam/Hollanda)

Kapitülasyonların sürekli hâle gelmesinin ardından Fransızlar, Akdeniz ticaretinde ve Osmanlı limanları arasındaki taşımacılıkta üstünlük elde etmiştir. 1740 kapitülasyonlarının genişletilmesinden sonra Avrupa'da ekonomisi iyi olan her devlet, Akdeniz limanlarında şirket kurarak Osmanlı'dan ayrıcalık istemiştir (Görsel 2.22). İngiltere'ye verilen ayrıcalıklar ise 1838 Balta Limanı Antlaşması ile en geniş hâlini almıştır.

YORUMLAYALIM

Kapitülasyonlar Tek Taraflı Mıdır?

Osmanlı İmparatorluğu gerek ülkesinin maddi menfaati gerekse de siyasi çıkarları için çeşitli ülkelere kapitülasyon adı verilen, ticari imtiyazlar vermişti. Ancak bu ahidnameler iki taraf arasında yapılmış bir antlaşma statüsünde olmayıp tek taraflıydı. Kapitülasyonlar, XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı padişahının yabancılara bir inayetiydi. Padişah istediğinde imtiyazı geri alabilir, sultan öldüğünde imtiyazın hükümleri ortadan kalkardı. Bu yüzden her padişah döneminde antlaşma yenilenirdi. Bu tür ticari imtiyazlar, 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra iki taraflı olmuştur.

Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, s.747'den düzenlenmiştir.

Kapitülasyonların tek taraflı verilmesinin nedenleri neler olabilir?

XVIII. yüzyıla kadar bu imtiyazların Osmanlı ekonomisine olumsuz etkisi olmamıştır. Ancak bu yüzyıldan itibaren Avrupa devletleri daha fazla hak ve imtiyaz almak için Osmanlı Devleti'nin üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, kapitülasyonların karakterini değiştiren Avrupalılar için Osmanlı toprakları ham madde kaynağı ve pazar hâline gelmiştir. Bu durum yerli sanayiyi baltalamış, gayrimüslim Osmanlı tebaası yabancı devletlerin himayesine girerek Müslüman tüccarlara karşı tekelci özellikler kazanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bir Akdeniz ticaret uzmanı, Osmanlı Devleti'nin verdiği imtiyazları Avrupalıların gaddarca kötüye kullandığını gözlemlemiştir. Giderek büyüyen bu istismar, XVIII. yüzyılın son yıllarında Osmanlı Devleti'ni siyasi ve iktisadi bakımdan Batı Avrupa'ya bağımlı hâle getirmiştir. Hatta bu sebeple Fransız elçisi, 1788'de Osmanlı Devleti'nin, Fransa'nın çok zengin bir kolonisi olduğunu ifade etmiştir. Yine 1770'de İngiliz elçisi de artık daha fazla istenebilecek imtiyazın kalmadığını ileri sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin iyice zayıfladığı ve Avrupalı devletlerin müdahalesine açık hâle geldiği XIX. yüzyılda, Batılı devletler kapitülasyonları kullanarak Osmanlı'ya her konuda müdahâle etmiştir. Ayrıca Osmanlı Bankası (Görsel 2.23) ve Alman Doğu Bankası gibi kuruluşlar, kapitülasyonlardan faydalanarak yabancı sermayenin Osmanlı'ya girişini kolaylaştırmıştır. Yabancılara verilen demiryolları imtiyazları da Osmanlı ekonomisinin çökmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Görsel 2.23
Osmanlı Bankası
(Beyrut)

YORUMLAYALIM

Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuku

Kapitülasyonlar, Osmanlı topraklarında suç işleyen Avrupalıların, Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasını engelliyordu. Yabancılar, işyerlerinde kanunsuz faaliyetlerde bulunsa da Osmanlı güvenlik güçleri, kapitülasyonlar yüzünden buralara müdahâle edemiyordu. İstanbul'da elçiliklerin çevresinde her milletten insanın bir arada yaşadığı kozmopolit mahalleler oluşmuştu. Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler de Avrupalı devletlerin elçilerinden tercümanlık beratı gibi belgeler elde ederek imtiyaz sahibi oluyordu.

Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*,
s.748'den düzenlenmiştir.

Kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'ni hangi alanlarda etkilemiştir?

Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Tedbirler

Osmanlı Devleti, Klasik Dönem'de toprağa dayalı bir ekonomik sistem uygulamıştır. Klasik Dönem'de fethedilen araziler mirî arazi şekline getirilmiş ve tahriri yapıldıktan sonra kanunnamelerle koyulacak vergiler tespit edilmiştir. Osmanlı vergi sistemi, temelde örfî ve şeri olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Öşür, haraç ve cizye gibi şeri vergiler; ayni veya nakdî olarak tahsil edilmiştir. Örfî vergiler ise devletin gerekli gördükçe şeri kurallara dikkat ederek değişik zamanlarda halktan aldığı vergilerdir. Osmanlı Devleti, farklı dönemlerde uyguladığı ekonomik politikalara uygun olarak vergi düzenlemeleri yapmak zorunda kalmıştır. Devlet; başta savaş olmak üzere deprem, kıtlık gibi özel durumlarda da değişik isim ve miktarlarda yeni vergiler koymak zorunda kalmıştır.

CEVAPLAYALIM

Osmanlı Devleti'nde, vergi sisteminin oluşumuna etki eden unsurlar hangileridir?

XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin gelirleri, giderlerine oranla daha fazla artmış, XVII. yüzyıldan itibaren ise bu durum tam tersine dönmüştür. Büyük ordular kurmak ve bu orduyu sürekli olarak eğitme zorunluluğu Osmanlı Devleti'nin finansal yapısını bozarken uzun ve yıpratıcı savaşlar, ekonomik sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Girit Kuşatması'nın (Görsel 2.24) yirmi dört yıl sürmesi ve II. Viyana Kuşatması ile başlayıp Karlofça Antlaşması'na kadar süren on altı yıllık uzun savaş dönemi, devleti ekonomik olarak zor duruma sokmuştur.

Görsel 2.24
Girit Kuşatması (Gravür)

XVII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde mali sıkıntılarla birlikte nakit ihtiyacının artması, tımar topraklarının merkezî hazineye bağlanmasına yani iltizam hâline getirilmesine sebep olmuştur. İltizam toprakları daha sonra da malikâne topraklarına dönüştürülmüştür. Genel anlamda iltizama vermek bir toprağın gelirlerinin açık artırma yoluyla bir süreliğine kiraya verilmesi anlamına gelmektedir. Açık artırmayla iltizam hakkını alan kişiye mültezim adı verilmiştir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren tımar ve zeamet toprakları iltizam olarak verilmeye başlanmıştır. Devletin sıcak para ihtiyacını karşılayan mültezimler ise zenginleşmiş ve nüfuz sahibi olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Geliri dirlik olarak kimseye verilmeyen ve doğrudan merkez hazinesine aktarılan vergilere ve vergi kaynaklarına mukataa denmektedir. Tımar sisteminin uygulandığı yerlerde, merkez hazinesinin nakit ihtiyacını karşılamak için memleketin zengin vergi kaynakları, mukataa olarak ayrılmıştır.

Mukataalar (Görsel 2.25), başlangıçta en fazla üç yıllık bir dönem için iltizama verilmiştir. Ancak merkezî hazinenin nakit ihtiyacının giderek artmasıyla devlet, mukataaları mültezimlere ömür boyu tahsis etmeye başlamıştır. Mukataaların ömür boyu kiralanma uygulamasına malikâne sistemi adı verilmiştir. Malikâne sistemi, sahiplerine büyük güç kazandırmıştır. Büyük zenginliğe kavuşan bu gruplar, taşra yönetiminde daha çok sorumluluk almıştır.

Görsel 2.25
Mukataa arazileri (İllüstrasyon)

Malikâne sistemi ile ekonomik olarak güçlenen kişiler, Anadolu'da başıboş sekban, sarıca ve levent gibi askerî grupları da bünyelerine katarak ekonomik güçlerinin yanı sıra askerî güce de sahip olmuştur. XVIII. yüzyılda birçok âyan, büyük mukataa gelirleri olan bu mültezimlerin içinden çıkmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Avarız vergisi, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarında ihtiyaç hâlinde toplanan bir vergi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak savaşların uzaması ve gelir kaynaklarının azalmasıyla bu vergi, düzenli olarak toplanmıştır. Hem Müslüman hem de gayrimüslimlerden alınan avarız vergisi, başlangıçta olağanüstü hâllerde alınsa da zamanla devamlı hâle getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde salgun ya da salma olarak adlandırılan ve ilk başlarda ayni veya hizmet olarak da tahsil edilebilen avarız vergileri, XVII. yüzyıldan sonra tamamen nakdî olarak alınmaya başlanmıştır. Avarız vergileri, artan hazine açıklarını kapatmada büyük bir paya sahip olmuştur.

Avarız vergisi, avarız hanesi olarak adlandırılan birimlerden tahsil edilirdi. Avarız hanesinin gerçek hane ile ilgisi yoktur. Üç, beş, yedi, on, on beş evden oluşan bir vergi birimine avarız hanesi denirdi. Devletin tamamında geçerli standart bir avarız hanesi birimi yoktu. Her kaza için farklı ölçüler esas alınırdı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nde savaşlara bağlı ekonomik sıkıntılar nedeniyle varlıklı kişilerden imdadiyye adı altında yardımlar toplanmaya başlanmıştır. Önceleri sefer masraflarını karşılamak için koyulan ve "imdad-ı seferiyye" adı verilen bu vergi, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren sürekli hâle getirilmiştir. İmdadiyye vergisinin ulemadan da toplanması kararlaştırılınca bu kesimde büyük bir tepki oluşmuş ve padişah da dâhil olmak üzere devlet ileri gelenleri sert şekilde eleştirilmiştir. Sonunda imdadiyye vergisinin ulemadan toplanmasından vazgeçilmiş ve bu verginin zengin kişilerden alınmasına karar verilmiştir. İmdadiyye vergisi, zamanla adeta bir varlık vergisine dönüşmüştür.

Âyanların Yönetime Karşı Yükselişi

Görsel 2.26
Âyan sınıfı mensubu
(Tablo, Fransa Milli Kütüphanesi-Gallica Dijital Kütüphanesi, Fransa)

Osmanlı Devleti kuruluştan itibaren merkeziyetçi bir siyaset takip etmiş ve mutlak otoritenin padişaha ait olduğu bir sistem kurmuştur. Osmanlı'nın merkeziyetçi ve mutlakiyetçi devlet yapısı, birbirini dengeleyen ve denetleyen grupların ittifakına dayanmıştır. Bölgelerindeki nüfuz sahibi aileler, uç beylerinin soyundan gelen kimseler, sipahiler ve yeniçeriler gibi gruplar bu ittifakı sağlamıştır. Osmanlı Devleti, bu grupların güçlenerek Avrupa'da olduğu gibi feodal bir yapı oluşturmalarını engelleyen bir sistem oluşturmuştur. Bu sistem, Osmanlı'nın dinî ve etnik çeşitliliğine rağmen başarılı olmuştur. Kuruluş Dönemi'ndeki ilkelere bağlı kalınmadığı için zaman içerisinde sistem bozulmaya başlamış ve seçkin bir grup olan âyan (Görsel 2.26) ve eşraf zümresi güç kazanmıştır. Buna karşın Avrupalı devletler, feodal sistemin yıkılmasıyla merkeziyetçi ve mutlakiyetçi bir devlet düzenine geçmiştir.

XV. yüzyıldan itibaren var olan âyan ve eşraf, sosyal ve iktisadi bozuklukların da etkisiyle merkezî otoritenin yanında nüfuzunu artırmıştır. Merkezî otoritenin zayıfladığı, iç ve dış sorunların arttığı dönemlerde devlet; âyan ve eşrafa başvurarak onların ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Devlet; asker ve vergi toplanmasında, şehir ve yolların korunmasında, eşkıyalık hareketlerinin bastırılmasında âyanlardan sık sık yardım istemeye başlamıştır.

CEVAPLAYALIM

Âyan ve eşraf zümresinin devlet içerisinde güç kazanmasının nedenleri nelerdir?

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, içine düştüğü ekonomik buhran sebebiyle nakit para ihtiyacını iltizam ve malikâne sistemlerini uygulamaya koyarak karşılamaya çalışmıştır. Tımar ve zeamet topraklarını mukataa hâline getiren devletin, bu mukataaları iltizama vermeye başlamasıyla âyanlar, toprak satın almış ve zenginleşmiştir. Merkezden gönderilen ve merkezî otoriteyi temsil eden beylerbeyleri, sancakbeyleri, Tımarlı Sipahilerin de yavaş yavaş ortadan kalkması ile âyanların nüfuzu daha da artmıştır. Bunlar, kazanmış oldukları servet ve nüfuzlarının da etkisiyle devletin zayıfladığı dönemlerde bölgelerinde söz sahibi olmuş ve gerek devletin gerekse halkın gözünde önemli bir konuma yükselmiştir.

Toprakların tasarrufunda devletin yerini alan âyanlar, İstanbul'da otururken taşraya mütesellim adı verilen güvendikleri kişileri göndermiş ve sahip oldukları bölgelerin vergilerini tahsil ettirmişlerdir. Üretimden alacağı payı artırmak isteyen âyanlar, reayaya kötü muameleye ve köylülerden daha fazla para toplamaya başlamıştır.

Âyan ve eşraf sınıfı; himayelerine aldıkları levent, sekban, sarıca gibi paralı askerler sayesinde askerî nüfuz da kazanmıştır. XVIII. yüzyıl; merkezî otoriteye karşı askerî, idari, ekonomik olarak nüfuzunu giderek artıran âyan ve eşrafın hâkim olduğu bir dönem olmuştur.

2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE İSYANLAR VE DÜZENİ KORUMA ÇABALARI

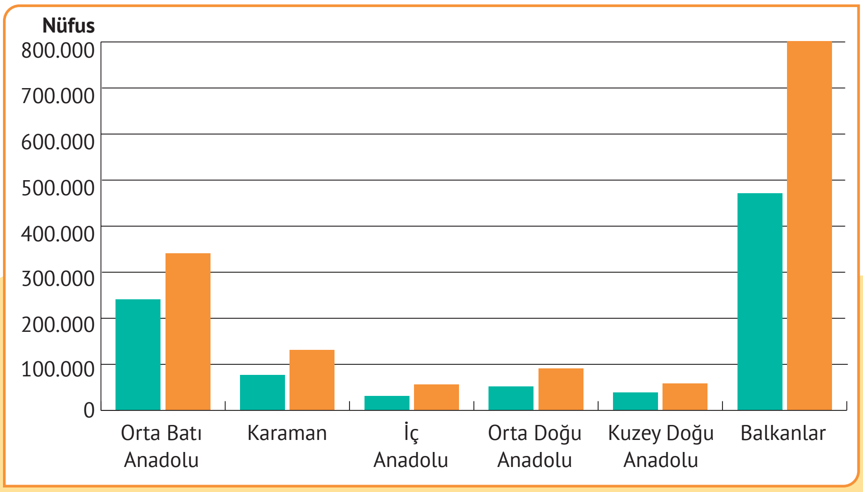
TARTIŞALIM

Yeni Çağ Avrupası'nda meydana gelen gelişmeler, Osmanlı devlet idaresinde ve toplum düzeninde ne gibi değişikliklere sebep olmuştur?

XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti, bazı muhalif hareketlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu yüzyıllarda Osmanlı Devleti, bir taraftan Avusturya ve İran ile savaşırken diğer taraftan da iç isyanlarla mücadele etmiştir. Bu isyanlar merkezde Yeniçeri; Anadolu'da Celâli ve Suhte İsyanlarıdır.

Celâli ve Suhte İsyanları

Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Bozoklu Şeyh Celâl adında bir kişi mehdilik iddiasıyla Tokat civarında isyan başlatmıştır. Bundan sonraki isyanlar, halk arasında onun adına nispetle Celâli İsyanları olarak anılmaya başlanmıştır. Bozoklu Şeyh Celâl İsyanı, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şii eğilimli Türkmen grupların, Safevilerin de tahrikiyle devlete başkaldırması şeklinde ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ise bu isyanlar, farklı bir mahiyet kazanmıştır.

Grafik 2.2
XVI. yüzyılda Anadolu ve Balkanlarda görülen nüfus artışı (White, 2013, s.90)
1520-1530
1570-1580

YORUMLAYALIM

- Balkanlardaki nüfus artışının Anadolu'ya göre daha fazla olmasının sebepleri neler olabilir?
- Anadolu ve Balkanlarda görülen nüfus artışının, Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısına etkileri neler olabilir?
- Orta Batı Anadolu ve İç Anadolu karşılaştırıldığında nüfus artış hızında görülen farklılığın nedenleri neler olabilir?

XVI. yüzyılda Anadolu'da hızlı bir nüfus artışı yaşanmış (Grafik 2.2), fetihlerin de azalmasıyla mevcut toprak ve kaynaklar artan nüfusa yetersiz gelmeye başlamıştır. Bu gelişmeler toplum düzeninde bozulmalara ve Anadolu'da işsiz güçsüz bir kalabalığın oluşmasına yol açmıştır. Osmanlı topraklarındaki bu nüfus artışına, 1591-1595 yılları arasında yaşanan uzun süreli kuraklık da eklenince Anadolu'da Celâli İsyanları tekrar başlamıştır.

Topraksız kalan köylüler ya orduya yazılarak sekban, sarıca, levent adlarıyla ücretli asker olmuş ya da devletin dinî zümrelere verdiği ayrıcalıklardan yararlanmak için Anadolu kentlerindeki medreselere kaydolmuştur. Bu durum devletin tüm dengesini alt üst etmiştir.

Görsel 2.27
Medresede eğitim gören suhteler (Minyatür, TSMK. H.889, y.22a, İstanbul)

ÖRNEK METİN

Suhte Ayaklanmaları

Osmanlı Devleti'nde medrese öğrencileri için Farsça'da "yanmış tutuşmuş" anlamına gelen Suhte tabiri kullanılmış (Görsel 2.27), bu tabir zamanla softa şeklini almıştır. XVI. yüzyılda Sivas'ın batısında kalan Anadolu topraklarında Suhte Ayaklanmaları görülmüştür. Bu isyanların genel sebebi, klasik medrese eğitiminin bozulmasıdır. Klasik medrese geleneğinin bozulmasında; ulema çocuklarının hak etmeden ayrıcalık kazanması, ilmiyede yükselmenin rüşvet ve iltimasla olması, medreselere kapasitesinin üzerinde talebe alınması gibi uygulamalar etkili olmuştur. Bunun yanında nüfus artışı ve enflasyon sebebiyle gençlerin yatılı ve burslu olan medreselere sığınması, medreselerin işsiz güçsüzlerin geçim yeri hâline gelmesine sebep olmuştur. Enflasyon nedeniyle medreselerin geliri de azalınca maddi koşullar yoksul öğrenciler için çok sıkıntılı bir hâle gelmiştir. Bu nedenle devlet, medrese öğrencilerine cer, nezir ve kurban adıyla para toplamaları için izin vermiştir. Bu izni kötüye kullanan çok sayıda medrese öğrencisi çeteler kurarak köyleri ve kasabaları yağmalamış, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Taşradaki yöneticilerin isyancı medrese öğrencilerini dağıtmak için güç kullanmasıyla çok fazla can kaybı yaşanmıştır.

Mustafa Alkan, "*Softa*", s.342-343;
Halil İnalcık, "*Modern Avrupa'nın Gelişmesinde Türk Etkisi*",
s.547-548'den düzenlenmiştir.

Osmanlı Devleti 1578-1590 yılları arasında Safevi Devleti ve 1593-1606 yılları arasında da Avusturya ile savaşmıştır. Sonuçsuz kalan bu savaşlar hem hazinenin para kaynaklarını hem de ülkenin insan ve ürün kaynaklarını kurutmuştur.

XVII. yüzyılda ekonomik sıkıntılar sebebiyle toprağını terk eden köylüler, tımarı elinden alınan sipahiler, suhteler, ücretli askerler devletin imtiyazlı yapısına girmek için isyan etmiştir. Bu isyanlar, devletin varlığına ya da Osmanlı Hanedanı'na karşı olmamıştır. Bu olaylar, devleti hedef almadığı için isyan değil daha çok eşkıyalık hareketi şeklinde olmuştur. Celâli İsyanları, devleti çok uğraştırmışsa da devlet için ciddi bir tehlike olmamıştır. İsyana katılanlar bir gün Celâli iken ertesi gün devlet hizmetinde bir görevli veya itaatli bir reaya olabilmiştir. Aynı şekilde isyancı liderler de bir gün eşkıya başı iken ertesi gün itibarlı sancakbeyi hâline gelebilmiştir. Bu durum isyancıların devletten menfaat koparabilmek için isyan ettiklerinin bir göstergesidir.

Haçova Savaşı'nda, Sivas sancakbeyine vekâlet etmiş paralı bir asker olan Karayazıcı'nın devlete karşı isyanı, ilk büyük Celâli İsyanı'dır. Sivas sancakbeyi görevinden alınınca işsiz kalan Karayazıcı; tımarları elinden alınan sipahileri, başıboş sekban ve leventleri etrafına toplayarak yağma hareketine başlamıştır. Karayazıcı, isyanı bastırmak için gönderilen kuvvetler tarafından öldürülmüş olsa da bu isyan hareketleri uzun süre devam etmiştir. Anadolu toprakları; Karayazıcı, Deli Hasan, Tavil Halil, Kalenderoğlu Mehmed, Canboladoğlu gibi makam peşinde olan Celâli liderlerinin eşkıyalık hareketleriyle talan olmuştur.

Görsel 2.28
Osmanlı-Avusturya Savaşı
(Tablo, Jacques Muller, Rijks Müzesi, Amsterdam/Hollanda)

CEVAPLAYALIM

Celâli İsyanlarının, Avusturya ve İran'la yapılan savaşlar (Görsel 2.28) üzerinde etkileri nelerdir?

Celâli İsyanları, devletin para sıkıntısı çekmesini, ürünlerin fiyatlarının yükselmesini ve Anadolu'da sosyal düzenin bozulmasını doğrudan etkilemiştir. Ayaklanmalar, sebep oldukları sonuçlar bakımından çoğu zaman bir afet hâlini almıştır. Celâli İsyanlarının yarattığı en büyük sonuçlardan biri, "Büyük kaçgun" adıyla anılan Anadolu köylüsünün geniş çaplı bir göçe başlamasıdır. Örneğin Ankara'nın Bacı kazasına bağlı 38 köyden, 33'ünün halkı topraklarını terk etmiştir. Göç eden nüfusun büyük bir kısmı vergi toplayıcılarının ulaşamayacağı dağlara çekilmiş, bir kısmı da daha emniyetli yerler olan surlarla çevrili şehirlere göç etmiş, kalanları ise Celâliler arasına katılmıştır. Bu göçler sonucunda başta İstanbul olmak üzere büyük şehirler güvenli yerler olmaktan çıkmış, bu şehirlerde asayiş ciddi bir sorun hâline gelmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Büyük kaçgun sırasında köylüler merkeze ilettiği şikâyetlerde, zulümlerden kurtulamazlarsa "terk-i diyar" eyleyeceklerini bildirmiştir. Bu şikâyetlerin hakikat olduğu 1603'teki olaylarda görülmüş ve bu tarihte, Anadolu köylüsünün büyük bir kısmı mallarını ve hayvanlarını bile yanlarına almadan köylerini terk etmiştir. Büyük kaçgun esnasında köylerini terk edenlerin, toprağa bağlı olan ve vergi ödeyen köylüler olması önemlidir.

Yeniçeri İsyanları

Yeniçeri İsyanlarının çoğu İstanbul'da gerçekleşmiştir. Devlet adamları arasında iktidar mücadeleleri ve ekonomik sıkıntılar bu isyanların temel sebepleridir. Ekonomik sebepler çoğu zaman iktidar mücadelelerinin bahanesi olmuştur. Mevki sahibi olmak ve rakiplerini ortadan kaldırmak isteyenler, yeniçerileri çeşitli vaatlerle yanlarına çekmek istemiştir.

Yeniçerilerin ilk isyanları Fatih zamanına kadar uzansa da XV ve XVI. yüzyıllarda genellikle dirayetli padişahlar tahta geçtiğinden yeniçeriler etkili olamamıştır. Sultan III. Murad Dönemi'nde düşük ayarlı akçe ile ulufe almak istemeyen Kapıkulu Askerleri isyan etmiş ve defterdar ile vezîriâzamın idamını istemiştir. İstekleri yerine getirilen yeniçeriler, XVII. yüzyıl boyunca istediklerini vezîriâzam yapmış hatta tahta kimin geçeceği kararında bile etkili olmuşlardır.

Yeniçeri İsyanları sadece başkentle sınırlı kalmamıştır. Vergi toplamak ve devlet işlerini yürütmek gibi görevlerle eyaletlerde çiftlikler kuran yeniçeriler, vergiden muaf olduklarından ticarete de başlamıştır. Zamanla eyaletlerdeki gelir kaynaklarına da el atan yeniçeriler, iltizam işleriyle uğraşmaya başlamıştır. Taşrada yeniçerilerin zulmünden bıkan halk, onlara karşı zaman zaman isyan etmiştir.

Görsel 2.29
IV. Mehmet
(Gravür, Rijks Müzesi, Amsterdam)

Yeniçeri İsyanlarının en şiddetlisi Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak disiplinli bir ordu kurmak ve devlete çeki düzen vermek isteyen Sultan II. Osman zamanında çıkmıştır. II. Osman'ın bu fikirlerinin duyulması, isyana sebep olmuştur. Hayatına dokunulmayacağına dair söz verilen II. Osman, Yedikule Zindanları'nda öldürülmüştür.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Küçük yaşta tahta çıkan IV. Mehmet'in (Görsel 2.29) yönetimi tam olarak sağlayamaması ve iktidarın uzun süre saray ağaları ve hanım sultanların elinde kalmasını fırsat bilen yeniçeriler isyan etmiştir. IV. Mehmed'den saray ağalarını idam etmesini isteyen asilerin, bu istekleri kabul edilmiştir. İdam edilenlerin cesetleri Sultan Ahmed Meydanı'ndaki çınar ağacına asıldığı için bu olaya Vaka-i Vakvakiye (Çınar Vakası) denilmiştir.

Yeniçeri İsyanları, önemli devlet adamlarının idam edilmesine, liyakatsiz kişilerin üst makamlara getirilmesine sebep olmuştur. Bunun yanında sık sık padişah değişikliklerinin yaşanması merkezî otoriteyi sarsmış, devlet idaresinin bozulmasına ve yapılmak istenen ıslahatların sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

Ekber ve Erşed Sistemi

Osmanlı Devleti'nde, hanedan üyelerinden hangisinin tahta geçeceğini belirleyen kesin bir kuralın olmayışı, taht mücadelelerine sebep olmuştur. Bu taht mücadelelerini kendi çıkarları için kullanmaya çalışan rakip devletler, Osmanlı için her zaman tehlike oluşturmuştur.

Fetret Devri'nde Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında yaşanan taht kavgaları ve sonrasında meydana gelen Şehzade Mustafa Vakası, Osmanlı Devleti'nin uzun süre siyasi sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Her ne kadar merkezî otorite güçlendirilmiş olsa da Fatih'in ölümü üzerine tahta geçen II. Bayezid ile Cem Sultan arasında taht mücadeleleri yaşanmıştır. Devletin yaşadığı bu iç siyasi karışıklık, farklı devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmıştır. Sultan I. Selim'in babasını tahttan inmeye zorlaması ve sonrasında kardeşleri ile yeğenlerine karşı giriştiği mücadele, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde yaşanan

Görsel 2.30
Taht mücadelelerinin merkezi Topkapı Sarayı

Şehzade Mustafa Olayı gibi gelişmeler, devlette önemli siyasi sıkıntılar meydana getirmiştir.

Taht mücadelelerinde (Görsel 2.30) devletin siyasi karışıklıklar içinde kalması hatta yıkılma tehlikesi yaşaması üzerine Fatih, "kardeş katli" olarak bilinen uygulamayı getirmiştir. Bu uygulamaya göre tahta geçen hükümdara, ülkenin bütünlüğü ve geleceği için diğer kardeşlerini ve tahtta hak iddia edebilecek hanedan üyelerini öldürme izni verilmiştir.

Kanuni Dönemi'nde, Şehzade Bayezid'in isyan etmesinden sonra padişahın en büyük oğlu sancaklara gönderilmeye başlanmış ve diğer şehzadeler sarayda tutulmuştur. Sultan III. Mehmed, sancakta yetişen son şehzade olarak 1595'te Osmanlı tahtına çıkmış, onun döneminden itibaren sancağa çıkma tamamen kaldırılmıştır. III. Mehmed'in oğlu I. Ahmet (Görsel 2.31) sancağa çıkmayan ve sarayda kafes usulüyle yetişen ilk Osmanlı padişahı olmuştur. Tahta çıktığında on beş yaşında olan ve henüz çocuğu olmayan I. Ahmet, daha önceki uygulamaların aksine hanedanın tek erkek mensubu olan kardeşi Mustafa'yı öldürtmemiştir. I. Ahmet, oğulları dünyaya geldikten sonra kardeşi Mustafa'yı öldürtmek istemişse de devletin ileri gelenleri ve halk buna izin vermemiştir. 1617'de I. Ahmet'in ölümünden sonra devlet erkânının isteğiyle kardeşi Mustafa tahta çıkarılmıştır. Böylece veraset usulünde bir ilk gerçekleşmiş ve I. Ahmet'ten itibaren hanedanın en büyüğünün tahta geçmesi kural hâline gelmiştir. Bu yeni uygulama ile saltanatın babadan oğula geçme yöntemi yerine en yaşlı hanedan üyesinin tahta geçmesi demek olan "Ekber ve Erşed Sistemi"ne geçilmiştir.

Görsel 2.31
I. Ahmet
(Minyatür, Met Koleksiyonu, Metropolitan Sanat Müzesi, New York/ABD)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ekberiyet usulü, kardeş katlini sona erdirse de bazı yeni meselelere yol açmıştır. Sarayda adeta hapis hayatı yaşadıktan sonra tahta çıkan şehzadelerin çoğu, doğru düzgün devlet tecrübesi kazanamadıklarından ve dünyadan haberdar olamadıklarından padişah olunca ne yapacaklarını bilememişlerdir.

Kafes uygulamasıyla birlikte tahta geçen hükümdarın erkek kardeşlerini ve sonraki süreçte hanedana mensup diğer erkek üyeleri katlettirmesi bir kural olmaktan çıkmıştır. Osman Bey'den Sultan I. Ahmet'e kadar babadan oğula geçen taht, bundan sonra hanedanın en büyük üyesine geçmeye başlamıştır. Böylece XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde taht mücadelelerinin yaşanmadığı bir dönem olmuştur.

Çözüm Arayışları ve Layihalarda Osmanlı

XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Klasik Dönem Osmanlı düzeni çözülme ve değişim sürecine girmiştir. Bu süreç, Osmanlı devlet ve toplum yapısını derinden etkilemiş, devletin büyük bir buhran içine girmesine sebep olmuştur. Bu buhrandan kurtulmak için yeni ve kalıcı tedbirlerin alınması gerektiğini düşünen devlet erkânı, nasihatname tarzında raporlar düzenlemiştir. Bu raporlar, layiha ve risale olarak adlandırılmıştır.

Görsel 2.32
Lütfi Paşa
(Gravür, Rijks Müzesi, Amsterdam)

Hazırlanan layihalar, XVI. asırdan itibaren yaşanan olumsuz gelişmeleri geleneksel devlet ve toplum düzeninin terkedilmesine bağlamıştır. Layihalarda bu olumsuzlukların büyük ölçüde iç faktörlerden kaynaklandığı öne sürülmüştür. Bundan dolayı da layihalarda, dirayetli padişahların yönetim tarzı örnek gösterilmiş ve Klasik Dönem'deki uygulamalara aykırı iş yapılmaması tavsiye edilmiştir.

Osmanlı sadrazamlarından Lütfi Paşa (Görsel 2.32), tespit ettiği sorunları ve çözüm önerilerini "Âsafnâme" adlı risalesinde anlatmıştır. Ona göre devlet hazinesi çok önemlidir çünkü devlet, hazine ile ayakta durur. Devlet gelirlerinin, giderlerden fazla olması için gereken yapılmalıdır. Bunu sağlamak için de ücretli memur sayısı belli bir düzeyde tutulmalıdır. Emekliye ayrılanlara hazineden maaş bağlanmamalı, bu gider başka kaynaklarla karşılanmalıdır. Tıpkı, Sultan Süleyman Han zamanında olduğu gibi devletin gelir ve gider dengesi sağlanmalıdır.

XVI. yüzyıl aydınlarından Gelibolulu Mustafa Ali ise layihasında olumsuzlukların en önemli nedeni liyakat sahibi olmayan kişilerin yönetici olarak atanmasına bağlamıştır.

CEVAPLAYALIM

Âsafnâme'ye göre devletin eski gücüne ulaşması için yapılması gerekenler nelerdir?

Görsel 2.33
Koçi Bey (İllüstrasyon)

IV. Murad ve I. İbrahim zamanında yaşamış XVII. yüzyılın önemli devlet adamlarından biri olan Koçi Bey ise sıkıntıların önüne geçilebilmesi için yöneticilerin, olayların iç yüzünü öğrenmesi gerektiğine inanmıştır. Yöneticileri uyarmak için birden fazla risale yazmıştır. Devlet düzenindeki bozulmaları Kanuni Dönemi'ne kadar götüren Koçi Bey, bozulmalara somut çözüm önerileri getirmiştir.

Zeamet ve tımarların ehline verilmediğini belirten Koçi Bey, usule aykırı olarak yapılan bu uygulamanın toprak sisteminde bozulmalara neden olduğunu belirtmiştir. Askerlik düzenindeki bozulmalara da değinen Koçi Bey (Görsel 2.33), Sultan III. Murad Dönem'inde ulufeli kul sayısındaki büyük artışın da hazineye yük getirdiğini vurgulamıştır. Ulufeli kul sayısındaki artış, reayadan toplanan vergilerin artırılmasına bu da reayanın fakirleşmesine sebep olmuştur. Koçi Bey'e göre reayanın vergi sorumluluğunu aksatmadan yerine getirebilmesi

için vergiler makul bir seviyeye indirilerek adaletin gözetilmesi gerekmektedir.

XVIII. yüzyılın başlarında yazdığı risalesinde Defterdar Sarı Mehmed Paşa, üretime elverişli toprakların kesinlikle atıl bırakılmaması gerektiğini belirtmiştir. Bir ülkenin zenginliğini zirai üretime bağlayan Paşa, toprakların çiftçiler tarafından üretime açılması gerektiğini vurgulamıştır. Sarı Mehmed Paşa'nın devlet düzeni konusunda temel kuralı şöyledir: "Sultana devlet adamları, devlet adamlarına mal lazımdır. Mal bayındırlıkla bayındırlık ise adalet ve iyi yönetimle olur."

Layiha yazarları, Kanuni'nin saltanat yıllarını Osmanlı toplumunun her bakımdan mükemmel biçimde işlediği, kanun ve adaletin geçerli olduğu bir dönem olarak tasvir etmiştir. Kanuni sonrası dönem ise rüşvet, adaletsizlik ve düzensizliğin yaygın olduğu bir dönem olarak anlatılmaktadır. Nasihatname yazarları, Kanuni Dönemi'nden sonraki sıkıntılı dönemlerde yaşadıkları için Kanuni Dönemi'ni ideal bir dönem olarak kabul etmiştir. Layiha ve risale yazarları, Osmanlı devlet ve toplumunu gözlemlerken Avrupa'da meydana gelen olaylar yerine, yalnızca devlet içerisinde meydana gelen değişmeler üzerine yoğunlaşmıştır.

CEVAPLAYALIM

Layiha yazarlarının, devlet düzenindeki bozulmalarla ilgili tespitlerinde yapmış oldukları hatalar nelerdir?

Lâle Devri Yenilikleri

Osmanlı tarihinde 1718 Pasarofça Antlaşması'yla başlayan 1730 Patrona Halil İsyanı'yla biten dönem Lâle Devri olarak adlandırılmıştır. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nde her ne kadar barış, eğlence, sefa dönemi olarak bilinse de sosyal ve kültürel hayatta bir reform döneminin de başlangıcı olmuştur. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın uzun sadaret yıllarını içine alan bu dönemde Batı ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. Yüzyıllardır savaş hâlinde olan Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki ilişkiler ilk kez bu kadar yakınlaşmıştır. Osmanlı devlet erkânı ve dönemin bazı aydınları, ilk kez Avrupalıların üstünlüğünün altında yatan sebepleri öğrenmek gerektiğini kabul etmiştir. Bu nedenle Avrupa'daki düzene ayak uydurarak ıslahatlar yapılması ve değişimin yolunun açılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Görsel 2.34
Lâle motifi

BİLİYOR MUSUNUZ?

Eskiden beri Türkler arasında önem verilen bir çiçek olan ve döneme adını veren lâle, bu devirde hastalık derecesine varan bir tutkuya dönüşmüş, nadir bir lâle soğanı yüzlerce altına satılmaya başlanmıştır. Batı'da Pasarofça ile başlayan uzun barış sürecinde özellikle başkentte yaygın bir şekilde lâle yetiştirilmiştir. Lâle motifi (Görsel 2.34); dönemin edebiyat, güzel sanatlar ve Batılılaşma hareketlerinin simgesi olmuştur. Bu dönem için "Lâle Devri" tabirini ise ilk defa Yahya Kemal Beyatlı kullanmıştır.

Görsel 2.35
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (Tablo, Jean Baptiste Vanmour, 1727, Rijks Müzesi, Amsterdam/Hollanda)

Osmanlı tarihinde Avrupa tarzında ilk yenileşme hareketleri Lâle Devri hükümdarı olan Sultan III. Ahmed Dönemi'nde başlamıştır. Bu dönemdeki ıslahat fikirleri, sonraki yenileşme çabalarına yön vermiş ve bu yenileşme hareketlerine zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin savaşlardaki başarısızlıkları, XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren silah ehli olan askerî sınıfın önemini kaybetmesine neden olmuştur. Askerî sınıfın yerine devlet kademelerinde kalem ehli bürokratlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Örneğin dış sorunları çözmek için diplomasiye değer verilmiş ve dış ilişkilerde reisülküttaplık kurumu önem kazanmıştır. Bunda dönemin reisülküttabı Mehmed Rami Efendi'nin önemli bir rolü vardır. Mehmed Rami Efendi'nin reisülküttaplıktan sadrazamlığa getirilmesiyle kalemiye sınıfı giderek güçlenmeye başlamıştır.

Pasarofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Batı'da genişleme siyasetini bırakmış Avusturya ve Rusya gibi devletlerin, Osmanlılar aleyhine genişlemelerine karşı savunma tedbirleri almıştır. Böylece kaybedilen yerleri geri alma ümidi kalmayan Osmanlı Devleti, Avrupa sınırlarını güvence altında tutmaya çalışmıştır. Devletin ileri gelenleri, Osmanlı tarihinde ilk defa savaştan çok barışı korumak amacıyla Avrupa siyasetiyle yakından ilgilenmiştir.

Avrupa'yı tanımanın Osmanlı dış politikası ve ticareti için önemli olduğuna inanan ve bu yönde harekete geçen ilk Osmanlı sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (Görsel 2.35) olmuştur. Bu doğrultuda İstanbul'daki Avrupa ülkelerinin diplomatik temsilcileriyle düzenli bir ilişki kurulmuş ve çeşitli ülkelere elçiler gönderilmiştir. Elçiler yalnızca diplomatik ve ticari görüşmelerde bulunmamış, Avrupa'daki diğer gelişmeleri de yöneticilere rapor hâlinde sunmuşlardır.

Görsel 2.36
Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi

Osmanlı'da Yenileşme Çabaları

Avrupa'ya gönderilen ilk elçi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'dir (Görsel 2.36). 1720-1721 tarihleri arasında Paris'e gönderilen Çelebi Mehmed Efendi'nin hazırladığı rapor, Osmanlı Devleti'nin aydınlanmasında en etkili rapor olmuştur. Bundan böyle Osmanlılar kendilerini Avrupa'dan soyutlamamış ve Batı'daki gelişmelerden haberdar olarak Doğu-Batı arasında bütünleşmenin ilk adımlarını da atmaya başlamıştır. Hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da eski devirlerde birbirlerine karşı oluşan ön yargılar yavaş da olsa yıkılmaya başlamıştır. Bu bakımdan Osmanlıların yenileşmesinde Osmanlı diplomatları ve maiyetlerinin yeri inkâr edilemeyecek kadar önemlidir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in oğlu Mehmed Said Efendi, Lâle Devri'nde Avrupai tarzdaki yenileşmenin öncüsü olmuştur. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'ndeki değişim sürecinde, devlet erkânı ve onlara yakın olanlar, birinci derecede etkili olmuş ve yenileşme bir halk hareketi olarak doğmamıştır.

Tufan Gündüz, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, s.771-774'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Osmanlı Devleti'nde yenileşme çabalarının bir halk hareketi olmamasının sebepleri nelerdir?

Özellikle İstanbul'da, daha önceleri Avrupa'daki hayat tarzına karşı duyarsız olan halk, Lâle Devri ile birlikte Avrupa'ya karşı bir merak duymaya başlamıştır. Bunun sonucunda bazı zengin zümreler; Avrupalı tarzında ev eşyaları, giysiler, resim ve tablolar kullanmaya başlamıştır.

Lâle Devri'nin en önemli gelişmesi, Müslümanların da artık matbaa kullanmaya başlamasıdır. Gayrimüslimlerin daha önce İbranice, Rumca, Latince ve Ermenice gibi kendi dillerinde basılan eserlerine karşı Lâle Devri'nden itibaren Türkçe eserler basılmaya başlanmıştır. Sultan III. Ahmed Dönemi'nde birisi Topkapı Sarayı'nda (Görsel 2.37) diğeri Yeni Cami'de olmak üzere iki kütüphane kurulmuştur. Yine bu dönemde, başta edebî eserler olmak üzere kültürel ve bilimsel eserlerin Türkçeye çevrilmesi için bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyet; Arapça ve Farsça dışında Batı'da yazılmış birkaç tarih, felsefe ve astronomi eserini de Türkçeye tercüme etmiştir. III. Ahmed ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, devrin bilim ve sanat adamlarını himayelerine almış ve onları çalışmaya teşvik etmiştir.

Görsel 2.37
Topkapı Saray Kütüphanesi
(Topkapı Sarayı
III. Ahmet Kütüphanesi, İstanbul)

Lâle Devri'nde Doğu tıbbının bitkisel ilaçlarla tedavisi yerine, Batı'nın kimyasal ilaçlarla tedavisini tercih eden hekimlerin ortaya çıkması, sağlık konusunda bir ikilemin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle devlet, hekimlerin alanlarında yeterli olup olmadıklarını belirlemek için bir sınav uygulamaya başlamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İstanbul'daki İngiltere elçisinin eşi Lady Montagu (Leydi Montegü), "Türkiye Mektupları" adlı eserinde Türkiye'de bazı hastalıklara, özellikle çiçek hastalığına karşı aşı yapıldığını kaydetmiştir.

Lâle Devri'nden önceki dönemlerde yangın ve depremlerle harap olan İstanbul yeniden imar edilmiş, şehirlerde yeni yollar açılmış, yeni binalar ve köşkler yapılmış, bahçe düzenlemesi önem kazanmıştır. İstanbul, birçok defa büyük yangınlara maruz kaldığı için Yeniçeri Ocağına bağlı "Tulumbacılar" adıyla ilk defa düzenli bir itfaiye teşkilatı kurulmuştur.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin ülkeye dönmesinden sonra İstanbul'da başta mimari olmak üzere hemen her alanda Fransız tesiri, süsleme sanatında ise barok ve rokoko tarzları kendini göstermiştir. 1748-1755 yılları arasında inşa edilen Nur-u Osmaniye Camisi ilk Barok tarzı camidir ve yarım daire avlusuyla geleneksel cami mimarisinden ayrılır. Lâle Devri'nde çiniciliğin yeniden canlandırılması amacıyla 1725 yılında İstanbul'da bir çini atölyesi, bunun yanında bir de kumaş ve çuha atölyesi kurulmuştur.

Lâle Devri'nde kültür, mimari, sağlık ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen bütün bu olumlu gelişmelere rağmen lüks merakı ve israflarından dolayı sadrazam ve devlet adamlarına karşı tepkiler artmıştır. Bu dönem 1730'daki Patrona Halil İsyanı ile kanlı bir şekilde sona ermiştir. Devrin sembolü hâline gelen Sadâbad Sarayı ise yerle bir edilmiştir.

Lâle Devri, bazı aşırılıklar bir kenara bırakıldığında toplumdaki değişim arzusunun ulaştığı boyutu göstermesi bakımından oldukça önemli bir dönemdir. Dönemin coşkusunu, duygularını gazellerinde dile getiren Nedim, Lâle Devri'nin önemli şairlerinden biridir. Osmanlı sanat ve kültürünün belirli bir gelişme gösterdiği dönemde yaşayan Levnî, minyatür sanatında büyük başarılar ortaya koymuştur.

CEVAPLAYALIM

Lale Devri'nde, hangi alanlarda ıslahatlar yapılmıştır?

Matbaa ve Bilginin Üretilmesi

Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri, Bilim ve Aydınlanma Çağı gibi gelişmeler; Avrupa'nın bugünkü kültürel, bilimsel ve teknolojik seviyesine ulaşmasını sağlamıştır. Rönesans ile başlayan Akıl Çağı; edebiyatta, sanatta, bilimde ve kültürel sahada köklü değişimleri beraberinde getirmiş ve Coğrafi Keşifler ile Avrupa zengin ve önemli coğrafyalarla tanışmıştır. Reform süreci, modernleşme için gerekli dinî ve kültürel ortamı oluşturmuştur. Aydınlanma Çağı ise Avrupa'yı skolastik öğretiden ve kilise dogmalarından uzaklaştırmış ve aynı zamanda Avrupa'da gelişimin bilimsel temellerini atmıştır.

Görsel 2.38
Gutenberg'in basılan bir sayfayı kontrol etmesi
(Gravür)

Modern Avrupa'nın oluşumunda özgür düşünceyle bilginin üretimi önemli bir aşama olmuştur. Üretilen bilginin geniş halk topluluklarına ulaştırılmasını sağlayan gelişme ise matbaanın icadıdır. Matbaanın icadıyla ilgili çelişen bilgiler olmakla birlikte bu konuda en önemli gelişmenin Çinliler tarafından gerçekleştirildiği kabul edilmiştir. Çin'de matbaanın ortaya çıkışı Avrupa'ya göre çok daha eskilere dayanmakla birlikte, matbaa geliştirilememiştir. Çünkü Çin alfabesi yapı özelliği bakımından matbaada kullanılmaya uygun değildir.

Modern anlamda ilk matbaa Avrupa'da Gutenberg tarafından 1450'lerin başında geliştirilmiştir (Görsel 2.38). Bununla birlikte XV. yüzyılda, Hollanda ve İtalya'da da hareketli harflerle kitap basıldığı bilinmektedir. Yani Gutenberg, Avrupa'da ilk matbaacı değil aslında matbaacılık tekniğini geliştirerek modern matbaayı

kuran kişidir. Gutenberg, değiştirilebilen harflerle baskı yöntemini geliştirmiş ve baskıyı mekanikleştirmiştir. Avrupa'da, XV. yüzyıldan sonra özellikle Almanya ve İtalya'da matbaanın kullanımı yaygınlaşmıştır. Basın sanatının gelişip yaygınlaşması sonucu insanlar geniş ölçüde okuma imkânı bulmuş ve o zamana kadar soylularla din adamlarının yararlandığı kitaplar artık halkın da kullanımına açılmıştır.

Kitaplar, matbaadan önceki dönemlerde elle yazılarak çoğaltılmıştır. Avrupa'da kitap çoğaltma işi manastırların yazı atölyelerinde yapılmış ve zamanla kitap yazımı, daha çok bir kilise görevi olarak görülmeye başlanmıştır. Kilisenin el yazması kitaplar üzerindeki etkisi, Orta Çağ boyunca devam etmiştir. Avrupa'da XIII. yüzyılın sonlarında, üniversitelerin kurulduğu dönemde, kitap çoğaltan meslek kuruluşları ortaya çıkmış, XIV ve XV. yüzyılda ise kiliseye bağlı olmayan hattat, minyatürcü ve kitap süsleyicileri yetişmiştir. Parşömenle hazırlanan el yazması kitabın pahalı olması nedeniyle Orta Çağ'ın sonlarında parşömenin yanında kâğıt da kullanılmaya başlanmıştır. El yazması kitaptan basılı kitaba geçiş, matbaanın icadıyla gerçekleşmiştir. Avrupa'da kâğıt ve matbaanın yaygınlaşması, bilginin üretiminde ve yayılmasında en önemli aşama olmuştur.

Kâğıdın Serüveni

Parşömen, keçi ve koyun derisinin üzerindeki yünün veya kılın kazınıp derinin birkaç gün kireçli suda bekletilmesi, ardından da sünger taşı ile parlatılmasıyla elde edilir ve bu yüzden pahalı bir malzemedir. Kitap basımı için parşömen yerine kâğıdın kullanılması bir dönüm noktası olmuştur. Kâğıt, dut ağacı kalıpları, kendir, kenevir ve paçavra kullanılarak yapılmıştır. Parşömene göre daha ucuz olan kâğıt, MS 105'te Çin'de icat edilmiştir (Görsel 2.39). Müslümanlar, Çinlilerden bu icadı öğrenmiş ve kâğıt üretmeye başlamıştır. İslam dünyasında bol miktarda kâğıt üretilmesi, Orta Çağ'da İslam kültürünün üstün olmasının sebepleri arasındadır. Kâğıt, İspanya'yı fetheden Müslümanlar tarafından Avrupa'ya taşınmıştır. Müslümanlar, XII. yüzyılda Endülüs'te Avrupa'nın ilk kâğıt imalathanelerini kurmuştur. 1276 yılında İtalya'nın Fabriano şehrinde imal edilene kadar Avrupalılar, kâğıt ihtiyacını Yakın Doğu ve İspanya'dan karşılamıştır. Kâğıt imalatı Fransa'da 1348, Almanya'da 1390, İngiltere'de 1495 ve Amerika'da 1690'da başlamıştır.

Osman Ersoy, "*Kağıt*", s.163-165'ten düzenlenmiştir.

Görsel 2.39
Kağıt üretimi
(İllüstrasyon)

ÖRNEK METİN

Bilginin kayıt altına alınmasının kolaylaşması, kitapların kopyalarının kısa sürede ve çok sayıda üretilebilmesi, kâğıdın ucuzlaması ve yaygınlaşması Avrupa'da matbaanın geliştirilmesi ile ortaya çıkan önemli sonuçlardır. Bu gelişmelerle Avrupa'da okuryazar sayısı hızla artmaya ve insanların eğitim düzeyi yükselmeye başlamıştır.

Matbaanın geliştirilmesi ve kâğıt üretiminin artması çok sayıda kitap basılmasını sağlamış ve kısa sürede Avrupa'da birçok matbaa kurulmuştur. Gutenberg'in modern matbaayı icadından 1500 yılına kadar geçen yaklaşık elli yıllık sürede, Avrupa'da 300 kentte 1.700'den fazla matbaa kurulduğu belirtilmektedir.

Matbaanın yaygın şekilde kullanılmaya başlanması, kütüphaneleri de olumlu etkilemiştir. Matbaada basılmış kitaplarla kurulan kütüphaneler, el yazması kitaplardan oluşan kütüphanelere göre çok daha fazla kitap sayısına ulaşmıştır. Bilginin, bilimin ve kültürün korunmasında ve yayılmasında hayati işleve sahip olan kitap sayısındaki artış, Avrupalılara bilgiye erişim konusunda büyük bir avantaj sağlamıştır. Örneğin Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde (Görsel 2.40) 1600 yılında 10.000 kitap varken bu sayı 1680'de 80.000'e çıkmıştır. Yine Berlin Kraliyet Kütüphanesinde 1786 yılında 80.000 kitap bulunduğu bilinmektedir.

Görsel 2.40
Viyana İmparatorluk Kütüphanesi (Avusturya)

Avrupa'da matbaanın geliştirildiği yıllar, Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mehmed'in padişahlık dönemine rastlar. Osmanlıların matbaa konusunda herhangi bir girişim yapıp yapmadığı noktasında net bir bilgi yoktur. Bununla birlikte İstanbul'da o yıllarda Avrupa'dan getirilen Arap harfleriyle basılmış kitaplar satılmıştır.

Matbaa geliştirildikten sonra çeşitli toplumlar tarafından eşzamanlı ya da biraz gecikmeli olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk matbaayı kuranların gayrimüslimler olduğu kesindir. Gayrimüslimler içerisinde de matbaayı kullanan ilk grup Yahudilerdir. İlk Yahudi matbaası, İstanbul'da 1493 yılında Musevi Hahamı Gerson tarafından kurulmuştur. Yahudiler daha sonra

1510'da Selanik'te, 1554'te Edirne'de, 1605'te Şam'da, 1646'da İzmir'de basımevleri kurarak din, tarih ve dil bilgisi kitapları basmıştır. Osmanlı'da ilk Ermeni matbaası, Kumkapı'da 1567 yılında kurulmuştur. İstanbul'da ilk Rum matbaasını ise N. Metaxas adlı bir Rum papaz, Londra'dan getirdiği basım araçları ile 1627 yılında açmıştır.

Görsel 2.41
İbrahim Müteferrika
(İllüstrasyon)

Müslümanların kullandığı ilk matbaa Lâle Devri'nde açılabilmiştir. Matbaa kurma hazırlıklarına basımevinin açılışından sekiz yıl kadar önce başlayan İbrahim Müteferrika (Görsel 2.41) ve Fransa Elçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Said Efendi ile ortak bir matbaa kurmak konusunda anlaşmıştır. Müteferrika, matbaanın yararlarını anlatan bir rapor hazırlayarak Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sunmuş ve sunduğu dilekçeye Vankulu Lûgati'nin basılmış birkaç sayfasını da eklemiştir. Sadrazam'ın olumlu karşılaması ve Said Efendi'nin çabalarıyla şeyhülislam, "matbaa kurulmasında din bakımından sakınca olmadığı" yolunda fetva vermiş ve matbaa açılmasının önünde engel kalmamıştır.

Padişah III. Ahmed, 1727 yılında din kitapları basılmaması şartıyla matbaa açılmasına izin veren fermanını yayımlamıştır. İbrahim Müteferrika'nın evinin alt katında 1727 yılında yani Avrupa'da geliştirilmesinden yaklaşık üç asır sonra Müslümanların kullanımı için ilk matbaa kurulabilmiştir.

İbrahim Müteferrika matbaasında basılan ilk kitap, iki yıl kadar süren çalışmalar sonunda 31 Ocak 1729'da yayımlanan "Vankulu Lûgati" (Görsel 2.42) olmuştur. 1729-1741 yılları arasında sadece 17 kitap yayımlanmış, Müteferrika'nın ölümüyle uzun süre yayımda duraklama olmuştur. XVIII. yüzyıl sonuna kadar basılan kitapların sayısı 45 kadardır. Bunlar dil, sözlük, tarih, coğrafya, sosyal bilimler, askerlik, fen, eğitim, matematik vb. konuları içeren kitaplardır.

Görsel 2.42
Vankulu Lügati

Osmanlı Devleti'nde okuyucu kitlesinin sınırlılığı, matbaanın yaygınlaşmasını da engellemiştir. Hattatlığın yaygın bir meslek oluşu, dinî tutuculuk ve yasaklamalar, okuryazar oranının düşüklüğü ve okuma alışkanlığının yaygınlaşmaması gibi sebepler, matbaanın Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar tarafından geç kullanılmaya başlamasının temel sebepleri olarak gösterilebilir. Kâğıt ihtiyacı ve yetişmiş eleman sorunu da matbaanın geç kullanılmasının teknik sebepleri olarak gösterilebilir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

1730 yılında Lâle Devri'nde çıkan Patrona Halil Ayaklanması sonrasında, yenilikçi sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa katledilmiş ve padişah tahttan indirilmiş fakat basımevine dokunulmamıştır.

İlim ve İrfan Erleri

Osmanlı Devleti'nde âlimler, devletin ilk teşkilatlanmasında genelde yönetici olarak görev yapmıştır. Ülke dışından gelen âlimler matematik, tıp, hukuk, astronomi, din gibi alanlarda ilk eserleri vererek Kuruluş Dönemi'nde Osmanlı toplumunun ihtiyaçlarını karşılamıştır. Dönemin önemli ilim merkezleri olan Türkistan, Irak, Mısır, Suriye ve İran'da eğitim görmüş ilim adamlarının etkisiyle Osmanlı ilim geleneği şekillenmiştir. Devletin yüksek bir medeniyet seviyesine erişmesiyle toplum hayatında âlimlerin etkisi ve önemi daha da artmıştır. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren ilim ve fikir hayatı gerilemeye ve akli ilimler ikinci plana atılmaya başlanmıştır. Merkezî otoritenin zayıflamasıyla ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sorunlar, fetihlerin ve devlet gelirlerinin azalması, yaşanan toprak kayıpları, ilmî gelişmeye engel olmaya başlamıştır. Bu olumsuzlukların etkisiyle, ilmî faaliyetleri teşvik edici unsurların da kaybolması, ilim ve fikir insanlarının geçim endişesi yaşamasına neden olmuştur.

TARTIŞALIM

Bir ülkede ilmî faaliyetlerin artırılması için yapılması gereken çalışmalar neler olabilir?

Avrupa ile Osmanlı ilim dünyası arasındaki açığı fark eden ilk Osmanlı âlimi, Avrupa'da "Hacı Kalfa" ismi ile tanınan **Kâtip Çelebi**'dir (Görsel 2.43). Kendisinden önceki âlimlerden farklı olarak birçok önemli eserin tercümesini yapan ve Batı'daki ilmî gelişmeleri de yakından takip eden Kâtip Çelebi, Arapça ve Türkçe eserler kaleme almıştır.

Görsel 2.43
Kâtip Çelebi (Minyatür)

XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Aydını: Kâtip Çelebi

XVII. yüzyılda bilmediklerini merak duygusuyla sürekli öğrenme uğraşısında olan Kâtip Çelebi, yaşının hayli ilerlemiş olmasına rağmen zamanının bilim adamlarından dersler almaya çalışmıştır. Katıldığı seferlerde bile ordunun konakladığı yerlerde kitapçı dükkânlarını dolaşarak ilmî çalışmalardan haberdar olmaya özen göstermiş, yörenin âlimleriyle görüşüp bilgilerinden yararlanmaya gayret etmiştir. Kâtip Çelebi'nin eserlerinin altyapısını genel olarak bu ziyaretlerde elde ettiği bilgi, gözlem ve materyaller oluşturmuştur.

Kâtip Çelebi sadece Türkçe ve Arapça yazılmış eserleri kaynak olarak kullanmakla yetinmemiştir. Batı kaynaklarından da yararlanmak gibi zamanının ilim adamlarına göre sıra dışılık olarak nitelendirilebilecek bir ilmî tavır ve hür düşünceye sahip olmuştur. Öyleki Tarihçi Bernard Lewis (Bernard Luvis) bu yönüyle Kâtip Çelebi'yi XVI ve XVII. yüzyıllarda Avrupa üzerine kalem oynatan Hezârfen Hüseyin ve Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah ile birlikte başlıca üç Osmanlı yazarından biri olarak kabul etmiştir.

Eyüp Baş, "*Katip Çelebi (1609-1657)*", s.141-142'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Kâtip Çelebi'nin, yaşadığı dönemde en önemli üç âlimden biri sayılmasının sebepleri nelerdir?

Osmanlı ilim ve irfan geleneğindeki yenilik arayışlarının ilk hamlesini yapan Kâtip Çelebi, ülkesini Batı'daki gelişmelerden haberdar etmeye çalışarak döneminin aydın kesimini eleştirmiştir. Kâtip Çelebi düzenli bir medrese eğitimi almamasına rağmen hem akli hem de naklî ilimler üzerinde çalışmıştır. Osmanlı bilim ve düşünce hayatında önemli bir yer edinen Kâtip Çelebi'nin "Keşfü'z-Zunûn" adlı eseri, kapsamlı bir bibliyografya ve ilimler ansiklopedisi özelliğini taşımaktadır.

1655-1716 yılları arasında yaşayan ve Osmanlı Devleti'nin ilk vakanüvisti olan **Naima Efendi**, Kâtip Çelebi'nin ilim ve irfan geleneğinde açtığı yolda ilerlemiştir. Tarihe olan sevgisi ve merakı nedeniyle devrin büyüklerinin dikkatini çekmiştir. Tarih ilminin önemi üzerinde duran Naima, tarih yazarlarında doğru sözlü olmak ve olayların aslını iyi araştırmak gibi özelliklerin bulunması gerektiğini vurgulamıştır.

Naima Efendi, "Târîh-i Naîmâ" adlı eserinde olayları, kronolojik ve çok yönlü değerlendirmelerle ele alarak kişiler ve kurumlar hakkında önemli bilgilere yer vermiştir (Görsel 2.44). Naima, sözlü ve yazılı kaynaklardan derlediği haberleri ustalıkla birleştirmiş ve eserini Osmanlı tarihçiliğinin önemli bir şaheseri hâline getirmiştir.

الجلد الخامس من
تاريخ نعيما

بسم الله الرحمن الرحيم

وقايع سنه ستين والف

ذكر احوال بناء قلعه جديده در كريد

فرمان همايون اوزره وزرا وامرا واعيان عسكر بريره كلوب
قلعه بناسيچون مشاوره ايلديلر تخمين اولندقده برى قاستره
ديمكله معروف كوچك قلعه قربنده وبرى قنديه طرف
شرقيسنده نظاراته نام محلده وبرى دخى قنديه مقابله سنده
ابتدا قوندقلرى يورديرنده طوپ ابريشور محلده يايلاق اوزره
قرار ويريلوب كوچك قلعه قربنده اولانه مباشرت وكوچك
برقلعه يايلوب جبه خانه نك اكثريني محل مزبوره نقل ايلديلر
وسردار دخى درت بش سنه در عسكر اسلام ايله بوقدر آلام
وشدايد كوروب ايكى اوج دفعه يارهلنوب عسكردن دخى نيجه
جور وضرر چكوب مجروح اولمغله عسكر جديد كلدكده

جزيره

Görsel 2.44
Târîh-i Naîmâ'dan bir bölüm

Naima'ya göre tarih, en eski devirlerden beri meydana gelen hadiseleri ve ibret alınacak vakaları öğreten ilimdir. Ona göre tarih, âlimlerin zekâsını artırır ve akıllı insanlar, tarih bilgisi sayesinde daha uyanık olur. Halk tarih sayesinde eski hadiseleri öğrenir ve yüksek zümre ise onun sayesinde bazı sırları çözerek irfan derecesi kazanır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Edebiyatçı, halk tarihçisi, halk bilimci, hattat gibi yönleri ile öne çıkan **Evliya Çelebi** (Görsel 2.45) XVII. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı aydınıdır. Çocukluğundan itibaren seyahat etme arzusundadır. Babasının anlattığı hikâyeler onu çok etkilemiş ve onda farklı yerleri gezip görme hevesi uyandırmıştır. İlk seyahatini Bursa'ya yapan Evliya Çelebi, kırk iki yılda yaptığı seyahatler sonucunda gezip gördüğü yerleri ve şahit olduğu olayları usta bir ressam bakışıyla "Seyahatname-i Evliya Çelebi" adlı eserinde bir araya getirmiştir. Seyahatnamesinde gezdiği bölgelerde bulunan inanışlar, gelenekler, kültürel ögeler, yararlı su ve bitkiler hakkında bilgiler vermiştir. Gezdiği topraklarda bugün otuzdan fazla devlet mevcuttur. Seyahatname'yi okumadan bu geniş coğrafyanın tarihini yazmak mümkün değildir. Eseri toplam on cilttir ve dört bin sayfaya yakındır. Bu hacimde bir seyahat metni dünyada tektir.

Görsel 2.45
Evliya Çelebi
(Minyatür)

XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden olan **Yanyalı Esad Efendi**, Aristo'nun bazı eserlerini Grekçeden Arapçaya çevirmiş, onları düzeltmiş ve bu şekilde tanınmıştır. Esad Efendi, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Lâle Devri'nde başlatılan yenileşme hareketleri kapsamında kurulan tercüme kurulunun başkanlığına getirilmiştir. Sahip olduğu ilim ve tecrübeyle yetiştirdiği öğrenciler, yaptığı önemli vazifeler, yazdığı eserler devrin âlimleri tarafından takdir edilmiştir.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.**

Hümanizm: ....

....

Mukataa: ....

....

Ekber ve Erşed: ....

....

Kâtip Çelebi: ....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Orta Çağ Avrupası'nda bilimin gelişmemesinin nedenleri nelerdir?
2. Ulus devletler, mali sorunlarını çözmek için hangi politikaya yönelmiştir?
3. Avrupa'nın askerî gücünü yakalamak için Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu çalışmalar hangileridir?
4. Celâli İsyanlarının çıkmasında etkili olan nedenler nelerdir?
5. Osmanlı Devleti'nde, Lâle Devri'nde gerçekleştirilen yenilikler nelerdir?

C **Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. Ucuz iş gücü ve fazla üretim anlayışına sahip olan merkantalizmin temeli, ülkelerin güç ve zenginliklerinin sahip olduğu değerli madenlerle ölçülebileceği fikrine dayanır.

Buna göre merkantilizmle ilgili olarak;

I. zenginliğin kaynağı topraktır,
II. ihracat desteklenmiştir,
III. nüfus artırılmaya çalışılır

durumlarından hangileri söylenemez?

A) Yalnız I B) I ve II
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

2. Aşağıdakilerden hangisi tımar sisteminin bozulmasının nedenlerinden biri değildir?

A) Uzun süren savaşların yaşanması
B) Nüfusun hızlı artması
C) Tımarların, sipahiler dışında kimselere verilmesi
D) Tımarların özel mülke dönüştürülmesinin önlenmesi
E) Enflasyon artışı ve paranın değer kaybetmesi

3. Osmanlı Devleti'nde belirli bir veraset sisteminin olmaması;

I. taht mücadelelerinin yaşanması,
II. rakip devletlerin Osmanlı için tehlike oluşturması,
III. uzun süren siyasi sıkıntıların ortaya çıkması

durumlarından hangilerine neden olmuştur?

A) Yalnız I B) I ve II
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

4. Amerika'nın keşfi sonrası Avrupa'ya akan değerli madenler;

I. kıtalar arası ticaretin gelişmesi,
II. Osmanlı akçesinin değerinin artması,
III. Akdeniz ticaretinin öneminin azalması

durumlarından hangilerine neden olmuştur?

A) Yalnız I B) I ve II
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

5. Aşağıdakilerden hangisi kapitülasyonların verilme nedenlerinden biri değildir?

A) Osmanlı'daki tüccarların, tekelci uygulamalarını önlemek

B) Dış ticaretten gümrük vergisi almak

C) Yabancı sermayenin Osmanlı'ya girişini kolaylaştırmak

D) Batı'da oluşacak Haçlı İttifak'ını engellemek

E) Ticareti Akdeniz'e çekmek

6. XVI. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'da siyasi, sosyal ve ekonomik alanda en etkili kurumun kilise olmasında;

I. Batı Roma İmparatorluğu'nun çökmesi,

II. eğitim ve öğretimin kilisenin kontrolünde olması,

III. engizisyon mahkemelerinin varlığı

durumlarından hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) I ve II D) II ve III

E) I, II ve III

7. Kâtip Çelebi, yaşının ilerlemiş olmasına rağmen, bilmediklerini merak duygusuyla öğrenmeye çalışmıştır. Katıldığı seferlerde bile ordunun konakladığı yerlerde kitapçıları dolaşmıştır.

Buna göre Kâtip Çelebi'yle ilgili;

I. gençliğinde daha fazla eser vermiştir,

II. öğrenmek için sürekli çaba sarf etmiştir,

III. ilmî gelişmelerden haberdar olmaya çalışmıştır

yargılarından hangilerine ulaşılamaz?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) I ve II D) II ve III

E) I, II ve III

8. Avrupa'da bazı bilim insanlarının düşünceleri şu şekildedir:

- Ortaya attığı teorisiyle kilise tarafından dogma hâline getirilen Aristo ve Batlamyus'un öğretilerine karşı çıkmıştır.
- Aydınlanma döneminde yeni devlet şeklinin oluşmasına eserleriyle yardımcı olmuştur.
- Felsefesinde insanın aklını başkasının kılavuzluğuna bırakmaması gerektiği üzerinde durmuştur.
- İnsanların toplum içinde özgür ve eşit yaşamaları için bir sistem geliştirmiştir.

Bu düşünceler dikkate alındığında aşağıdaki bilim insanlarından hangisine değinilmemiştir?

A) Copernicus B) Machiavelli

C) T. Moore D) E. Kant

E) J. J. Rousseau

9. Yeni Çağ'da kilisenin kısıtlayıcı engellerinden kurtulmak isteyen ve böylece faaliyet alanlarını genişleterek yükselmeyi amaçlayan sınıftır.

Yukarıda ifade edilen sınıf hangisidir?

A) Burjuvazi B) Soylular

C) Köylüler D) Serfler

E) Ruhban sınıfı

10. Yeniçeri İsyanlarının sonucunda;

I. liyakatsız kişilerin makamlara getirilmesi,

II. merkezî otoritenin sarsılması,

III. ıslahatların sonuçsuz kalması

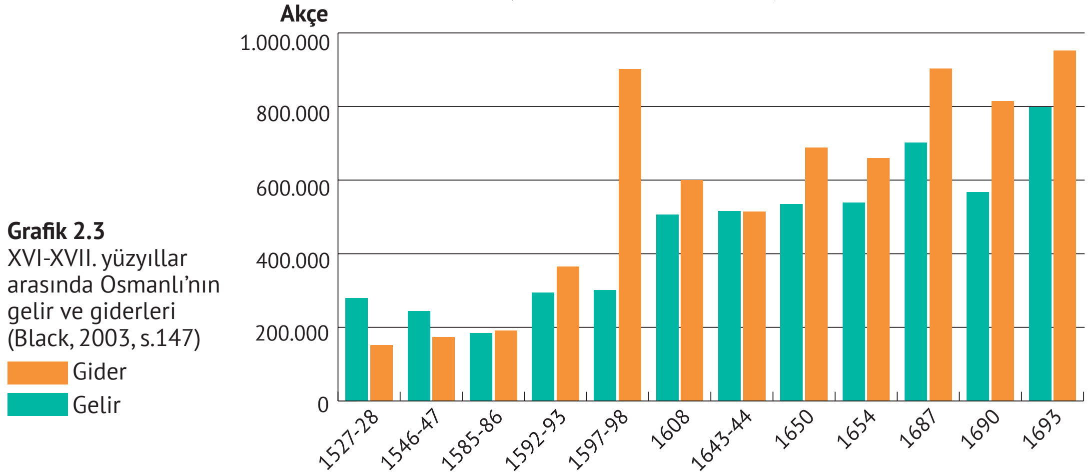
durumlarından hangileri ortaya çıkmıştır?

A) Yalnız I B) I ve II

C) I ve III D) II ve III

E) I, II ve III

Ç **Osmanlı Devleti'nin Gelir-Gider Durumu (XVI ve XVII. yüzyıllar)**

Grafik 2.3
XVI-XVII. yüzyıllar arasında Osmanlı'nın gelir ve giderleri (Black, 2003, s.147)

Aşağıdaki soruları grafikten hareketle cevaplayınız.

1. 1592-1598 yıllarında giderlerde artış görülmesinin (Grafik 2.3) sebepleri neler olabilir?
2. XVII. yüzyılın ilk yarısında devlet birçok problem yaşarken devletin gelirlerinde belirgin bir artış görülmesinin sebepleri neler olabilir?
3. XVI. yüzyılda gelir ve giderlerin birbirine en yakın olduğu yıl aralığı hangisidir?

Şark Mektupları

1716 yılında İstanbul'a atanan İngiliz elçisinin eşi olan Lady Montagu iki yıl İstanbul'da yaşamıştır. Osmanlı ülkesini ziyaretinde yaşadıklarını anlattığı mektupları en seçkin eserlerdendir. Türk aile yapısı ve sosyal hayatına dair yazdığı toplam elli iki mektupta, Osmanlıların XVIII. yüzyıl başlarındaki sosyal hayatı ile ilgili zengin ve renkli tasvirlere yer vermiştir. Pek çok Batılı seyyahın aksine Türklere karşı ön yargılı olmaması, ona dengeli bir muhakeme kabiliyeti kazandırmıştır. Montagu, seyyahların Osmanlılar hakkında Batılıları yanıltıp kendi hayallerindeki Türk imajını anlattıklarını, gerçekte onların bahsettiği gibi bir Türk dünyasının olmadığını belirtmiştir. Mektuplarında Türklerin davranışları ve hayvan sevgileri üzerinde de durmuştur. Türk kadın kıyafetleri giymekten ve bunlarla gezmekten hoşlanan Montagu'nun bu kıyafetlerle yaptırdığı pek çok yağlı boya tablosu bulunmaktadır. Türk kadınlarının nezaket ve zarafetleri, takı ve kıyafetleri, evlenme ve düğün gibi birçok merasimleri yanında; emekleri ve günlük hayatlarının yer aldığı bu mektuplarda Türk kadınları ile Avrupa'daki benzerleri arasında kıyaslamalar da bulunmaktadır. Kadınların serbest hareketlerinden, bağımsız tavırlarından bahsetmiş, Osmanlıların kadınlara verdiği geniş hakları öven ifadelerle kendi ülkesindeki kadınların durumunu karşılaştırmıştır. Montagu, Doğu kadını etnografyası konusunda ilk çalışma yapanlardan biridir.

Mektuplar, Avrupa'da önemli bir etki uyandırmıştır. Avrupalı bilim insanları, politikacılar, diplomatlar, müzik, tıp, sanat ve sosyal tarihle ilgilenen pek çok kimse mektuplardan faydalanmıştır. 2008 yılında Suna ve İnan Kıraç Vakfı tarafından Pera Müzesinde "Doğu'nun Cazibesi" adlı sergide onun portresinin de bulunduğu bir yağlı boya tablosu sergilenmiştir.

Salim Aydüz, "*Montagu, Lady Mary Wortleys*", s.273-274;
Genel Ağ Metin 1'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Batılı seyyahların Türklere karşı ne gibi ön yargıları olabilir?
2. Muhakeme ne demektir?
3. Montagu, Türk kadınıyla ilgili hangi bilgileri yazmıştır?
4. Mektuplar, Avrupa'da hangi alanlarda faydalı olmuştur?

Müteferrika ve Matbaa

İlk Türk matbaasının kurucusu İbrahim Müteferrika, basma yöntemiyle kitap çoğaltmanın yararları ve gerekliliği üzerine bir risale yazmıştır. Bu konudaki önemli fikirleri şunlardır: "Önemli kitapların çoğaltılması halk ve aydınlar için yararlıdır, basılı kitapların yazıları okuyanlar için kolaylık sağlar, kentlerde kütüphanelerin kurulması öğrencilerin kolayca kitap temin etmesine yardımcı olur."

Paris büyükelçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Fransa ile ilişkileri geliştirmek ve Batı'daki yenilikleri takip etmekle görevlendirilmiştir. Bu görevi sırasında, basım konusuyla da ilgilenmiş, yurda dönüşünde orada uygulanan basım tekniğinin Osmanlı diline ve yazısına uygulanmasını istemiştir. Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'daki elçilik görevi ve incelemeleri sırasında oğlu Sait Efendi de yanındadır. Dolayısıyla Sait Efendi, matbaanın kurulması gerekliliğine inanmış bir kişi olarak İbrahim Müteferrika'nın ortağı ve yardımcısı olmuştur. Bilginin üretilmesinde vazgeçilmez olan matbaa ile ilgili günümüzde çeşitli etkinlikler yapılmaktadır. Matbaacılık sektörünün nabzının attığı en etkin platform olan PRİNTTEK 2017 Fuarı, 30 ülkeden 500'e yakın firma ile 2017 yılının Ekim ayında İstanbul'da yapılmıştır.

Genel Ağ Metin 2'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. İbrahim Müteferrika'nın matbaanın faydaları ile ilgili görüşleri nelerdir?
2. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin büyükelçi olarak görevlendirilmesinin nedenleri nelerdir?
3. "Risale" ne demektir?
4. Sizce, matbaanın bilimin gelişmesine olan etkileri nelerdir?
5. Günümüzde matbaa fuarlarında hangi tür etkinlikler yapılabilir?

Copernicus Teorisi

Matematik, astronomi, tıp ve ilahiyat alanında döneminin tüm bilgilerine hâkim olan Copernicus, ağırlıklı olarak astronomi üzerine çalışmalar yapmıştır. Copernicus, araştırmalarını objektif değerlendiren yenilikçi bir bilim adamıdır. Batlamyus Evren Modeli üzerinde çalışmıştır. Batlamyus'a göre Dünya sabit ve hareketsiz olarak evrenin merkezinde bulunmakta, Güneş dâhil her şey onun etrafında dönmektedir. Gökyüzü yıldızların çakılı olduğu dönen bir küredir. Batlamyus'un bu görüşleri XVI. yüzyıla tamamen hâkim olmuş adeta değişmez bir inanç hâlini almıştı. Dünya'nın da düz bir tepsi şeklinde olduğu düşünülmektedir. İşte Copernicus, Dünya'nın ve diğer gezegenlerin Güneş etrafında döndükleri gerçeğini açıklayan kişi olmuştur.

Tarihe Copernicus Teorisi olarak geçen bu görüşünü Copernicus gerek kilisenin tepkisinden çekindiği gerekse yeterince emin olamaması nedeniyle hayatının son yıllarında dile getirebilmiştir. Çünkü o devirde, kiliseye aykırı fikir ileri süren insanlar, yakılarak ölüme mahkûm edilmiştir. Google 2013 yılında, doğumundan 540 yıl sonra Rönesans'ın ve bilim tarihinin en ünlü isimlerinden biri olan Copernicus'u, teorisindeki gibi bir doodle ile anmıştır.

Genel Ağ Metin 3'ten düzenlenmiştir.

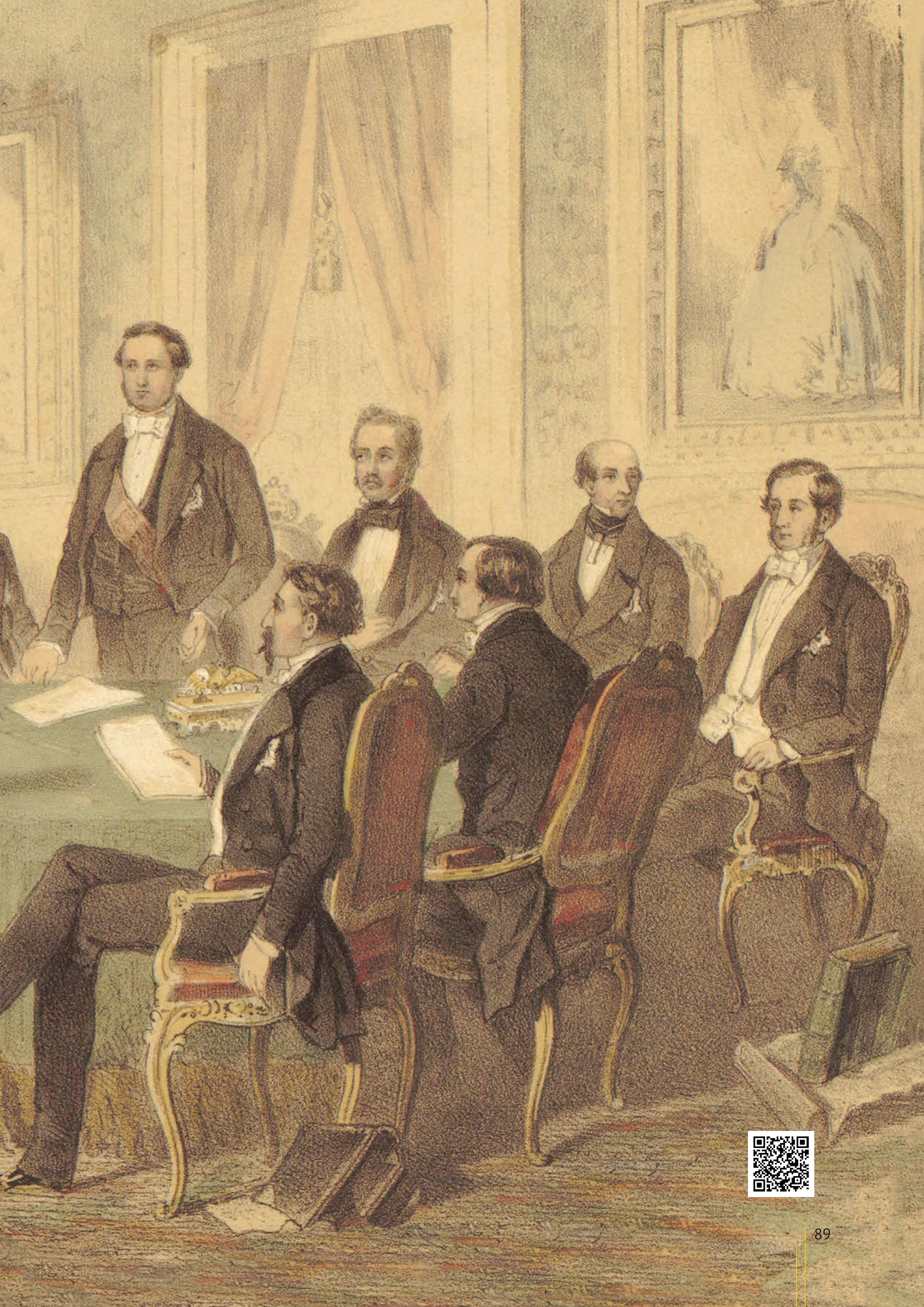
Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Copernicus'un en önemli özellikleri nelerdir?
2. Batlamyus'a ait olan Evren Modeli ile Copernicus Teorisi arasındaki farklılıklar nelerdir?
3. Copernicus'un teorisini ömrünün son yıllarında dile getirmesinin gerekçeleri nelerdir?
4. Hangi bilim insanıyla ilgili bir doodle yapmak isterdiniz? Neden?
5. Seçtiğiniz bilim insanıyla ilgili bir doodle hazırlayınız.

3. ÜNİTE

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DENGE STRATEJİSİ (1774-1914)

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- 1774-1914 yılları arasındaki süreçte meydana gelen başlıca siyasi gelişmeleri,
- Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığına yönelik tehditleri,
- Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin merkezî yönetimine rağmen güç kazanması ve nüfuz alanını genişletme çabalarını,
- Osmanlı ile Rusya arasındaki rekabetin Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya siyasetindeki etkilerini

ÜNİTE KONULARI

3.1. XVIII-XX. YÜZYIL SİYASİ GELİŞMELERİ (1774-1914)

3.2. OSMANLI TOPRAKLARINI PAYLAŞMA MÜCADELESİ

3.3. MEHMET ALİ PAŞA'NIN GÜÇ KAZANMASI

3.4. OSMANLI-RUSYA REKABETİ (1768-1914)

KAVRAMLAR

- Şark Meselesi
- İttifak
- İtilaf
- Panslavizm
- Denge Politikası
- Grek Projesi
- Sömürgecilik
- Boğazlar Sorunu

HAZIRLANALIM

1. Denge politikasının devletler arası siyasete etkileri nelerdir?
2. Rusya'nın sıcak denizlere inme siyasetinin Osmanlı Devleti'ne etkileri nelerdir?
3. Şark Meselesi'nin Osmanlı Devleti'ne etkileri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Paris Konferansı Katılımcıları (De Vinck Dijital Koleksiyonu (Fransa tarihi, 1770-1871) Fransa Milli Kütüphanesi, Baskılar ve Fotoğrafçılık Bölümü, RESERVE FT 4-QB-370 (145))

3.1. XVIII-XX. YÜZYIL SİYASİ GELİŞMELERİ (1774-1914)

TARTIŞALIM

"Uyvar önünde bir Türk gibi kuvvetli" sözü düşünüldüğünde Osmanlı'nın XVII ve XVIII. yüzyıllardaki siyasi gücü hakkında neler söylenebilir?

- **1779** Aynalıkavak Tenkihnamesi
- **1783** Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı
- **1789** Fransız İhtilali (Görsel 3.1)
- **1791** Ziştovi Antlaşması
- **1792** Yaş Antlaşması
- **1798** Fransa tarafından Mısır'ın işgali
- **1801** El-Ariş Antlaşması
- **1804** Sırp İsyanı
- **1808** Senedi İttifak
- **1812** Bükreş Antlaşması
- **1815** Viyana Kongresi
- **1821** Rum İsyanı
- **1821-1881** Sudan'da, Mısır-Osmanlı hâkimiyetinin kurulması
- **1827** Navarin Olayı
- **1829** Edirne Antlaşması
- **1830** Fransızların Cezayir'i alması

Görsel 3.1
Fransız İhtilali
(Tablo, Jean Duplessis Bertaux, Versay Sarayı Ulusal Müzesi, Versay/Fransa)

Harita 3.1
XVIII-XIX. yüzyıl siyasi gelişmeleri

1833 Kütahya Antlaşması

1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması

1838 Balta Limanı Antlaşması

1839 Nizip Muharebesi

1839 Tanzimat Fermanı

1840 Londra Antlaşması

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi

1853-1856 Kırım Savaşı

1856 Islahat Fermanı

1856 Paris Antlaşması

1869 Süveyş Kanalı'nın açılması (Görsel 3.2)

1876 Kanun-i Esasi'nin ilanı

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

1878 Ayastefanos Antlaşması

1878 İngilizler'in Kıbrıs'ı işgali

1878 Berlin Antlaşması

1881 Fransızlar'ın Tunus'u işgali

1881 Düyûn-ı Umûmiye idaresinin kurulması

Görsel 3.2
Süveyş Kanalı

Harita 3.2
XIX. yüzyıl siyasi gelişmeleri

1882 Üçlü İttifak'ın kurulması

1882 İngilizler'in Mısır'ı işgali

1907 Üçlü İtilaf'ın kurulması

1908 II. Meşrutiyet'in ilanı

1908 Bulgaristan'ın bağımsız olması

1908 Girit'in, Yunanistan tarafından işgali

1908 Avusturya Macaristan'ın, Bosna-Hersek'i ilhakı

1909 31 Mart Olayı

1911 Trablusgarp Savaşı

1912 Uşi Antlaşması

1912 I. Balkan Savaşı (Görsel 3.3)

1913 Londra Antlaşması

1913 Bâbıâli Baskını

1913 II. Balkan Savaşı

1913 Atina Antlaşması

1913 İstanbul Antlaşması

1913 Bükreş Antlaşması

Görsel 3.3
I. Balkan Savaşı'nda Kullanılan Top

Harita 3.3
XIX-XX. yüzyıl siyasi gelişmeleri

3.2. OSMANLI TOPRAKLARINI PAYLAŞMA MÜCADELESİ

TARTIŞALIM

Osmanlı Devleti'nin, XVIII. yüzyıldan itibaren diplomasiye ağırlık vermesinin nedenleri nelerdir?

Görsel 3.4
Napoleon Savaşları
(Tablo, Sutherland, Thomas, Jenkins, J. Editeur Harrison, L. Editeur Fonds Ancely Toulouse Şehir Kütüphanesi, Paris)

Avrupalı güçlerin, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne söz geçirmesi ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla olmuştur. Küçük Kaynarca Antlaşması ile eski gücünü kaybeden Osmanlı Devleti'nin yerini Avrupa'da Rusya ve Avusturya almıştır. Daha sonra bu iki devlet, Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi faaliyetlere girişmiştir. Fransız İhtilali ve Napoleon Savaşları'ndan (Görsel 3.4) sonra ise İngiltere ve Fransa da Osmanlıların siyasetine karışmaya başlamıştır. Osmanlı coğrafyasına nüfuz etme çabalarına 1870'te siyasi birliğini sağlayan Almanya da katılmıştır.

ÖRNEK METİN

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda, birçok baskıya karşı zayıf bir durumdaydı. Batı'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sınırlarından kuzeyde ve doğuda Rus Çarlığı ve İran'a; güneyde Arabistan Yarımadası, Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti, birçok halkı ve bölgeyi kapsıyordu. Yüzyılın başında kendi sınırları içindeki milliyetçi bağımsızlık hareketlerine ve Avrupa'nın emperyal hırsına karşı mücadele eden Osmanlı Devleti'nin önemli bir kozu vardı: Avrupalı güçlerin, Osmanlı Devleti'nin siyasal bir yapı olarak hayatta kalmasına yönelik genel arzuları. Zira devletin toptan dağılması daha büyük tehlikeler barındırıyordu.

Büyük Güçler'in XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti üzerinde hatırı sayılır çıkarları vardı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin dağılma tehlikesi yaşadığı dönemdeki krizler, Büyük Güçler arasındaki siyasal ilişkilerde gerilimlere yol açtı. Her Büyük Güç'ün Osmanlı Devleti'ne dair kendi özel kaygıları ve ilgi alanları vardı. Fakat Büyük Güçler, çıkarları birbirlerine ciddi biçimde dokunmadığı sürece çatışmalardan kaçınmışlardır.

Marian Kent (Yeni Zelandalı Tarihçi), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, s.13-14'ten düzenlenmiştir.

Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Projesi

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım'ı ele geçirme yönündeki engelleri aşan Rusya, Osmanlı toprakları üzerinde daha geniş emeller beslemeye başlamıştır. II. Catherine'nin (Katerina) genel olarak "Yunan (Grek) Projesi" olarak bilinen bu emeliyle Osmanlı topraklarının paylaşılması ve eski Bizans'ın canlandırılması amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını sadece II. Katerina değil Avusturya İmparatoru II. Joseph (Jozif) de istemiştir. Planlarını gerçekleştirmek için iki lider 1780'de Avusturya'da bir araya gelmiş ve aldıkları kararları imzalamışlardır.

Rusya ile Avusturya'nın bu ittifakı, Avrupa'daki siyasi dengeyi temelden sarsacak niteliktedir. Bu planın genel amacı Osmanlıların Avrupa'dan atılması ve topraklarının kendi aralarında paylaşılmasıdır. II. Katerina bu planla İstanbul, Trakya, Makedonya, Bulgaristan ve Kuzey Yunanistan'la birleşerek yeni bir Bizans İmparatorluğu kurmayı istemiştir. Balkanlarda birçok bölgenin ise Avusturya'ya verilmesi öngörülmüştür. Osmanlı topraklarını paylaşmayı öngören bu proje, Avusturya İmparatoru II. Joseph'in ölmesiyle uygulanamamıştır.

Görsel 3.5
Montesquieu
(Gravür)

Osmanlı Devleti ile Avrupalı Tüccar Devletler

Ünlü Fransız düşünürü Montesquieu (Görsel 3.5) "Türklerin imparatorluğu, şu sıralarda Bizanslıların eskiden düştüğü zayıflık derecesindedir. Ancak daha uzun süre yaşamaya devam edecektir. Çünkü toprak ele geçirme isteğiyle Osmanlı Devleti'ni tehlikeye atacak imparatorlar bulunsa bile Avrupa'nın tacir ülkeleri çıkarlarına öylesine bağlıdır ki hemen Osmanlıların yardımına koşar." demiştir.

Trandafir G. Djuvara (Romanyalı Diplomat), *Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje*, s.1'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Ticaretle uğraşan Avrupalı güçlerin, Osmanlı Devleti'ne yardım etme nedenleri neler olabilir?

Şark Meselesi (Doğu Sorunu)

Avrupa tarihi içinde önemli bir yer tutan ve Türklerin Avrupa'dan atılması şeklinde tanımlanan Şark Meselesi, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılması ve topraklarının paylaşılması kavgasıdır.

Şark Meselesi tabiri ilk defa 1815'te Viyana Kongresi'nde Rus Çarı Alexander (Aleksandır) (Görsel 3.6) tarafından kullanılmıştır. Bu mesele I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin topraklarına sahip olmak isteyen emperyalist güçlerin politikası olmuş ve bu güçler Sevr Antlaşması ile amaçlarına ulaşmak istemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Zayıflayan Osmanlı Devleti, üç kıtada sahip olduğu geniş topraklarıyla Rusya ve Avusturya ile denizaşırı sömürge imparatorlukları kuran İngiltere ve Fransa'nın ilgisini çekmiştir. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin başta Avrupa'daki yerleri olmak üzere bütün topraklarını paylaşmak istemiştir. Bunun için Osmanlı üzerinde siyasi ve ekonomik baskı kurulmuş, gayrimüslim halkların durumları istismar edilmiş ve bağımsızlık mücadeleleri desteklenmiştir.

Şark Meselesi'nin ilk aşaması 1071 Malazgirt Savaşı ile başlamıştır. Bu aşamada Türkleri Anadolu'ya sokmamak için uğraş veren Avrupalı devletler, başarısız olunca savunmaya geçmiştir. Bu dönem içerisinde Türklerin Anadolu'da durdurulması için Haçlı Seferleri düzenlenmiş ancak başarı sağlanamamıştır. Bu aşama Batı'daki Türk ilerleyişinin durdurulduğu 1683 II. Viyana Kuşatması ile sona ermiştir.

Görsel 3.6
Çar Alexander
(Tablo)

Şark Meselesi'nin ikinci aşamasında saldırıya geçen Avrupa devletleri Balkanlardaki gayrimüslim unsurların bağımsızlıklarını kazanması için uğraşmış ve bunda da başarılı olarak Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmıştır. Nihayet Anadolu'daki Türk varlığına son vermeyi hedefleyen Avrupalı devletler, bu amaçlarını Sevr Antlaşması ile gerçekleştirmek istemişlerse de Türk milleti buna izin vermemiştir.

Harita 3.4
XIX ve XX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları

Millî Mücadele ve Şark Meselesi

Şark Meselesi kapsamında Arap vilayetlerinin paylaşımı, Hindistan'a yönelik çıkarları bakımından İngiltere ve Suriye bölgesinde hâkimiyet kurmak isteyen Fransa tarafından uygulama alanına sokulmuştur. XIX. yüzyılın sonlarında (Harita 3.4) Almanya'nın bu bölgeye girmek istemesi de büyük devletlerin rekabetini artırmış ve bölge dışında ateşlenen sömürge edinme kavgaları buralarda Şark Meselesi'ne yeni boyutlar kazandırmıştır. Osmanlı'ya ait Arap vilayetlerinin paylaşımı Şark Meselesi'nin son aşamasını teşkil etmiş ve Sevr Antlaşması bunun son durağını oluşturmuştur. Filistin'de, yoğun göçlerle sayıları giderek artan Yahudiler için bir vatan kurulmasının temelleri atılmış ve Arap coğrafyası Avrupalı devletlerce paylaşılmıştır. Bunun yanında Avrupalı devletlerin Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurma ve geri kalan Anadolu topraklarını da parçalama isteği Millî Mücadele'nin zaferiyle neticesiz kalmıştır.

Kemal Beydilli, "*Şark Meselesi*", s.356-357'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Şark Meselesi kapsamında Avrupalı devletlerin, Orta Doğu'ya yönelik politikaları nelerdir?

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler

XIX. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti, toprak bakımından dünyanın en büyük devletlerinden biridir. Bugünkü Anadolu, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan, Kafkasya, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir isimleri altında tanınan yerlerden başka Akdeniz'in doğusundaki Girit ve Kıbrıs ile Ege Denizi'nin bütün adaları devletin sınırları içindedir. Karadeniz, Marmara, Ege Denizi, Kızıldeniz birer Türk denizi olup Adriyatik Denizi ile Basra Körfezi kıyılarının bir kısmı da Türk topraklarıdır. Akdeniz kıyılarının dörtte üçü de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindedir.

Osmanlı'da devleti kuran ve genişleten Türklerin yanında onların idaresini kabul etmiş olan Grekler, Latinler, Slavlar, Çerkezler, Gürcüler, Ermeniler, Araplar ve Yahudiler vardır. Devlet içinde Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi çeşitli dinler bir arada bulunmuştur. Osmanlıların ılımlı siyaseti sayesinde farklı ırk, dil, din ve gelenekler bir arada yaşatılmıştır. Fakat böylesine geniş bir coğrafyada, bütün farklı unsurlarıyla barış içerisinde yaşayan Osmanlılar, XIX. yüzyılın başlarında gerek iç gerekse dış meseleler nedeniyle büyük devletlerle sık sık karşı karşıya gelmiştir.

Görsel 3.7
Fransızların Mısır'ı işgali
(Gravür)

Fransız İhtilali sonucunda çıkan karışıklıklar neticesinde Avrupa'da, Fransa'ya karşı bir cephe oluşmuştur. Bu cepheleşme, Osmanlı Devleti'nin bir süre Rus tehdidinden uzak kalmasını sağlamıştır. Kadim dost olarak bilinen Fransa'nın, 1798'de Mısır'ı işgal etmesiyle Osmanlı için tehdit ve saldırının yönü kuzeyden Akdeniz'e kaymıştır. Fransızların Mısır'ı işgali (Görsel 3.7) karşısında diğer Avrupalı devletler, kendi menfaatleri için Osmanlı Devleti'ni savunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde, Napoleon'un 1798 Mısır Seferi'yle başlayan ve XIX. yüzyıl boyunca sürdürülen denge politikası takip edilmiştir. Osmanlı'nın giderek zayıflaması sonucunda ortaya çıkan denge politikası ile devlet, varlığını sürdürmek istemiştir. Bu politika ile Osmanlı Devleti, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanmıştır. Bunun için Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa'ya karşı Rusya; İngiltere, Fransa ve Rusya üçlüsüne karşı ise Almanya denge unsuru olarak kullanılmıştır. Genel olarak Osmanlı Devleti, 1878'e kadar İngiltere'ye bu tarihten sonra ise Almanya'ya yakınlaşmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıldan I. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Avrupa'nın büyük devletlerini "Düvel-i Muazzama" şeklinde isimlendirmiştir. Bu devletler; İngiltere, Rusya, Prusya, Avusturya ve Fransa'dır.

Viyana Kongresi ve Uluslararası Sorunlar

Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan özgürlük ve milliyetçilik akımları Napoleon tarafından Avrupa kıtasına yayılmaya çalışılmıştır (Harita 3.5). Fransa'nın bu politikasına karşı Avrupalı diğer güçler birleşerek Fransa'yla savaşmıştır. Bu savaşlardan sonra Avrupa'nın siyasi haritası alt üst olmuş ve güçler dengesi değişmiştir. Avrupa'nın yeni siyasi şeklini düzenlemek üzere Fransa'yla savaşan Avrupalı devletler, Viyana'da bir kongre toplamıştır.

Harita 3.5
Napoleon'un düzenlediği seferler

1814'te toplanan Viyana Kongresi (Görsel 3.8), o zamana kadar görülmemiş büyüklükte bir toplantı olmuştur. Kongrede İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya galip devletler olarak etkili olmuş ve alınan kararlara yön vermiştir. Kongrede alınan kararlar, 1815'te imzalanmış ve Avrupa'da yeni bir statü meydana gelmiştir. Böylece İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya kendi çıkarları doğrultusunda Avrupa'nın siyasi haritasını ve güçler dengesini yeniden düzenlemiştir. Bu güçler hukuk tanımadan ülke sınırlarının nasıl olacağını kararlaştırmış ve aldıkları kararları baskıyla diğer devletlere de kabul ettirmiştir.

Görsel 3.8
Viyana Kongresi
(Suluboya Gravürü, Friedrich Andreas Campe, Moskova Devlet ve Tarih Müzesi/Rusya)

Viyana Kongresi'nde, Aydınlanma Dönemi ve Fransız İhtilali ile oluşan pek çok büyük gelişmenin sanki hiç olmamış gibi kabul edilmesi, Avrupa'ya huzur getirmemiştir. Kongrede milliyetçilik ve özgürlük akımlarını önleyebilmek için bütün kralların bu akımlar karşısında dayanışma ve filî yardımlaşmalarını öngören Metternich (Meternik) sistemi kurulmuştur. Bu sistem çerçevesinde hareket eden ve topraklarında düzeni sağlamak için gerektiğinde baskı ve şiddet uygulamaktan çekinmeyen devletler, 1830-1848 İhtilallerinin çıkmasını engelleyememiştir.

Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Kurulması

Yunan bağımsızlık hareketi, Fransız İhtilali ile yayılan ulusçuluk akımı sonucunda ortaya çıkmıştır. 1814'te Rum tüccarların ve siyaset adamlarının yer aldığı bir grup, Rusya'nın Karadeniz'deki önemli liman şehri Odesa'da Filiki Eteria (Dostluk Cemiyeti) adıyla gizli bir örgüt kurmuştur. Bu örgüt kısa sürede devlet içinde ve dışında Yunan bağımsızlığı için çalışmaya başlamıştır. Nihayet 1821'de önce Eflâk ve Boğdan'da ardından ise Mora'da, Yunan İsyanları çıkmıştır.

Tepedelenli Ali Paşa İsyanı

Osmanlı Devleti'nde taşrada âyanların etkin olduğu XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyıl başlarında, Yunanistan'da da âyanlar ortaya çıktı. Bunlardan en meşhuru Tepedelenli Ali Paşa'dır. Âyanlık mücadeleleri neticesinde Yanya'yı ele geçiren Tepedenli Ali Paşa, buranın valiliğine tayin edildi. Kısa zamanda rakiplerini ortadan kaldırarak Yunanistan'ın büyük bir kısmına ve güney Arnavutluk'a hâkim oldu ve yarı özerk bir yönetim kurdu. Tepedelenli Ali Paşa, 1820'de II. Mahmud tarafından azledilince isyana meyilli Rumlar'la iş birliği yaptı. Ali Paşa'nın başlattığı isyan 1822'de bastırıldı ve bu isyan yüzünden Osmanlı Devleti Mora İsyanı ile yeterince ilgilenemedi. Bu da Yunan İsyanı'nı kolaylaştırdı ve başarılı olmasına katkı sağladı.

Mehmet Hacısalihoğlu, "*Yunanistan*", s.588'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Sultan II. Mahmud'un, Tepedelenli Ali Paşa'yı azletme nedenleri neler olabilir?

Mora'da başlayan isyan, hızlı bir şekilde ilerlemiş ve adalara da sıçramıştır. Ayaklanma sırasında Mora'da yaşayan 50.000 kadar Müslüman ya kaçmış ya da Rumlar tarafından katledilmiştir. İsyanda özellikle Rusya etkin bir rol oynamış, Fener Rum Patrikanesi ve diğer Avrupalı devletler de kendi çıkarları doğrultusunda Rumlara her türlü maddi ve manevi yardımda bulunmuştur.

Mora İsyanı'nın yayılmaya başlaması üzerine Osmanlı Devleti, ayaklanmayı bastıramayacağını anlamıştır. Bunun üzerine 1824'te Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istenmiştir. Düzenli ordusu ve güçlü bir donanması olan Mehmet Ali Paşa, Girit ve Mora valiliklerinin de kendisine verilmesi koşuluyla isyanı bastırmayı kabul etmiştir. 1825'ten itibaren, Mora İsyanı'nı bastırmak için Osmanlı ordusu ile birlikte hareket eden Mısır ordusu, kısa sürede büyük başarılar kazanmıştır. Osmanlı-Mısır kuvvetlerinin isyanı bastırması üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa; Osmanlı Devletine karşı 1827 yılında Londra Protokolü'nü imzalamıştır. Bu üç devlet, isyancılarla Osmanlı Devleti arasında bir ateşkes antlaşması imzalanmasını istemiştir. Ayrıca ateşkesin hemen ardından bağımsız bir Yunan devletinin kurulacağı bildirilmiştir.

Görsel 3.9
Navarin Baskını
(Tablo, Philadelphia Sanat Müzesi, Philadelphia/ABD)

Osmanlı Devleti bu kararları tanımayınca 20 Ekim 1827'de Navarin'deki Osmanlı-Mısır donanması; İngiliz, Fransız ve Rus donanması tarafından bir baskınla imha edilmiştir (Görsel 3.9).

Bunun üzerine Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olan İbrahim Paşa 1828'de Mora'dan çekilmiş ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Ruslar Osmanlı ordusunu mağlup ederek Edirne'ye kadar ilerlemiştir. Sonuçta iki devlet arasında 1829'da Edirne Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile bağımsız Yunan devleti kurulmuştur. Böylece 1821 yılında Rumların Mora Yarımadası'nda başlattıkları isyan, bağımsız Yunan devletinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu yönüyle Mora İsyanı, Balkanlarda yaşayan diğer milletlerin ayaklanmalarına örnek olmuştur.

Kırım Savaşı (1853-1856) ve Paris Konferansı (1856)

Rusya'nın güneye inme politikasının bir sonucu olarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kırım Savaşı (Görsel 3.10) yaşanmıştır. Ancak Rusya'nın Boğazlara açılma isteği ve Osmanlı Devleti'nin topraklarına göz dikmesi, İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına dokunmuştur. Bu nedenle Avrupalı güçler, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'ya karşı bir Avrupa bloğu oluşturmuştur. Rusya'nın Kutsal Yerler Sorunu'nu bahane ederek başlattığı savaşta, Rusya yenilmiş ve 1856 Paris Antlaşması imzalanmıştır.

Görsel 3.10
Kırım Savaşı
(Panoromik Tablo, Franz Roubaud, Sivastopal Kahramanlık Savunma ve Kurtuluş Müzesi, Kırım/Ukrayna)

Kutsal Yerler Sorunu

Hristiyanlar tarafından Kudüs ve çevresi buralarda bulunan kilise, mezar gibi bazı yerler, kutsal sayılmaktaydı. Bunun için Osmanlı'da Hristiyan mezhepleri arasında, bu yerler öteden beri büyük bir rekabet konusuydu. Osmanlı Devleti, bu bölgeyi topraklarına kattıktan sonra kutsal yerlerde mezhepler arasında daha önce kurulmuş olan düzeni olduğu gibi bıraktı. Ancak sonraki yıllarda, devletlerin de baskıları ile Katoliklere ve Ortodokslara, diğer mezheplerin aleyhine birçok ayrıcalık verdi. 1740 kapitülasyonu ile Fransızlara yani Katoliklere yeni ayrıcalıklar tanındı. Fransız İhtilali sırasında meydana gelen gelişmeler, kutsal yerlerdeki Katolikleri koruyucusuz bıraktı ve Ortodokslar, kutsal yerlerde daha üstün bir duruma geçti. Ancak Katolikler, eski durumun kurulmasını istemeye başladı ve bu durum Kutsal Yerler Sorunu'nun doğmasına neden oldu. Sorun, görünüşte 1847 yılında İsa'nın doğduğu yer olan ve "Beytül-Lâhim"denilen yerdeki gümüş yıldızın kaybolması ile başladı. Bunun suçunu, Ortodokslarla Katolikler birbirlerinin üstlerine attılar. Osmanlı Devleti, mezhepler arasındaki gerginliğe son verebilmek için kendisi yeni bir yıldız yaptırıp yerine koymak istediyse de sorunun gelişmesini önleyemedi.

Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s.196'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Kutsal Yerler Sorunu'nun, Osmanlı dış siyasetine etkileri nelerdir?

Kırım Savaşı, Avrupalı devletlerin müdahalesi ile uluslararası bir boyut kazanmıştır. Avrupa devletleri, Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'nın daha önceki tarihlerde kendi lehine bozmaya çalıştığı Avrupa güçler dengesini yeniden kurmayı amaçlamıştır.

30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'nın önemli maddeleri şunlardır:

- Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler hukukundan yararlanmasını kabul edecekti. Ayrıca her biri ayrı ayrı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı göstermeyi garanti edecekti.
- Osmanlı padişahının ilan etmiş olduğu Islahat Fermanı diğer devletler tarafından memnuniyetle karşılandı. Ancak bu ferman; antlaşmayı imzalayan hiçbir devlete, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hak ve yetkisi vermeyecekti.
- Osmanlı Devleti ve Rusya, savaş sırasında birbirlerinden aldıkları yerleri ve esirleri geri verecekti.
- Boğazların kapalılığına dair 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi aynen yürütülecekti.
- Karadeniz; tarafsız duruma getirilecek, bütün devletlerin ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine sürekli olarak kapalı olacak, kıyılarında hiçbir tersane (Görsel 3.11) bulunmayacaktı.
- Sırbistan, Eflâk ve Boğdan; Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak, ancak bunların sahip bulundukları ayrıcalıklar genişletilecek ve bunlar antlaşmayı imzalayan devletlerin garantisi altında olacaktı.

Görsel 3.11
Osmanlı Devleti'nde bir tersane

Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti ilk kez Avrupa devletler hukukuna dâhil edilmiş ve topraklarının bütünlüğü büyük devletlerin garantisi altına alınmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devleti olduğu belirtilmiştir. Avrupalı devletler kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü gerekli gördükleri için böyle bir politika takip etmeye başlamıştır.

Paris Antlaşması'yla Balkanlardaki Rus nüfuzunu kırmak için Karadeniz'in tarafsızlığı ve Boğazların yabancı savaş gemilerine kapatılması sağlanmıştır. Ayrıca Balkanlarda Eflâk, Boğdan ve Sırbistan topraklarındaki yönetimler; Paris Barış Konferansı'na katılan devletlerin ortak garantisi altına alınmıştır. Bu şekilde Rusya'nın güneye inme politikası engellenmek istenmiştir.

Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması ile savaştan önceki sınırlarına dönmüş ve Rus tehlikesinden bir müddet kurtulmuştur. Osmanlılar; Paris Konferansı'na savaşı kazanmış olarak katılmasına rağmen antlaşmanın Karadeniz ile ilgili maddesi, yenilmiş olan Rusya ile

birlikte kendisine de uygulanmıştır. Islahat Fermanı'nın antlaşmada yer alması da Osmanlı Devleti'nin aleyhine olmuştur. Büyük Avrupa devletleri, her ne kadar bu maddeyle devletin iç işlerine karışmamayı garanti etmişse de bu fermanla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahâle edebilecekleri yeni bir kapıyı önceden açmışlardır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kırım Savaşı'nın, Osmanlı Devleti açısından bir diğer önemli sonucu da ilk defa yabancı devletlerden borç para alınması olmuştur. Osmanlı Devleti, bu savaşa devam edebilmek için dış borçlanma yapılmasına karar vermiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

Sıcak denizlere inmek isteyen Rusya, Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarını ve İstanbul'u ele geçirmeyi amaçlamıştır. 1853 Kırım Savaşı'nın intikamını da almak isteyen Rusya, Panslavizm siyasetiyle Balkanlardaki Slav ahali üzerinde faaliyetlerini artırarak sürekli Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmıştır. Böylece Rusya Balkanlarda, Bosna-Hersek ve Bulgar isyanlarını teşvik etmiş ve Sırbistan ile Karadağ'ı Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa kışkırtmıştır. Balkanlardaki bu sorunların Osmanlı ordularının galibiyetiyle sonuçlanması üzerine olaylara diplomatik yollardan bir çözüm bulmak isteyen İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya; Haliç'te bulunan Bahriye Nezaretinde (Görsel 3.12) 23 Aralık 1876'da İstanbul (Tersane) Konferansı'nı düzenlemiştir. Daha önce Rus elçiliğinde belirlenen teklifler, İstanbul Konferansı'nda alınan kararlar olarak Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir.

Görsel 3.12
Bahriye Nezareti (İstanbul)

ÖRNEK METİN

İstanbul Konferansı

İstanbul Konferansı'nda bildirilen tekliflere göre Osmanlı Devleti Sırbistan ve Karadağ ile antlaşma yapacak ve onlara toprak verecekti. Bulgaristan, beşer yıllık sürelerle tayin edilecek birer Hristiyan vali tarafından yönetilecek ve muhtariyet idaresine sahip iki eyalet hâline getirilecekti. Bulgaristan'da Bulgarca resmî dil olarak kabul edilecek, mahallî milis askeri oluşturulacak, Türk askeri yalnız büyük merkezlerde bulundurulacaktı. Ayrıca Bulgarlar için genel af ilan edilecek, Müslüman ahalinin elindeki silahlar toplatılacak ve bu hususların uygulanması için milletlerarası bir komisyon görevlendirilecekti.

Mahir Aydın, "*Doksanüç Harbi*", s.498'den düzenlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin istiklaline ve toprak bütünlüğüne aykırı olan teklifler, Bâbıâli'de kurulan bir genel mecliste müzakere edildikten sonra reddedilmiştir. Bunun üzerine Rusya, 1877'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir. Rûmî takvime göre 1293 yılına rastladığı için bu savaşa 93 Harbi (Görsel 3.13) denmiştir. Bu savaşta Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne düşmanca bir tavır takınmış; Romanya, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri de isyan ederek Rusya'nın yanında yer almıştır. 93 Harbi'nde Osmanlılar, Kafkasya ve Tuna olmak üzere iki cephede savaşmak zorunda kalmıştır.

Görsel 3.13
93 Harbi
(Tablo, Alexey Popov)

Osmanlı Devleti, Kafkasya'da sayıca kendisinden çok üstün Rus ordusuna karşı, Ahmed Muhtar Paşa (Görsel 3.14) komutasındaki sınırlı sayıda askerle mücadele etmiştir. Kafkasya Cephesi'nde Ahmed Muhtar Paşa, Ruslara karşı uzun süre direnmişse de Doğubeyazıt, Ardahan, Kars ve Erzurum Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Nene Hatun ve diğer Erzurumlu vatandaşlar, Aziziye Tabyası'nı Ruslara karşı büyük bir cesaretle savunmuştur.

Görsel 3.14
Ahmed Muhtar Paşa

93 Harbi'nde Balkanlardaki muharebeler Rusların, Tuna Nehri'ni geçerek Osmanlı topraklarına girmesiyle başlamıştır. Rus birlikleri Osmanlı ordusunu Plevne'de abluka altına almıştır. 145 gün Plevne'yi savunan Gazi Osman Paşa (Görsel 3.15) komutasındaki Osmanlı ordusu, Rus ve Romen orduları karşısında 10 Aralık 1877'de başarısız olmuştur. Plevne'nin düşmesinden sonra Sırplar da Osmanlılara karşı saldırıya geçmiştir. Hızla ilerleyen Rus orduları Edirne ve Silivri'yi de alarak Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar ilerlemiştir. Bunun sonucunda Osmanlılar barış istemek zorunda kalmıştır.

3 Mart 1878'de İstanbul'da Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Panslavizm'in bir zaferi sayılan bu antlaşmayla Rusya bölgede çok avantajlı bir duruma gelmişti. Bu antlaşma ile Avrupa'daki dengenin Rusya lehine bozulduğunu gören Avusturya, İngiltere, Fransa ve Almanya bu antlaşmaya karşı çıkarak Berlin'de uluslararası bir konferans toplanmasını sağlamıştır. Bu bakımdan Ayastefanos Antlaşması, Sevr Antlaşması gibi kâğıt üzerinde kalan bir antlaşma olmuştur.

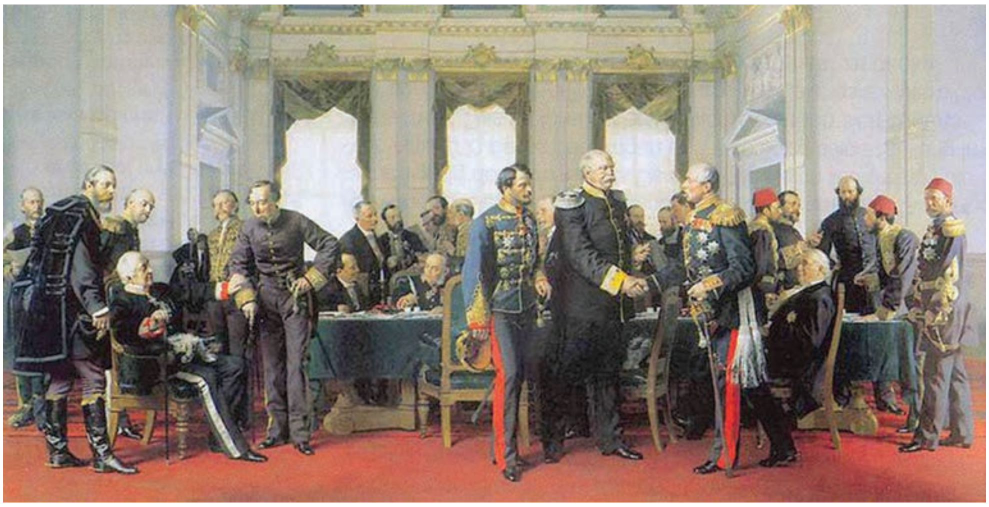
Görsel 3.15
Gazi Osman Paşa

BİLİYOR MUSUNUZ?

93 Harbi, Osmanlı Devleti'nin ağır mağlubiyetiyle neticelenmiştir. Rusların ve Bulgarların Balkanlardaki katliamları nedeniyle Rumeli'deki Türk nüfusu azınlık konumuna düşmüştür. Böylece Türk tarihinin en büyük göç dalgalarından birisi yaşanmıştır. Balkanlardan Anadolu'ya uzanan yollar, göçmen kafileleriyle dolmuştur.

Berlin Kongresi

Avrupalı güçlerin baskısı sonucunda Ayastefanos Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi için Berlin'de bir konferans toplanmıştır (Görsel 3.16). Bu kongre öncesinde geçici ve şartlı olarak Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye bırakan Osmanlı Devleti, Rusya'yı yola getirmek için İngiltere'ye güvenmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın katılımıyla toplanan konferans sonunda Berlin Antlaşması imzalanmıştır.

Görsel 3.16
Berlin Kongresi (TÜBY Tablo, Anton Von Werner, Berlin Belediye Binası/Almanya)

13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'nın önemli maddeleri şunlardır:

- Ayastefanos Antlaşması ile sınırları çizilen Bulgaristan, Berlin Antlaşması ile üç bölgeye ayrılacaktır. Buna göre birinci bölge doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlı Bulgaristan Prensliği hâline getirilecek, ikinci bölge idari yönden bağımsız olmakla birlikte siyasi ve askerî yönden Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olacak ve üçüncü bölge olan Makedonya ise ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır.
- Girit'te ıslahat yapılacak ve Avrupalı devletler destek verecektir.
- Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak ancak Avusturya tarafından yönetilecektir.
- Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olacaktır.
- Tuna Nehri; savaş gemilerine kapalı, ticaret gemilerine açık olacaktır.
- Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılacaktır.
- Osmanlı Devleti, Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapacaktır.
- Boğazlar, 1841 Londra ve 1856 Paris Antlaşmalarında belirtilen statüye sahip olacaktır.
- Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş tazminatı ödeyecektir.

Berlin Kongresi'nde sadece Ayastefanos Antlaşması'na yeni bir şekil verilmekle kalınmamış, bozulan Avrupa güçler dengesinin yerine yeni güçler dengesi kurulmuştur. Bu yeni denge, Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Ayastefanos Antlaşması ile karşısında sadece Rusya'yı bulan Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi'nde altı büyük devletin hedefi hâline gelmiştir.

1856 Paris Antlaşması'nda kabul edilmiş olan "Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı ilkesi" Berlin Kongresi'nde yer almamıştır. Bu ilkenin başta gelen savunucularından olan İngiltere, Berlin Antlaşması'nın imzalandığı günlerde Kıbrıs'a yerleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Bosna-Hersek'te ve Kıbrıs'taki egemenliği kalkmıştır. Balkanlar, Doğu Anadolu, Girit gibi yerlerde ıslahat yapmayı kabul eden Osmanlı; bunları Avrupa devletlerine bildirmeyi kabul edince buralardaki egemenliğini büyük ölçüde sınırlandırmıştır.

Görsel 3.17
Ermeni komitaları

Berlin'de Ermeni Meselesi

Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yaşadıkları toprakların stratejik değerini göz önünde bulunduran İngiltere, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ermenilerle ilgilenmeye başlamıştır. 93 Harbi'nden sonra Ermenileri kullanma girişiminde bulunan Rusya, önce Ayastefanos ardından da Berlin Antlaşması'yla Ermeniler lehinde kazanımlar elde etmiştir. Böylece Ermeni Meselesi, uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Anadolu'nun bir kısmının Rusya'nın eline geçmesi de bölgedeki Ermeniler üzerinde Rus etkisini artırmıştır. Rusya'nın bu tutumundan rahatsız olan İngiltere, Ermenileri Rus nüfuzundan çıkartmak istemiş ve Berlin Antlaşması'yla Ermeniler'e bağımsızlık yolunu açmayı planlamıştır. Bu durum, Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet oluşturmayı amaçlayan Ermeni örgütlerinin (Görsel 3.17) ortaya çıkmasına ve bu örgütlerin her türlü kanlı eylemlerde bulunmasına yol açmıştır.

TARTIŞALIM

Berlin Antlaşması'yla ortaya çıkan Ermeni Meselesi'nin günümüz siyasi ilişkilerine etkileri nelerdir?

Berlin'de Makedonya Sorunu

1878 Berlin Kongresi'nden sonra Bulgaristan, Makedonya Sorunu'nu uluslararası bir sorun hâline getirmeye çalışmıştır. Avrupalı devletler de bu sorunu, Şark Meselesi'nin bir parçası olarak görmüştür. Sınırların tam çizilememesine rağmen Makedonya coğrafyasında

çeşitli din, dil ve ırklar bir arada yaşamıştır. Bu nedenle Makedonya, XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren milliyetçilik akımının etkisiyle pek çok sosyo-ekonomik sıkıntıya sahne olmuştur. Makedonya için özellikle 1878-1910 yılları arasında Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya siyasi propaganda yürüterek silahlı çatışmalara girmiştir. Bu nedenle Makedonya, Osmanlı Devleti'nin ve Avrupa'nın en sorunlu bölgesi hâline gelmiştir. Komite ve çetelerin bu bölgedeki eylemleri, Makedonya Sorunu olarak adlandırılmıştır.

1912 yılında Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ; Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan Birliği'ni oluşturmuştur. Bu birlik Balkanlardaki Osmanlı egemenliğine son vermeyi amaçlamış ve 1912'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmıştır.

Siyasi Birliklerini Sağlayan Almanya ve İtalya

1853 ile 1871 yılları arasında Avrupa diplomasisi üç büyük olay etrafında şekillenmiştir. Bunlar; Kırım Savaşı, İtalya ve Almanya'nın siyasi birliklerini kurmaları olmuştur. Bu devletlerin XIX. yüzyılın ikinci yarısında birliklerini sağlaması, 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa'da oluşturulan devletlerarası dengeyi bozmuştur. Bu süreçte Fransa ve Avusturya ise Avrupa siyasetindeki etkinliklerini büyük ölçüde kaybetmeye başlamıştır.

İtalya, Avrupa'da siyasi birliğini geç tamamlayan devletlerden biri olmuştur. Bir kısmı Avusturya'nın işgali altında olan İtalya'da Piyemonte, en kuvvetli devlet olarak dikkat çekmiştir. Siyasi birliğini sağlamak için dış desteğe ihtiyaç duyan Piyemonte, Kırım Savaşı'na katılmıştır. Böylece Fransa'nın desteğini kazanmış olan Piyemonte, 1859 yılında Avusturya'yı mağlup ederek 1870'te İtalyan birliğini sağlamıştır. Siyasi birliğini kurduktan sonra İtalya, sömürgecilik hareketlerine başlamış ve kısa zamanda Avrupa politikasında söz sahibi devletlerden birisi olmuştur.

Görsel 3.18
Sedan Savaşı
(Tablo)

Otto von Bismarck (Otto fon Bismâk) 1864'te Danimarka'ya, 1866'da Avusturya'ya ve 1870-1871'de Fransa'ya karşı kazandığı savaşlarla Alman siyasi birliğini sağlamayı başarmıştır. Prusya'nın Fransa'yı Sedan'da yenmesi (Görsel 3.18) ve Alsace-Lorraine'i (Alsas-Loreyn) ele geçirmesi sonrası kurulan Alman siyasi birliğine diğer Alman devletleri de siyasi ve ekonomik sebeplerle katılmıştır. Prusya Kralı I. Vilhelm ise Alman imparatoru olmuş ve Almanya, Avrupa'daki siyasi dengeleri çok derinden etkilemiştir. Böylece Almanya, Avrupa'nın kuvvetli devletlerinden biri olarak sömürgecilik hareketlerine girişmiş ve Avrupa'da devletlerarasında bloklaşma başlamıştır.

Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf Oluşumları

Avrupa'daki devletler, I. Dünya Savaşı'ndan önce çıkarları doğrultusunda birbirleri ile yakınlaşmaya ve bloklar oluşturmaya başlamıştır. Sömürgecilik faaliyetleriyle çok güçlenen İngiltere bir grubun; siyasi birliğini geç tamamlayan ve sömürgecilik yarışına katılan Almanya ise diğer grubun öncülüğünü yapmıştır. Avusturya-Macaristan ve İtalya, çıkarları doğrultusunda Almanya ile 1882'de yakınlaşarak anlaşmış ve bu birlikteliğe Üçlü İttifak (Bağlaşma Devletleri) adı verilmiştir. Bağlaşma Devletleri'ne karşı İngiltere, 1904'te Fransa ile 1907'de de Rusya ile bir sözleşme yapmıştır. Böylece İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Üçlü İtilaf (Anlaşma Devletleri) meydana gelmiştir (Görsel 3.19). Avrupa'da ortaya çıkan bu bloklara zamanla beklentileri ve çıkarları doğrultusunda diğer ülkeler de katılmıştır (Harita 3.6).

Görsel 3.19
İtilaf Devletleri
(Temsilî)

Harita 3.6
I. Dünya Savaşı'nda
İtilaf ve İttifak Devletleri

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile İtalya, Üçlü İttifak grubundan ayrılarak karşı tarafa geçmiştir. İttifak grubu, önce Osmanlı Devleti ve daha sonra da Bulgaristan'ın katılımıyla bu ayrılığı telafi etmeye çalışmıştır. İtilaf Devletleri'ne zamanla Sırbistan, Japonya, Romanya, Belçika, ABD, Brezilya, Portekiz ve Yunanistan da katılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

3.3. MEHMET ALİ PAŞA'NIN GÜÇ KAZANMASI

TARTIŞALIM

Osmanlı Devleti'yle Avrupalı devletler arasındaki rekabette Mısır'ın önemi nedir?

Fransa, İngiltere ile giriştiği rekabette 1798'de İngiliz güçlerini Hindistan'da yok etmeyi amaçlamış ve bunun için önce Mısır'ın işgal planını yürürlüğe koymuştur. Mısır'ı alarak Süveyş Kanalı üzerinden Hindistan'a ticaret yapmayı hedefleyen Fransa, Yedi Yıl Savaşlarıyla kaybettiği sömürgeleri de Mısır'ı işgal ederek telafi etmek istemiştir. Bu hedefler doğrultusunda Napoleon komutasında harekete geçen Fransız ordusu, İskenderiye ve Kahire'yi ele geçirerek Mısır'ı işgal etmiştir. Napoleon'un Mısır'ı işgaliyle unutulmaya yüz tutmuş olan Doğu Akdeniz Havzası tekrar dünya gündemine girmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Napoleon'un Mısır'ı işgal etmesi, Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletlerin büyük tepkisine neden olmuştur. Bu sorunu tek başına çözemeyeceğini düşünen Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya'nın desteğini alarak Fransa'ya 1798'de savaş ilan etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, ilk defa topraklarını işgal eden bir ülkeye karşı Avrupalı devletlerle iş birliğine gitmiştir.

Fransızların Mısır'ı işgal etmesinden farklı sebeplerle kaygı duyan Avusturya da İngiltere'nin yanında savaşa girmiştir. Bu arada Mısır üzerinden Filistin'e ilerleyen Fransız kara ordusu, Akka önlerine gelmiştir (Görsel 3.20). Burada Cezzar Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri karşısında başarısız olan Napoleon, Mısır'a dönmek zorunda kalmıştır. Ardından Osmanlı ordusu, Mısır'a girdiyse de başarısız olmuş ve Filistin'e geri çekilmiştir. İngilizlerin Süveyş'e çıkması üzerine Fransızlar Mısır'ı boşaltmak zorunda kalmıştır.

Görsel 3.20
Napoleon'un Akka saldırısı
(Tablo)

Mehmet Ali Paşa, Mısır'ı Fransız işgalinden kurtarmak için 1799 yılında Kavala'dan gönderilen seçme askerlerin başında Kahire'ye gelmiştir. Fransızların Kahire'yi boşaltmasından sonra kısa sürede buradaki başıbozuk askerleri yönetimi altına alan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bu askerlerin komutanı olmuştur. Mehmet Ali Paşa, hızlı bir şekilde Mısır'da kendi otoritesini kurmayı başarmış ve bu nedenle 1805'te buraya vali olarak atanmıştır.

Mehmet Ali Paşa, Osmanlı toprağı olmasına rağmen Mısır üzerinde söz sahibi olan Kölemen beylerinin etkisini ortadan kaldırarak Mısır'ın tek hâkimi hâline gelmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da giderek güç kazanması, Osmanlı yönetimini rahatsız etmiştir. Bu nedenle Selanik ve Kavala valiliklerine tayin edilen Mehmet Ali Paşa bunu kabul etmeyerek Mısır'da kalmıştır. Bu suretle Mısır'a

hâkim olan Mehmet Ali Paşa (Görsel 3.21), bundan sonra Mısır çevresinde nüfuzunu yaymaya çalışmıştır. Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin bir türlü sonuçlandıramadığı Hicaz'daki Vehhabi İsyanı'nı 1818'de bastırarak hac yolunu açmış ve İslam dünyasında saygınlık kazanmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa'ya Hicaz ve Habeş valiliklerini de vermiştir. Bundan sonra Mehmet Ali Paşa, 1822'de Sudan'da hâkimiyet kurmuştur.

Görsel 3.21
Mehmet Ali Paşa
(İllüstrasyon, 1769-1849)

Mehmet Ali Paşa, aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dağınık ve güçsüz durum nedeniyle Orta Doğu'da daha da güç kazanmıştır. Nitekim Sultan II. Mahmud, Mora İsyanı'nı bastıramayınca Girit ve Mora valilikleri karşılığında Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek durumunda kalmıştır. Bu ise Mısır valisinin nüfuzunun daha da artmasına neden olmuştur.

Vehhabilik Hareketi

Vehhabilik; XVIII. yüzyılın ortalarında, Suudi Arabistan'ın Necd Bölgesi'nde yeni bir dinî akım olarak ortaya çıkmıştır. Vehhabilik, Muhammed b. Abdülvehhâb tarafından kurulmuş ve genel olarak tasavvufu, bidat olarak görmüştür. Özellikle tevhit inancına yönelik farklı görüşleriyle bazı âlimlerin tepkisini çeken Muhammed b. Abdülvehhâb, 1745'te Suud ailesinin siyasi desteğini kazanmıştır. Suud Şeyhi, Suudi hâkimiyetini desteklemesi karşılığında Vehhabi hareketini yayma hususunda her türlü yardımı yapmaya söz vermiştir. Bu ittifakla Suudiler, Abdülvehhâb'ın vefat ettiği 1792 yılına kadar geçen sürede, Riyad'da hâkimiyet kurmuştur. XIX. asrın ilk yıllarından itibaren Suudi-Vehhabi ittifakı; kuzeyde Irak ve Suriye, güneyde Umman ve batıda Hicaz topraklarına doğru yayılmaya başlamıştır.

Suudi-Vehhabi kuvvetlerinin Tâif, Mekke, Medine'yi içine alan Hicaz Bölgesi'ni ele geçirmesi üzerine Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Vehhabileri Hicaz'dan çıkarmak için görevlendirilmiştir. Mehmet Ali Paşa kuvvetleri, 1813 yılında Mekke ve Medine'yi tekrar Osmanlı yönetimi altına almıştır. 1824'te Suud ailesi, Riyad'ı geri alarak merkez yapmış ve Suudi Emirlik'i yeniden kurmuştur.

Görsel 3.22
Şerif Hüseyin
(Fotoğraf)

XX. Yüzyılın Başlarında Vehhabilik

İbn Suûd, 1912'den itibaren görevlendirdiği hocalarla bazı bedevi kabilelere dinî eğitim vermeye başlamıştır. Ayrıca askerî güç de oluşturularak Riyad ve çevresinde Vehhabi-Suudi hâkimiyeti artırılmıştır. Osmanlı Devleti, bu durumu kabullenerek 1914'te Necid'e vilayet statüsü vermiştir. Suudiler, I. Dünya Savaşı şartlarında güçlenmeye devam ederek Şerif Hüseyin (Görsel 3.22) kuvvetlerine karşı verdikleri mücadelelerde başarılı olmuş ve 1920'lerde Hicaz Bölgesi'ne hükmetmiştir. İbn Suûd önderliğinde 1930'lara kadar sürecek bir mücadele sonucunda, Suudi Arabistan bugünkü sınırlarına ulaşmıştır. 1932'de Suudi Arabistan Krallığı'nın ilan edilmesiyle Vehhabilik bağımsız ve kalıcı devlet desteğine kavuşmuştur.

Mehmet Ali Büyükkara, "*Vehhâbîlik*", s.611-615'ten düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

3.4. OSMANLI-RUSYA REKABETİ (1768-1914)

TARTIŞALIM

Osmanlı Devleti'yle Rusya arasındaki rekabette, Kırım'ın önemi nedir?

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldan itibaren çatıştığı Habsburglar ve Safevilerin yerini, XVIII. yüzyılın başından itibaren Rusya almıştır. Bazı Rus çarları döneminde izlenen modernleşme çabaları başarıya ulaşmış ve Rusya giderek güç kazanmıştır. Sıcak denizlere inmek isteyen Rusya, doğal olarak bu politikanın önünde engel olarak Osmanlı Devleti'ni görmüştür. Bu nedenle iki devlet arasında uzun yıllar sürecek bir rekabet yaşanmıştır (Tablo 3.1).

Tablo 3.1: Osmanlı ve Rusya Arasında Yapılan Savaşlar ve Antlaşmalar

Savaş	**Antlaşma**
1768-1774 Savaşı	Küçük Kaynarca Antlaşması
1779	Aynalıkavak Tenkihnamesi
1787-1792 Savaşı	Yaş Antlaşması
1807-1812 Savaşı	Bükreş Antlaşması
1828-1829 Savaşı	Edirne Antlaşması
1853-1856 Savaşı	Paris Antlaşması
1877-1878 Savaşı (93 Harbi)	Ayastefanos Antlaşması
1877-1878 Savaşı (93 Harbi)	Berlin Antlaşması

Görsel 3.23
Osmanlı-Rus Savaşları
(Tablo, Gustave Dore, 1856)

XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya, sıcak denizlere inme politikasını uygulamıştır. Bu politika gereği Karadeniz'e inerek Boğazları ele geçirmek isteyen Rusya böylece sıcak denizlere açılmayı amaçlamıştır. Ayrıca Balkanlarda nüfuzunu genişletmek için de milliyetçilik akımından faydalanarak Panslavizm politikasını uygulamıştır. Bu politikalarla Rusya, XVIII. yüzyıldan itibaren gerek Karadeniz'de gerekse Balkanlarda Osmanlı Devleti ile sürekli mücadele hâlinde olmuştur (Görsel 3.23). Rusya, hedeflediği politikalar doğrultusunda gerçekleştirdiği mücadelelerle Osmanlı Devleti aleyhinde kazanımlar sağlamıştır.

CEVAPLAYALIM

XVIII ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan antlaşmalarda, Rusya'nın ekonomik ve siyasi kazanımları nelerdir?

Boğazlar Sorunu

Osmanlı Devleti, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya'ya ve diğer Avrupalı devletlere Boğazlardan ticari geçiş hakkı vermek zorunda kalmıştır. Böylece Rusya, ilk defa Karadeniz'e çıkma ve serbestçe ticaret yapma hakkı elde etmişti. Rusya'ya verilen bu haklar nedeniyle Karadeniz "Türk Gölü" olma özelliğini kaybetmiş ve Boğazlar artık devletlerarası hukukun konusu olmaya başlamıştır. Bununla beraber Boğazlardan yabancı savaş gemilerinin geçişine izin verilmemiştir. Ancak Napoleon'un 1798'de Mısır'ı işgal etmesi üzerine Rus savaş gemileri ilk defa Boğazlardan serbestçe geçmiş ve Akdeniz'e açılarak Osmanlı Devleti ve İngiltere'yle beraber Fransa'ya karşı savaşmıştır. Böylece Rusya, tarihî hedeflerinden en önemlisine geçici de olsa ulaşmıştır. Bunun dışında Ruslar, İstanbul'da bir kilise inşası hakkı kazanmış, kapütilasyonlardan istifade ve savaş tazminatı gibi kazanımlar elde etmiştir. Ayrıca Kırım, Küçük Kaynarca ile bağımsız bir statüye sokulmuştur ki bu ağır madde ile Kırım, ileride bir Rus işgaline de açık hâle gelmiştir. Nitekim 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Kırım'ın Rusya'ya ait olduğunu kabul etmiştir. Dinyester Nehri'nin Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır kabul edildiği Yaş Antlaşması sonrası Rusya, İstanbul ve boğazları tehdit eder bir konuma yükselmiştir.

Osmanlı Devleti, İngiltere ile 1809'da imzaladığı Kal'a-i Sultaniyye (Çanakkale) Antlaşması'yla barış zamanında Boğazların yabancı savaş gemilerine kapatılacağını İngiltere'ye kabul ettirmiştir. Boğazlar üzerinde üstünlük sağlamaya ve söz sahibi olmaya çalışan Rusya, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile gelişen Mısır Meselesi'ni kendi hedefleri doğrultusunda kullanmasını bilmiştir.

Mehmet Ali Paşa İsyanı'nda Rusya'nın İstanbul Boğazı'ndan (Görsel 3.24) geçerek Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi ve Mehmet Ali Paşa'nın durdurulması nedeniyle İngiltere, Mısır Sorunu'yla ilgilenmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Sultan II. Mahmud Dönemi'nde Mehmet Ali Paşa ile 1833 Kütahya Antlaşması imzalanmış ve devleti tehdit eden tehlike geçici olarak önlenmiştir. Ardından Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır. Sekiz yıl geçerli olacak bu antlaşma ile taraflar tehlike anında birbirlerine yardım etmeyi kabul etmiştir. Böylece Rusya, Boğazlardan gelecek bir tehlikeye karşı korunmuş ve Boğazların kontrolünde söz sahibi olmuştur. Bu yüzden Avrupa devletleri, Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı büyük bir tepkiyle karşılamıştır.

Görsel 3.24
Mehmed Ali Paşa donanması İstanbul Boğazı'nda (Tablo, Ivan Konstantinovich Aivazovsky, İstanbul, 1849, Tsarskoye Selo Devlet Müzesi Koruma Alanı, Saint Petersburg/Rusya)

Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'na tepki göstermesinin sebepleri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Görsel 3.25
Nizip Savaşı
(Tablo)

1839'da Mısır Meselesi tekrar silahlı bir hesaplaşmaya dönüşmüş ve Osmanlı ordusu Nizip Savaşı'nda Mısır kuvvetlerine mağlup olmuştur (Görsel 3.25). Mehmet Ali Paşa'ya İstanbul yolunun tekrar açılması, Hünkâr İskelesi Antlaşması gereği Rusya'nın Boğazlara inerek Osmanlı Devleti'ni koruma hakkını kullanmaya kalkışmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum üzerine İngiltere harekete geçerek Londra'da bir konferans toplanmasını sağlamıştır. Bu konferansa İngiltere, Osmanlı, Avusturya, Fransa, Rusya ve Prusya katılmıştır. Konferans sonunda imzalanan 1840 Londra Antlaşması'yla Mehmet Ali Paşa'ya Mısır valiliği verilmiş ve Mısır Meselesi çözülmüştür.

Görsel 3.26
VII. Edward (Gravür)

Mısır Meselesi halledildikten sonra Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın süresinin de dolması üzerine Londra'da Boğazlar Konferansı toplanmıştır. Konferansa katılan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri arasında 1841 Londra Boğazlar Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin barış zamanında Boğazları yabancı savaş gemilerine kapalı tutması kabul edilmiştir. Böylece Boğazlardan geçiş sadece Osmanlı hukuk kuralları veya Osmanlı Devleti ile diğer devletlerarasında yapılan ikili antlaşmalarla düzenlenmesi aşamasından çıkmıştır. Artık Boğazlardan geçiş uygulaması, uluslararası bir statü kazanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Boğazların 1841 Londra Boğazlar Antlaşması'ndaki durumu, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişine kadar aynen korunmuştur.

Reval Görüşmeleri ve Balkanlar

İngiltere Kralı VII. Edward (Görsel 3.26) (Edvırd) ile Rus Çarı II. Nikola (Görsel 3.27) (Nikola) 1908'de Reval Limanı'nda bir araya gelmiştir. Bu buluşmada Makedonya ve Boğazlar Sorunu ele alınmıştır. Ancak görüşme sonucunda sadece Makedonya'ya ait ıslahat işi açığa vurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin meşrutiyeti ikinci defa ilan etmesindeki en büyük dış etken Reval Görüşmeleri olmuştur. Meşrutiyetin yeniden ilanı, Balkan topraklarının elde tutulması için önemli bir adım olarak görülmüşse de yapılan bu karşı hamle, sonuçları itibariyle başarılı olamamıştır.

Görsel 3.27
II. Nikola (Gravür)

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkmıştır. Böylece Balkanlarda Osmanlı Devleti egemenliğinde sadece Arnavutluk ve Makedonya kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki bu son toprakları da Balkan devletlerinin hedefi hâline gelmiştir. I. Balkan Savaşı'nın çıkmasında Rusya'nın takip ettiği Panslavizm politikası ve Balkanları paylaşma konusunda Rusya ile Avusturya arasında yaşanan rekabet de etkili olmuştur.

Savaştan önce Fransa, İngiltere ve Rusya biraraya gelerek Osmanlı Devleti'nden Balkanlardaki Hristiyan halk için reformlar yapmasısını istemiştir. Bu isteği en fazla destekleyen de Almanya olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalya ile savaştığı sırada Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ birleşerek 1912 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Sultan II. Abdülhamid, tahtta kaldığı sürece Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıkları körükleyerek onların Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak etmelerini önlemeye çalışmıştır.

I. Balkan Savaşı öncesinde Rumeli'deki kuvvetlerinin bir kısmını terhis eden Osmanlı Devleti, zayıf duruma düşmüştür. I. Balkan Savaşı'na hazırlıksız bir şekilde giren Osmanlı ordusu, Balkan devletleri karşısında bütün cephelerde yenilgiye uğramıştır. Yanya ve İşkodra dışında Batı Trakya'yı boşaltmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, Çatalca önlerine kadar çekilmiştir. Yunanlar Selanik'i işgal etmiştir. İstanbul'u ele geçirmek isteyen Bulgarların taarruzları (Görsel 3.28) geri püskürtülmüştür. Bu gelişmelerden yararlanan Arnavutluk da bağımsızlığını ilan etmiştir. Nihayet Avrupalı devletlerin araya girmesiyle Londra Barış Konferansı toplanmıştır. Konferans sürecinde Osmanlı Devleti Edirne, Yanya ve İşkodra'yı kaybetmiştir. I. Balkan Savaşı, 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'yla sona ermiştir.

Görsel 3.28
I. Balkan Savaşı'nda
Bulgar birliği

Londra Antlaşması'na göre

- Midye-Enez hattı Osmanlı-Bulgar sınırı olmuştur.
- Trakya ve Edirne Bulgaristan'a bırakılmıştır.
- Güney Makedonya, Selanik ve Girit Yunanistan'a verilmiştir.
- Sırbistan, Kuzey ve Orta Makedonya'yı almıştır.
- Silistre ise Romanya'ya bırakılmıştır.
- Arnavutluk'un bağımsızlığı kabul edilmiştir.

Harita 3.7
Balkan devletlerinin sınırları

Londra Antlaşması, Balkan devletlerini tatmin etmemiştir. Özellikle Bulgaristan'ın savaştan büyüyerek çıkması diğer Balkan devletlerini endişeye düşürmüş ve II. Balkan Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Bu endişe, Yunanistan ve Sırbistan'ın ittifak yapmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Bulgaristan, 29 Haziran 1913'te Yunanistan ve Sırbistan'a savaş açmıştır. Bulgaristan'dan Dobruca'yı isteyen Romanya da savaşa girmiştir. Bulgar kuvvetlerinin zor duruma düşmesinden istifade eden Osmanlı Devleti de Edirne'yi kurtarmak üzere harekete geçmiştir. Osmanlı ordusu Keşan, Enez, İpsala, Uzunköprü, Karaağaç ve Dimetoka'yı alarak Edirne'ye girmiştir. Tüm cephelerde mağlup olan Bulgaristan barış istemiş ve 1913'te Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Edirne ile Kırklareli, Osmanlı Devleti'ne geri verilmiş ve Türk-Bulgar sınırı olarak Meriç Nehri kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 1913'te Atina Antlaşması imzalanmış ve buna göre Osmanlı Devleti Girit'in Yunanistan'a ait olduğunu resmen kabul etmiştir (Harita 3.7).

I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı öncesinde ilk olarak ilişkilerinde inişli çıkışlı bir seyir takip ettiği İngiltere'ye ittifak teklifinde bulunmuştur. Ancak İngiltere, Yakın Doğu'daki çıkarları için Rusya ile ortak hareket etmeye başlamıştır. Gerek Reval Görüşmeleri'nde alınan kararlar gerekse Rusya'nın uygulamak istediği politikaların Osmanlı topraklarından geçmesi, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ittifakını zora sokmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devlet'i, İngiltere ile ittifak kurmak için teşebbüslere Trablusgarp Savaşı sırasında başlamıştır. Maliye Nazırı Cavid Bey, Winston Churchill'e (Vinstın Çörçil) iki ülke arasında ittifak yapılması konusunda teklifte bulunmuştur. 2 Kasım 1911'de bu teklife cevap veren Dışişleri Bakanı Edward Grey (Edvırd Grey), Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki savaşta İngiltere'nin kesin bir tarafsızlık politikası izleyeceğini bildirmiştir.

Londra Büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa, 1913'te İngiltere'ye ittifak teklifi yapmıştır. İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet (Sör Lui Melıt), Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifinde müttefikleri Rusya ve Fransa'nın tavrının önemli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle en iyi yolun Osmanlı Devleti'nin tarafsız bir tutum izlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu ittifak teşebbüslerinden sonra Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar İtilaf Devletleri'ne başka bir teklif yapmamıştır.

1914'te Dâhiliye Nazırı Talat Bey (Görsel 3.29), Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'a (Sazanof) Rusya'nın ittifakla ilgili ne düşündüğünü sormuştur. Bu teklife prensip olarak sıcak baktığını ancak böylesine önemli bir meselenin ciddi ele alınması gerektiğini belirtmiş ve zaman istemiştir. Ancak iki hafta sonra İstanbul'dan gönderdiği mektupta teklife olumsuz yanıt verilmiştir. Osmanlı Devleti, Almanlarla gizli ittifak antlaşmasını imzaladıktan sonra genel seferberlik ilan edince bundan en çok Ruslar rahatsız olmuştur.

Görsel 3.29
Talat Bey
(Fotoğraf, 1918, Berlin/Almanya)

Prusya'ya 1870'te mağlup olan Fransa, I. Dünya Savaşı öncesinde toparlanmış olsa da Almanya'ya karşı kendini emniyette hissetmemiştir. Bu konuda Avrupa'daki dengenin korunması ve Fransa'nın savunma hatlarının güçlendirilmesi gerektiğini isteyen Fransız cumhurbaşkanının, Osmanlı Devleti ile ilgili politikası net olmamıştır. Bu konuda Fransa ile müttefikleri İngiltere ve Rusya arasında belirli noktalarda çıkarlar çatışmıştır. Bu nedenle bazı devlet adamları, Rusya ile ters düşme pahasına Osmanlı Devleti'nin varlığının sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak Fransa; İngiltere ve Rusya'ya isteklerini yaptırma konusunda yeteri kadar güçlü olamamıştır.

Osmanlı Devleti; Rusya ve İngiltere'ye karşı Fransa'nın desteğini almaya çalışmıştır. Bu amaçla Cemal Paşa (Görsel 3.30), Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyetinin kuruluşuna önderlik etmiş ve 1914'te Fransa'ya gitmiştir. Cemal Paşa Fransa'dan, Osmanlı Devleti'nin İtilaf blokuna alınarak Rusya'dan gelebilecek darbelere karşı korunmasını istemiştir. Ancak Fransa, ittifak konusunda tek başına bir şey yapamayacağını ve bu konuyu müttefikleriyle de müzakere etmeleri gerektiğini belirterek Cemal Paşa'ya olumsuz yanıt vermiştir. Bu durumda İngiltere, Fransa ve Rusya; Osmanlı Devleti'nin ittifak taleplerinin kabul edilmesine imkân tanımamıştır.

Görsel 3.30
Cemal Paşa
(Fotoğraf)

Almanya ile Osmanlı Devleti arasında Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nden itibaren iyi ilişkiler kurulmuştur. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim (Vangenhaym), Osmanlı ordusunun hiç iyi durumda olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin kiminle ittifak yaparsa yapsın ona yük olacağını düşünmüştür. Wangenheim'ın (Vangenhaym) bu görüşlerine rağmen Alman İmparatoru II. Wilhelm, Balkanlarda Rusya'ya karşı Avusturya'nın her türlü desteğe ihtiyacı olduğunu ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin önemli olduğunu vurgulamıştır. Sadrazam Said Halim Paşa, 28 Temmuz 1914'te Wangenheim'ı çağırarak Rusya'ya karşı Almanya'yla gizli bir ittifak yapmak istediklerini ve bununla Üçlü İttifak'a dâhil edilmeyi beklediklerini bildirmiştir. Almanya ile Osmanlı Devleti arasında 2 Ağustos 1914'te ittifak antlaşması imzalanmış ve aynı gün Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan etmiştir.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.**

Viyana Kongresi: ....

....

Denge Politikası: ....

....

93 Harbi: ....

....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Osmanlı Devleti Kırım'ı hangi antlaşmayla kaybetmiştir?
2. Fransızların, Mısır'ı işgali karşısında Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ni savunma amaçları nelerdir?
3. Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın, Osmanlı dış siyasetine etkileri nelerdir?
4. Osmanlı Devleti'nin Paris Antlaşması'nda Avrupa devleti olarak kabul edilmesinin nedenleri nelerdir?
5. Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti'nin kaybettiği yerler nerelerdir?

C **Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl boyunca Denge Politikası takip etmesinde;

I. varlığını sürdürmek istemesi,

II. Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanması,

III. kaybedilen toprakları geri alma düşüncesi

durumlarından hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

2. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin 1908'de ikinci defa ilan edilmesinde aşağıdakilerden hangisi etkili olmamıştır?

A) Reval Görüşmeleri

B) Balkan topraklarını elde tutma amacı

C) Padişahın gücünü artırma düşüncesi

D) Avrupa devletlerinin iç işlerine karışmasını önleme

E) İttihat Terakki Cemiyetinin etkisi

3. Paris Barış Konferansı'nda alınan karara göre, Karadeniz bütün devletlerin ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine kapalı olacaktır. Ayrıca Karadeniz kıyılarında hiçbir tersane bulunmayacaktır.

Buna göre;

I. Balkanlarda Rus nüfuzunun engellenmek istendiği,

II. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile birlikte yenik sayıldığı,

III. Avrupalı devletlerin kendi çıkarlarını korumaya çalıştıkları

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

4. 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa'da oluşturulan devletlerarası denge hangi devletlerin siyasi birliklerini sağlamasıyla bozulmuştur?

A) İtalya-Almanya B) İtalya-Hollanda
C) Fransa-İtalya D) Almanya-Portekiz
E) Almanya-Lehistan

5. 1821'de Mora İsyanı'nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti, isyanı bastırmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Osmanlı-Mısır kuvvetlerinin Yunan İsyanı'nı bastırması üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa 1827'de Mısır-Osmanlı donanmasını imha etmiştir.

Buna göre aşağıdakilerden hangisine ulaşılamaz?

A) XIX. yüzyılda milliyetçilik isyanlarının yaşandığı

B) Osmanlı Devleti'nin otorite sağlamakta zorlandığı

C) Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karıştığı

D) Mora İsyanı'nın, Boğazlar Sorunu'nu başlattığı

E) 1815 Viyana Kongresi kararlarına uyulmadığı

6. 93 Harbi'nde yenilen Osmanlı Devleti, Rusya ile Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamıştır. Avusturya ve İngiltere Almanya'yı da yanlarına alarak Rusya'nın lehine olan bu antlaşmaya karşı çıkmış ve yerine Berlin Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır.

Buna göre aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

A) Ayastefanos Antlaşması'nın uygulandığı

B) Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunduğu

C) Almanya'nın uluslararası alanda güç kaybetmeye başladığı

D) Osmanlı Devleti ile ilgili kararlarda Avrupalı devletlerin etkili olduğu

E) Rusya'nın Avrupalı devletlerle savaşmaya çalıştığı

7. 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa'nın siyasi haritasının yeniden düzenlenmesinde aşağıdaki devletlerin hangisi etkili olmamıştır?

A) Avusturya
B) Prusya
C) İngiltere
D) Fransa
E) Rusya

8. I. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması-Karadeniz'in Osmanlı gölü olmaktan çıktığı,

II. 1792 Yaş Antlaşması-Kırım'ın Rusya'ya ait olduğu,

III. 1829 Edirne Antlaşması-Yunanistan'ın bağımsız olduğu,

IV. 1856 Paris Antlaşması-Osmanlı Devleti'nin Avrupa devleti sayıldığı,

V. 1878 Berlin Antlaşması-Bulgaristan'ın bağımsız olduğu

Yukarıda verilen antlaşmalardan hangisinin açıklaması yanlış verilmiştir?

A) I B) II C) III D) IV E) V

9. Şark Meselesi ile Osmanlı Devleti'nin bütün toprakları paylaşılmak istenmiştir. Avrupalı devletler bu doğrultuda;

I. Osmanlı üzerinde siyasi ve ekonomik baskı kurma,

II. gayrimüslim halkların durumlarını istismar etme,

III. gayrimüslimlerin isyanlarını destekleme

politikalarından hangilerini uygulamıştır?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) Yalnız III
D) I ve II
E) I, II ve III

Ç

Kahraman Nene Hatun, 93 Harbi'nde

Görsel 3.31
Nene Hatun (Fotoğraf, 1857-1955)

Halk arasında 93 Harbi olarak bilinen 1877'de başlayan Türk-Rus Savaşı'nda gösterdiği mücadele ile destanlaşan kadın kahramanlarımızdan biri de Nene Hatun'dur. Ruslar, 4 Kasım'da Erzurum'un doğusundaki Gazi Ahmet Muhtar Paşa kuvvetlerine taarruz etmiştir. Erzurum'a çekilen Osmanlı kuvvetleri, takviye kuvvetlerle şehri savunmaya hazırlandılar. 9 Kasım gecesi Ruslar, Aziziyye Tabyası'nı zapt ettiler. 8-9 Kasım gecesi Müezzin Abdullah Efendi, Ayas Paşa Camisi'nin minaresine çıkarak Aziziyye Tabyası'nı Rusların ele geçirdiğini anlatmış, "eli silah tutan koşsun" diye halka seslenmiştir.

Bu sırada 22-23 yaşlarında olan Nene Hatun'a kocası, "sen evde kal, çocuğa bak" demişse de Nene Hatun, çocuğunu Allah'a emanet edip kalabalığa karışmıştır. Nene Hatun'un anlattığına göre, Mecidiyye Tabyalarını aşıp alçağa indiklerinde, kulaklarını sağır eden tüfek ateşleri altında, yaralanana, ölene bakmadan ileri atılmışlar. Bazen satırla, bazen taşla, önlerine çıkan her Rus'u vurarak tabyalara doğru ilerlemişler. Bir taraftan kendilerinin, bir taraftan askerlerimizin gayretiyle Aziziyye Tabyası'nı ele geçirmişlerdir. Bu sıralarda yaralı bulunan kardeşi Hasan'ın, gözü önünde şehitlik mertebesine eriştiğini de görmüştür.

Aziziyye Tabyası'nın Rus kuvvetlerinden geri alınması için yapılan çarpışmadaki kahramanlığı dolayısıyla Üçüncü Ordu tarafından, Erzurum'un Eminkurpu Mahallesi'nde bir ev tahsis edilen Nene Hatun, ordumuzun kıymetbilirlik inceliğini yansıtan bu evde uzun yıllar yaşamıştır.

Kore Savaşı'ndan sonra Erzurum'a gelen NATO'da görevli General Ridgway, Nene Hatun'u evinde ziyaret ederek elini öpmüştür. Kendisini ziyaret eden Ridgway'e: "O zaman vazifemi yapmıştım. Bu gün de ilerlemiş yaşıma rağmen aynı hizmeti, daha mükemmeliyle yapacak güç ve heyecana sahibim." demesi ile bir kez daha kahraman Türk kadınının ruhunu göstermişti. Nene Hatun tutulduğu zatürre yüzünden, 22 Mayıs 1955'te Erzurum Numune Hastanesi'nde hayata gözlerini yummuş ve merasimle Aziziye Şehitliğine defnedilmiştir.

Nene Hatun ölmeden önce Türk ordusunun "Ninesi" ilan edilmiş ve 2 Mayıs 1955'te "Yılın Annesi" seçilmiştir. Ayrıca Maarif Nezareti müdürler toplantısının kararı ile Erzurum Kız Öğretmen Okulu'nun ismi "Nene Hatun Öğretmen Okulu" olarak değiştirilmiştir.

Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklal Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız*, s.5-8;
M. Talât Uzunyaylalı, *Erzurum'un Yüzleri Nene Hatun*, s.10, 57'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. 1877 Osmanlı Rus Savaşı'nın 93 Harbi olarak adlandırılmasının gerekçesi nedir?
2. Kıymetbilirlik ifadesi hangi anlamlara gelmektedir?
3. Nene Hatun'un çocuğunu bırakıp halkın arasına mücadele için karışması hangi değerlerle ifade edilebilir?
4. Tarihimizde Nene Hatun gibi destanlaşan diğer kadın kahramanlarımız kimlerdir?
5. Bir insanı kahraman yapan özellikler nelerdir?

Sinop Baskını

Ruslar, 1853 yılında sürpriz olmayan bir baskınla Sinop Limanı'nda bulunan 12 gemilik Osmanlı filosunu imha etmiştir. Osmanlı filosu sadece hafif tonajlı ateş gücü az firkateyn ve korvetlerden oluşmuştur. Yanan gemilerde bulunan 4.200 personelin 2.700'ü şehit olmuş ve filo komutanı Koramiral Osman Paşa esir düşmüştür. Deniz harp tarihinde, Osmanlılar sadece 1571'de İnebahtı'da normal bir deniz savaşı sonunda yenilmiştir. Diğer yenilgileri hep baskına uğramak şeklinde olmuştur. Bunlar 1771 Çeşme Baskını, 1827 Navarin Baskını ve 1853 Sinop Baskını'dır. Bu üç baskında da Rus donanması yer almıştır. Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde gerçekleşen Sinop Baskını, bir buçuk saat içinde neticelenmiştir. Ancak Amiral Nahimov, zaferine leke süren bir uygulamaya imza atmıştır. Merhametsizce gülle, humbara ve yağlı paçavra atmaya devam etmiştir. Direnmeyen birçok kişinin öldürülmesinin yanında kasabanın Müslüman mahallesini de yakmıştır. Ruslar, 1853 Sinop Baskını'nın akabinde başlayan Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yenilmiştir. Deniz kuvvetlerinin tamamına yakınını kaybeden Ruslar, yine de tarihlerindeki bu zaferi her yıl kutlamaya devam ederek tarih kitaplarında anlatarak bugünkü nesillere aktarmıştır. Ruslar, zaferin 150. yıl dönümü anısına pul bastırmıştır. Ayrıca Sivastopol'un en güzel meydanına Amiral Nahimov'un da yer aldığı zafer anıtı dikmiştir. 70 yıl sonra deniz şehitleri anısına 24 Temmuz 1923'te Sinop'ta bir anıt yapılmıştır.

Nejat Tarakçı, "*Sinop Baskınının Bilinmeyenleri*", s.1-7'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Rusların, Sinop Limanı'nda bulunan gemilere yaptığı baskının sürpriz olmamasının nedenleri neler olabilir?
2. Deniz harp tarihimizde kazandığımız önemli başarılar hangileridir?
3. Tonaj ne demektir?
4. Türk tarihindeki hangi kahramanla ilgili bir pul tasarlamak isterdiniz? Neden?
5. Tasarladığınız pulu sınıf veya okul panosunda sergileyiniz.
6. Türk tarihindeki önemli olay ve kahramanların nesilden nesile aktarılması için hangi çalışmalar yapılabilir?

Balkan Acıları

Balkan Türklerinin yaşadıkları sıkıntılar, göç yollarında çektikleri çileler, sözlü halk edebiyatımızda olduğu gibi yazılı edebiyatımızda da yankısını bulmuştur. Büyük tarihî olayların bir sonucu olan göçler, bazı sanatçıların eserlerine konu olmuştur. Özellikle de felâketleri bizzat yaşayanlar, kültür tarihimize değerli eserler bırakmışlardır. Şair Yahya Akengin de Balkan acılarını şöyle canlandırmaktadır:

Kosova'dır bir padişah türbesine düşen gözyaşı,
Duru kalmış bir damlası Vardar'ın
Kalbi parçalanmış bir Osmanlı haritası
Gözü kalmış akınlarda yetmişlik türbedarın

Hasret ki yol açar diye güzel yarınlara
Horlanır tarihimiz, çiğnenir destanlar.
Selâm ulaşmasın diye dedelerden torunlara
Namı yasaklanır Murad Hüdavendigâr'ın
...

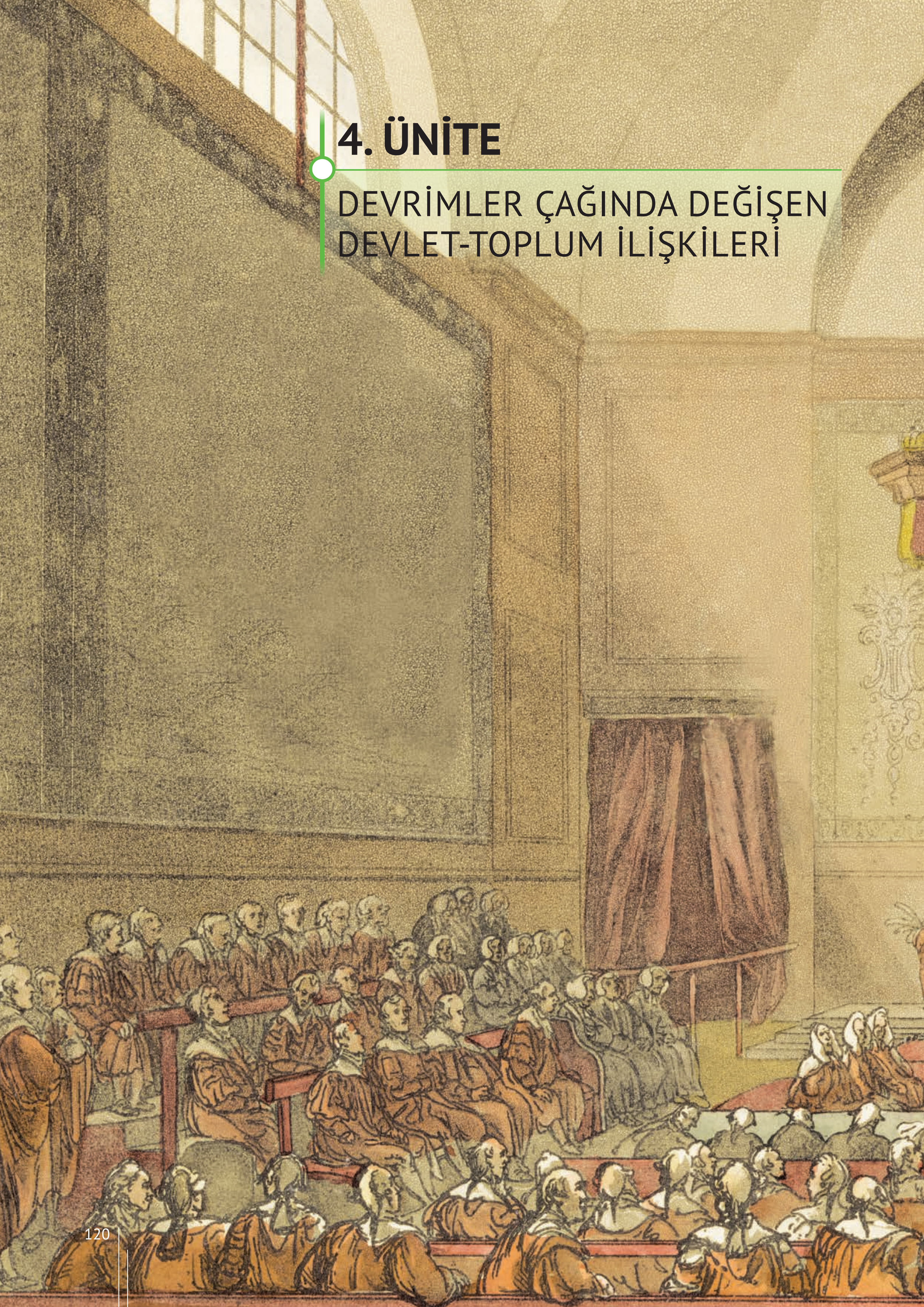
Hayriye Memoğlu Süleymanoğlu, "*Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göçleri*", s.6-7'den düzenlenmiştir.

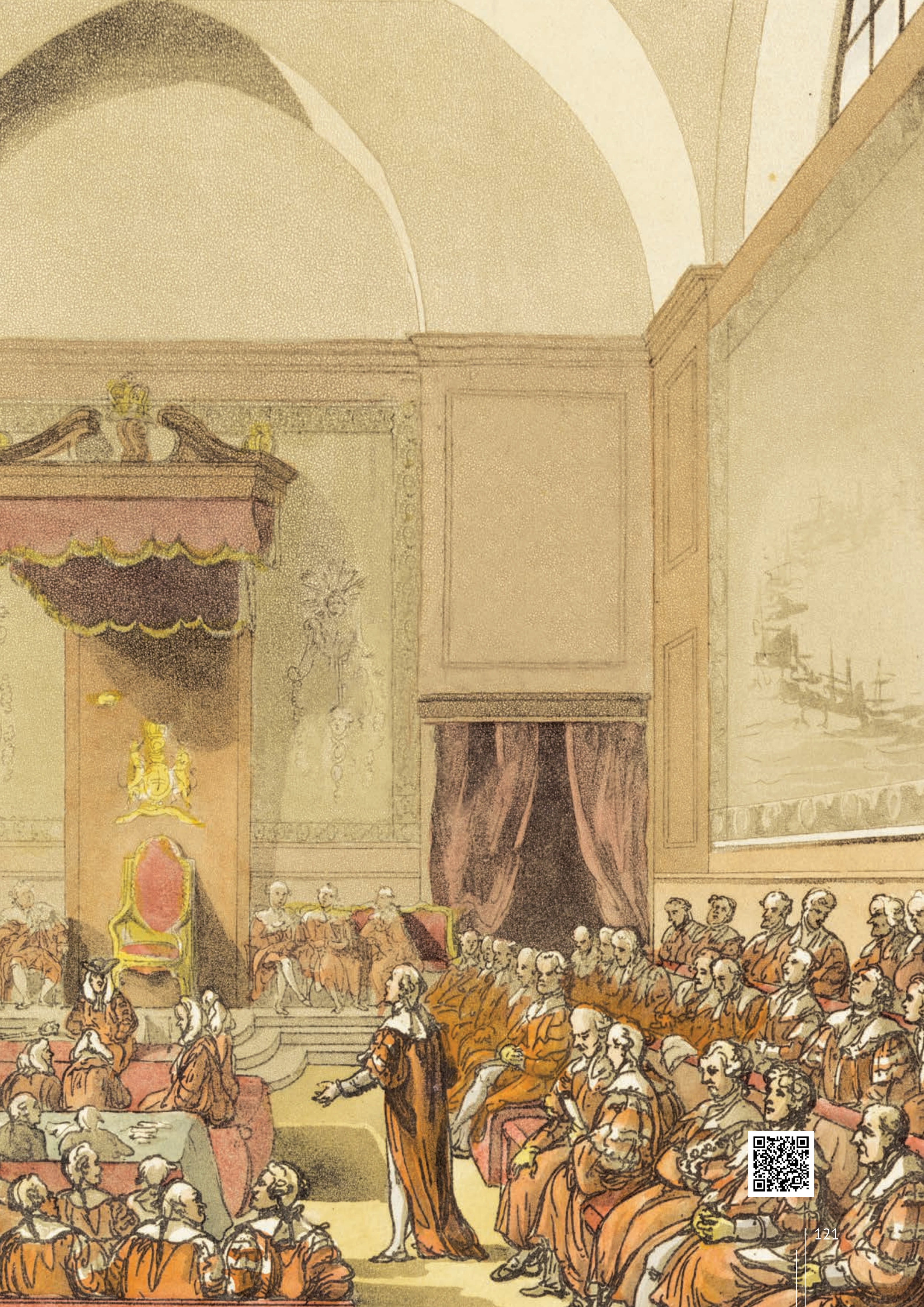
Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Kosova'da bulunan türbe hangi padişahındır?
2. Kalbi parçalanmış bir Osmanlı haritası ile anlatılmak istenenler nelerdir?
3. Yetmişlik türbedarın gözlerinin akınlarda kalmasının nedenleri neler olabilir?
4. Tarihimizin horlanması hangi anlamlara gelmektedir?
5. Murad Hüdavendigâr'ın namının yasaklanmasının gerekçeleri nelerdir?
6. Balkanlardaki acıları anlatan bir dörtlük yazınız.

4. ÜNİTE

DEVRİMLER ÇAĞINDA DEĞİŞEN DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİ

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Fransız İhtilali ve Avrupa'da Sanayi Devrimi ile birlikte devlet-toplum ilişkilerinde meydana gelen dönüşümü
- Osmanlı Devleti'nde modern ordu teşkilatı ve yurttaş askerlik konularındaki düzenlemelerin siyasi ve sosyal boyutlarını
- Ulus-devletleşme ve endüstrileşme süreçlerinin sosyal hayata yansımalarını
- Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi'nin içeriklerini küresel ve yerel siyasi şartlar bağlamında değerlendirmeyi
- 1876-1913 arasında gerçekleştirilen darbelerin Osmanlı siyasi hayatı üzerindeki etkilerini

ÜNİTE KONULARI

4.1. İHTİLALLER ÇAĞI
4.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN ORDUYA GEÇİŞ
4.3. XIX. YÜZYILDA SOSYAL HAYATTAKİ DEĞİŞİMLER
4.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ
4.5. OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER

KAVRAMLAR

- İhtilal
- Milliyetçilik
- Devrim
- Tanzimat
- Islahat
- Liberalizm
- Kapitalizm
- Sosyalizm
- Monarşi
- Meşrutiyet
- Nizam-ı Cedit
- Vaka-i Hayriye
- Nüfuz
- Marksizm
- Mutlakiyet
- Yurttaş Askerlik
- Fikir Akımları
- Düyûn-ı Umûmiye

HAZIRLANALIM

1. Fransız İhtilali öncesi dünyada görülen yönetim şekilleri nelerdir?
2. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde sosyal yardımlaşma hangi yollarla gerçekleşmiştir?
3. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi'yi hazırlamasına neden olan gelişmeler hangileridir?

Ünite Kapak Görseli: Lordlar meclisi
(Gravür, Auguste Pugin ve Thomas Rowlandson, Lordlar Kamarası Odası (1808-1811) Bu gravür Londra Mikrokozmosu'nun Tabak 52 (1809) olarak yayınlanmıştır.)

4.1. İHTİLALLER ÇAĞI

TARTIŞALIM

Yakın Çağ'da, Avrupa'da ihtilaller yaşanmasının nedenleri neler olabilir?

1789 Fransız İhtilali

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan gelişme ve olaylar Avrupa'nın siyasi, sosyal ve ekonomik hayatını altüst etmiştir. Sonuçları bakımından da bu ihtilal, bütün dünyayı çok yönlü olarak etkilemiştir.

İhtilal Öncesi Fransa

Fransa, XVIII. yüzyılda Avrupa ülkelerinin çoğunda olduğu gibi katı bir mutlakiyetle yönetilmekteydi. Kral, ülkenin yönetimi ve geleceği üzerinde mutlak söz sahibiydi. Orta Çağ'da hâkim olan feodalitenin izlerini taşıyan Fransa'da, toplumsal sınıflar arasında ekonomik, hukuki, siyasi ve sosyal eşitsizliğe dayanan bir yapı vardı. Bu nedenle kral ile halk arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi. Fransa'da halk, genel olarak ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız olmak üzere iki sınıfa ayrılıyordu. Ayrıcalıklı sınıf, din adamları ve soylulardan; ayrıcalıksız sınıf ise burjuvalar ve köylülerden oluşuyordu. Ülke ekonomisindeki etkileri artan burjuva sınıfı, siyasi ve sosyal haklara sahip olmak istiyordu. Vergi sisteminde de bir adaletsizlik söz konusuydu (Görsel 4.1). Soylular ve din adamları vergi vermezken halktan, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki çeşit vergi alınıyordu. İltizam usulüyle toplanan vergiler, halkın tepkisine neden oluyordu. Adalet sisteminde yargıçlık ya babadan oğula geçiyor ya da satın alınıyordu. XVIII. yüzyıldaki uzun savaşlar da Fransa'yı maddi ve manevi olarak yıpratmıştı. Ancak aydınlanma düşüncesinin etkisiyle Montesquieu (Montesku), Voltaire (Volter) ve Rousseau (Ruso) gibi önemli düşünürler halkı etkiliyordu.

Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 9-14'ten düzenlenmiştir.

Görsel 4.1
Halktan vergi toplanması
(Tablo, Köy Avukatlık Ofisi, 1626, Özel Koleksiyon)

YORUMLAYALIM

Fransız İhtilali'nin ortaya çıkmasına neden olan gelişmeler nelerdir?

İhtilalin Başlaması ve Gelişimi

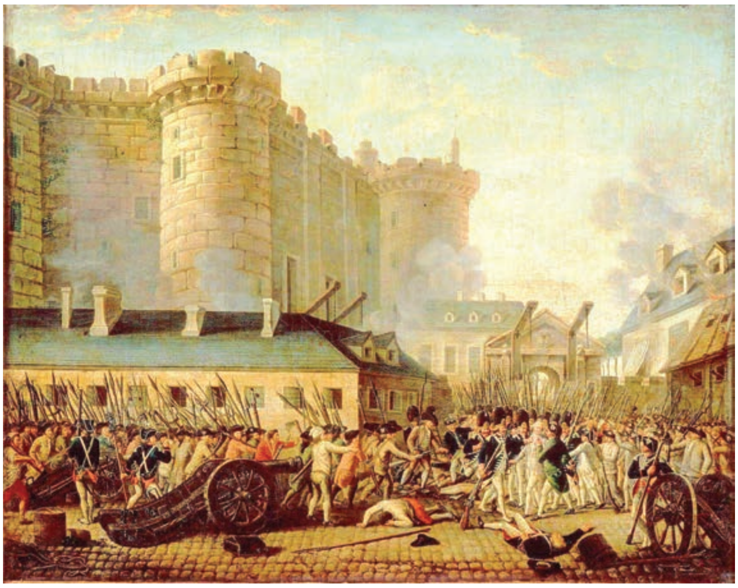
Fransa Kralı XIV. Louis (Lui) ve onu izleyen kralların ülke sınırlarını genişletme politikaları, Fransa'yı ekonomik olarak sıkıntıya sokmuştur. XVIII. yüzyılda özellikle Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Amerika'ya yapılan yardımlar, Fransa'da halktan daha fazla vergi toplanmasına neden olmuştur. Soylular ile kilise mensuplarının da vergiden muaf olması, hazineyi güç duruma düşürmüş ve Fransa iflasın eşiğine gelmiştir. Kral XVI. Louis, mali bunalıma çözüm bulmak amacıyla 1614'ten beri toplanmayan "Etats Generaux"yu (Eta Jenero) 5 Mayıs 1789'da toplamıştır.

Etats Generaux; soylular, din adamları ve halk temsilcilerinden oluşan bir meclis olup herhangi bir yasama ve yürütme yetkisi yoktur. Bu mecliste alınan kararlarda her sınıfın bir oy hakkı vardır. Böylece çıkarları birbirine yakın olan din adamları ve soylular, mecliste daima çoğunluğu sağlamıştır.

Sınıflar arasında yaşanan güç ve üstünlük mücadelesi nedeniyle bu meclis bir sonuca ulaşamamıştır. 17 Haziran 1789'da Etats Generaux'daki halk temsilcileri, halkın yüzde doksan altısını temsil ettiklerini söyleyerek kendilerinden oluşan meclisi "Ulusal Meclis" olarak ilan etmiştir. Ulusal Meclis, egemenlik hakkını halk adına ele alarak kendilerinin rızası olmadan halktan hiçbir vergi toplanamayacağını bildirmiştir.

Kral, meclisin toplanmasına engel olmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Ulusal Meclis, anayasa yapılıncaya kadar dağılmama kararı almıştı. Meclis bu hareketiyle yüzyıllardan beri süregelen monarşi yönetimini değiştirmeyi hedef almış ve bu karar Fransız İhtilali'ni başlatmıştır.

Anayasa hazırlamaya başlayan Ulusal Meclis, 9 Temmuz 1789'da kendisini "Kurucu Meclis" ilan etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler ayrıcalıklı sınıf olan din adamları ve soyluları korkutmuş ve kralın da desteğiyle meclis dağıtılmak istenmiştir. Meclisin dağıtılacağı söylentileri üzerine halk, 14 Temmuz 1789'da kraliyetin baskısıyla hapse atılanların bulunduğu ve mutlakiyetin sembolü olarak görülen Bastille (Bastil) Hapishanesi'ni basmıştır (Görsel 4.2). Aynı zamanda halk, Paris'te Commune (Komün) adı ile yeni bir yönetim kurmuş ve kralın koruma askerlerine karşı da ulusal bir ordu oluşturmuştur. Paris'te meydana gelen bu gelişmeler, Fransa'nın diğer yerlerine de hızla yayılmıştır.

Görsel 4.2
Bastille Hapishanesi Baskını
(Tablo, 1789)

Kurucu Meclis, feodalite döneminden beri var olan ayrıcalıkları ortadan kaldırmış ve Fransa'da eşitliğe dayanan yeni bir toplum düzenine geçilmiştir. "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"ni ilan eden Kurucu Meclis, bir anayasa hazırlamış ve bu anayasa 1791'de kral tarafından da onaylanmıştır. Fransa'nın bu ilk anayasasıyla egemenlik hakkı halka verilmiş ve güçler ayrılığı prensibi kabul edilmiştir. Böylece Fransa'da mutlak monarşi dönemi sona ererek meşruti monarşi dönemi başlamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Temel hak ve özgürlükleri içeren "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"ne göre insanlar özgür ve yasalar önünde eşittir. Herkes memur olabilme hakkına sahiptir. Söz ve basın özgürlüğü vardır. Özel mülkiyet dokunulmazdır ve toplumda vergiler, dengeli bir biçimde dağıtılmalıdır.

Anayasayı hazırlayarak görevini tamamlayan Kurucu Meclis, kendisini feshetmiş ve seçimlere gitmiştir. Seçimler sonucunda 1791-1792 yılları arasında "Yasama Meclisi Dönemi" başlamıştır. Bu meclis döneminden sonra Fransa'da Konvansiyon Meclisi (Görsel 4.3) kurulmuş ve bu meclis cumhuriyeti ilan etmiştir. Bu dönemde cumhuriyet rejimi, zor kullanılarak ülkeye yerleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu baskı yönetimine muhalif olanlar, ülke yönetimini ele geçirmiş ve Konvansiyon Dönemi'ne son vermiştir. Böylece Fransa'da Direktuvar Dönemi başlamıştır.

Görsel 4.3
Konvansiyon Meclisi
(Tablo, Louis Charles Auguste Couder, 1789)

1795-1799 yılları arasındaki bu dönemde, yürütme gücü meclis tarafından seçilen ve direktuvar denilen beş üyeden oluşan bir kurula verilmiştir. Ancak bu yeni idareden memnun olmayan halk, yeniden ayaklanmıştır. Bu isyanları genç bir general olan Napoleon bastırmış ve ülke içerisinde şöhret kazanmıştır. Direktuvar yönetimine son veren Napoleon kendisinin büyük yetkilerle başında bulunduğu bir konsül yönetimi kurmuştur. Ekonomik, idari ve yasal reformlara girişerek büyük başarı sağlayan Napoleon, Fransa'da iç barışı sağlamıştır. Böylece konsüllük yönetimiyle Fransa'da, İhtilal Dönemi sona ermiştir. 1804'te yapılan halk oylaması ile konsül yönetimi imparatorluğa dönüştürülmüş ve Napoleon imparator olmuştur. Böylece Fransa'da 1799 yılından itibaren, on beş yıl sürecek olan Napoleon Dönemi başlamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Korsika doğumlu bir topçu subayı olan Napoleon, 1796-1797 İtalya Savaşı'nda sağladığı başarıyla ünlü bir general olmuştur. Roma İmparatorluğu hakkında yazılanları büyük bir ihtirasla okuyan Napoleon, bu imparatorluğun Doğu'daki istilalarını tekrarlamak istemiştir.

İhtilalin Sonuçları

Eşitlik, özgürlük, ulusçuluk, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, adalet gibi kavramlar; Fransız İhtilali ile Avrupa'ya yayılmıştır. İhtilalin ortaya çıkarmış olduğu bu düşünce akımları ve kavramlar, günümüze kadar uzanan büyük değişikliklerin ve gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Fransa, ihtilal hareketlerine karşı olan Avusturya ve Prusya başta olmak üzere Avrupalı devletler ile savaşmıştır. Koalisyon veya İhtilal Savaşları adı verilen bu savaşlar Avrupa'yı siyasi, sosyal ve ekonomik yönden büyük ölçüde değiştirmiştir. Liberalizm ve milliyetçiliğin Avrupa'ya yayılmasıyla ulus-devlet anlayışı ortaya çıkmıştır.

Görsel 4.4
Metternich
(Gravür, Meyers Konversations-Lexikon, 1859, Almanya)

Fransız İhtilali'nin İmparatorluklara Etkisi

Bünyesinde çeşitli milletler bulunduran imparatorluklarda aynı millete ait insanların da ayrı ayrı siyasi teşekküller hâlinde yaşadığı olmuştur. İhtilal savaşlarıyla farklı milletler arasında milliyetçilik ve hürriyet fikirleri yayılmış ve bu milletler bağlı oldukları devletlere karşı ayaklanmaya başlamıştır. Fransız İhtilali ile ortaya çıkan bu fikirler; Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasi hayatlarını etkilemiştir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, çeşitli ırk ve mezhepten oluşan toplumsal bir yapıya sahiptir. Metternich'in (Meternik) (Görsel 4.4) mutlakiyetçi yönetimi altında bulunan Avusturya, hâkimiyeti altındaki toplumların ihtilal düşüncesini benimsemesinden ve yönetime karşı ayaklanmasından korkmuştur. Nitekim Fransız İhtilali'nin etkisi ile 1848 yılında Avrupa'da meydana gelen olaylar, bu korkunun haklılığını ortaya çıkarmıştır. 1848 yılındaki olaylarda özgürlük düşüncesinin etkisiyle ülkede mutlakiyetin kaldırılması istenmiştir. Milliyetçiliğin etkisiyle Alman olmayan uluslar da bağımsızlıklarını elde edebilmek üzere harekete geçmiştir.

Avusturya'da halk, ilk defa 1848'de Viyana'da anayasa için ayaklanmış ve Metternich İngiltere'ye kaçmıştır. Viyana'da toplanan Kurucu Meclis, feodal düzenin vergilerini kaldırmış ve sosyal eşitliği ilan etmiştir. Ancak Avusturya imparatoru, Viyana'yı işgal ederek meclisi dağıtmayı başarmıştır. Olaylar bu noktadan sonra Avusturya egemenliği altında bulunan ulusların bağımsızlık isyanlarına dönüşmüştür. Bunlardan en önemlisi Macarların bağımsızlık hareketi olmuştur (Görsel 4.5).

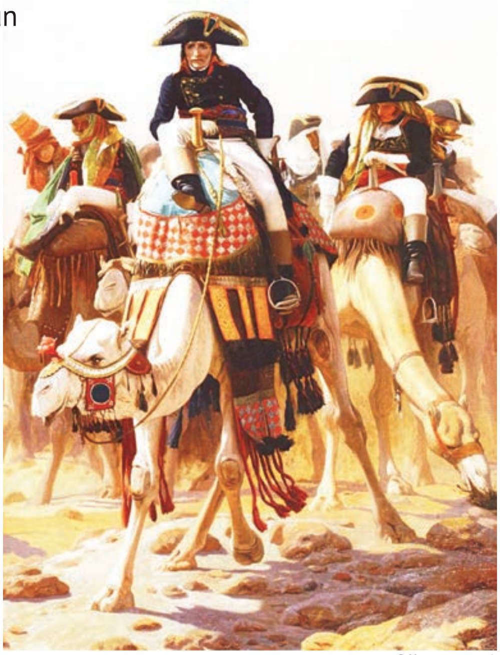
Görsel 4.5
Macar İsyanı
(Tablo)

Avusturya, Macarların bağımsızlık hareketine tepki gösteren Rusya ile iş birliği yaparak 1849'da Macaristan'a girmiştir. Macar bağımsızlık hareketi kanlı şekilde bastırılmış ve Macaristan yeniden Avusturya'ya bağlanmıştır. Macar İsyanı'nın bastırılmasından sonra bağımsızlık taraftarlarından bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Yine bu sırada, Rusya'nın bastırdığı Lehistan İsyanı'ndan kaçan Lehler de Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bu mültecilerin Avusturya ve Rusya tarafından Osmanlı Devleti'nden geri istenmesi ve Osmanlı Devleti'nin bu talebi reddetmesi ile "mülteciler sorunu" ortaya çıkmıştır.

TARTIŞALIM

Macaristan ve Lehistan'dan mülteciler Osmanlı Devleti'ne niçin sığınmış olabilir?

Avusturya egemenliğinden kurtulmak ve ulusal birliğini sağlamak isteyen İtalya'da da aynı dönemde ayaklanmalar çıkmıştır. Ancak Piyemonte orduları, Avusturya'ya yenilmiş ve bu nedenle İtalya bağımsızlığını ve siyasi birliğini sağlayamamıştır. Ardından küçük devletlerden meydana gelen ve Avusturya'nın nüfuzu altında bulunan Almanya'da da ayaklanmalar yaşanmıştır. Avusturya'da Metternich'in yönetimden çekilmesinden sonra 1848'de Prusya'nın başkenti Berlin'de halk krala karşı ayaklanmıştır. Bunun üzerine Prusya Kralı IV. Wilhelm (Vilhelm), halka bir anayasa vadetmiş ve böylece Prusya'daki isyan sona ermiştir.

Görsel 4.6
Napoleon Mısır Seferi'nde
(Tablo)

Rusya, 1815 Viyana Kongresi ile Polonya'ya (Lehistan) hâkim olmuştur. Ancak bağımsızlık isteyen Polonyalılar, 1830'da isyan etmiştir. Ayaklanma, Rusya tarafından bastırılmış ve anayasa kaldırılarak Polonya bir Rus ili hâline getirilmiştir. Bu olayda Avusturya ve Prusya, Rusya'nın tarafını tutmuş; Fransa ve İngiltere ise tarafsız kalmıştır. Rusya'nın, ülkedeki azınlıklara baskı yapması nedeniyle 1863'te Polonya'da yeni bir ayaklanma daha çıkmıştır. Rusya bu ayaklanmayı bastırdıktan sonra azınlıklara karşı Ruslaştırma politikası başlatmıştır.

Rusya, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları üzerinde genişleme politikası izlemeye başlamış ve aynı bölgede genişlemek isteyen Avusturya ile rakip hâle gelmiştir. Bölgeye hâkim olmak için Slav toplumlarını bir siyasi birlik altında toplamak isteyen Rusya, Panslavizm politikasını uygulamaya başlamıştır. XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Panslavizm, Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımıyla Slavlar üzerinde büyük etki yapmıştır. Panslavizme göre Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları yıkılmalı, bunların yerine Rusya'nın egemenliği altında bir Slav devleti kurulmalıdır. Rusya, bu politika gereği Osmanlı Devleti içerisindeki Slav ve Ortodoks topluluklara her türlü yardımı yapmaya başlamış ve bunlara özerklik verilmesini istemiştir.

Görsel 4.7
Napoleon
(Tablo, Paul Delaroche)

Osmanlı Devleti; çeşitli ırk, din, dil ve kültüre sahip toplumlardan meydana gelmiştir. Fransız İhtilali'yle birlikte milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti içerisinde yayılmaya başlamıştır. Bu akım XIX. yüzyılın başlarından itibaren birçok isyanın çıkmasına da neden olmuştur. Balkanları ele geçirmek, Mısır'a ulaşmak (Görsel 4.6) ve Doğu Akdeniz'de Fransız hâkimiyeti sağlamak isteyen Napoleon, Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan topluluklar arasında bağımsızlık düşüncesinin yayılmasını istemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Napoleon (Görsel 4.7), Rumları kışkırtmak için komutanlarına şu emri vermiştir: "Halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız. Eğer halkın bağımsızlığa eğilimi varsa bağımsızlık duygusunu körükleyiniz." Bundan sonra da Rumlara silah ve cephane göndermiştir. Aynı şekilde, Mısır'a çıktıktan sonra da buranın halkını Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başlamıştır.

Fransa'dan sonra Rusya da Balkanlarda milliyetçilik fikrini yayarak halkı kışkırtmaya devam etmiştir. Fransızlar, Napoleon'dan sonra bu bölgeden çekilmiş olmalarına rağmen propaganda faaliyetlerine devam etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti içerisindeki Hristiyan topluluklar arasında, bağımsızlık istekleri hızla yayılmaya başlamıştır. Bu da Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Sırp İsyanı'na neden olmuştur.

Sırp İsyanı (1804-1817)

Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılda topraklarına kattığı Sırbistan'da halkın kendi diliyle konuşmasına ve kendi inancına göre ibadet etmesine izin verilmiştir. Sırpların yaşadığı bölgede, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devlete karşı önemli bir olay yaşanmamıştır. Ancak bu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasında yapılan savaşlarda Sırbistan savaş alanı hâline gelmiştir. Ayrıca Avusturya ve Rusya, Sırpları ayaklandırmak için milliyetçilik propagandası yapmış, buradaki güvenli ve huzurlu havayı bozmuştur. Merkezî otoritenin zayıflaması, vergilerin artırılması ve yeniçeriler ile âyanların baskılarının artması sonucunda Sırplar, Osmanlı Devleti'ne baş kaldırmıştır.

Sırplar, bağımsız bir devlet kurma isteğiyle 1804'te Kara Yorgi önderliğinde isyan başlatmıştır (Görsel 4.8). Sırpların, isyan hareketine Rusya destek vermiş ve Karadağlıların da katılmasıyla isyan daha da şiddetlenmiştir. Ancak Rusya'nın himayesinde bir Sırp devleti görmek istemeyen Avusturya, bağımsız Sırp Devleti'ne karşı çıkmıştır. Bu durum Avusturya ile Rusya arasında anlaşmazlığa neden olmuştur.

Görsel 4.8
Sırp İsyanı
(Tablo)

Sırp İsyanı, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan 1812 Bükreş Antlaşması'na kadar sürmüş ve bu antlaşmayla Sırplara ayrıcalıklar verilmiştir. 1812 Bükreş Antlaşması'ndan sonra Sırpların bağımsızlık hareketleri devam etmiştir. Bu sorunu kesin olarak çözmek isteyen Osmanlı Devleti, 1813'te Kara Yorgi'yi mağlup etmiştir. Böylece Sırp İsyanı sona ermiş ve Sırbistan yeniden devlet merkezine bağlanmıştır. Osmanlı Devleti, 1816'da Sırplara geniş haklar vermiştir. 1817 yılında Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde, İstanbul'a bağlı olmak koşuluyla Sırbistan Prensliği ortaya çıkmıştır.

Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa bir Hristiyan topluluğu bağımsızlık için harekete geçmiş, sınırlı da olsa başarıya ulaşmış ve siyasi olarak kendini tanıtmıştır. Bu durum diğer azınlıklar için de örnek olmuştur. Nitekim Sırp İsyanı'ndan hemen sonra Yunan İsyanı başlamıştır.

Yunan İsyanı (1820-1829)

Yunanistan'da Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet kurma düşüncesi, Rusya ve Fransa tarafından yayılmıştır. Bu devletler, Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarlarını sağlamak için azınlıkların bağımsızlık hareketlerini desteklemiş ve Osmanlı'nın yıkılmasını hızlandırmak istemiştir. 1815 Viyana Kongresi'nden güçlenerek çıkan Rusya, Yunanistan'daki milliyetçilik duygularını alabildiğine kışkırtmış ve 1821'de Mora'da çıkan ayaklanmada (Görsel 4.9) başrol oynamıştır.

Görsel 4.9
Yunan İsyanı
(Tablo, Franz Ludwig Catel, Metropolitan Sanat Müzesi, New York/ABD)

İngitere'nin Yunanistan Politikası

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını sürdürmesine rağmen Mora İsyanı'nda Yunan bağımsızlığını desteklemiştir. Böylece İngiltere, bağımsızlığını kazanacak olan Mora Yarımadası'nın, Rus etkisi altına girmesini engellemeyi amaçlamıştır. Ayrıca İngiltere, yapacağı yardımından sonra doğacak minnet duygularından yararlanarak Yunanistan üzerindeki etkisini artırmayı amaçlamıştır. Böylece Doğu Akdeniz'de olası Rus genişlemesine karşı stratejik bir müttefik kazanmıştır.

Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, s.299'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

İngiltere niçin Rusya'nın Doğu Akdeniz'e inmesini engellemek istemiş olabilir?

Osmanlı Devleti, Mora'da başlayan isyanın genişlemesi üzerine Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Mısır Vali-si'nin de desteğiyle isyanın direnci kırılmıştır. Bunun üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa'nın ortak donanması, 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmıştır (Görsel 4.10). Bunun yanında, 1828'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmiştir. Yunan Devleti'nin kuruluşu Osmanlı Devleti'nin dağılmasında başlangıç noktası olmuştur. Çünkü bağımsız Yunan Devleti, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı'da bağımsızlık faaliyetleri için bir örnek oluşturmuştur.

Görsel 4.10
Navarin'de
Osmanlı donanmasının yakılması
(Tablo, Ivan Aivazovsky)

CEVAPLAYALIM

Milliyetçilik akımıyla meydana gelen isyanların Osmanlı Devleti'ne etkileri nelerdir?

Görsel 4.11
James Watt (Gravür)

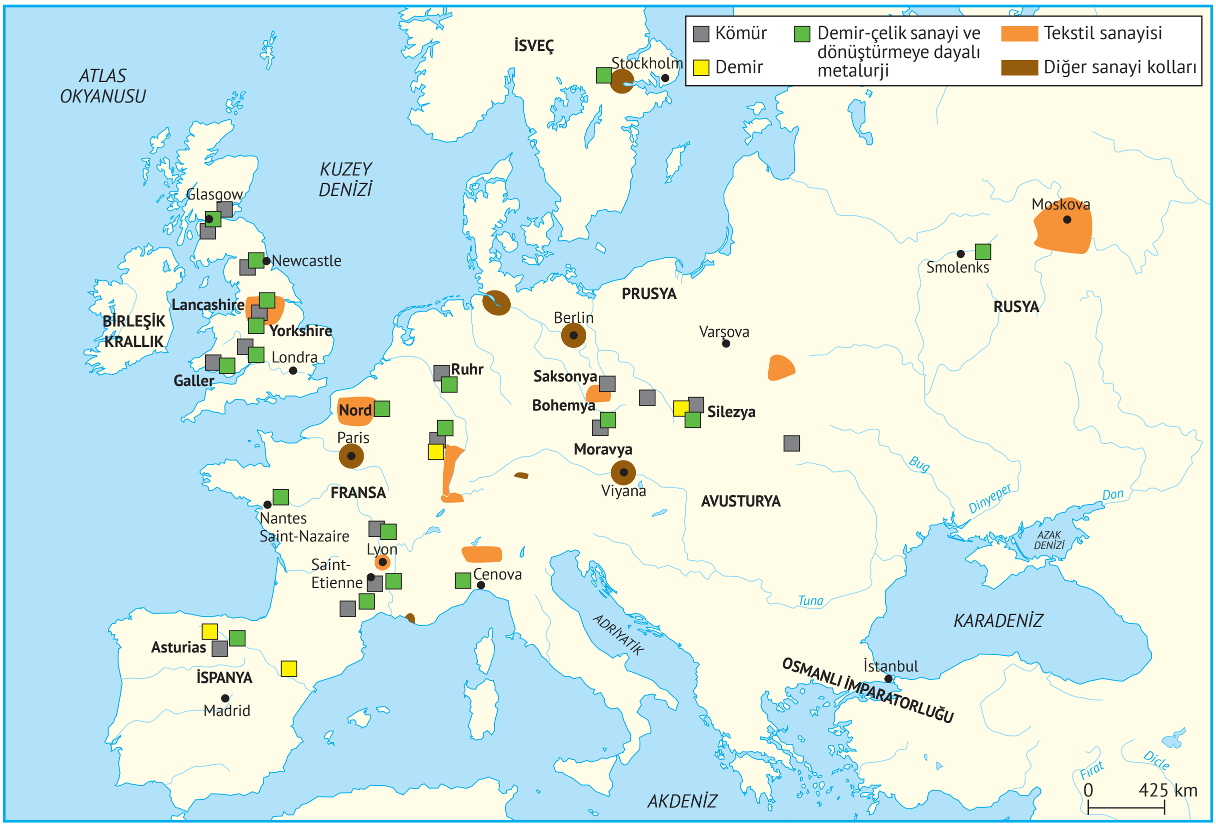
Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi, insan ve hayvan gücüne dayalı üretim tarzından, makine gücüne dayalı üretim tarzına geçiştir. Bu üretim tarzı, XVIII. yüzyıl sonunda İngiltere'de ortaya çıkmış ve zamanla Avrupa'nın diğer ülkelerine yayılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Sanayi Devrimi'nin temeli, kömürün enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanması ve James Watt (Görsel 4.11) (Ceyms Vat) tarafından buhar makinesinin geliştirilmesiyle atılmıştır. Daha sonra makineleşme tekstil sanayisine uygulanmış ve özellikle demir-çelik üretim yöntemlerindeki gelişmeler bu süreci ileri aşamaya taşımıştır. XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde İngiltere; maden, tekstil ve demir-çelik sanayini geliştirmiş fakat Fransa ve Belçika bu faaliyetlere daha yeni başlamıştır (Harita 4.1).

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkmasında Avrupa'da düşünce alanındaki gelişmeler ve teknik buluşlar etkili olmuştur. Teknik gelişmeler, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi sağlamış ve el aletleri, yerini makinelere bırakmıştır. Tarıma dayalı toplumlarda üretim, el tezgâhlarında yapılırken sanayileşmeyle birlikte üretim fabrikalarda yapılmaya başlanmıştır. Fabrikaların çoğalmasıyla da işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.

Harita 4.1
XIX. yüzyılın başlarında Avrupa sanayisi

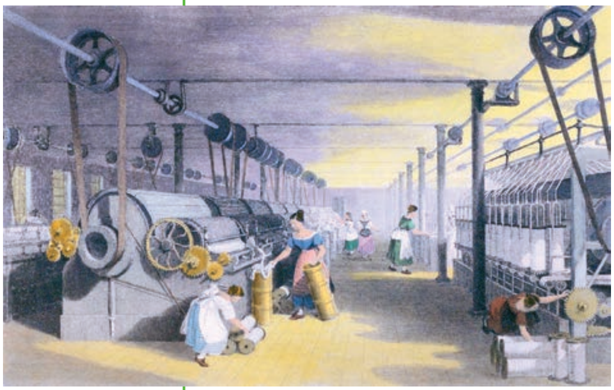
Sermaye sahibi burjuva sınıfının kurduğu büyük fabrikalarda işçiye ihtiyaç duyulduğundan köylerden kentlere göç hızlanmıştır. Böylece Avrupa'da hızlı bir şehirleşme süreci yaşanmıştır. Sanayi Devrimi, sosyal hayatta da değişikliklere neden olmuş ve toplumun geleneksel yapısını tahrip etmiştir. Artık büyük üretim yerleri olan

fabrikalar, eski hayat tarzını değişikliğe uğratmış ve işverenle işçi arasındaki farklılıklar iyice belirginleşmiştir.

İşçi Sınıfı

Avrupa'da tarımsal alanlardan sanayi merkezlerine gerçekleşen göçler, yeni sosyal problemlerin de doğmasına sebep oldu. Fabrika çevreleri, hayat şartları iyi olmayan yeni işçilerin yerleşim bölgeleri hâline geldi. Yetişkin erkeklere göre daha düşük ücret ödenen kadın ve çocukların çalıştırılması yaygınlaştı (Görsel 4.12). Çalışma saatleri uzun ve çalışma şartları çok ağırdı. Çalışanlara verilen ücret bütün aile fertlerinin çalışmalarını gerektirecek kadar azdı. Hafta tatili ve iş güvenliği uygulamaları ile sağlık ve emeklilik sigortaları henüz mevcut değildi. Bütün bu olumsuz şartlar, çalışan kesimde genel bir hoşnutsuzluğa yol açtı. İşçiler ağırlaşan hayat şartlarının, içine düştükleri çaresizliğin sebepleri olarak yeni makineleri gördü. Böylece gerek İngiltere'de gerekse daha sonra kıta Avrupası'nda görülen makineleri kırma ve tahrip etme eğilimleri başladı. Tahta ayakkabı yani "sabot" ile makinelere yapılan tahribat, "sabotaj" kelimesini ortaya çıkardı. 1779'dan itibaren ilk defa İngiltere'de görülen makine kırıcılara, ölüm cezaları öngören yasalar konuldu.

Kemal Beydilli, "*Avrupa*", s.143'ten düzenlenmiştir.

Görsel 4.12
Fabrikalarda kadın ve çocukların çalıştırılması (İllüstrasyon)

YORUMLAYALIM

Fabrikalaşmanın artmasıyla ortaya çıkan sosyo-ekonomik sıkıntıları aşmak için işçi sınıfı, hangi yollara başvurmuş olabilir?

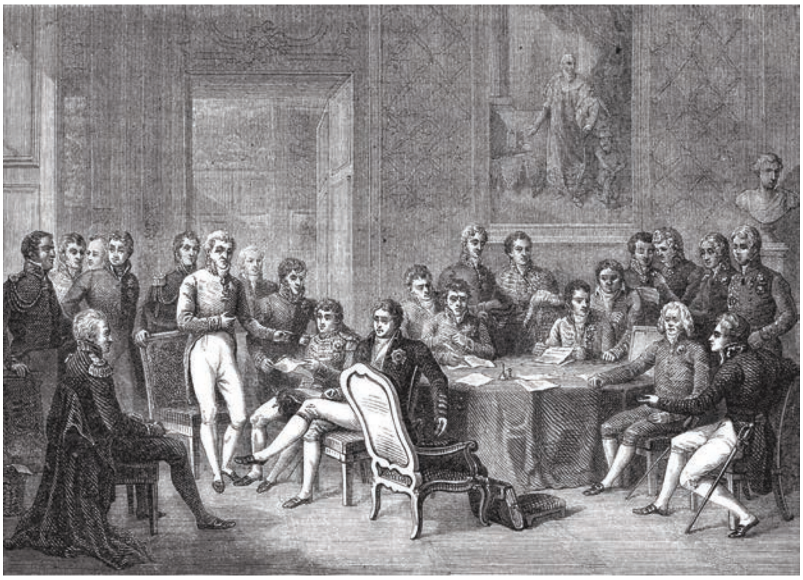
Liberalizm ve milliyetçilik akımlarıyla birlikte Sanayi Devrimi, Avrupa'yı büyük ölçüde değiştirmiş ve sömürgecilik sayesinde tüm dünyaya yayılmıştır. Böylece Avrupa'nın dünyadaki üstünlüğü kesin bir şekilde sağlanmıştır. Bu devrim, XIX. yüzyıl boyunca Avrupa'yı sarsacak olan sosyalizmin doğmasına da neden olmuştur. Yeni ideolojiler, Avrupa'da sınıf mücadelesine bağlı ideolojik karışıklıkları başlatmıştır.

Sanayi Devrimi'nin sonuçları şunlardır:

- Avrupa'da üretimde artış sağlanmış ve ekonomik büyüme yaşanmıştır.
- Geçimlik ekonomi anlayışı terk edilmiş ve ekonomide kâr etmek amaç olmuştur.
- Makineleşme sonucunda işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.
- Sanayinin geliştiği ve ticari faaliyetlerin merkezi konumundaki yerlerde kentleşme başlamıştır.
- Tıptaki gelişmelerle nüfusta artış sağlanmıştır.
- Bankacılıkta, ticarette ve para hacminde genişleme olmuştur.
- Yeni ham madde ve pazar arayışı Avrupa devletleri arasında rekabete neden olmuştur.

Yeni İhtilallere Giden Yol

Fransız İhtilali'nin milliyetçilik ve özgürlük düşünceleri bütün Avrupa devletlerini etkilemiştir. Kendileri için yıkıcı olan bu düşünceleri engellemek isteyen Avrupalı devletler, 1815 Viyana Kongresi (Görsel 4.13) kararlarıyla eski düzeni sürdürmeye çalışmıştır. Bu durum özgürlük düşüncelerini geniş ölçüde benimsemiş bulunan Avrupa toplumlarında, bir kez daha otoriteye karşı tepki oluşturmuştur.

Görsel 4.13
Viyana Kongresi (Gravür)

Sanayi Devrimi sonrası zenginleşen ve etkinliğini artıran burjuva sınıfı, kendi görüşlerine ve çıkarlarına uygun politika izleyen bir hükûmet biçimi kurmaya çalışmıştır. Bunun yanında işçilerin gerek yaşam gerekse çalışma koşullarının elverişsiz olması, büyük toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Burjuvazinin ve işçi sınıfının yeni haklar elde etmek istemesi, monarşilerin yetersizliği ile birleşince Avrupa'da yeni devrimler başlamıştır. Meydana gelen bu gelişmeler sonucunda ve özgürlük düşüncesinin etkisiyle Avrupa'da anayasal sistem savunulmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda, mutlakiyete karşı tepki olarak Fransa başta olmak üzere Avrupa'nın birçok yerinde ihtilaller başlamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Sanayi Devrimi, liberalizm ve milliyetçilik ile Avrupa'da Orta Çağ'dan beri hâkim olan monarşi, kilise ve Feodalite arasında yaşanan çatışmalar sonucunda 1830 ve 1848 İhtilalleri yaşanmıştır.

1830 İhtilalleri

Görsel 4.14
XVIII. Louis (Gravür)

Napoleon'dan sonra Fransa tahtına geçen XVIII. Louis (Lui), başlangıçta meşruti bir rejim kurmuştur. Ancak yeni kral kısa bir süre içinde özgürlükleri kısıtlayarak basına sansür koymuş ve üniversiteleri denetim altına almıştır. XVIII. Louis'nin (Görsel 4.14) yerine geçen X. Charles (Çarls), Fransa'da monarşiyi yeniden kurmak için harekete geçmiş ve kiliseyi koruyan kanunlar çıkarmıştır. Bu kanunlarla X. Charles, iktidarını din adamlarına ve soylulara dayandırmak istemiştir. Gelişmeler karşısında tedirgin olan liberaller, hoşnutsuzluklarını belli etmeye başlamıştır.

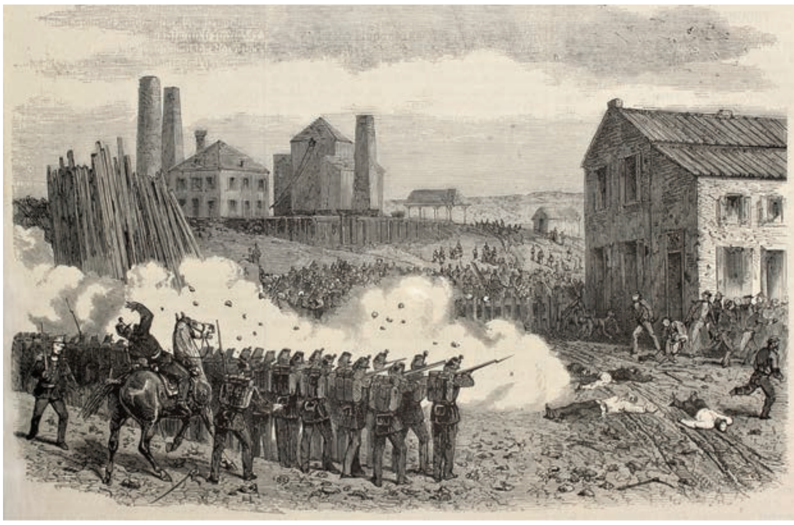
X. Charles, ülkede her türlü muhalefeti ortadan kaldırmak isteyince 1830'da Paris'te üç gün süren kanlı çarpışmalar yaşanmış ve kral tahtını bırakarak kaçmıştır. Bunun üzerine Fransız İhtilali'ne olan sempatisi ve liberal fikirleri ile tanınan Louis Philippe (Lui Filip),

Fransa tahtına geçmiştir. Meclis-te ant içerek görevine başlayan Louis Philippe, halkın seçimi ile Fransa kralı olarak iktidara gelmiştir. Bu nedenle 1830 İhtilali (Görsel 4.15) ile Fransa'da daha demokratik bir yönetim kurulmuş ve ihtilal başarıyla sonuçlanmıştır. Viyana Kongresi ve onun temsil ettiği düzene karşı olan 1830 İhtilalleri, Avrupa'da kralların alışık olmadığı bir direnme hareketidir. Bu tarihe kadar genellikle devletler birbirleri ile karşı karşıya gelmiştir. Oysa burada kralın karşısına, bizzat ihtilal düşünceleriyle uyanmış olan Avrupa halkı çıkmıştır.

Görsel 4.15
1830 İhtilalleri'nin Fransa'da başlaması (Tablo, Henri Félix Emmanuel Philippoteaux, Carnavalet Müzesi, Paris/Fransa)

Fransa'ya yeni bir düzen getirerek halk egemenliğini ortaya koyan bu ihtilal, Avrupa'nın diğer ülkelerinde de yankı uyandırmıştır. 1830 İhtilalleri, Fransa'da olduğu gibi Belçika (Görsel 4.16) ve İspanya'da da liberalizmin başarısı ile sonuçlanmıştır. Hollandalılara karşı bağımsızlığını kazanan Belçika'da ve liberallerin yönetimi ele geçirdiği İspanya'da, meşruti yönetimler kurulmuştur. İngiltere'de liberalizm daha da güçlenmiş ve liberaller hükümete geçmiştir. İtalya ve Polonya'daki bağımsızlık hareketleri ise Avusturya ve Rusya tarafından bastırılarak engellenmiştir. Dolayısıyla Doğu Avrupa'da mutlakıyet yönetimleri sürmekle beraber Batı Avrupa'da demokrasi gelişmeye devam etmiştir.

Görsel 4.16
Belçika İhtilali (Gravür)

1830 İhtilallerinde hangi fikir akımları etkili olmuştur?

CEVAPLAYALIM

1848 İhtilalleri

Avrupa'da 1815 ile 1830 yılları arasında görülen siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler; 1830 İhtilalleri ile daha da güçlenmiştir . Avrupa'da gelişen özgürlük ve eşitlik anlayışı sonucunda ortaya çıkan yeni hak talepleri ile bütün kıtayı derinden etkileyen 1848 İhtilalleri yaşanmıştır. İlk olarak Fransa'da başlayan 1848 İhtilallerinde liberalizmin yanında milliyetçilik ve sosyalizm akımları etkili olmuştur.

1830 İhtilallerinden sonra liberalizm, Fransa'da başarı kazanmış gibi görünse de bu kısa süreli olmuştur. Kendisi de zengin bir tüccar olan

Kral Louis Philippe, iktidarını 1848 yılına kadar zengin burjuvaziye dayandırmıştır. Ancak burjuvaziyi toplumun egemen sınıfı yapan sanayileşme, işçi sınıfını ortaya çıkarmıştır. İşçi sınıfının ise çözümlenmesini istediği pek çok sorun vardır. Kral, bu sorunları çözmediği gibi şiddet yoluyla işçi sınıfının greve gitmesini engellemeye çalışmış ve kişi özgürlüklerini her geçen gün kısıtlamıştır. Bu davranış ise özgürlük yanlısı liberallerle birlikte Avrupa'da seslerini duyurmaya çalışan eşitlik taraftarı sosyalistlerin, krala karşı güç birliği yapmalarını sağlamıştır. Paris, tıpkı 1830 Devrimi'nde olduğu gibi yine kanlı çatışmalara sahne olmuş ve tıpkı daha önceki krallar gibi Louis Philippe de ülkeden kaçmıştır. Bunun üzerine geçici bir hükûmet kurulmuş ve Fransa'da yeniden cumhuriyet ilan edilmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Fransa'da krallık rejmini ortadan kaldıran liberaller ve sosyalistler, bu noktadan itibaren ayrılmaya başlamıştır. Liberaller sadece siyasi ihtilal istemiş, sosyalistler ise cumhuriyet rejimini, kurmak istedikleri sosyalist düzen için araç olarak kabul etmiştir.

Liberalizm ve sosyalizm hareketleriyle ortaya çıkan 1848 İhtilalleri (Görsel 4.17) sonucunda Avrupa'da birçok hükümdar ya tahtından uzaklaştırılmış ya da liberal bir yönetimi kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece mutlakiyetler sona ermiş veya anayasalarla kralların yetkileri sınırlandırılmıştır. Hollanda, İsviçre ve Danimarka'da yeni anayasalar yapılmış ve bunların uygulanması ile bu ülkelerde demokratik yönetimler kurulmuştur. İngiltere'de, işçiler daha geniş haklar elde etmek için harekete geçmiş fakat bu hareketler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu ihtilallerde ulusal birlik ve bağımsızlıklarını sağlamak isteyen İtalya, Almanya ve Macaristan ise amaçlarına ulaşamamıştır.

Avrupa tarihinde 1815-1870 arası üç büyük fikir akımının, toplumları etkilediği ve toplumlarda sarsıntılara neden olduğu bir dönem olmuştur. Bu üç fikir akımı liberalizm, sosyalizm ve milliyetçiliktir.

Görsel 4.17
1848 İhtilalleri
(Tablo)

Liberalizm, kapitalizm, sosyalizm ve Marksizm gibi ideolojiler; Avrupa merkezli olarak gelişmiş ve modern dünyayı şekillendirmiştir. Bu ideolojilerin ortaya çıkmasında birey ve toplumun dünyayı anlamlandırma arayışları etkili olmuştur.

Liberalizm ve Kapitalizm

Bireysel özgürlüğü temel değer kabul eden liberalizm; özel mülkiyet, bireysel girişim ve ticaret özgürlüğü üzerine kurulu bir ideoloji olup devlet müdahalesini dışlar. Bunun için devletin, anayasa ile sınırlandırılması gerektiğini savunur. Bu özelliği ile liberalizm, diğer modern ideolojilerden ayrılır.

Liberalizm, XVII ve XVIII. yüzyıllarda dönüşmekte olan birey-devlet ilişkisini, akılcılık üzerinden açıklamaya çalışan siyasal düşünce akımıdır. Liberalizm, İngiliz ekonomisinin yükselişe geçtiği bir dönemde İktisatçı Adam Smith (Edım Simit) tarafından ortaya atılmıştır. Bu ideolojiye göre toplum, zümre ya da sınıflardan değil bireylerden oluşur ve bireyler önce kendi kişisel çıkarları doğrultusunda hareket eder. Özgürlüğün hiçbir engel tarafından sınırlandırılmaması gerektiğini kabul eden liberalizm; devletin, ekonomik ve toplumsal yaşama kesinlikle müdahale etmemesini savunur. Bu ideoloji, siyasi ve ekonomik liberalizm olarak ikiye ayrılır.

Siyasi liberalizmde devlet faaliyetleri, kişilerin bireysel hak ve sorumluluklarını koruyacak şekilde yürütülür. Ekonomik liberalizm ise özel mülkiyet ve serbest ticaret sistemine dayanır. Bireyler, devletin sınırlı koruması altında istedikleri gibi ekonomik faaliyette bulunabilir ve ekonomik ilişkiler kurabilir. Bu sisteme, serbest piyasa ekonomisi adı verilir.

Liberalizm, ekonomik ve toplumsal örgütlenmenin dayandığı lonca gibi katı yapıları ortadan kaldırmıştır. Sanayi Devrimi'nin yayılmasını da kolaylaştıran liberalizm, iş dünyasında burjuvazinin yükselişini sağlamıştır. Ancak bu durum toplumsal açıdan ağır sonuçları beraberinde getirmiş ve işçileri, gittikçe güçlenen patronlar karşısında yalnız ve savunmasız bırakmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Amerikan ve Fransız devrimlerinde, insan hakları belgelerinin yayımlanması, liberal ilkelerin Avrupa'da hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamıştır.

Kapitalizm; Yeni Çağ'da, Batı Avrupa'da sermaye ve üretim araçlarının özel mülkiyete geçmesi sonucunda sürekli kâr arama ilkeleri üzerine kurulmuş ekonomik bir sistemdir. Burjuvazi sınıfının yükselişe geçmesi, sanayileşme (Görsel 4.18) ve işçilerin ortaya çıkması ile yeni bir ekonomik sistem olan kapitalizme geçiş süreci başlamıştır. Feodal sistemde kendi kendine yeterli olan kapalı bir ekonomik yapı hâkimdir. Sanayi Devrimi'nden sonra bu yapı dışa açık, ticaret ve sermaye birikimine dayalı bir sistem olan kapitalizme yerini bırakmıştır. Kapitalizmde sermaye sahipleri üretim araçlarına da sahip olmuş ve sistemin sürekliliğini sağlamak için daha çok ham madde ve iş gücüne ihtiyaç duymuştur. Gerekli olan insan gücü ile hammadde ve pazar arayışı, sömürgecilik yarışına neden olmuştur. Böylece sistemin devamlılığı sağlanmış ve sömürge imparatorlukları kurulmuştur. Bunun sonucunda, sermaye sahibi girişimci sınıf zenginliğini artırmıştır. Avrupa'da giderek zenginleşen sermaye sahibi girişimci sınıfa kapitalist sınıf, yeni oluşan bu düzene de kapitalizm denmiştir. Kapitalizmle bireylere din ve vicdan hürriyeti yanında mülk edinme imkanı verilmiştir. Ancak bu sistemde toplumda gelir dağılımında eşitsizlikler yaşanmıştır.

Görsel 4.18
Batı Avrupa'da sanayi kuruluşlarının ortaya çıkması

Görsel 4.19
Karl Marx
(Tablo)

Sosyalizm ve Marksizm

Sosyalizm, sermaye sahipleriyle işçiler arasındaki eşitsizliği, servet ve refah farklarını ortadan kaldırma iddiasında olan bir ideolojidir. Kapitalizme tepki olarak doğmuştur. Kapitalizmi sömürü olarak gören sosyalizm; birlikte hareket etmeye, ortak mülkiyete ve sosyal eşitliğe önem vermiştir. Sosyalizm ile birlikte Avrupa'da meydana gelen işçi hareketleri sonucunda halk, sendikalar kurmaya başlamıştır.

Siyasal bir ideoloji olarak sosyalizm, Napoleon Dönemi'nin sona erdiği 1815 ile Karl Marx'ın (Karl Marks) (Görsel 4.19), "Komünist Manifestosu"nu kaleme aldığı ve Avrupa'da devrimlerin yapıldığı 1848 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Avrupa'da ilk sosyalist partiler, 1860'lı yıllarda kurulmuştur.

Kapitalizme alternatifler geliştirmek isteyen sosyalizm, farklı düşünceleri de beraberinde getirmiş ve başlıca iki gruba ayrılmıştır. Reformcu sosyalistler, liberal ideallerin gerçekleşmesinde herkese eşit fırsatlar oluşturulmasını istemiştir. Bu amaçla demokratik formüller önermiş ve ihtilalci tutumu reddetmiştir. Devrimci radikal sosyalistler ise piyasa ekonomisini yıkmayı, özel mülkiyeti ortadan kaldırmayı ve kapitalist sistemin yerine komünist bir sistem getirmeyi hedeflemiştir.

CEVAPLAYALIM

Günümüzde kapitalizmi ve sosyalizmi benimseyen devletler hangileridir?

Marksizm, Alman Filozof Karl Marx'ın klasik Alman felsefesini, Fransız sosyalizmini ve İngiliz siyasal düşüncesini bir araya getirerek oluşturduğu ideolojidir. Önceki sosyalist düşünceleri hayalci olarak niteleyen Marx, Frederich Engels'le (Fridirih Engels) birlikte bilimsel sosyalizmi ortaya koymuştur. Marx, tarihin geçmişten itibaren bir sınıf mücadelesinin sonucunda oluştuğuna inanmıştır. Ona göre XIX. yüzyılda egemen sınıf burjuvazidir. Üretim araçlarını elinde bulunduran burjuvazi, işçi sınıfının sömürülmesine olanak tanımıştır. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, sömürülen işçi sayısı da artmıştır. Karl Marx, yapılacak ihtilal için tüm işçileri sınır tanımadan birleşmeye ve devrimci partiler kurmaya çağırmıştır. Bu anlayışa göre işçiler, bir kez iktidara geldikten sonra üretim araçlarını özel mülkiyetten çıkaracak ve bir proleterya diktatörlüğü kurarak iktidara el koyacaktır. El emeğinden başka bir varlığı bulunmayan proleterya; ardından sınıfsız ve devletsiz, komünist bir toplum düzeni kuracaktır.

Görsel 4.20
Rus Devrimi
(Tablo)

Devrimci radikal sosyalistlerle reformcu sosyalistler ilk kez XIX. yüzyılın sonlarında karşı kaşıya gelmiştir. 1917 Rus Devrimi'ne (Görsel 4.20) kadar komünizm ve sosyalizm eş anlamlıyken bu

devrimden sonra sosyalist partiler, kendilerini yeniden tanımlamak zorunda kalmıştır. Buna göre kapitalizmin reformlar yoluyla dönüştürülmesi gerekliliğini düşünen ve siyasal hayatta çoğulculuğu kabul eden reformculara sosyalist denmiştir. Kapitalizmi reddeden ve ihtilal yoluyla ele geçirilen iktidarın tek partinin elinde olması gerektiğine inanan devrimcilere ise komünist denmiştir.

Mutlak Monarşiden, Anayasal Monarşiye Geçiş

Yeni Çağ'da burjuvazinin desteği ile krallar, feodaliteye karşı iktidarını güçlendirmiş ve Avrupa'da mutlak monarşiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çağda yükselen sınıf olan burjuvazi, kendi üretim ilişkilerini destekleyecek ve güvenli bir merkezî yönetim kurabilecek olan kralların yanında yer almıştır. Böylece Avrupa'da değişen ekonomik yapıya uygun bir yönetim biçimi olan mutlak monarşiler kurulmuş ve ülkenin her yerinde aynı ticaret yasaları hâkim kılınmıştır. Monarşinin oluşum sürecinde, çıkarlarına uygun davranan burjuvazi ile krallar arasında feodal güçlere karşı geçici bir iş birliği yapılmıştır. Ancak Sanayi İnkılabı sonrasında bu iş birliği bozulmaya başlamış ve belirleyici sosyal sınıf olan burjuva, soyluların yerini almıştır. Ekonomik gücüne dayanarak siyasal yapıda da hak arayışları içine giren burjuvazi ile krallar arasındaki denge, burjuvazi lehine değişmiştir. Artık burjuvazi, kralın yetkilerini sınırlandırarak siyasi haklar elde edebilmenin mücadelesini vermeye başlamıştır.

Görsel 4.21
Polonya Anayasası'nın halka duyurulması (Tablo, Jan Matejko, 1891, Varşova Kraliyet Sarayı, Varşova/Polonya)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Anayasal sistem ilk kez İngiltere'de XIII. yüzyılda doğmuş ve gelişmiştir. Milliyetçilik ve demokrasi anlayışı; Sanayi Devrimi ve sömürgecilikle birleşmiştir. Böylece anayasal süreç; Batı Avrupa'dan Orta Avrupa'ya, oradan da Doğu Avrupa ve Osmanlı Devleti üzerinden geçerek tüm dünyaya yayılmıştır.

Avrupa'da Aydınlanma düşüncesi ilkelerine dayanan ilk modern ve yazılı anayasa 3 Mayıs 1791 tarihli Polonya Anayasası'dır (Görsel 4.21). Bu anayasadan bir süre sonra yeni bir anayasa da Fransa'da ilan edilmiştir. İhtilalle birlikte mutlak iktidarını kaybeden kralın yetkileri, anayasayla sınırlandırılmış ve bu yetkiler meclisle paylaşılmıştır. Diğer Avrupa ülkelerinin de örnek aldığı Fransa Anayasası'yla Avrupa'da meşruti monarşiler devri başlamıştır. Bu sayede Viyana Kongresi'nde alınan kararların egemen kılınmak istendiği 1815-1830 yılları arasında bile Avrupa'da birçok ülke anayasa ile yönetilmiştir. Krallar bu anayasaları kaldırmak veya sınırlarını daraltmak için çalışmış, liberaller de anayasanın sınırlarını daha da genişletmek ve tam uygulanmasını sağlamak istemiştir.

4.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN ORDUYA GEÇİŞ

TARTIŞALIM

Ülkelerin, ordu teşkilatına önem vermelerinin nedenleri neler olabilir?

Zorunlu Askerlik Sistemi

XIX. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ulus-devletler, siyasi ve askerî güç olarak çok uluslu imparatorluklara karşı ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bu yüzyılda yaygınlaşan ve güçlenen milliyetçilik akımına bağlı olarak gelişen ulusal hareketler de imparatorlukların birliğini tehdit etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında imparatorluklar kendilerini yenilemeye çalışmış ve ulus devletlerin yöntemlerini kullanarak bu tehdide karşı koymaya çalışmıştır. Bu yöntemler; anayasal sistem, vatandaşlık, zorunlu eğitim ve zorunlu askerlik gibi uygulamalardır ve bunlar imparatorlukların değişim sürecini başlatmıştır. Böylece modernleşme çalışmaları imparatorlukların ulusallaşmasını da beraberinde getirmiştir.

Görsel 4.22
Askerlik sistemi
(Temsilî, Dijital Koleksiyon)

1789 Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan zorunlu askerlik sistemi (Görsel 4.22), ulus devletlerin kurulmasında ve cumhuriyet rejimlerinin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Fransa'da cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra halkın vatanını savunması gerektiği anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre her birey, vatan savunmasından sorumludur ve gerektiğinde millet; ordu olarak görev yapmalıdır. Fransız İhtilali'nden sonra yaygınlaşmaya başlayan ulusçuluk anlayışıyla birlikte, Avrupa'da millî ordu kavramı ulus devletlerin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Zorunlu askerlik sistemi, ulus devletlerin profesyonel (daimî) ordusunun dışında veya bu ordusuna asker sağlamak amacıyla vatandaşları devletin savunmasında belirli bir zaman için görevlendirmesidir. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren etkili olan bu sistemde devlet; askerlerin giyim, teçhizat ve temel insani ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Görsel 4.23
İç isyan
(Tablo)

1789 İhtilali'nden sonra birçok cephede Avrupa devletleriyle savaşan Fransa, askere ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bunun üzerine 1793'te ilan edilen bir anayasa bildirgesi ile Fransa'da askerlik zorunlu hâle getirilmiştir. Avrupa devletleriyle yapılan savaşlara, ülkedeki iç isyanlar da (Görsel 4.23) eklenince askere olan ihtiyaç daha da artmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak isteyen Fransız Hükûmeti, 1793 tarihinde bir seferberlik kararnamesi çıkarmıştır. Bu kanunla Fransa'da 18 ile 25 yaş arasındaki sağlıklı genç erkeklere askerlik zorunlu hâle getirilmiştir. 1794'te çıkarılan yeni bir kanunla belirli bir bedel ödenerek askerlikten muaf olma hakkı da kaldırılmıştır. Böylece ücret almadan gönüllü yapılması beklenen zorunlu

askerlik hizmeti, kanuni bir zorunluluk olarak ulus devlet yapısında gelişme imkânı bulmuştur.

23 Ağustos 1793 Tarihli Seferberlik Kararnamesi

Fransa'daki genel seferberlik uygulamasını yürürlüğe sokan 1793 tarihli kararnamenin birinci maddesi şu şekildedir: "Şu andan itibaren, düşmanlarımızın tümü cumhuriyet topraklarından çıkartılana kadar Fransızların hepsi orduda hizmet etmek üzere sürekli göreve alınmıştır. Genç erkekler muharebeye gidecekler; evli erkekler silah yapacaklar ve harp malzemesi taşıyacaklar; kadınlar çadır ve giyecek yapacaklar ve hastanelerde hizmet edecekler; çocuklar eski ketenlerden pansuman bezi yapacaklar; yaşlı erkekler meydanlarda cumhuriyetin lehinde ve krallara karşı nefret dolu konuşmalar yaparak askerlerin cesaretlerini artıracaklardır (Görsel 4.24)."

C. Brinton (Amerikalı Tarihçi), "*Jomini*", s.71'den düzenlenmiştir.

Görsel 4.24
Fransız askerleri
(Temsilî,
Dijital Koleksiyon)

YORUMLAYALIM

Askerliğin zorunlu bir sisteme dönüştürülmesiyle Avrupa'daki ülkelerin askerî yapılarında ne gibi değişiklikler meydana gelmiştir?

Zorunlu askerlik sisteminin yaygınlaşması, XIX. yüzyılda Avrupa'daki önemli gelişmelerden biri olmuştur. Bu sistem sayesinde devletlerin askerî gücü ve halk üzerindeki kontrolü artmış ve savaşlar daha yıkıcı hâle gelmiştir. Ulus devletler, zorunlu askerlikle hem güçlü bir ordu meydana getirmiş hem de merkezî yapılarını güçlendirmiştir. Bu sistemle ordu, milletin okulu olarak değerlendirilmiş ve orduya modernleştirme görevi de verilmiştir. Orduda askerlere okuma yazma, devletin resmî dili ve devletin temel değerleri öğretilerek vatandaşlık eğitimi verilmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ulus devletleşme sürecinin Avrupa ve dünyada güç kazanmasıyla beraber, askerlik bir vatan hizmeti olarak görülmeye başlanmıştır. İmparatorlukların dağılmasıyla birlikte ulus devletler ordularını aynı ülkede doğmuş aynı inanç ve kültür kökenine sahip kişilerden oluşturmaya dikkat etmiştir.

Osmanlı Ordusunda Modernleşme

Osmanlı Devleti gibi çok uluslu yapıya sahip devletler, ulusal bağımsızlık hareketlerini önlemek ve siyasi birliğini sağlamak için zorunlu askerlik sisteminden yararlanmak istemiştir. Ancak çok uluslu devletlerin bu sistemi kendi bünyelerinde uygulamaları, ulus devletler kadar kolay olmamıştır. Çünkü çok uluslu devletler ordularını, kendi geleneklerine uygun olarak farklı şekillerde teşkilatlandırmış ve tebaanın tamamını askere almamıştır.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren askerî teknoloji alanındaki yeniliklere açık olmuştur. İstanbul'un Fethi'nden sonra silah, teç-

hizat ve mühimmat imalathaneleri kurulmuş ve tersaneler inşa edilerek güçlü bir yerli askerî sanayi oluşturulmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yaşanan siyasi rekabet ve XVIII. yüzyıldaki Sanayi İnkılabı, askerî teknolojideki gelişmeleri de hızlandırmıştır. Osmanlı devlet adamları, Avrupa'daki bu yenilikleri takip etmek için büyük çaba göstermiştir. Batı'daki teçhizat ve son model silahlar, zırhlı gemiler (Görsel 4.25) ve askerî sanayide kullanılabilecek makineler ithal edilmeye başlanmıştır. Bunların benzerlerini ülke içinde de üretmeye çalışan Osmanlı Devleti, bu teknolojiyi üretmeyi başaramamış ve askerî teknolojiyi sadece kullanan pozisyonunda kalmıştır.

Görsel 4.25
Zırhlı gemi

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda Rusya ve Avusturya'ya karşı ağır yenilgiler alarak büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Bu durum karşısında Osmanlı devlet yöneticileri, sadece eski kurumları yenileme yoluna gitmemiş aynı zamanda Avrupa'daki kurumların benzerlerini örnek alan ıslahat hareketlerine girişmiştir. Özellikle III. Selim ve II. Mahmud Batı tarzı reformlar yapmıştır.

Sultan III. Selim Dönemi'nde Batı tarzında Nizam-ı Cedit Ordusu (Görsel 4.26) kurulmuştur. II. Mahmud Dönemi'nde ise Yeniçeri Ocağı kaldırılarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu oluşturulmuştur. Bu ismin yerine 1843'ten itibaren düzenli ordu anlamına gelen Asâkir-i Nizamiye ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti, Batı tarzı yeni ordu kurma projeleriyle askerî rekabete ayak uydurmaya çalışmış ve bunun yanında merkezî idarenin otoritesini artırmayı amaçlamıştır.

Görsel 4.26
Nizam-ı Cedit askeri
(Temsilî, Dijital Koleksiyon)

III. Selim ve Nizam-ı Cedit

III. Selim, yalnız askerî alanda değil devletin bütün müesseselerinde düzenleme yapılması gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle devlet adamlarının da tavsiye ve görüşleri doğrultusunda büyük bir reform hareketine girişmiştir. III. Selim tarafından girişilen bütün ıslahat hareketlerini kapsayan Nizam-ı Cedit, dar ve geniş olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Dar anlamıyla Avrupa usulünde yetiştirilmek istenilen eğitimli askeri anlatmak için kullanılmıştır. Geniş manada ise orduyu muntazam hâle getirilmesini sağlamak, ulemanın geriliğe yönelik zihniyetine karşı koyarak onların nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, teknik ve medeniyetteki hamlelerine ortak yapmak için giriştiği ıslahat hareketlerinin bütününü ifade etmektedir.

Besim Özcan, "*Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd)*", s.673-674'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Sultan III. Selim'in, devletin bütün müesseselerinde düzenleme yapmak istemesinin nedenleri neler olabilir?

Nizam-ı Cedit Ordusu

Batının üstünlüğü her ne kadar Lale Devri'nden itibaren kabul edilse de batılılaşmayı her alanda bir devlet politikası haline getiren Sultan III. Selim (Görsel 4.27), batı tarzında köklü reformlar yapmak istemiştir. Avrupalı devletler karşısında alınan yenilgiler ve sürekli karşı karşıya kalınan saldırılar, III. Selim'i öncelikle askerî reformlar yapmaya zorlamıştır. Bunun için ilk olarak Yeniçeri Ocağı düzenlenmeye çalışılmış ve ocağın modernleşmesi için çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca yapılan bu yeniliklere karşı oluşabilecek tepkileri önlemek için de yeniçerilerin maaşları artırılmış ve maaşları tam zamanında ödenmiştir. Fakat III. Selim, bununla yetinmemiş ve yeni bir ordu oluşturmak istemiştir. Bu nedenle 1792'de Batı tarzında eğitilen ve teçhizatlandırılan Nizam-ı Cedit Ordusu kurulmuştur. Bu ordunun masraflarını karşılamak için de İrad-ı Cedit denilen yeni bir hazine oluşturulmuştur. İlk başta 2.500 kişilik bir güce sahip olan bu birliğin kadrosu, 1806 yılına gelindiğinde 22 685 asker ve 1590 subaya yükselmiştir. Bunların yarısı İstanbul'da kalmış ve diğer yarısı ise Anadolu'nun vilayet merkezlerine dağıtılmıştır. Bu ordunun asker ihtiyacı, Anadolu'daki köylerden temin edilmiş ve askerlik süresi üç yıl olarak belirlenmiştir.

Görsel 4.27
Sultan III. Selim
(TSMK. A.3689, 2, İstanbul)

İyi yetişmiş silahlı birlikler olan Nizam-ı Cedit Ordusu (Görsel 4.28) ile İstanbul'da ve taşrada merkezî idarenin otoritesinin artırılması amaçlanmıştır. Asker toplama tarzı olarak zorunlu askerlik sistemi içinde yer almayan Nizam-ı Cedit Ordusuna asker olarak girebilmenin temel şartlarından biri Müslüman olmaktır. Bu yeni orduya ilk girenler, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda esir alınanlar ile İstanbul sokaklarından toplanan gençler olmuştur. Daha sonraları Anadolu'dan da askerler gelmeye başlamış ve bunlar, İstanbul'da şehir merkezine uzak kışlalarda askerî eğitime alınmıştır.

Nizam-ı Cedit Ordusu, Filistin'i işgal eden Napoleon'u Akkâ'da mağlup ederek en önemli başarısını elde etmiştir. Bu durumdan cesaret alan Sultan III. Selim, vilayetlerde yeni birlikler kurulması için asker toplamaya girişmiş ve Anadolu'da da yeni kışlalar kurdurmuştur. Fakat bu uygulama, Balkanlarda çok sert direnişle karşılanmıştır. 1805'te Rumeli'deki köylerden 20-25 yaşları arasındaki gençler askere alınmaya çalışılmış ancak hem yeniçeriler hem de köylüler buna şiddetli tepki göstermiştir. Baskıların artması üzerine III. Selim, ordusunun gücünü kullanamadan Nizam-ı Cedit birliklerini 1807 yılında dağıtmak zorunda kalmıştır.

Görsel 4.28
Nizam-ı Cedit ordusu
(Tablo)

Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması

Sultan II. Mahmud Dönemi'nde, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Nizam-ı Cedit Ordusu örnek alınarak Sekban-ı Cedit isimli bir birlik oluşturulmuştur. Ancak kısa süre sonra çıkan isyan sonucu Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüş ve Sekban-ı Cedit birlikleri de dağıtılmıştır. Böylece yeniçeriler, Osmanlı yönetimi üzerindeki güçlerini bir kez daha artırmıştır. Bu dönemde adam kayırma ve rüşvet gibi yollarla alınan yeniçerilerin sayısı, bu sırada kışlalarda bulunan askerlerin sayısından daha fazla hâle gelmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Yeniçeri Ocağı'ndaki bozulmayı gören padişah ve devlet adamları bozulmayı düzeltmek için tedbirler almak istemiştir. Fakat yeniçeriler yapılmak istenen düzenlemelere karşı çıkarak bildikleri eğitim düzenini ve kullandıkları silah ve araç-gereçleri yeni olanlarıyla değiştirmeye yanaşmamıştır. Bunun sonucunda Yeniçeri Ocağı, yenilik taraftarı padişah ve devlet adamlarına karşı zaman zaman silahlı mücadeleye bile girişmiştir.

Yeniçeriler, başta İstanbul olmak üzere kışlaların bulunduğu yerlerde halktan ve esnaftan haraç almış, açtıkları kahvehaneler ve benzeri işyerleriyle haksız rekabet sonucu büyük kazanç elde etmişlerdir. Bu konumlarını kaybetmekten korkan yeniçeriler, başta askerlik olmak üzere devletin kurum ve kuruluşlarında yapılmak istenen bütün yeniliklere karşı çıkmıştır. Ayrıca Yeniçeri Ocağı, Sırp ve Yunan İsyanlarını bastırmakta da yetersiz kalmıştır. Sultan II. Mahmud bu durumun önüne geçmek için 1826'da Yeniçeri Ocağı içinde Eşkinci adı verilen talimli tüfekçi birliklerin kurulmasını sağlamıştır. Bu birliğe Yeniçeri Ocağı'nın bir şubesi görüntüsü verilmeye çalışılsa da Eşkinci birliği, talime dayalı bir düzene sahip olduğu için yeni bir askerî teşkilat gibi algılanmıştır. Bu nedenle yeniçeriler, Eşkincilerin talime başladığı gün İstanbul kahvehanelerinde, Eşkinciler aleyhinde propaganda yapmaya başlamıştır. Yeniçerilerin ileri gelenleri, yapılan işin kâfirleri taklit, esas amacın ise Yeniçeri Ocağı'nın yok edilmesi olduğunu savunmuştur. Bu arada yeniçeri olan binlerce esnafın da gelirlerini kaybedeceği söylenerek ayaklanma için uygun bir ortam hazırlanmıştır. Sonunda Eşkinci birliği aleyhinde yapılan tahrikler etkisini göstermiş ve yeniçeriler 1826'da isyan etmiştir.

Görsel 4.29
Sultan II. Mahmud
(Tablo, TSM 17-115, İstanbul)

Sultan II. Mahmud (Görsel 4.29), hızlı bir şekilde, olağan üstü konuların görüşüldüğü danışma meclisi olan Meclis-i Meşveret'i toplayarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Toplantı sonucunda isyancılara karşı, kuvvet kullanılması yönünde karar çıkmış ve bu karar, ulema tarafından da onaylanmıştır. Hem halkın hem de ulemanın desteğini alan II. Mahmud, yeniçeri kışlalarını topa tutarak ortadan kaldırmıştır. Osmanlı tarihine "Vaka-i Hayriye" olarak geçen Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması, Osmanlı Devleti'nde ordu ve devlet teşkilatındaki modernleşmenin asıl başlangıcı kabul edilmiştir.

Vaka-i Hayriye Olayı'ndan sonra toplanan Meşveret Meclisi'nde, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına karar verilerek bir ferman hazırlanmıştır. Bu ocağın yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla talimli ve düzenli yeni bir ordu kurulmuştur.

CEVAPLAYALIM

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olayına Vaka-i Hayriye denilmesinin sebepleri nelerdir?

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını ilan eden fermandan sonra Hz. Muhammed'in adına ithafen, bu yeni orduya Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (Hz. Muhammed'in Muzaffer Askerleri) ismi verilmiştir. 1843 yılından itibaren bu ismin yerine düzenli ordu manasına gelen Asâkir-i Nizamiye kullanılmıştır. Günümüzde kışlalar ve askerî tesislerin ana giriş kapılarına Nizamiye Kapısı denilmesinin sebebi de bu geleneğin bir uzantısıdır. Batı tarzında talim yapan bu yeni ordu, özellikle Sultan III. Selim Dönemi'ndeki Nizam-ı Cedit Ordusunun yapısı dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Görsel 4.30
Avrupa tarzı Osmanlı askeri
(Tablo, Dijital Koleksiyon)

ÖRNEK METİN

Yeni Orduya Asker Alımı

Yeni orduya ilk asker alımı, başkentte çok hızlı olarak gerçekleştirildi. Öyle ki kuruluşunun üçüncü gününde 1.500 kadar asker kaydı yapıldı. 7 Temmuz 1826 tarihinde II. Mahmud, görüşmeler sonucunda en son şekli verilen taslağı onaylayarak Asâkir-i Mansûre Kanunnamesi'ni yürürlüğe koydu. Buna göre Asâkir-i Mansûre, Nizam-ı Cedit'te olduğu gibi İstanbul'da yaklaşık 12.000 kişilik bir askerî kuvvetten oluşacak ve sekiz bölüme ayrılacaktı. Ordunun temel taktik birliği olan bölümler, yönetim olarak birbirlerinden bağımsız olarak örgütlenecekti. Her bir bölüm bir binbaşı tarafından idare edilecek ve toplam 1 526 askerden oluşacaktı (Görsel 4.30).

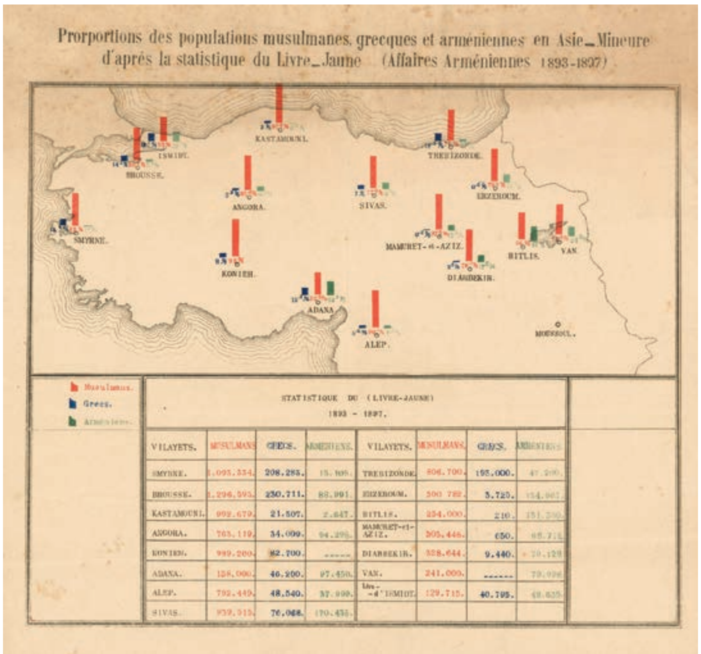
Ahmet Yaramış, "*Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Kurulması*", s.701-702'den düzenlenmiştir.

Yeni kurulan ocağa on beş ile otuz yaş arasındaki gönüllü askerler seçilmiştir. Asgari hizmet süresi on iki yıl olarak belirlenmiş ve bu süre sonunda askerlere emeklilik hakkı tanınmıştır. Kişinin askerliğini tamamlayıp sivil hayata dönmesi, bir meslekle uğraşması ve evlenmesi için bu sürenin dolması şart koşulmuştur. Yeni orduya asker alımında Balkanlarda bir direniş olması üzerine Sultan II. Mahmud, Anadolu'daki gençleri orduya almaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Zorunlu Askerlik Sistemine Geçiş

Sultan II. Mahmud Dönemi'nde, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin asker sayısı yeterli düzeye ulaşmamıştır. Bunda zorunlu askerlik uygulamasına geçilememesi, yeni ordunun tam olarak teşkilatlanamaması ve savaşlarda alınan yenilgiler etkili olmuştur. Ayrıca o dönemde devletin içinde bulunduğu siyasi durum da

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusunun gelişimini engellemiştir. Yeni ordunun yetersizlikleri nedeniyle yapılan seferberliği kaldırmak ve ücretli askerlere olan ihtiyacı azaltmak için eyaletlerde Redif-i Asâkir-i Mansûre Ordusu kurulmuştur.

Görsel 4.31
1893-1897 Osmanlı nüfusunun dağılım cetveli

1839 Tanzimat Fermanı'nda, ulus devlet modelini andıran "muhafaza-i vatan" ifadesi yer almıştır. Bu durum askerliğin artık Osmanlı tebaasının ortak sorumluluğunda olduğunu göstermiştir. Tanzimat Fermanı'ndan sonra 1843 yılında çıkarılan bir kanunla askerlikte kura usulü getirilmiştir. Böylece özel statüdeki eyaletler dışında kalan yerlerdeki Osmanlı tebaasının tamamı askerlik hizmetinden sorumlu tutulmuştur. Bununla Osmanlı Devleti'nde zorunlu askerlik sistemine geçişin yasal alt yapısı oluşturulsa da uygulamada zorunlu askerlik sistemine ancak 1909'da geçilebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 1844'te yapılan bir düzenlemeyle askerlik süresi beş sene olarak belirlenmiştir. 1846'da çıkarılan bir kanunla sadece Müslümanlar askerlikle yükümlü kılınmış, gayrimüslimler zorunlu askerliğin dışında tutulmuştur. Ancak kırsalda yaşayanlar ve konar-göçer Müslüman topluluklar asker olmaya uzun süre direnmiştir. Askere alma sisteminin yürürlüğe girebilmesi için gerekli olan nüfus sayımları, birçok yerde yıllar sonra yapılabilmiştir (Görsel 4.31).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nin 1847'de gayrimüslimleri askere alması yoğun şekilde tartışılmıştır. Fakat bu tartışmada, tebaanın bütünlüğünün nasıl sağlanacağı sorusu öne çıkmıştır. Devlet, Müslüman nüfusun azaldığını ve ordunun asker ihtiyacının karşılanamadığını belirterek gayrimüslimlerin de askerlik yüküne ortak olması gerektiği görüşünü savunmuştur. Hristiyan cemaatler ise gençlerin askere alınmasıyla zaten kötü olan ekonomik durumların daha da kötüleşeceğini öne sürmüştür.

1856 Islahat Fermanı'yla Osmanlı tebaasının hakta ve görevde eşit olduğu ilan edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde hukuken zorunlu askerlik sistemine geçilmiş olsa da uygulama bu karar doğrultusunda olmamıştır. Gayrimüslimlerin isteksizliği de göz önünde bulundurularak bedel-i askerî (bedel ödeyerek) yoluyla gayrimüslimlere askerlik görevinden muafiyet getirilmiştir. Bu hak, tüm Osmanlı tebaasını kapsamış olsa da Müslümanların ödemesi gereken bedel, gayrimüslimler için öngörülenden fazla olmuştur. Ayrıca peşin olarak ödenmesi şartı da getirilmiştir. 1870 tarihinde yeni bir kanun yayınlayan Osmanlı Devleti, muvazzaf askerlik süresini dört yıla indirmiştir. Ticaret ve esnaflıkla uğraşanlar için bedelli askerlik uygulaması, belirli kurallara bağlanarak sürdürülmüştür.

Ahmet Cevdet Paşa'ya Göre Askerlik

Ahmet Cevdet Paşa (Görsel 4.32), Osmanlı ordusunun şimdiye kadar "ya gaza ya şehadet ya da din-i mübin uğruna" sözleriyle harekete geçirildiğini, gayrimüslim askerlerle karışık bir ordunun bu kavramlarla hareket ettirilemeyeceğini belirtiyordu. Böyle bir orduyu Batı'daki ulus devletlerdeki gibi "vatan uğruna" diyerek harekete geçirmek gerekirdi ancak "bizde vatan denilürse askerin köylerindeki meydanlar hatırlarına gelür." diyordu Ahmet Cevdet Paşa. Osmanlı'da "vatan" sözü uygulamaya konsa ve sonra halk arasında kabul görerek Avrupa'da sahip olduğu etkiye sahip olsa bile "gayret-i diniyye" kadar etkili olamayacağını belirten Ahmet Cevdet Paşa, bunun çok uzun bir zaman gerektireceğini vurguluyordu. Bu şekilde gayrimüslimlerle Müslümanları karıştırarak oluşturulacak bir ordunun, Osmanlı toplumunun o dönemdeki gerçek koşullarıyla mümkün olmayacağının da altını çiziyordu. Bununla Ahmet Cevdet Paşa, aslında Osmanlı ordusunun varolan koşullarda ancak bir Müslüman ordusu olarak geliştirilebileceğini ileri sürüyordu.

Mehmet Hacısalihoğlu, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Sistemine Geçiş Ordu-Millet Düşüncesi*" s.58'den düzenlenmiştir.

Görsel 4.32
Ahmet Cevdet Paşa
(Fotoğraf)

YORUMLAYALIM

Osmanlı ordusunun Müslümanlardan oluşturulması gerektiğini düşünen Ahmet Cevdet Paşa'nın gerekçeleri neler olabilir?

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde, Almanya'dan gelen Von der Goltz (Fon Der Goltz) Paşa'nın (Görsel 4.33) öncülüğünde 1886 yılında yeni bir askere alma (ahz-ı asker) kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre askerlik yaşı 20 ile 40 arası olarak belirlenmiş ve askerlik süreleri de yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle beraber bedel-i şahsi olarak bilinen ve askere gitmek istemeyen kişilerin yerine başka birini göndermesi uygulaması da kaldırılmış ve nakdî bedel ödenmesi kuralı getirilmiştir. Ancak nakit bedel ödeyenlerin silahaltına hiç alınmaması şeklindeki eski uygulama terk edilerek bedel ödeyenlerin kendilerine en yakın askerî birlikte beş ay eğitim görmeleri sağlanmıştır. Yeni askerlik kanunundan sonra 1889'da yine Goltz Paşa'nın çalışmaları sonucunda ilk seferberlik nizamnamesi çıkartılmıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde askere alma usulünde yapılan bir diğer önemli düzenleme de Hamidiye Süvari Alayları olmuştur. Bu hafif süvari birlikleri, Doğu Anadolu'daki aşiretlerin Osmanlı ordusuna katılması ile oluşturulmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara geldikten sonra 1909'da gayrimüslimlerin de askere alınması kanunu çıkarılmış ve böylece Osmanlı Devleti'nde zorunlu askerlik sistemine geçilmiştir. Osmanlı meclisinde (Meclis-i Mebusan) bu konuyla ilgili yapılan tartışmalarda gayrimüslim mebuslar zorunlu askerlik kanununa tam destek vermiştir. Mecliste gayrimüslim mebusların gösterdiği olumlu tepki, kilise temsilcileri tarafından gösterilmemiş ve uygulamaya geçildiğinde gayrimüslim halkın tepkileriyle karşılaşılmıştır.

Görsel 4.33
Von der Goltz
(Fotoğraf)

4.3. XIX. YÜZYILDA SOSYAL HAYATTAKİ DEĞİŞİMLER

TARTIŞALIM

Avrupa'da XIX. yüzyılda meydana gelen ihtilallerin sosyal hayata etkileri neler olabilir?

Nüfus ve Nüfuz

XIX. yüzyılda devletler, gelişmenin ana unsurlarından biri olan nüfus gücü için çeşitli politikalar üretmiştir. Fetihler yapmak, hâkimiyet sahasını genişletmek ve saygınlık kazanmak isteyen devletler, özellikle askerî endişelerle nüfuslarını korumak istemiştir.

Avrupa'da XVI. yüzyılda gelişen ve XIX. yüzyıla kadar etkili olan merkantilist ekonomi anlayışı, güçlü ve zengin bir devlet için nüfus artışını desteklemiştir. Merkantilistlere göre nüfusun büyüklüğü; siyasi, askerî ve mali açıdan önemli bir güçtür. Merkantilistler, ülkedeki nüfus artışıyla üretimin de artırılacağını ve bu durumun hazineye gelir olarak yansıyacağına inanmıştır. Ülke dışından yapılan göçler, nüfus artışı sağladığı için merkantilizmde olumlu karşılanmıştır. Bu düşüncenin ürünü olarak özellikle XVIII. yüzyılda Avrupa'da yaşanan nüfus artışı üretimi ve ticareti artırmıştır. Ormanlar tarım arazisine dönüştürülmüş, bataklık veya tepeliklere kadar ziraat yaygınlaşmıştır. Sanayileşme sonucunda da kentler büyümüş ve göç hareketleri (Görsel 4.34) hız kazanmıştır.

Görsel 4.34
Avrupa'da yaşanan göçler (İllüstrasyon)

XIX. yüzyıldan itibaren nüfus, merkantilizm anlayışında olduğu gibi ulus devletler tarafından da zenginliği artıran bir araç olarak görülmüştür. Bu yüzyılda meydana gelen siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar, devlet yöneticilerini ülke nüfuslarını artırmayı amaçlayan politikalar üretmeye yöneltmiştir. Yöneticiler, nüfus artışını hızlandırıcı çalışmalarla devletlere siyasi ve askerî alanda güç kazandırmayı amaçlamışlardır. Ayrıca Avrupalı devletler, sosyo-ekonomik durumlarını güçlendirmek için nüfustan faydalanmak istemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Avrupa'da sanayileşme ve kapitalizm süreçleriyle birlikte insanlar, fabrikalara ve kentlere akın etmiştir. Bu nüfus hareketleri sonucunda XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletler, nüfuslarını tam olarak tespit etmek amacıyla nüfus sayımları yapma ihtiyacı duymuştur.

Devletlerin kullandığı imkân ve kabiliyetlerin tümü olan millî güç, bizzat millet tarafından oluşturulur ve millete aittir. Demografik güç, millî gücün en önemli unsurlarından biridir. Diğer millî güç unsurlarının nicelik ve nitelik açısından desteklenmesinde de demografik güç önemli bir işleve sahiptir.

XIX. yüzyıldan itibaren ulus devletler demografik gücü; ülkenin toplam nüfusu, yetişmiş insan gücü, nüfusun eğitim durumu ve öğretim düzeyi gibi kriterlere göre değerlendirmiştir. Ülkeler demografik gücü, güçlü bir devlet için önemli saymıştır. Ancak nüfusun sayısal olarak artışını tek başına yeterli görmeyen devletler, nüfusun eğitimli ve üretken olması için çalışmalar yapmıştır.

Osmanlı Nüfus Politikaları

Osmanlı Devleti; Klasik Dönem'de nüfusu, asker ve vergi kaynağı olarak görmüş ve fethettiği toprakları imar etmek için kullanmıştır. XIX. yüzyılda ise Osmanlılarda, Avrupa'daki bürokratik devlet ve nüfus teorilerinin etkisiyle nüfus sayımları yapılmaya ve nüfus hizmetlerine dair teşkilatlar kurulmaya başlanmıştır. Nüfus artışıyla ticaret, sanayi, tarım ve askerî bakımdan güçlü bir Osmanlı Devleti oluşturulacağına vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda nüfusun artışının doğal kaynağı olarak görülen evliliklerin önündeki en önemli engel olan masrafların azaltılması için taşra idaresi ve ileri gelenlerine emirler gönderilmiş ve müfettişlerle ebeveynler ikna edilmeye çalışılmıştır.

İbrahim Serbestoğlu, "*19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Artırma Çabasında Müfettişlerin Rolü*", s.259-261'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, nüfusu artırmak istemesinin sebepleri neler olabilir?

Ulaşım ve Haberleşme

Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupalı devletler yüksek kapasiteli, ucuz maliyetli ve güvenli bir taşıma sistemine ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da yol ve kanal inşası gelişmiştir. Yapılan bu yollar ve kanallar sayesinde hem insanlar hem de ürünler daha süratli ve daha ucuza taşınmıştır.

XIX. yüzyılda kapitalist devletler, ham madde ve pazarlara kolay ulaşabilmek için yeni bir ulaştırma aracı olan treni icat etmiştir. Buhar gücünün ulaşımda kullanılmasıyla ortaya çıkan tren ve demiryolu ağı, kapitalist devletlerin etkinliğini ve gücünü artırmıştır (Görsel 4.35). Avrupa'da ilk başarılı demiryolu 1830'da İngiltere'de açılmış ve kısa sürede bu ülkenin önemli şehirleri demiryoluyla birbirine bağlanmıştır. 1870'lere gelindiğinde Batı Avrupa, oldukça sık bir demiryolu ağı ile kaplanmıştır. Zamanla bu yeni teknolojinin emniyeti artırılmış, sürati ve taşıma kapasitesi yükseltilmiştir. Limanlar; demiryolu ile iç bölgelere bağlanarak buğday, kömür, demir gibi ağır ve hacimli mallar daha ucuz ve daha hızlı bir şekilde taşınmıştır.

Görsel 4.35
Buharlı tren
(Tablo)

Harita 4.2
Osmanlı'da demiryolu güzergâhı

Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu girişimleri, Islahat Fermanı'nın yabancı sermayeye imkân tanımasıyla gerçekleşmiştir. Osmanlılardan demiryolu imtiyazı alan İngiliz girişimciler, 1867'de 130 km uzunluğundaki İzmir-Aydın hattını inşa etmiştir. Daha sonra yeni sözleşmelerle uzatılan bu demiryolunun 1914'te toplam uzunluğu 610 km'yi bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde demiryolu faaliyetleri; yapım maliyetinin yüksek olması, sermaye ve kaynak yetersizliği gibi güçlükler nedeniyle istenilen düzeyde olmamıştır. Bu nedenlerle demiryolu inşası ve işletilmesi bir imtiyaz olarak yabancı şirketlere verilmiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti, demiryolu yapımını kapitalist devletlerin ekonomik, siyasi ve askerî çıkarlarına göre ele almak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımı Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve özellikle II. Abdülhamid'in politikalarından biri olmuştur. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin tüm demiryolu ağının yaklaşık %73'ünü inşa ettirmiştir (Harita 4.2).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hicaz Demiryolu hattının (Görsel 4.36), 1.500 km'lik kısmı finansmanıyla, inşaatıyla ve tasarımıyla İslam dünyasından toplanan bağışlarla Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde yapılan yerli bir girişimdir.

Osmanlı devlet yöneticileri; demiryolu yatırımlarıyla merkezî devlet otoritesinin ülkenin uzak bölgelerine kadar ulaştırılmasını, iç güvenliğin sağlanmasını, tarımsal vergilerin toplanmasını, savaş dönemlerinde cepheye asker ve malzeme sevk edilmesini amaçlamıştır. Ayrıca ülkeyi boydan boya kat edecek bir demiryolu ağı, Osmanlı egemenliğini içten ve dıştan gelecek tehlikelere karşı da güvenlik altına alacaktır. İsyan bölgelerine kısa sürede ulaşılabilecek ve devletin otoritesini sarsan isyanlar önlenebilecektir. Osmanlı Devleti'nde işletmeye açılan demiryolları sayesinde askerî birliklerin taşınması hızlanmış, isyan ve savaşlarda kolaylıklar sağlanmıştır. İnşa edilen demiryolları; Dömeke Savaşı'nda, Balkan Savaşlarında ve I. Dünya Savaşı'nda faydalı olmuştur.

Görsel 4.36
Hicaz demiryolu hattı inşası

XIX. yüzyılda Avrupa'da haberleşme alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk olarak düzenli posta hizmetleri kurulmuş ve 1844'te telgrafın icat edilmesiyle Avrupa'daki büyük şehirler, haberleşme ağıyla da birbirine bağlanmıştır (Görsel 4.37).

Osmanlı Devleti'nde telgraf hattı ilk kez 1855'te kurulmuş ve bu hat İstanbul'u Avrupa'ya bağlamıştır. Kısa sürede telgraf, Osmanlı yöneticileri tarafından benimsenen başlıca teknolojik gelişmelerden biri olmuştur. Padişahlar, telgrafı birbirinden uzakta olan vilayetler üzerinde bir denetim aracı olarak kullanmıştır. Böylece devletin merkezî otoritesi ülke genelinde sağlanmaya çalışılmıştır.

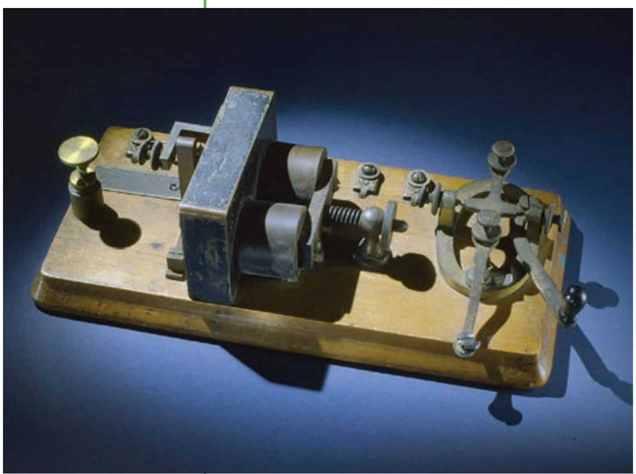

Görsel 4.37
Avrupa'da bir telgraf ofisi
(Gravür)

Osmanlı Devleti'nde Telgraf

Osmanlı Devleti'nde telgraf hatlarıyla ilgili ilk çalışma Kırım Harbi esnasında başlamıştır. Bu hatlar devletin kendi ihtiyaçları için kurdurttuğu Edirne-Şumnu-İstanbul hatları olup Fransızlar tarafından yapılmıştır. İstanbul-Edirne hattı inşa çalışmalarına 1855 Mart ayında başlanmış ve İstanbul'dan Edirne'ye 270 km'lik bir hat çekilmiştir. Bu hat düz bir çizgi hâlinde Yedikule'ye kadar sur üzerinden gitmekte, buradan Küçükçekmece-Büyükçekmece-Kumburgaz-Ereğli-Çorlu-Kosturan-Lüleburgaz-Havza yoluyla Edirne'ye bağlanmıştır. Nihayet 19 Ağustos 1855'te Edirne telgrafhanesinin de faaliyete geçmesiyle İstanbul'a ilk telgraf çekilmiştir (Görsel 4.38).

Mustafa Kaçar, *Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)*, s.14, 50'den düzenlenmiştir.

Görsel 4.38
Telgraf makinesi

YORUMLAYALIM

XIX. yüzyılda demiryolu ve telgrafın kullanılmasının Osmanlı merkezî otoritesine etkileri neler olabilir?

Ulus Devlet ve Vatandaş

Ulus devlet anlayışı, 1648 yılında imzalanan Westphalia Antlaşması'ndan sonra yaşanan gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgudur. Avrupa'da bu devlet anlayışı XVIII. yüzyılın ilk yarısında önce İngiltere'de daha sonra XIX. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkmıştır. Ulus devletler, modernleşme süreciyle birlikte iktidara tek başına hâkim olmaya başlamıştır. Millî birlik unsurunun ön plana çıktığı bu devlet anlayışında, ulus ile devlet eşdeğer olarak kabul edilmiştir. Bu devlet anlayışının devam ettirilmesinde okul ve ordu ön plana çıkan iki kurum olmuştur.

Zorunlu Eğitim ve Askerlik

XVIII. yüzyılda Prusya'da başlayan zorunlu eğitim uygulaması ile devlet, vatandaşlarının daha nitelikli eğitilmesini ve devlet politikalarına daha sadık hâle gelmesini amaçlamıştır. Ulus devlet anlayışıyla oluşan modern eğitim sistemi; okulöncesi, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim (Görsel 4.39) ve sürekli eğitimin temeli üzerinde oluşturulmuştur. XIX. yüzyılda eğitimde modernleşmenin yaşandığı Fransa ve Prusya, diğer ülkelere model olmuştur. Fransa, modern eğitim anlayışında devlet okullarında standart Fransızca öğretmiş, zorunlu eğitimle birlikte zorunlu askerlik sistemini de getirerek Avrupa'nın modern ulus devletini oluşturmuştur. Modern ulus-devletler, eğitim ve askerlik sistemini, kalkınmış bir ulus oluşturmak için bir vasıta olarak kullanmıştır. Daha önceleri kilisenin kontrolünde olan eğitim programlarında artık dinî derslerin yanında tarih, coğrafya, fen bilimleri ve modern diller de yer almıştır. Okullarda özgür bireye, doğaya, tarihe ve akla önem verilmesi sağlanmıştır. Yeni eğitim sistemi ile Avrupa'da bilimin gücü zamanla artmış ve XIX. yüzyıl sonlarında artık ulus devletlerde eğitim sosyal bir hak olmuştur.

Görsel 4.39
Humboldt (Hambolt) Üniversitesi (Berlin/Almanya)

CEVAPLAYALIM

Ulus devlet anlayışının oluşumunda eğitimin önemi nedir?

Ulus devletler, sınırları içerisindeki topluluklar arasında eşitsizliği ortadan kaldırmak isteyen politikalar üretmiştir. Öncelikle insanların, ortak bir anayasa önünde eşit hak ve görevlere sahip olmaları sağlanmıştır. Böylece yaşadığı devletle kendini özdeşleştiren vatandaş kavramının oluşması amaçlanmıştır. Bunun sağlanması için zorunlu temel eğitim ve askerlik uygulamalarına geçilmiştir. Açılan modern eğitim kurumları ve ordu, birlikte uyum içerisinde çalışmıştır. Bunun sonucunda da ulus devlet anlayışı ilkesine sahip bir vatandaş ordusu ortaya çıkmıştır (Görsel 4.40). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen modernleşme hareketlerinin özünde merkezileşme çabası yer almıştır. Modernleşme hareketleri kapsamında açılan eğitim kurumlarında ve askerî teşkilatlarda, padişaha sadık bir ordu ve toplum oluşması amaçlanmıştır.

Görsel 4.40
Fransa'da gönüllü vatandaşlardan oluşan ve zouave olarak anılan hafif piyade birlikleri

Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitim Kurumları

XVII. yüzyıldan itibaren siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel sebeplerle Osmanlı Devleti'nin klasik yapısı bozulmuş ve Osmanlı Devleti geri kalmıştır. Kuruluş ve Yükselme dönemlerinde girdiği savaşları kazanan Osmanlı ordusu, XVII. yüzyıldan itibaren yaptığı savaşları kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzyıla kadar Batı ile çok ilgilenmeyen Osmanlı Devleti, alınan mağlubiyetler üzerine Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. Mevcut ordu ve eğitim düzeninde Batı'yla mücadele edemeyeceklerini anlayan Osmanlı devlet adamları, Avrupa'dan uzmanlar getirtmiştir. Böylece ilk kez XVIII. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen reformlarla Osmanlı Devleti'nde çağdaşlaşma hamleleri yapılmıştır. Avrupa devletleriyle girilen siyasi ve askerî rekabet çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nde yeni kurumlar açılmaya başlamıştır.

Hendesehane, çağdaşlaşma hareketinin ilk kurumudur. Sultan I. Mahmud, Osmanlı ordusunun yeniden güçlenmesi için çağdaş askerlik bilgisi bulunan subaylara ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Sadrazamın girişimiyle Conte de Bonneval (Kont dö Boneval) ülkeye davet edilmiştir. Bonneval, İslamiyet'i kabul ederek Ahmet adını almıştır. Humbaracı Ahmet Paşa olarak tanınan bu kişinin çalışmalarıyla 1734 yılında İstanbul Üsküdar'da askerî bir okul olan Hendesehane kurulmuştur. Modern askerî teknikler hakkında eğitim veren Hendesehane'de, Batı eserlerinden tercüme edilmiş trigonemetri, geometri ve matematik kitaplarından dersler okutulmuştur. Tercüme edilen bu kitaplarla ilk defa modern matematik, Osmanlı ülkesine girmiştir. Fakat yeni eğitim anlayışından hoşlanmayan humbaracılar ile yeniçerilerin tepkisi ve ödenek sıkıntısı gibi sebepler, Hendesehanenin 1750 yılında kapatılmasına neden olmuştur.

Görsel 4.41
Sultan I. Abdülhamid
(Konstantin Kapıdağlı, 1804-1806)

Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun, Kaptanıderya Hasan Paşa'nın önerisi ile 1775 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından 1770 yılında Çeşme'de yakılması üzerine Kaptanıderya Hasan Paşa, yeni ve güçlü bir donanma kurulmasını istemiştir. Sultan I. Abdülhamid (Görsel 4.41) Dönemi'nde açılan bu okulda, gençleri özendirmek için öğrencilere burs ve okulun adının bulunduğu padişah tuğralı madalyalar verilmiştir. Okulun ilk hocaları Hasan Paşa ve Baron de Tott'tur (Baron dö Tott). Programında yabancı dil, pozitif bilimler ve uygulamalı derslerin yer aldığı Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun (Görsel 4.42), Batı tarzında eğitim veren çağdaş bir kurumdur. Yerli ve yabancı birçok eserin yer aldığı zengin kütüphanesi ile Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun, modern eğitim-öğretim anlayışı içerisinde günümüzde Deniz Harp Okulu adı ile varlığını sürdürmektedir.

Görsel 4.42
Mühendishane-i Bahr-i Hümayun
(İstanbul)

Görsel 4.43
Mühendishane-i Berr-i Hümâyun (İstanbul)

Mühendishane-i Berr-i Hümâyun, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden Sultan III. Selim tarafından 1795'te İstanbul Eyüp'te kurulmuştur (Görsel 4.43). Kara Mühendishanesi olarak da bilinen okul humbara, istihkâm ve mühendislik olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Okul programında pozitif bilimler ve uygulamalı savaş sanatı yer almaktadır. Askerî kurumlara önem veren III. Selim, okula bağışlar yapmış ve Avrupa'dan hoca ve kitaplar istemiştir. Mezunlarının askerî ocaklara subay olarak atandıkları okul için ayrıca bir matbaa da kurulmuştur. Mühendishane-i Berr-i Hümâyun, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar eğitim vermeye devam etmiştir.

Mekteb-i Harbiye, Sultan II. Mahmud'un isteğiyle 1834 yılında İstanbul Maçka'da kurulmuştur. Çağdaş bir kurum olan Mekteb-i Harbiye, Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye Ordusuna modern askerî ve teknolojik bilgiye sahip subay yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Mühendishane-i Berr-i Hümâyundan getirilen Türk hocalar ile Avrupa'dan getirilen yabancı subay ve uzmanlar, okulda güçlü bir öğretim kadrosu oluşturmuştur. Zamanla okul programında değişiklikler yapılmışsa da genel olarak geometri, logaritma, matematik, cebir, harita, ahlak, astronomi, tarih, coğrafya, Fransızca ve askerlikle ilgili çeşitli dersler okutulmuştur. 1936 yılında Ankara'ya taşınan Mekteb-i Harbiye, günümüzde Millî Savunma Üniversitesine bağlı olarak eğitim ve öğretime devam etmektedir.

Mekteb-i Tıbbiye, Sultan II. Mahmud Dönemi'nde 1827 yılında İstanbul Şehzadebaşı'nda kurulmuştur. Modern bir tıp okulu olan Tıbbiye, Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye Ordusu'nun sağlık alanındaki ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla açılmıştır. Öğretim dili Fransızca olan okulda anatomi dersleri, modeller ve resimlerle yapılmıştır. Okuldan mezun olanlar, tıp muavini olarak çeşitli görevlere atanmıştır. Tıbbiye ile yakından ilgilenen II. Mahmud, Avrupa'dan ünlü tıp hocalarını davet ederek Tıbbiye'de görevlendirmiştir. Pozitif bilimleri içeren programıyla Tıbbiye, II. Mahmud'un okulu ziyareti sırasında "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane" adını almıştır. 1847 yılında Viyana'ya gönderilen dört hekimin oradaki sınavlarda başarılı olması sebebiyle Viyana Tıp Fakültesi Kurulu tarafından Tıbbiye'ye "Fakülte" unvanı verilmiştir. Bu gelişmeden sonra Tıbbiye diplomalarının üzerine "Osmanlı Fakültesi" yazılmıştır.

Görsel 4.44
Mülkiye (İstanbul)

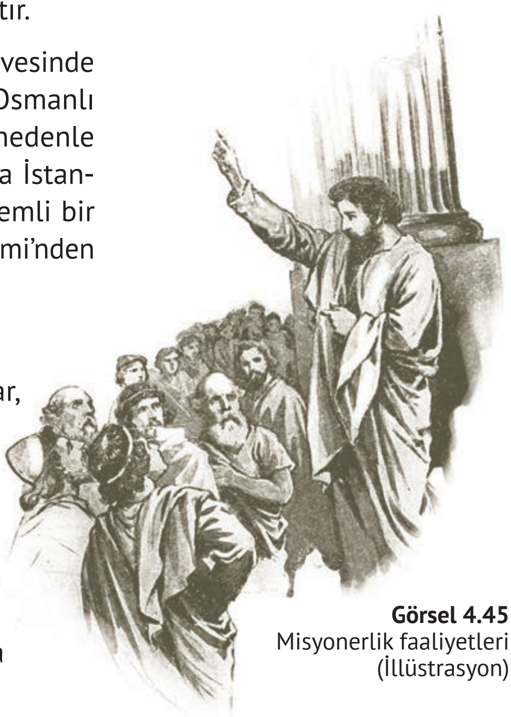
Mekteb-i Mülkiye, Osmanlı Devleti'nin ilk sivil yüksekokulu olarak 1859 yılında İstanbul'da açılmıştır (Görsel 4.44). Modernleşme hareketinin uygulanabilmesi için gerekli olan çağdaş ve bilgili devlet adamlarının yetiştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Programında tarih, coğrafya, iktisat, siyaset, muhasebe ve devletler hukuku gibi dersler yer almıştır. 1877 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ismini alan okulun mezunları, üst düzey devlet kademelerine atanmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında kapanan okul, 1936 yılında Ankara'ya taşınmıştır. Bu okul, günümüzde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir.

Osmanlı Devleti'nde akademik ve askerî eğitim veren modern kurumların yanında mesleki eğitim veren çağdaş okullara da ihtiyaç duyulmuş ve bu konuda çalışmalar yapılmıştır. 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile mesleki eğitim önem kazanmıştır. Modernleşme amacıyla Sanat Mektepleri, Kondüktör Mektebi, Aşı Memurları Mektebi, Telgraf Memurları Mektebi, Rüsumat Memurları Mektebi, Dişçi Mektebi, Demiryolu Memurları Mektebi ve Çırak Mektepleri gibi meslek okulları açılmıştır.

Avrupa devletleriyle giriştiği siyasi ve askerî rekabet çerçevesinde gerçekleştirdiği bu reformların başarıya ulaşması için Osmanlı Devleti, nitelikli insan yetiştirmeye önem vermiştir. Bu nedenle Sultan II. Mahmud, 1824 yılında yayınladığı bir fermanla İstanbul'da ilköğretimi zorunlu hâle getirmiştir. Eğitimde önemli bir yenilik olarak kabul edilen bu gelişmeyle II. Mahmud Dönemi'nden itibaren zorunlu örgün eğitim başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullar

Osmanlı Devleti'nde azınlıklar tarafından açılan okullar, zamanla yabancı devletlerin himayesine girmiştir. Okul sayısını artırmak isteyen yabancı devletler, Osmanlı ülkesinde himayelerine aldıkları gayrimüslim toplulukların okullarıyla birlikte, kendi adlarına da okullar açmıştır. Hristiyanlığı yaymak isteyen misyonerler de genç nesillere fikirlerini aşılamak, kültürel etkileşimi sağlamak için yaygın bir biçimde Osmanlı ülkesinde okullar açmaya başlamıştır (Görsel 4.45).

Görsel 4.45
Misyonerlik faaliyetleri
(İllüstrasyon)

Resmî tarihli ilk Fransız okulu, 18 Kasım 1583'te Cizvit rahiplerinin açtığı Saint-Benoit (Sen Bönua) Fransız okuludur. Amerika'nın Osmanlı topraklarındaki ilk kurumu 1859'da açılan Harput Amerikan Kolejidir. Ermenilerin ilk resmî okulu ise Amerika iş birliğiyle 1790'da Kumkapı'da açılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Azınlık okulları, yabancı devletlerin belirlemiş olduğu politikalara uygun olarak Osmanlı Devleti'ne yönelik yıkıcı faaliyetlere başlamıştır. Teşkilatlanan bu okulların faaliyetlerini ilk başlarda dikkate almayan Osmanlı Devleti'nin bu tutumu; Fransa, İngiltere, Amerika, İtalya gibi devletlerin Osmanlı denetiminden uzak, kendi okullarını açmasına neden olmuştur. Yabancı devletlerin, misyonerlerin ve azınlık okullarının sayısı 1860'lı yıllarda büyük bir artış göstererek yaklaşık 1.600 civarına ulaşmıştır. Osmanlı topraklarında yabancı okullar özellikle Orta Doğu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İstanbul'da açılmıştır. Okulların kurulma yerleri dikkate alındığında siyasi amaçla kuruldukları açık bir şekilde görülmektedir.

1894 yılında Elâzığ'da 83, Bitlis'te 22, Diyarbakır'da 22, Erzurum'da 24 Protestan okulu; 1910 yılında Beyrut'ta 44 Rus okulu; 1917 yılında yalnızca İstanbul'da 83 İngiliz okulu bulunmaktaydı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Yabancı okullar, gizli olarak yürüttükleri siyasi faaliyetlerden dolayı Osmanlı Devleti için büyük bir sorun olmuştur. Okullar, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre denetlenmiştir. Bu nizamnameye göre Osmanlı ülkesinde yabancı okulların açılabilmesi için yabancı okullarda çalışan veya çalışacak olan öğretmenlerin Maarif Nezaretinden onaylı diplomalarının olması gerekmektedir. Yabancı okullarda okutulacak olan kitapların ve uygulanacak programların Maarif Nezareti tarafından onaylanması ve eğitim faaliyetlerine devam etmek isteyen ya da yeni açılacak olan okulların Maarif Nezaretinden ruhsat alması zorunluluğu getirilmiştir. Alınan bütün bu tedbirlere rağmen yasal denetim tam olarak 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na kadar sağlanamamıştır.

ÖRNEK METİN

Bir Yabancı Okul Programı

Edremit'e bağlı Cunda Adası'ndaki bir Rum okulunun 1884 yılına ait ders programında; Türkler, Rumlara düşman olarak tanıtılmış ve Türklerin ekonomik olarak çökertilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Türklerin Avrupa devletleri karşısında saygınlığının zedelenmesini isteyen programda Türk milletinin ahlak, din, milliyet ve gelenek bakımından zayıflatılması, Türk gençliğinin bozulması, İstanbul'un ele geçirilmesi, rüşvet ve kandırma yoluyla Türklerden taraftar edinilmesi gibi hedefler yer almıştır.

İlknur Haydaroğlu, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*" s.331'den düzenlenmiştir.

Modern eğitim veren yabancı okullarla mücadele etmek için Osmanlı Devleti, kendi eğitim kurumlarında yenilikler yapmıştır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde hızlanan bu süreçte, devlet tarafından modern okullar açılmıştır.

Görsel 4.46
Hendese-i Mülkiye Mektebi öğrencileri
(Fotoğraf)

Tablo 4.1: Osmanlı'da Sultan II. Abdülhamid Dönemi Devlet Okulları

II. Abdülhamid Dönemi'nde Devlet Tarafından Açılan Okullar		
Sanayi-i Nefise Mektebi	Polis Mektebi	Kız Sanayi Mektebi
Hendese-i Mülkiye Mektebi (Görsel 4.46)	Gümrük Mektebi	Mekteb-i Fünûn-ı Maliye
Lisan Mektebi	Aşiret Mektebi	Deniz Ticareti Mektebi
Hamidiye Ticaret Mektebi	Çoban Mektebi	Orman ve Maadin Mektebi
Tüccar Kaptan Mektepleri	Hukuk Mektebi	Sağır, Kör ve Dilsizler Mektebi
Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi	Darü'l-Muallimin-i Aliyye	Zeytincilik ve Yağcılık Mektebi
Ameli Ziraat Mektepleri	Ziraat ve Baytar Mektebi	Sulama ve Direnaj Mektebi

Sosyal Devlet ve Sultan II. Abdülhamid

Endüstrileşmenin artmasıyla Almanya'da işçi sayısında büyük bir artış meydana gelmiş ve bu artış beraberinde birtakım sosyal sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu sosyal sorunlar, Almanya'da endüstrileşmeye bir tepki olarak sosyal devlet anlayışının doğmasını sağlamıştır. Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde Almanya'da güçlenen sosyal devlet anlayışı, yaşanan sorunların siyasetle çözümlenmesini mecbur kılmıştır. Almanya bu sorunları çözebilmek için para, ekonomi, finans ve sosyal politikalara önem vermiştir. Bu dönemde Almanya'da yoksulluk ve yaşanan göç dalgalarıyla ortaya çıkan sıkıntıları çözmek için devlet; iş ve konut bulma, halk sağlığı, acil durum yönetimi ve beslenme sorunlarına dönük sosyal politikalar üretmeye başlamıştır. Bu politikaların uygulanmasıyla yeni sosyal kurumlar ortaya çıkmış ve bu kurumlarda genellikle kadınlar görevlendirilmiştir. İşçilerin devlete olan bağlılığını artıracağına inanılan sosyal politikalar, özellikle Alman Başbakanı Bismarck (Bizmark) tarafından desteklenmiştir. Böylece Almanya'da 1883 yılından itibaren sağlık, kaza, yaşlılık ve engelli sigortaları çıkartılarak sosyal devlet anlayışında önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

Görsel 4.47
Sultan II. Abdülhamid

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Almanya'da güçlenen sosyal devlet anlayışı, Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde sosyal yardımın bir devlet görevi olduğu bilincini oluşturmak ve refah devlet anlayışını kurumsallaştırmak için ilk çalışmaları Sultan II. Abdülhamid (Görsel 4.47) yapmıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde bu anlayışla başta hastaneler olmak üzere pek çok sosyal yardım kurumu açılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Şişli Hamidiye Etfal Hastanesi, Samsun Gureba Hastanesi, Yıldız Askerî Hastanesi, İstanbul Kuduz Hastanesi, Üsküdar Akıl Hastanesi, Haydarpaşa Numune Hastanesi, Adana Hamidiye Hastanesi, Bursa Hamidiye Hastanesi, Edirne Askerî Hastanesi, Erzurum Numune Hastanesi, Antep Hamidiye Hastanesi, Gülhane Askerî Tıp Akademisi, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan önemli devlet hastanelerinden bazılarıdır.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Dârülaceze, Dârülhayr-ı Ali ve Himaye-i Etfal Cemiyeti (Görsel 4.48) gibi sosyal yardım kurumları da açılmıştır. II. Abdülhamid'in yaptırdığı en önemli yardım kurumu olan Dârülaceze; çocuk, yaşlı, sakat ve kimsesizleri koruma amacıyla kurulmuştur. Bu kurum, din ve milliyet farkı gözetmeden yardıma muhtaç insanların ihtiyaçlarını karşılamıştır. 1895 yılında İstanbul'da kurulan Dârülaceze, Osmanlı Devleti'nde modern anlamda faaliyet gösteren ilk sosyal yardım kurumu olup günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Görsel 4.48
Himaye-i Etfal Cemiyetinde bakılan çocuklar

Dârülhayr-ı Ali de II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan sosyal yardım kurumlarındandır. Bu kurum, 1890'lı yıllardaki Ermeni Olayları sonrası yetim kalan Müslüman çocukların başta eğitimi olmak üzere diğer tüm ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla açılmıştır. Kimsesiz ve korumaya muhtaç çocuklar için kurulan bir başka kurum ise Himaye-i Etfal Cemiyeti'dir. 1908 yılında Kırklareli'de kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

Görsel 4.49
Dârülaceze kurum logosu

Dârülaceze

1895 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulan Dârülaceze (Görsel 4.49), bugüne kadar 30.000'i çocuk olmak üzere toplam 72.000 kişiye şefkat yuvası olmuştur. Hâlen 600'e yakın insanımızı kuruluş felsefesinden ödün vermeden barındıran Dârülaceze din, dil, ırk, cinsiyet ve mezhep farkı gözetmeksizin cami, kilise ve havrasıyla dünyada eşi benzeri olmayan bir hayır kurumudur.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı ve kendine özel bir nizamname ile yönetilen Dârülaceze, 7.000 altın değerindeki özel eşyalarına ilaveten 10.000 altın bağışlayarak kurulmasını sağlayan Sultan II. Abdülhamid başta olmak üzere bağışçılarının destekleri ile bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Dârülaceze, kurulduğu günden bugüne tüm ihtiyaçları ile işletim giderlerinin tamamını hayırseverlerin bağışları ile karşılamış ve devlete bağlı olmasına rağmen varlığını devlete yük olmadan sürdürmüştür.

"Yaratandan dolayı yaratılana saygı" anlayışı ile ortaya çıkan Dârülaceze güç, sevgi ve gönülden veren ile alanın oluşturduğu bir sosyal dayanışma havuzudur. Dârülaceze darda ve sıkıntıda kalındığında sığınılacak bir kucak, varlıklı olunduğunda da desteklenecek kurumlardan biridir. Dârülaceze değerlerimizi ve taşıdığı dayanışma sembolü olma vasfı ile yoksul insanların yaşam sigortası olmaktadır.

Genel Ağ Metin 4'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Dârülacezenin hangi insani değerleri savunduğu söylenebilir?

Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet anlayışı içerisinde gerçekleştirdiği diğer bir yenilik de emeklilik konusunda olmuştur. Emeklilik sistemi ile ilgili Osmanlı Devleti'ndeki ilk kurum, 1866 yılında askerler için kurulan Askerî Tekaüd Sandığıdır. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde ise 1881 yılında bütün devlet memurları için Tekaüd Sandığı kurulmuştur. Bu kurum günümüzde Sosyal Güvenlik Kurumu olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Ayrıca Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde refah devlet anlayışına uygun bir diğer gelişme de yoksullara aylık bağlanmasıdır. Yoksullara maaş uygulaması, günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından devam ettirilmektedir.

Sivil Toplum Kuruluşlarının Devlet Kurumuna Dönüştürülmesi

Avrupa'daki kurumlar; bilim, sağlık, sanat, sanayi, ekonomi ve teknolojide yaşanan gelişmelerle modernleşmiş ve Osmanlı kurumları artık Batı'yla rekabet edemez duruma gelmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, özellikle eğitim ve sağlık alanlarında Avrupa'daki kurumlara ilgi duymuştur. Bu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde de eğitim ve sağlık alanlarında faaliyette bulunan vakıflar ve diğer sivil toplum kuruluşları, yerini devlet kurumlarına bırakmaya başlamıştır. Klasik Dönem'de Osmanlı Devleti'nde eğitim ve sağlık hizmetleri sağlayan vakıflar, modernleşmeye ayak uyduramamıştır. Vakıf kurucularının okutulacak kitaplar dâhil eğitim sürecini belirlemesi, modernleşmenin önünde büyük bir engel olmuştur. Böylece vakıf kaynakları ile kurulan eğitim sistemi, çağın gerisinde kalmış ve ihtiyaçları karşılayamamıştır. Bu nedenle modern eğitim sistemine kavuşamayan vakıf okulları yerine, köy ve kasabalarda devlet tarafından modern eğitim veren okullar açılmaya başlanmıştır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti dâhil olmak üzere Avrupa'da da hiçbir devletin sağlık alanında planlı, bilinçli ve sistemli bir devlet politikası yoktur. Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetleri; bazıları Selçuklulardan kalma darüşşifa (Görsel 4.50), darüssıhha, bimaristan, maristan gibi adlarla anılan hastanelerde verilmiştir. Buralarda verilen sağlık hizmetleri, tıpkı eğitim alanında olduğu gibi vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. XIX. yüzyıldan itibaren Batı'da sağlık hizmetlerinde büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümle birlikte sağlık hizmetleri, devlet tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Avrupa'daki bu gelişmeler, Osmanlı Devleti tarafından da takip edilmiş ve devlet, sağlık hizmetlerinin sağlayıcısı ve denetleyicisi konumuna gelmiştir.

Görsel 4.50
Gevher Nesibe Darüşşifası ve Gıyasiye Medresesi (Kayseri)

XIX. yüzyılda gelirleri düşen ve kuruluş amaçlarından sapan vakıflar, Osmanlı Devleti'nin modern ekonomik sisteme geçmesinde bir engel olarak görülmüştür. Bu nedenle Sultan II. Mahmud Dönemi'nde, Evkaf Nezareti kurulmuş ve vakıf mallarına el konularak gelirleri ve yönetimleri merkezileştirilmiştir. Böylece vakıflar, topluma ve eğitime ilişkin bir kurum olarak özerkliğini kaybetmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nde Avrupa'da görülen mülkiyet hakkına sahip sivil toplum yapısı yoktur. Osmanlı kültüründe öncelik birey değil toplumdur. Osmanlılarda millet sistemi, lonca, ulema, âyan ve yerel eşraf; sivil toplumla devlet arasındaki aracı kurumlardır. Devlet yöneticilerinin siyasal üstünlüğünün ön plana çıkmasıyla birlikte sivil toplum, etkinliğini kaybetmiş ve sivil toplumun sahip olduğu değerler göz ardı edilmiştir. Böylece sivil toplum kuruluşlarının yerini, devlet kurumları almaya başlamıştır.

4.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ

TARTIŞALIM

Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ndeki demokratikleşme sürecine etkileri neler olabilir?

Görsel 4.51
Sultan III. Selim
(TSM 17-97, İstanbul)

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletle halk arasında irtibatı sağlayan âyan ve eşraf olarak anılan mahallî otoriteler ortaya çıkmıştır. Âyanlar, zamanla devletin içine düştüğü sıkıntılardan faydalanıp bulundukları bölgede güçlerini ve nüfuzlarını genişletmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Sultan III. Selim (Görsel 4.51), âyanları halka seçtirerek merkezî otoriteyi güçlendirmek istese de başarılı olamamıştır. Taşrada otoriteyi kuramayan devlet, bu yerel güçlerin varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Âyanların gerek kendi aralarında gerekse devletle yaptığı mücadeleler, sosyal yapıyı ve siyasi dengeleri bozmuştur. Bir âyan olan Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olmasıyla bu dengeler daha da değişmiştir.

Alemdar Mustafa Paşa

III. Selim Dönemin'de yapılan ve Nizam-ı Cedit diye adlandırılan yenilikler, Kabakçı Mustafa İsyanı'yla sona ermiştir. Yenilikçi devlet adamlarından bazıları isyancılardan canını kurtarmak için Ruscuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmıştır. Bu kişilerin etkisiyle Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i tahta çıkarmak amacıyla İstanbul'a hareket etmiştir. Sadrazam dâhil pek çok kişiyi yanına çeken Alemdar, sarayı kuşatınca Sultan IV. Mustafa, amcası III. Selim ve kardeşi Mahmud'un öldürülmesine izin vermiştir. III. Selim öldürülmüş ancak Şehzade Mahmud, Alemdar Mustafa Paşa tarafından, kurtarılmıştır. IV. Mustafa'yı tahttan indiren Alemdar, II. Mahmud'u tahta geçirmiş ve kendisi de sadrazam olmuştur.

Kemal Beydilli, "*Alemdar Mustafa Paşa*", s.365'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam dâhil pek çok çevreden destek almasının sebepleri neler olabilir?

Görsel 4.52
Sultan II. Mahmud
(Dijital Koleksiyon)

Sened-i İttifak

Alemdar Mustafa Paşa, Sultan II. Mahmud'un (Görsel 4.52), tahta geçmesini sağlamış ve kendisi de sadrazam olarak padişahtan daha etkin bir konuma gelmiştir. Kendisi de bir âyan olan Alemdar Mustafa Paşa, ülkede düzenin sağlanması için devletle âyanların görüşmesi ve uzlaşması gerektiğini düşünmüştür. Bu amaçla Rumeli ve Anadolu'daki âyanlar İstanbul'a davet edilmiş fakat âyanlardan bazıları bu davete icabet etmemiştir. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa başkanlığında devlet görevlileri ile İstanbul'a gelen ayanlar arasında geniş katılımlı bir toplantı yapılmıştır. Müzakereler sonucunda 29 Eylül 1808'de bir sözleşme kaleme alınmıştır. Âyanlara birtakım hak ve imtiyazlar veren bu sözleşmeye Sened-i İttifak denilmiştir. II. Mahmud'un onaylamasıyla Sened-i İttifak resmen geçerli ve bağlayıcı siyasi bir belge niteliği kazanmıştır. Sened-i İttifak'ın onaylanmasından kısa süre sonra çıkan bir yeni-

çeri ayaklanmasında sözleşmenin mimarı Alemdar Mustafa Paşa ölmüştür. Böylece Sened-i İttifak sahipsiz kalmış ve belgedeki şartlar uygulanamamıştır.

Sultan II. Mahmud, iktidarının ilk yıllarını merkez ve taşradaki siyasi dengeleri gözetmekle geçirmiştir. Ülkede otoritesi zayıflamış olan padişaha karşı İstanbul'da Yeniçeri Ocağı ile ulema; taşrada ise âyanlar olarak anılan mahallî güçler ön plana çıkmıştır. Siyasi rakiplerini aynı anda karşısına almaktan kaçınan II. Mahmud, zamanla âyanların etkinliğini ortadan kaldırmıştır. Sened-i İttifak; devrin siyasi aktörleri olan âyanların, mevcut kazanımlarını iktidar karşısında garanti altına alması olarak yorumlanabilir. Sened-i İttifak, her ne kadar uygulanamamış bir belge olsa da hukuki bakımdan padişahın yetkilerini kısıtlamış ve mutlak otoritesini sınırlandırmıştır. Araştırmacılardan bazıları, Sened-i İttifak'ı basit bir anayasa taslağı olarak Türkiye'deki anayasal hareketlerin başlangıcı kabul etmiştir.

Magna Carta (Magna Karta) ve Sened-i İttifak

Sened-i İttifak, bir kısım araştırmacılar tarafından 1215'te İngiltere'de kral ile soylular arasında imzalanan Magna Carta'ya (Görsel 4.53) benzetilir. Ortaya çıkış biçimleri ve içerikleri bakımından bu iki belgenin aralarında bazı benzerliklerin bulunduğu söylenebilir ancak sonuçları bakımından belgelerin birbirine benzediğini ileri sürmek güçtür. Zira Magna Carta, İngiltere'de soyluların haklarını teminat altına alarak zamanla bu hakların, halka doğru genişlemesinin yolunu açmıştır. Oysa Sened-i İttifak için böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Magna Carta'da haklarını krala karşı korumak isteyen güçlü bir sosyal grup olarak soylular varken Sened-iİttifak'ta senedin içeriğindeki hakları benimseyen böyle bir taraf yoktur.

Ali Akyıldız, "*Sened-i İttifak*", s.514'ten düzenlenmiştir.

Görsel 4.53
Magna Carta'nın imzalanışı (Tablo)

ÖRNEK METİN

Tanzimat Fermanı

Taşrada âyanların etkisini azaltan merkezde de Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran Sultan II. Mahmud, otoritesini güçlendirmiş ve 1830'lardan itibaren Osmanlı merkez teşkilatında köklü değişiklikler yapmıştır. II. Mahmud Dönemi'nde yapılan bu değişiklikler, bir bakıma Tanzimat Dönemi'nin temelini oluşturmuştur.

Sultan II. Mahmud Dönemi'nin sonlarına doğru, Mısır Meselesi tekrar ortaya çıkmıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin, Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmasının ardından II. Mahmud 1839'da vefat etmiş ve yerine oğlu Abdülmecid (Görsel 4.54), tahta geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kaldığı bu dönemde, içerde bütünlüğü sağlamak, devletin zayıflamasını engellemek ve Avrupa kamuoyunun desteğini kazanmak için daha kapsamlı yenilik hareketlerine ihtiyaç duyulmuştur.

Görsel 4.54
Sultan Abdülmecid (Tablo)

Bu amaçla Sultan Abdülmecid'in emriyle Sadrazam Koca Hüsrev Paşa'nın başkanlığında Bâbıâli'de bir Meşveret Meclisi toplanmıştır. İlmiye mensupları ve bürokratların katıldığı bu mecliste kabul edilen ilkeler, padişah tarafından da onaylanmıştır. Bu ilkeler, Mustafa Reşid Paşa tarafından ilan edilecek olan Tanzimat Fermanı'nın da esasını oluşturmuştur. Bu süreçte Tanzimat Fermanı, tek başına Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanmamıştır. Ferman dış etkilerden ziyade Osmanlı Devleti'nin iç etkenlerinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Tanzimat Fermanı'nda geçen "eski idare usulünü tamamen değiştiren bu iradenin dost devletlere duyurulması" ifadesi Osmanlı Devleti'nin, Mısır Meselesi'nin görüşüleceği Londra Konferansı'ndan önce Avrupalı devletlerin desteğini kazanma arzusunu da göstermiştir.

Görsel 4.55
Hırka-i Şerif Dairesi Avlusu (İstanbul)

Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Mustafa Reşid Paşa; Tanzimat Fermanı'nı 3 Kasım 1839'da Gülhane Meydanı'nda yüksek rütbeli devlet adamları, ulema, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı, esnaf temsilcileri ve sefirlerin de hazır bulunduğu bir törende okumuştur. Töreni Gülhane Kasrı'ndan izleyen Sultan Abdülmecid, ilan edilen hususlara uyacağına dair Hırka-i Şerif Dairesi'nde (Görsel 4.55) yemin etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Tanzimat Fermanı'yla padişah, hukukun üstünlüğünü kabul etmiş ve bu olay anayasal rejim yolunda atılan ilk adım olmuştur. Ayrıca Tanzimat Fermanı, modernleşmeyi devlet siyaseti hâline getiren resmî bir belgedir.

Tanzimat Fermanı'nda; eskiden devletin güçlü, ülkenin mamur ve halkın refah içinde olduğu ancak son 150 yıldan beri bu durumun zaaf ve fakirliğe dönüştüğü ifade edilmiştir. Ardından gerekli tedbirlerin alınması hâlinde, devletin kısa sürede eski durumuna kavuşacağı belirtilerek bunun için hazırlanması gereken yeni kanunların esasından bahsedilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın önemli maddeleri şunlardır:

- Müslüman ve Hristiyan bütün tebaanın can güvenliği, mal, ırz ve namusu korunacaktır.
- Vergi, herkesin gücü oranında tahsil edilecektir.
- Askerlik tüm Osmanlı tebaası için zorunlu olacak ve askerlik süresi dört veya beş yıl olarak belirlenecektir.
- Hiç kimseye yargılanmadan ölüm cezası verilmeyecek, herkes malını mülkünü istediği gibi tasarruf edebilecektir.
- Ülkenin harap olmasına yol açan rüşveti önlemek amacıyla etkili bir kanun hazırlanacaktır.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde geleneksel yapıyı kökten sarsacak yenilikler getirmiştir. XIX. yüzyılda Sırpların özerklik kazanması, Yunanların bağımsız olması ve Rusya'nın Panslavizm politikasını sürdürmesi gibi gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle Tanzimat Fermanı, milliyetçilik akımından etkilenen gayrimüslimlerin devletten ayrılmasını önlemek amacıyla ortaya atılmış ve müslim gayrimüslim eşitliğini esas alan bir Osmanlı milleti oluşturmayı hedeflemiştir.

Görsel 4.56
Osmanlı halkı
(Yahudi, Hristiyan ve Müslüman)

Tebaanın kanun önünde eşitliğine dayanan Osmanlı birliği siyaseti, Tanzimat Devri'nin en önemli unsurlarından olmuş ve bu siyaset, Islahat Fermanı'nda da devam etmiştir. 1876 Kanun-ı Esasi'deki; "Osmanlı Devleti tabiyyetindeki herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı (Görsel 4.56) tabir olunur." ifadesi de yine bu siyasetin Meşrutiyet Dönemi'ne yansımasıdır.

Tanzimat'ın Dış Dünyada Yankıları

Tanzimat Fermanı dış kamuoyunda farklı tepkilerle karşılandı. İngiliz ve Fransız kamuoyunda olumlu karşılanan ferman, Avusturya ve Rusya tarafından olumsuz karşılandı. Tanzimat Fermanı'yla padişahın ve üst düzey yöneticilerin yetkilerinin sınırlandırıldığını gören Avusturya Başbakanı Prens Metternich, ülkesinde de benzer taleplerle karşılaşabileceği endişesiyle reformları eleştirdi. Rusya ise iç ve dış siyasette devlete güç katacağı ve İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliklerini arttıracağı kaygısıyla yeni kararlara karşı olumsuz bir tavır takındı.

Ali Akyıldız, "*Tanzimat*", s.3'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Tanzimat Fermanı'nın İngiltere ve Fransa tarafından olumlu karşılanmasının nedenleri neler olabilir?

Islahat Fermanı (1856)

Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1839'da ilan ettiği Gülhane Hatt-ı Hümâyunu ile bütün Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit sayıldığını ve herkesin devletin güvencesi altında olduğunu açıklamıştır. Ancak Avrupalı devletler, bu fermanı yeterli bulmamış ve Osmanlı Devleti'nde Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bazı siyasi ve hukuki farklılıklar olduğunu ileri sürmüştür. Avrupalı devletlerin daha köklü reformlar yapılması talepleri sonucunda, Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan Islahat Fermanı hazırlanmıştır. Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlere, vatandaşlık hukuku açısından Müslümanlarla tam eşitlik sağlayan önemli haklar verilmiştir. Böylece Avrupalı devletlerin, Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesi önlenmek istenmiştir. Islahat Fermanı'nın, Paris Antlaşması maddeleri arasında yer alması, bu fermanın siyasi nitelikli olduğunu göstermektedir.

Islahat Fermanı'nın Hazırlanışı

Osmanlı Ortodokslarını resmen himaye etmek isteyen Rusya, XIX. yüzyılda Kudüs ve çevresindeki kutsal yerler için Osmanlı Devleti'nden bazı taleplerde bulunmuştur. Ancak Rusların bu istekleri Osmanlı yönetimi tarafından reddedilmiştir. Kutsal Yerler Sorunu'yla başlayan Kırım Savaşı'nda Batılı devletler, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır.

Kırım Savaşı'nın (Görsel 4.57) çıkmasında, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks Hristiyanlar üzerinde nüfuzunu artırmak istemesi etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanların haklarının yeterince korunmadığını iddia eden Rusya'ya karşı Avrupalı Devletler, bu iddiayı boşa çıkarmak için girişimlerde bulunmuştur. Kırım Savaşı sürerken İngiltere, Fransa ve Avusturya, savaş sonrasında yapılacak antlaşma esaslarını görüşerek bazı kararlar almıştır. Bu kararlar arasında, Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarını bozmayacak bir şekilde, Hristiyanların hak ve ayrıcalıklarını belirleyen bir ferman çıkarılması da yer almıştır. Osmanlı Devleti ise yapılan bu görüşmenin ve alınan kararların devletin iç işlerine karışmak anlamına geleceğini bildirmiştir. Bunu engellemek için barış görüşmelerinden önce Islahat Fermanı'nı ilan etmeyi uygun görmüştür.

Görsel 4.57
Kırım Savaşı'ndan bir kesit (İllüstrasyon, Yvon, L'Illustration Journal Universel, 1857, Paris/Fransa)

Islahat Fermanı'nın hazırlanması için İstanbul'da İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın elçilerinin de yer aldığı bir komisyon kurulmuştur. Bu devletler, Rusya'nın daha önce Osmanlı Devleti'nden Ortodoks Hristiyanları bahane ederek sağladığı hak ve ayrıcalıkları, kendileri için elde etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Avrupalı devletler, alınan kararların uygulanmasında da kendilerinin söz hakkına sahip olmasını istemiştir. Müzakereler sonrasında komisyon, yeni bir ıslahat programı hazırlamış ve bir beyanname şeklinde ilan edilmesine karar verilmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İngiliz elçisi, ıslahat programının Paris Barış Antlaşması'nda yer almasını ve Avrupalı devletlerin garantisi altında olmasını istemiştir. Osmanlı Devleti bunu hükümranlık haklarına aykırı sayarak kesinlikle reddetmiştir. Bunun üzerine ıslahat programı, gayrimüslimlere padişahın kendi arzusu ile ayrıcalıklar verdiği zannını uyandırmak için bir ferman şeklinde ilan edilmiştir.

Islahat Fermanı ve İlanı

Islahat Fermanı, Paris Kongresi'nin başlamasından sonra İstanbul'da 18 Şubat 1856 tarihinde yabancı devlet temsilcilerinin de katıldığı bir törenle ilan edilmiştir.

Fermanın getirdiği önemli hususlar özetle şöyledir:

- Tanzimat Fermanı kararları, bu fermanla yenilenecek ve uygulanması için gerekli önlemler alınacak.
- Müslümanlar ile gayrimüslimler kanun önünde eşit olacak.
- Patrikhanelerde (Görsel 4.58) yeni meclisler kurulacak ve verecekleri kararlar Bâbıâli tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek.
- Hükûmetten izin almak şartıyla gayrimüslimler şehir ve kasabalarda bulunan kilise, manastır, mezarlık, okul, hastane gibi kurumlarını tamir ettirebilecek veya yeniden yaptırabilecek.
- Irk, din, dil farkı gözetilmeden hiçbir mezhep diğerine üstün sayılmayacak.
- Hiç kimse din değiştirmeye zorlanmayacak.
- Devlet hizmetlerine, askerliğe ve okullara ayrım gözetmeksizin tüm tebaa kabul edilecek.
- Bütün milletler okul açabilecek.
- Cizye vergisi kaldırılacak, gayrimüslimler askerlik yapacak veya askerlik bedelini nakit olarak ödeyecek.
- Tebaanın eşit ve serbest şekilde ticari ve ekonomik girişimlerde bulunabilmesi sağlanacak.
- Mahkemeler herkese açık olacak, keyfî cezalar verilmeyecek.
- Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki davaları görmek için karma mahkemeler kurulacak, gayrimüslimlerin şahitlikleri kabul edilecek ve herkes kendi inancına göre yemin edebilecek.
- Yazışmalarda veya halkın ve memurların söyleminde gayrimüslimleri aşağılayan tabirler kullanılmayacak.
- Yabancılar da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde mülk sahibi olabilecek.
- İltizam usulü kaldırılacak, bütün Osmanlı tebaası din ve mezhebi ne olursa olsun aynı vergiyi ödeyecek.

Görsel 4.58
Rum Patrikhanesi
(İstanbul)

Islahat Fermanı'nın Devlet Yönetimine Etkileri

Islahat Fermanı'nın amacı Müslümanlar ile gayrimüslimlerin haklarını eşit hâle getirerek bütün toplulukları ırk, din, dil ayrımı gözetmeksizin kaynaştırmak ve böylece bir Osmanlı toplumu meydana getirmektir. Ancak Ferman, gayrimüslimlerin (Görsel 4.59) ayrıcalıklarını genişletmiş, Müslümanlar için ise yeni haklar getirmemiştir. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin baskısı karşısında, Müslüman olmayan toplumlara eşitlik tanıdığını resmen açıklamak zorunda kalmıştır. Bu fermanla gayrimüslimler üzerindeki nüfuzlarını artıran Avrupalı devletler; Osmanlı topraklarında siyasi, ekonomik, hukuki ve kültürel alanlarda yeni hak ve çıkarlar sağlamıştır.

Görsel 4.59
Gayrimüslimler
(Tablo, New York Halk Kütüphanesi Dijital Koleksiyonları)

Islahat Fermanı, Müslümanlar tarafından olumlu karşılanmadığı gibi kendilerine birtakım haklar tanınan gayrimüslimler tarafından da olumsuz karşılanmıştır. Örneğin fermandan önce devlet katında üstün sayılan Rumlar, Islahat Fermanı'yla diğer gayrimüslimlerle eşit hâle geldikleri için fermana karşı çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin ruhban sınıfı ise kendi egemen konumu sarsıldığı için fermana tepki göstermiştir. Devlet içinde bu tepkilerle karşılanan Islahat Fermanı, uygulamada da birçok güçlükle karşılaşmıştır.

Islahata Mecbur Kalmak

Tanzimat Fermanı, ülkenin içine düştüğü kötü durumdan kurtarılması için Osmanlı devlet adamları tarafından hazırlanmıştır. Islahat Fermanı ise yabancı devletlerin baskısı sonucunda düzenlenmiş ve ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti bu Ferman'ı kendiliğinden ilan etmiş görünmekle sadece şekil yönünden hükümranlık şerefini kurtarmıştır. Aslında ise Hristiyan toplulukların korunması kararları, Avrupa devletlerinin eline geçmiştir. Nitekim bu tarihten sonra Paris Antlaşması'ndaki, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılmayacak maddesine rağmen büyük devletler her fırsatta imparatorluğun iç işlerine karışmaya başlamış, bunlar da birçok iç ve dış olayın ve gelişmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ufuk Gülsoy, "*Islahat Fermanı*", s.187'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek için kullandığı yollar nelerdir?

Kanun-ı Esasi

Osmanlı Devleti'nde padişahlar ve devlet adamları, devletin zayıflamasını engellemek amacıyla çeşitli dönemlerde pek çok yenilik yapmıştır. Bu yenilik hareketleri, Tanzimat Dönemi'nde hız kazanmış fakat devletin gerilemesine engel olamamıştır. Avrupa'da 1830 ve 1848 İhtilalleriyle mutlak monarşilerin yerini anayasal monarşilerin alması, bazı Osmanlı aydınlarında Osmanlı Devleti'nin de bu yönetime geçmesinin gerekli olduğu fikrini doğurmuştur.

"Yeni Osmanlılar" olarak bilinen aydınlar, Osmanlı Devleti'nin sadece meşruti yönetim ile kurtulabileceğine inanmıştır. Meşrutiyet yönetimine geçiş için devletin siyasi, sosyal ve hukuki yapısında bazı değişikliklerin yapılması zorunluluğu üzerinde de durulmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Tanzimat ile birlikte eğitim faaliyetlerinin artması ve basın-yayın hayatının gelişmesi sürecinde yetişen aydın sınıfına "Yeni Osmanlılar" denmiştir. Genç Osmanlılar adıyla da bilinen bu grup, genellikle bürokrat ve gazetecilerden oluşmuştur. 1860'lardan sonra örgütlü hâle gelmeye başlayan Yeni Osmanlılar, anayasanın kabulünü ve meşrutiyet yönetimine geçilmesi gerektiğini savunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasi'nin (Görsel 4.60) kabulüyle I. Meşrutiyet Dönemi'nin başlamasını sağlayan gelişmeler, 10 Mayıs 1876'da ortaya çıkan öğrenci hareketiyle başlamıştır. Medrese öğrencilerinin bu hareketi, halktan da destek görmüş ve Sultan Abdülaziz önemli kademelere meşrutiyet yanlısı paşaları getirmek zorunda kalmıştır. Devlet kademelerinde önemli görevlere gelen meşrutiyet taraftarları, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine Şehzade Murad'ı tahta geçirmiştir. Kısa süre sonra da Sultan V. Murad'ın yerine, meşrutiyeti ilan edeceği teminatını veren II. Abdülhamid tahta çıkarılmıştır.

Görsel 4.60
Kanun-ı Esasi

1876'da Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış sorunlar, bir anayasanın ilanını zorunlu kılmıştır. II. Abdülhamid, bu iş için Mithat Paşa başkanlığında bir komisyon kurulmasına izin vermiştir. Bu komisyon Fransa, Belçika ve Prusya anayasalarından esinlenerek bir anayasa metni hazırlamış ve padişahın da katkılarıyla 119 maddelik Kanun-ı Esasi ortaya çıkmıştır.

1876 yılı Osmanlı Devleti'nde padişah değişikliklerinin olduğu, anayasa tasarısı ve ilanıyla ilgili şiddetli tartışmaların yaşandığı bir yıl olmuştur. Aynı yıl, Balkanlar'da yaşanan bunalıma bir çözüm yolu bulmak için Avrupalı devletler ve Osmanlı temsilcilerinin katılımıyla

Tersane Konferansı toplanmıştır. Osmanlı Devleti, Tersane Konferansı'nın yapıldığı sırada 23 Aralık 1876 günü törenle Kanun-ı Esasi'yi ilan etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Meşrutiyet yönetimi, padişahın yetkilerinin yasalarla sınırlandırılmasıdır. 1876'da Kanun-ı Esasi'nin ilanından, Sultan II. Abdülhamid'in meclisi tatil edip Kanun-ı Esasi'yi askıya aldığı 1878 yılına kadar geçen dönem Osmanlı tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi olarak anılır.

Türk tarihinin bu ilk anayasasıyla Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet yönetimine geçilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin metni bastırılarak halka dağıtılmış ve halk meşrutiyeti büyük bir heyecanla karşılamıştır. İstanbul'un değişik yerlerinde top atışları yapılmış ve İstanbul'da büyük şenlikler düzenlenmiştir. Vilayetlere, sancaklara ve kazalara bir genelge gönderilerek Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği duyurulmuştur.

Görsel 4.61
Dolmabahçe Sarayı
(İstanbul)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kanun-ı Esasi'ye göre Osmanlı Genel Meclisi, üyelerini halkın seçtiği Mebusan Meclisi ve padişahın seçtiği Âyan Meclisi olmak üzere iki meclisten oluşmuştur. 19 Mart 1877'de ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı padişahın da katıldığı büyük bir törenle Dolmabahçe Sarayı'nda (Görsel 4.61) açılmıştır.

Kanun-ı Esasi hem dış sorunlara çare bulmayı hem de içeride bir değişimi hedeflemiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla Mısır Meselesi'nde, Islahat Fermanı'nın ilanıyla da Paris Konferansı'nda Batılı devletlerin desteğinin sağlanması amaçlanmıştır. Benzer şekilde Kanun-ı Esasi'nin ilanında da Tersane Konferansı'na katılan Avrupalı devletleri etkilemek amaçlanmıştır. Her ne kadar halkın desteği ve baskısı olmasa da Kanun-ı Esasi'nin ilanını bütünüyle dış sebeplere bağlamak da mümkün değildir. Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecinin doğal bir devamı olan Kanun-ı Esasi'nin ilanında, Genç Osmanlıların halkın yönetime katılması düşüncesi etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki demokratikleşme faaliyetlerinde içerde ve dışardaki farklı kesimlerin talepleri etkili olmuştur. Örneğin Sened-i İttifak'ın imzalanmasında yerel siyasi aktörler olan âyanların, Tanzimat ve Islahat Fermanı ile Kanun-ı Esasi'nin

ilanında ise uluslararası güçlerin istekleri etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti gerek Tanzimat ve Islahat Fermanı gerekse Kanun-ı Esasi ile çıkardığı kanunlarla devlet-toplum ilişkisini iyileştirmek ve devletin Avrupa siyasi sistemine entegrasyonunu sağlamak istemiştir.

Mecliste Tartışma

Osmanlı Devleti iç problemleriyle uğraşırken Rus baskısı da olabildiğince sürüyordu. Bu arada Ruslarla yapılacak bir antlaşmada İngilizlerin desteği alınmak istenmiştir. İngilizlerin Kıbrıs'ı istemeleri üzerine toplanan Meşveret Meclisindeki iki mebustan biri olan Astarcılar Kethüdası Ahmet Efendi, toplantıda ayağa kalkarak padişahın yüzüne karşı alışık olunmayan bir uslupla "Siz bizim fikrimizi pek geç soruyorsunuz, felaketin önünü almak mümkün olduğu zaman bize ciddi suretle müracaat etmeliydiniz." diyebilmiştir. Aynı mebus konuşmasının devamında "Meclis-i Mebusan kendi bilgisi dışında meydana gelmesine sebep olunan bir hâlden dolayı mesuliyeti asla kabul edemez." diyerek savaşın ağır yenilgisini, meclisin üzerine almayacağını açıkça ifade etmiştir. Padişahın yüzüne karşı böylesine sert bir üslup, o günün diplomasisinde alışık olunmayan bir durumdur.

Ahmet Oğuz, "*Birinci Meşrutiyet Meclisi'nin Kapatılmasının Sonuçları Üzerine*" s.41-68'den düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

Anayasada vekillerin bütün Osmanlıları temsil etmesi yönündeki hüküm bir tarafa bırakılmış, vekiller mensup oldukları ırk veya dinin temsilcileri gibi davranmaya başlamıştır. Özellikle farklı unsurların hükûmete karşı faaliyetleri, mecliste bir kargaşa ortamı oluşturmuştur. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid (Görsel 4.62), 13 Şubat 1878'de Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak meclisi süresiz tatil etmiş ve I.Meşrutiyet Dönemi sona ermiştir.

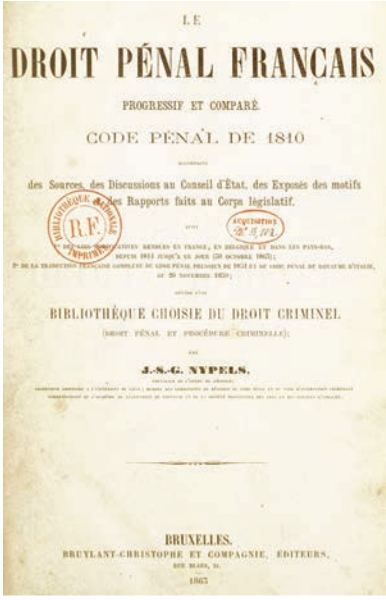

Görsel 4.62
Sultan II. Abdülhamid
(İllüstrasyon)

Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerindeki Hukuksal Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte yeni bir dönem başlamış ve hukuk devleti olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Tanzimat Fermanı'nda Osmanlı Devleti'nin askerlik, vergi, yargı gibi temel meselelerinden bahsedilmiş ancak bu sorunların hâlledilmesiyle ilgili kanunların ayrıca çıkarılacağı ifade edilmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde çıkarılan kanunlarda devlet ile toplum ilişkilerini düzenleme ve Avrupa kanunlarıyla entegrasyon düşüncesi etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki hukuki ihtiyaçları da yasaların yapılmasında önemli rol oynamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında ilan edilen hususların başında can, mal ve namus emniyeti gelmiş, bütün vatandaşlara eşit haklar öngörülmüştür. Bu gelişmeler nedeniyle Osmanlı Devleti yeni düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın uygulanması için 1840 yılında 40 maddelik ceza kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun çoban ile vezirin eşit tutulduğu

LE

DROIT PÉNAL FRANÇAIS

PROGRESSIF ET COMPARÉ

CODE PÉNAL DE 1810

des Sources, des Discussions au Conseil d'État, des Exposés des motifs et des Rapports faits au Corps législatif.

BIBLIOTHÈQUE CHOISIE DU DROIT CRIMINEL

J.-S.-G. NYPELS

BRUXELLES.

BRUYLANT-CHRISTOPHE ET COMPAGNIE, ÉDITEURS,

1863

Görsel 4.63
1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunu

bir anlayışla hazırlanmış ve bu kanunla merkezde sadrazamın, taşrada da valilerin keyfî uygulamalarına son verilmeye çalışılmıştır. Ceza kanunu, tekniği ve yöntemi bakımlarından Avrupa hukukundan yararlanılarak yapılmıştır.

1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin eksiklikleri 1851'de Kanun-i Cedit ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu kanunun en önemli yeniliği, kamu davası anlayışını getirmesi olmuştur. Böylece mağdur veya mirasçılar, suçluyu affetse bile devlet bunu kamu davası hâline getirip suçluyu cezalandırma yoluna gidebilmiştir. Yine Fransa kanunları (Görsel 4.63) örnek alınarak 1858'de daha kapsamlı bir Ceza Kanunnamesi ile 1870'te Askerî Ceza Kanunu oluşturulmuştur.

Osmanlı ticaret hukuku da Fransa kanunları örnek alınarak hazırlanmıştır. 26 Temmuz 1850'de oluşturulan Ticaret Kanunnamesi, özel hukuk alanında yapılan ilk kanundur. Bu kanuna yapılan ilavelerle birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni ticaret mahkemeleri kurulmuş ve bu mahkemelerin yetkileri tüm ticari davaları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Deniz ticareti hukuku ise Hollanda, Sicilya, Belçika ve Prusya kanunlarından da yararlanılarak 1863'te Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi adıyla hazırlanmıştır. Ancak Avrupa ve özellikle Fransız hukukundan yapılan uyarlamalar, faiz konusunda olduğu gibi zaman zaman İslam hukukuyla çatışmıştır.

Toprak hukuku alanında yapılan en önemli kanun, Arazi Kanunnamesi olup Ahmed Cevdet Paşa'nın (Görsel 4.64) başkanlığındaki bir heyet tarafından 1858 yılında hazırlanmıştır. Arazi Kanunnamesi, sistem bakımından Avrupa etkileri taşısa da içerik yönünden bu dönemde Mecelle ile birlikte meydana getirilen iki millî kanundan biridir.

Görsel 4.64
Ahmet Cevdet Paşa
(İllüstrasyon)

Tanzimat Dönemi'nde, Fransız Medeni Kanunu örnek alınarak bir Osmanlı medeni hukuku hazırlanması gündeme gelmiş ancak bazı devlet adamları buna karşı çıkmıştır. Bunun üzerine 1868'de Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığında bir komisyon tarafından Mecelle hazırlanmıştır. Mecelle, Tanzimat Dönemi'nde hazırlanan en önemli ve millî kanun olup borçlar, eşya ve yargılama hukukuna dair bölümlerden oluşmuştur. Aile ve miras hukukuna yer verilmemiştir. Hanefi fıkhına göre hazırlanan Mecelle, toplam 16 kitap ve 1851 maddeden oluşmuştur.

1861'de Avrupa hukukundan esinlenilerek "Umur-i Maliyyeye Dair Nizamname" adıyla 68 maddelik bir mali kanun yayımlanmıştır. Bu nizamnameyle köy, kaza, sancak ve vilayetlerde devlet gelirlerinin tahsili ve harcanma biçimleri düzenlenmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamın kontrolündeki eğitim işleri, 1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiyenin kurulmasıyla birlikte hükûmetin denetimine girmiştir. 1847 tarihli Tapu Nizamnamesi'yle kadın ve erkeğe mirasta eşit hak tanınmıştır. 1864'te uygulamaya konulan Vilayet Nizamnamesi ile taşra teşkilâtı düzenlenmiş ve aynı yıl Matbuat Nizamnamesi yayınlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde hukuksal gelişimin dönüm noktası, Kanun-ı Esasi'nin kabulüdür. Kanun-ı Esasi; siyasal rejimi belirlemiş, yetkilerin kullanımını tanımlamış, yönetenlerin sorumluluklarını belirleyip denetime tabi tutmuş ve yargılama açısından yenilikler getirmiştir.

Kanun-ı Esasi'nin Bazı Maddeleri Şunlardır:

- Padişah kutsaldır ve icraatlarından dolayı sorumlu tutulamaz.
- Vekillerin tayin ve azli, yabancı devletlerle sözleşme yapılması, savaş ve barış ilanı, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası, Meclis-i Umûminin toplanması ve tatili, Heyet-i Mebusan'ın feshi padişahın mutlak haklarındandır.
- Matbuat, kanun dairesinde serbesttir.
- Müsadere, angarya ve işkence yasaktır.
- Sadrazam ve şeyhülislamı bizzat padişah belirler, sadrazamın belirleyeceği diğer vekiller ise padişah tarafından onaylanır.
- Meclis-i Umûmi üyeleri, düşünce ve beyanlarında özgürdür; meclisteki konuşmaları ve görüşleri için haklarında soruşturma açılamaz.
- Kanun teklifi Heyet-i Vükela'ya aittir.
- Kanun tasarıları Meclis-i Mebusan ile Meclis-i Âyanda kabul edilir ve padişah tarafından onaylanırsa kanunlaşır.

Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.19-43'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Kanun-ı Esasi'de, padişaha geniş yetkiler verilmesi, ne gibi sonuçlar doğurmuş olabilir?

Bütün bu konularda padişahın geniş yetkilerinin bulunması, anayasayı etkisiz kılmış ve padişah, devlet idaresinde geleneksel otoritesini korumuştur. Ancak padişahın geleneksel otoritesi, anayasa ile az da olsa sınırlandırılmıştır. Meclis-i Mebusan üyelerinin seçimle gelecek olması da halkın idareye katılması için yeni bir adım olmuştur.

Meşrutiyetin ilanından sonraki yıllarda Kanun-ı Esasi'de (Görsel 4.65) yedi defa değişiklik yapılmıştır. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra 21 Ağustos 1909'da yapılan değişiklikler, en köklü değişikliklerdir. 1909'daki değişikliklerden biri, padişahın mecliste anayasaya bağlılık yemini etmesi olmuştur. Bu dönemde hükûmetin, hükümdara değil Meclis-i Mebusana karşı sorumlu olması ve güvenoyu alma mecburiyeti gibi pek çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca yabancı devletlerle antlaşmalar yapma konusunda meclisin yetkileri artırılmıştır. Bu düzenlemeyle 1876'da padişaha tanınan sürgün yetkisi başta olmak üzere bazı haklar kaldırılmıştır. Böylece daha özgürlükçü bir yapı ve gerçek parlamenter hükûmet modeli benimsenmiştir. Aynı dönemde, yeni bir madde ile toplanma ve dernek kurma hürriyeti getirilmiştir.

قانون اساسی

ممالك دولت عثمانیه

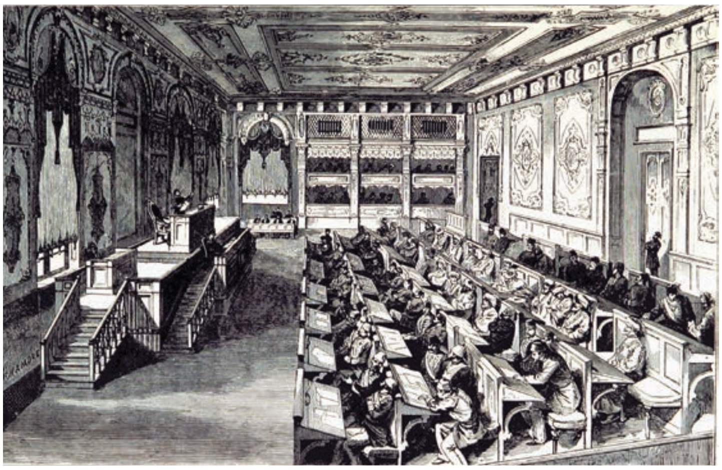
برنجی ماده — دولت عثمانیه ممالك وقطعات حاضره‌یی وایالات ممتازه‌یی محتوی وبكوجود اولمغله هیچ برزمانده هیچ برسببله تفریق قبول ایتمز
ایكنجی ماده — دولت عثمانیه‌نك پای تختی استانبول شهریدر وشهر مذكورك سائر بلاد عثمانیه‌دن آیرو اوله‌رق برگونه امتیاز ومعافیتی یوقدر
اوچنجی ماده — سلطنت سنیهٔ عثمانیه خلافت كبرای اسلامیه‌یی حائز اوله‌رق سلالهٔ آل عثماندن اصول قدیمه‌سی وجهله اكبر اولاده عائددر
دردنجی ماده — ذات حضرت پادشاهی حسب الخلافه دین اسلامك حامیسی وبالجمله تبعهٔ عثمانیه‌نك حكمدار وپادشاهیدر
بشنجی ماده — ذات حضرت پادشاهینك نفس همایونی مقدس وغیر مسئولدر
آلتنجی ماده — سلالهٔ آل عثمانك حقوق حریه واموال واملاك ذاتیه ومادام الحیاة تخصیصات مالیه‌لری تكافل عمومی تحتنده‌در
یدنجی ماده — وكلانك عزل ونصبی ورتبه ومناصب توجیهی ونشان اعطاسی وایالات ممتازه‌نك شرائط امتیازیه‌لرینه توفیقا اجرای توجیهاتی ومسكوكات ضربی وخطبه‌لرده نامنك ذكری ودول اجنبیه ایله معاهدات عقدی وحرب وصلح اعلانی وقوهٔ بریه وبحریه‌نك قوماندانی وحركات عسكریه واحكام شرعیه وقانونیه‌نك اجراسی ودوائر اداره‌نك معاملاتنه متعلق نظامنامه‌لرك تنظیمی ومجازات قانونیه‌نك تخفیفی ویا عفوی ومجلس عمومینك عقد وتعطیلی ولدی الاقتضا هیئت مبعوثانك اعضاسی یكیدن انتخاب اولنمق شرطیله فسخی حقوق مقدسهٔ پادشاهی جمله‌سندندر

تبعهٔ دولت عثمانیه‌نك حقوق عمومیه‌سی

Görsel 4.65
Kanun-ı Esasi'nin bazı maddeleri

Osmanlı Devleti'nde Seçim

Kanun-ı Esasi'yi hazırlayan komisyonun üzerinde çalıştığı konulardan biri de seçimlerin yapılarak meclisin toplanmasını sağlamak olmuştur. Komisyon, meclisi oluşturacak üyelerin atamayla mı yoksa seçimle mi belirleneceği konusu üzerinde titizlikle durmuştur. Âyan Meclisi üyelerinin padişah tarafından tespit edilmesi, Mebusan Meclisi üyelerinin ise seçimle belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu iki meclis Meclis-i Umûmiyi meydana getirmiştir. Mebusların halk tarafından seçilmesi, Türk tarihinde demokratikleşme yolunda atılan önemli bir adım olmuştur.

Görsel 4.66
Meclis toplantısı
(Tablo)

Kanun-ı Esasi'ye göre iki dereceli seçim yapılması gerekmektedir. Ancak meclisin bir an önce toplanabilmesi için daha kolay bir yol izlenmiştir. Buna göre kaza, sancak ve vilayet idare meclislerinde halk tarafından seçilmiş mevcut üyelerin, mebusları seçmeleri kararlaştırılmıştır. Bu sebeple ilk Osmanlı meclisinin mebusları genelde varlıklı ve nüfuzlu şahıslardan oluşmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk kez yapılan seçimlere başkent İstanbul'da ayrı bir özen gösterilmiş ve âdeta gelecekte tasarlanan bir seçim modeli uygulanmıştır. Osmanlı toplumu seçim talimatlarına harfiyen uymuş ve seçimler sorunsuz bir şekilde yapılmıştır.

İlk Osmanlı Meclis-i Umûmisi, 115'i Meclis-i Mebusan ve 26'sı da Meclis-i Âyandan olmak üzere 141 üyeyle 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştır (Görsel 4.66). Meclisin açılış gününde tüm resmî daireler tatil edilmiş ve halk törene büyük ilgi göstermiştir.

ARAŞTIRALIM

I. Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleştirilen seçim sisteminin özelliklerini araştırıp bir sunu hazırlayınız ve sınıfta arkadaşlarınızla paylaşınız.

Osmanlı toplumundaki gayrimüslim nüfus, Müslüman nüfusun yaklaşık dörtte biri kadardır. Buna rağmen mebuslar arasındaki orana bakıldığında gayrimüslim mebus sayısının, Müslüman mebus sayısına yakın olduğu görülmektedir. Bu durum temsil ilkesinin gerçekleşmesi konusunda Müslümanların aleyhine olmuştur. Meclis ilk dönem çalışmalarını 28 Haziran 1877'de tamamlamıştır.

Meclisin 13 Aralık 1877'de başlayan ikinci çalışma döneminde Osmanlı Devleti, Ruslara karşı 93 Harbi'nde ağır bir yenilgi almıştır. Bu dönemde mecliste, Müslüman ve gayrimüslim mebuslar arasındaki tartışmalar sertleşmiş ve bu şartlarda meclis çalışmalarının yararlı olmayacağı ortaya çıkmıştır. Bu gerekçelerle Sultan II. Abdülhamid 13 Şubat 1878'de meclisi süresiz tatil etmiş ve böylece Osmanlı Devleti mutlakiyetçi bir yönetime dönmüştür.

II. Meşrutiyet ve Siyasi Partiler

1908 yılında içerde ve dışarda gelişen olaylar üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçmeye karar vermiştir. Aralarında Niyazi Bey, Enver Bey (Görsel 4.67) gibi ünlü subayların da bulunduğu askerî gruplar, 23 Temmuz 1908'de Sultan II. Abdülhamid'e Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydurmayı başarmıştır. Böylece II. Meşrutiyet Dönemi başlamış ve otuz yıllık bir aradan sonra yeniden mebus seçimi yapılmıştır.

Görsel 4.67
Enver Bey
(Fotoğraf)

Seçim, I. Meşrutiyet'te olduğu gibi iki derecelidir. Bu sisteme göre önce seçmenler mebusları seçecek olan kişileri belirlemiş sonra da bu kişiler mebusları seçmiştir. Bu seçimlerde birden fazla oy kullanmayı engellemek için seçmenlerin nüfus cüzdanlarına kayıt düşülmüştür. Yapılan seçimlerde seçme yaşı 25, seçilebilme yaşı ise 30 olarak belirtilmiştir. 1908 seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyetiyle Ahrar Fırkası katılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkin olduğu II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki ilk meclisi, 275 milletvekiliyle 17 Aralık 1908 tarihinde açılmıştır. Yeni rejime karşı çıkan 31 Mart Vakası'nın bastırılmasından sonra Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Ardından II. Meşrutiyet Meclisi, 21 Ağustos 1909'da anayasa değişikliğini kabul etmiştir. Bu değişikliklerle siyasal örgütlenme ve toplantı hakkı tanınmış ve Türk demokrasi tarihinde gerçek anlamıyla siyasi partiler kurulmaya başlanmıştır. Böylece daha meşrutiyetçi bir yapı ve gerçek parlamenter hükûmet modeli benimsenmiştir.

31 Mart Vakası'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti özgürlükçü tavrından vazgeçmiştir. Bu durum İttihatçılara karşı muhalefetin gelişmesine neden olmuş ve yeni partiler kurulmaya başlanmıştır Tablo 4.2).

Tablo 4.2: Osmanlı'da Siyasi Partiler

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kurulan Siyasi Partiler
İttihat ve Terakki Fırkası
Ahrar Fırkası
Osmanlı Demokrat Fırkası
İttihad-ı Muhammedi Fırkası
Mutedil Hürriyetperveran Fırkası
Islahat-ı Esasiye Osmaniye Fırkası
Ahali Fırkası
Osmanlı Sosyalist Fırkası
Hürriyet ve İtilaf Fırkası
Millî Meşrutiyet Fırkası

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yaşanmıştır. Bu savaşların yanında göçler, isyanlar, siyasi çekişmeler ve toprak kayıpları gibi pek çok sosyal ve siyasi olay da meydana gelmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen II. Meşrutiyet Dönemi'nde dört kez sandığa gidilmiştir. Yine bu dönemde farklı fikirleri savunan pek çok parti kurulmuştur. Hatta bazen çok farklı fikirlere sahip olan kişiler aynı parti çatısı altında bir araya gelmiştir. Meşrutiyet Dönemlerinde yapılan bu seçimler ve çok partili hayata geçiş denemeleri, Türk tarihinde demokratikleşme yolunda atılan önemli adımlar olmuştur.

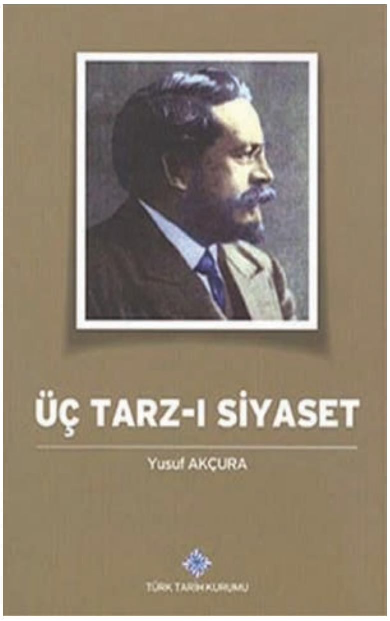
BİLİYOR MUSUNUZ?

1889'da kurulan İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti, 1895'te İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. 1909'da kendini parti olarak ilan eden İttihat Terakki Cemiyeti, 31 Mart Vakası'nın bastırılması ile güçlenmiştir. Bâb-ı Âli Baskını ile hükumeti tamamen ele alan parti Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devleti idare etmiştir."

Üç Tarz-ı Siyaset

Avrupa'da ulus devlet, halk egemenliği, modernizm ve sekülerizm gibi gelişmeler; din ve töre temelli değerlerin yerine insan aklını ve bilimin ürünü olan değerlerin konulmasını sağlamıştır. Ulus devletler, kendi halklarını dil ve ülkü birliğine sahip bir "ulus" hâline getirmek ve "millî kültür" inşa etmek için çalışmıştır.

Ulus devlet modelinin öncüsü ve başarılı bir örneği olan Fransa, onlarca etnik grubu aynı dili konuşan ortak duygu ve düşüncelere sahip bir millet hâline getirmeyi başarmıştır. Bununla beraber XIX. yüzyılda Fransa'da; Panslavizm, Pangermanizm gibi pek çok ulusal akım ortaya çıkmıştır.

Görsel 4.68
Üç Tarz-ı Siyaset

Avrupa'da yaşanan bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne de yansımaları olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ülke parçalanmaya doğru giderken kötü gidişi önlemek amacıyla birtakım kurtuluş çareleri ortaya atılmıştır. Osmanlı Devleti'nde merkezî idarenin ve düşünce adamlarının, devletin dağılmasını önlemek için siyasi ve toplumsal birliği koruma çabaları, farklı fikir akımlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu fikir akımları Üç Tarz-ı Siyaset olarak bilinmektedir.

ÖRNEK METİN

Yusuf Akçura ve Üç Tarz-ı Siyaset

Yusuf Akçura, Türk siyasi hayatında "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı (Görsel 4.68) makalesiyle meşhur olmuştur. 1904 yılında Mısır'da "Türk" isimli gazetede yayımlanan bu makale, Türkçülük akımının manifestosu olarak kabul edilmiştir. Akçura, bu makalesinde Osmanlı Devleti'nin eski gücüne tekrar kavuşabilmesi için Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak adlandırdığı üç ana düşünceyi incelemiştir. Üç Tarz-ı Siyaset'te Yusuf Akçura şu konular üzerinde durmuştur: Bir Osmanlı ulusu meydana getirmek, İslamcılığa dayanan bir devlet yapısı kurmak ve ırka dayalı bir Türk siyasal ulusçuluğu meydana getirmek.

Yusuf Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, s.1-11'den düzenlenmiştir.

Fransız İhtilali ve Napoleon Savaşları sonrasında yaygınlaşan milliyetçilik fikri, halkların yaşadıkları topraklar üzerinde kendi devletlerini kurmak için faaliyetlere girişmelerine neden olmuştur. Bu sebeple özellikle imparatorluklar, millî devletlere bölünme tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise devletin parçalanma tehlikesi karşısında pek çok aydın, Osmanlıcılık fikrini savunmuştur.

Osmanlıcılık fikrine göre ırk, dil, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı halkları; haklar ve ödevler bakımından eşit kabul edilmiştir. Böylece ortak bir vatan kavramı etrafında bir Osmanlı ulusunun oluşturulması amaçlanmıştır. Osmanlıcılık fikrinin oluşturulma amacı devleti parçalanmaktan kurtarmak ve mevcut sınırları korumak olmuştur. Akçura, Osmanlıcılık fikrinin Fransa'nın liberal milliyet anlayışına göre Sultan II. Mahmud Devri'nde başladığını belirtmiştir. Tanzimat Devri'nde güçlenen Osmanlıcılık söylemi, Balkan Savaşları esnasında yaşanan millî felaket ve Rumeli top-

raklarının tamamının elden çıkması ile kesin olarak sona ermiştir. Namık Kemal (Görsel 4.69), Ahmed Midhat Efendi ve Ziya Paşa gibi aydınlar Osmanlıcılık fikrinin önemli savunucularındandır.

İslamcılık, dünyadaki Müslümanlardan bir "İslam Birliği" meydana getirilmesi fikri ve eylemidir. Sultan Abdülaziz zamanında Osmanlıcılık fikrinin zayıflamaya başlamasıyla ortaya çıkan İslamcılık fikri, Avrupalılar tarafından Panislamizm olarak da adlandırılmıştır. Sultan II. Abdülhamid İslamcılığı fikirden eyleme dönüştürmüştür. Onun döneminde sarayda, toplum hayatında, eğitimde ve dış siyasette İslamcılığa önem verilmiştir. Ayrıca bu dönemde, diğer İslam devletlerinde de geniş bir İslamcılık propagandasına girişilmiştir. Dönemin şartları gereği toplumsal alanda dine, milletlerarası alanda da hilafete daha çok vurgu yapılmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başında halife tarafından ilan edilen cihat çağrısı etkili olmamıştır. Bu savaş sırasında bazı Arap liderlerin Osmanlı'ya karşı İngilizlerin yanında yer alması, milliyetçilik fikri ve bağımsızlık düşüncesinin, İslamcılık fikrinin önüne geçtiğini göstermiştir. Sultan II. Abdülhamid ve ünlü şair Mehmet Akif Ersoy (Görsel 4.70) bu fikrin önemli savunucularıdır.

Görsel 4.69
Namık Kemal
(Fotoğraf)

Türkçülük, Türk birliğini kurmayı hedef alan bir siyasi düşüncedir. Bu düşünceye göre önce Osmanlı Türklerinin, Türk olmadıkları hâlde Türkleşmiş olanların ve millî bilinçten yoksun olanların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Daha sonra ise Asya kıtasıyla Doğu Avrupa'da yayılmış olan Türklerin birleştirilmesine geçilerek büyük bir siyasal milliyet meydana getirilmesi amaçlanmıştır.

Türkçülük Fikrinin Güçlenmesinin Nedenleri Şunlardır:

- Milliyetçilik hareketinin Hristiyan tebaa arasında yayılması ve bunun sonucunda isyanların çıkması,
- Türk olmayan Müslüman toplulukların Batılı devletlerin propagandalarıyla Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya başlamaları,
- Osmanlı'nın kaybettiği topraklardaki Müslümanların Anadolu'ya göç etmek zorunda kalması ve bu insanların karşı karşıya kaldıkları felaketlerin uyandırdığı tepki,
- Avrupa'nın Türkler aleyhindeki propagandaları,
- Avrupa'ya giden Türk aydınlarının, Avrupalıların Türkler hakkındaki çalışmalarından rahatsız olmalarıdır.

Görsel 4.70
Mehmet Akif Ersoy
(Fotoğraf)

Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, İsmail Gaspıralı ve Ahmet Ağaoğlu Türkçülük fikrinin önemli savunucularındandır. Gerek Osmanlıcılık gerek İslamcılık ve gerekse Türkçülük fikrini ortaya atan ve savunanlar, merkezî idareyi elinde bulunduranlar veya fikir adamlarıdır. Bu kişilerin ortak amacı Osmanlı Devleti'nin siyasi ve toplumsal birliğini koruyarak dağılmasını önlemektir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Türkçülük fikri, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte XX. yüzyılın başından itibaren güçlenmiş ve bu fikir Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da etkili olmuştur.

4.5. OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER

TARTIŞALIM

Osmanlı Devleti'nde darbelerin siyasi, sosyal ve ekonomik hayata etkileri neler olabilir?

Osmanlı tarihinde isyanların önemli bir yeri olmakla birlikte XIX. yüzyıla kadar yaşanan isyanlar, hanedanın değiştirilmesine yönelik bir halk hareketi olmamıştır. Buna rağmen bu isyanların bazılarında hükümdar ya tahtını ya da hayatını kaybetmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren ise devlet kademelerindeki değişim, Avrupa'da eğitim almış devlet adamlarıyla bazı aydınların tutumu ve özellikle de Avrupa'daki siyasi akımların etkisi, rejimi hedef alan gelişmelere neden olmuştur.

1876 Darbesi

Görsel 4.71
Sultan Abdülaziz
(Tablo, TSM 17-943, İstanbul)

Genel anlamda darbe, ordunun ya da devlet içindeki siyasi elitlerin örtük ve yasadışı yöntemlerle mevcut hükûmeti değiştirmesi olarak tanımlanır. 1876 Darbesi'ni önemli kılan ise Osmanlı Türk tarihinde darbe tanımlamasına uyan ilk siyasi hareket olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı burjuvazi tarzı kurumları üretmeye uygun olmadığı gibi reformları yapan devlet adamlarının da halkın yönetime katılması gibi bir amacı olmamıştır. Meşruti bir yönetim kurulması fikrini dile getirmeye başlayan Tanzimat Dönemi aydınları, Batı uygarlığının üstünlüğünü, halkın sahip olduğu geniş hürriyetlere ve parlamentolu demokratik siyasi rejimlere bağlamıştır. Osmanlı idarecileri ise meşruti sisteme inanmamış ve yapılan yeniliklerde merkezî otoritenin güçlendirilmesini ön planda tutmuştur. Batı'yı örnek alarak yapılan yenilikler; aydınlar tarafından yeterli bulunmamış, siyasi rejimin değişmesi ve devlet otoritesinin sınırlandırılması tek yol olarak görülmüştür. İdareciler, Osmanlı Devleti gibi çok uluslu bir devlette bu tür bir girişimin bölünmelere neden olacağını düşündükleri için parlamentolu meşruti rejime sıcak bakmamıştır. Ancak Sultan Abdülaziz'in (Görsel 4.71) sert mizacı ve otoriter yapısı, aydınların parlamentolu rejim taleplerini daha da artırmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi olan Mustafa Fazıl Paşa, veraset kanununda yapılan değişiklik sonucu hidivlik hakkını kaybettiği için Sultan Abdülaziz'e ve Sadrazam Fuat Paşa'ya düşmanlık beslemiştir. Padişah ve sadrazamla yakınlık kurmuş ancak bu hakkı geri alamamıştır. Bunun üzerine de hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini desteklemek suretiyle hidivliği ele geçirmenin yollarını aramıştır.

Başlangıçta fikir yoluyla mücadele eden meşrutiyet yanlıları, başarılı olamayınca "Yeni Osmanlılar" adıyla gizli bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyet, Batı'da eğitim görmüş meşrutiyet yanlısı, genç bürokrat ve aydınlar arasında büyük ilgi görmüş ve cemiyete devlet adamlarından da katılanlar olmuştur. Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa, cemiyeti maddi olarak desteklemiştir.

Yeni Osmanlılar, meşruti sisteme geçmek için padişahla bir görüşme yapmayı düşünmüşlerse de 1867'de yaptıkları toplantıda ihtilal hareketine girişmeye karar vermişlerdir. Kırk kişilik bir fedai grubu ile Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi olan Bâbıâli'yi basmayı ve Sadrazam Âli Paşa ile taraftarlarını ortadan kaldırarak Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirmeyi planlamışlardır. Bu girişimi haber alan Âli Paşa, cemiyet üyelerinin bazılarını tutuklamış bazı üyeler de yurt dışına kaçmıştır. Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi cemiyetin önemli kişileri ise çeşitli memuriyetler bahane edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Avrupa'daki sürgün hayatlarında Ziya Paşa ve Namık Kemal çok yakın iki mesai arkadaşı olmuşlar ve diğer aydınlar gibi meşrutiyet mücadelesini sürdürmüşlerdir. 1871'de Sadrazam Âli Paşa'nın ölümü üzerine de aydınların çoğu İstanbul'a dönmüştür.

Görsel 4.72
Keçecizade Mehmet Fuat Paşa
(Gravür)

Osmanlı Devleti'nin geleneksel merkezî idaresine karşı ilk örgütlü muhalefeti başlatan Yeni Osmanlılar, toplumun hiçbir kesiminin tam olarak desteğini kazanamamıştır. Üstelik kendi aralarında da bir beraberlik kuramamış ve Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteğini çekmesiyle de hareket dağılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Mustafa Reşit Paşa ile başlayıp Keçecizade Mehmet Fuat Paşa (Görsel 4.72) ve Âli Paşa ile süren "Tanzimat Paşaları Dönemi", Âli Paşa'nın vefatı ile sona ermiştir. Tanzimat'ın bu üç paşasının döneminde padişah ile Bâbıâli arasındaki ilişkilerde, Bâbıâli daha ağır basmıştır. Bunda Sultan Abdülmecid'in padişahlığı döneminde, paşalardan halk için gelen talepleri geri çevirmemesinin büyük payı vardır.

Sultan Abdülmecid'e göre daha sert bir mizaca sahip olan Sultan Abdülaziz fikir ve siyaset akımlarıyla ilgilenmemiş; ordunun, donanmanın ve demiryollarının geliştirilmesi için uğraşmıştır. Fuat Paşa ve Âli Paşa'yı ölümlerine kadar devlet idaresinde tutan Abdülaziz, onların ölümünden sonra iktidarı tam olarak eline almıştır. Sultan Abdülaziz, her alanda egemen olmak amacıyla sözünden çıkmayacağını düşündüğü Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirmiş ve meşrutiyete taraftar olan yöneticileri tek tek görevlerinden uzaklaştırmıştır.

Mahmud Nedim Paşa'nın 11 ay süren ilk sadrazamlığında beş serasker, dört bahriye nazırı, dört adliye nazırı, altı tophane müşiri, beş sadaret müsteşarı ve altı serasker müsteşarı değişmiştir. Bu dönemde görevinden alınan devlet adamları, padişahı tahttan indirmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bunlardan biri de seraskerlik görevinden alınan Hüseyin Avni Paşa'dır.

Mahmud Nedim Paşa; ıslahatçı devlet adamlarının yanında, orduyu yenileştirmek için Avrupa'dan getirilen uzmanların da görevlerine son vermiştir. Okullardan Fransızca kaldırılmış ve dış politikada Rusya'ya yaklaşılmıştır. Bu yakınlaşma Batılı ülkeler kadar Müslüman halkı da rahatsız etmiş ve yoğun tepkiler üzerine padişah, Mahmud Nedim Paşa'yı 1872'de görevden almıştır.

Sultan Abdülaziz ile reform taraftarlarının uzlaşmaz tutumu iç politikada yaşanan gerginlikleri çatışma noktasına getirmiştir. Dış politikada ise devletin Ruslara yaklaşması, Hersek İsyanı, Bulgar İhtilali gibi gelişmeler; Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti aleyhine dönmesine sebep olmuştur. 1875'te ikinci kez sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa'nın muhalifleri, bu gelişmeleri fırsat bilmiş ve onu sadrazamlıktan uzaklaştırmak istemiştir. Sultan Abdülaziz'in bunu kabul etmemesi üzerine henüz hükûmeti düşürecek siyasi etkiye sahip olmayan meşrutiyet yanlısı Yeni Osmanlılar, medrese öğrencilerini ayaklandırmıştır. 11 Mayıs 1876 günü Fatih, Süleymaniye ve Bayezid medreselerinin talebeleri şeyhülislamın ve sadrazamın azledilmesini isteyerek isyan etmiştir. Üç gün süren isyan sonucunda Sultan Abdülaziz, Mütercim Rüştü Paşa'yı sadrazamlığa getirmek zorunda kalmıştır. Hüseyin Avni Paşa seraskerliğe, Mithat Paşa da devlet şurası başkanlığına atanmıştır. Sultan Abdülaziz tahtta olduğu sürece kendi geleceklerini sağlama alamayacaklarını anlayan bu paşalar, sultanı tahttan indirmek ve hatta öldürmek için fırsat kollamaya başlamıştır. Askerlerin padişaha bağlı olduğunu bilen Hüseyin Avni Paşa, ayrıntılı bir darbe planı hazırlayarak Sultan V. Murad'ı tahta geçirmek istemiştir. Padişaha yapılacak bir saldırıyı önleyecekleri gerekçesiyle aldatılan askerlerin, 30 Mayıs 1876 günü sarayı kuşatmaları sağlanmış ve Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murad (Görsel 4.73) tahta çıkartılmıştır. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmeyi kafasına koyan Hüseyin Avni Paşa, bu darbeyi 63 kişilik bir cuntacı ile gerçekleştirmiş ve askerler tarafından fark edilmesi hâlinde planın başarısız olabileceğini düşünerek darbe gecesine kadar en yakınlarından bile planını gizlemiştir.

Görsel 4.73
Sultan V. Murad
(Gravür)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Sultan Abdülaziz, devlet adamlarınca görevden alınan ilk padişahtır. Ancak bu sonucu ortaya çıkartan asıl güç, hareketin gerçek amacından habersiz olarak istismar edilen askerler olmuştur. Türk siyasi hayatında bu gücü bilenler, orduyu bu amaçla kullanmış ve ordunun fiilen rol almadığı hiçbir darbe girişimi başarılı olamamıştır.

Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdikten sonra V. Murad'ı tahta çıkartanlar, 1876 darbesini yapanlar meşrutiyeti ilan etmek konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Mithat Paşa en kısa zamanda meşrutiyet idaresine geçilmesini istemiş, aydınlar ve Batı kamuoyu da onu desteklemiştir. Fakat Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve bazı devlet adamları, millete siyasi haklar vermenin zararlı olacağına ve Meşrutiyet idaresinin uygulanamayacağına inanmıştır. Serasker Hüseyin Avni Paşa ise siyasi yapının eskisi gibi bırakılmasından ve gerektiğinde şiddet kullanılmasından yana olmuştur.

Meşrutiyetin ilanı konusunda tartışmalar sürerken Sultan Abdülaziz'in şüpheli ölümü, devlet işlerini karıştırmıştır. Sultanın bileklerini keserek intihar ettiği resmen ilan edilse de kimse buna inanmamıştır. Padişahın öldürüldüğü kanaatine sahip olanlar, bu konuda Hüseyin Avni Paşa'dan şüphelenmiştir.

Sultan Abdülaziz'in ölümünden bir süre sonra Çerkez Hasan adında bir yüzbaşı, Mithat Paşa'nın konağındaki vekiller heyeti toplantısını basarak Sadrazam Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmüştür.

Sultan Abdülaziz'in ölümünden sonra yaşanan Çerkez Hasan hadisesi ile devlette sıkıntılar artmıştır. Bu dönemde hürriyet ve meşrutiyet adına hiçbir adım atılmadığı gibi siyasette bir belirsizlik başlamıştır. Ayrıca V. Murad'ın rahatsızlığı artmış ve Avrupa'dan getirilen hekimler, padişahın hastalığının tam olarak iyileşemeyeceğine dair rapor vermiştir. Bu belirsizlik ortamında Abdülhamid, devlet ileri gelenlerine tahta çıkarıldığı takdirde anayasayı ilan edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Mithat Paşa, Sultan II. Abdülhamid ile bir görüşme yapmıştır. Görüşme sonrasında 31 Ağustos 1876 günü "daimî cinneti" olduğuna dair bir fetva ile V. Murad tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamid (Görsel 4.74) padişah olmuştur.

Görsel 4.74
Sultan II. Abdülhamid
(Tablo)

BİLİYOR MUSUNUZ?

V. Murad'ı yeniden tahta geçirmek isteyen Ali Suavi, 20 Mayıs 1878'de Rumeli göçmenleriyle Çırağan Sarayı'nı basmıştır. Tarihe Çırağan Vakası olarak geçen bu olayda Yedisekiz Hasan Paşa, Ali Suavi'yi öldürmüş ve baskın başarısız olmuştur.

1909 Darbesi

Türk tarihinde demokratikleşme süreci Sened-i İttifak ile başlamış, Tanzimat ile Islahat Fermanları ve Meşrutiyet'in ilanı ile devam etmiştir. 24 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ise bu demokratikleşme çabalarının bir devamı olarak ortaya çıkmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sonrası ülkede umut edilen gelişmelerin yaşanmamasından İttihat ve Terakki Cemiyeti sorumlu tutulmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra önemli topraklar kaybedilmiş ve siyasi kargaşa artarak devam etmiştir. Bu durum, cemiyetin itibar kaybetmeye başlamasına ve cemiyete karşı bir muhalefet oluşmasına sebep olmuştur. Şubat 1909'dan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükûmet ve muhalefet arasındaki mücadele siyasi durumu daha gergin hâle getirmiştir.

Sadrazam Hilmi Paşa, ilmiye öğrencilerinin askerden muaf olma ayrıcalığını kaldırmış ve ordu içerisindeki alaylı subaylar tasfiye edilmeye başlanmıştır. Bu gelişme, medrese öğrencileri ve alaylı subaylar arasında da İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalefeti artırmıştır. Nisan 1909'da İttihat ve Terakki Fırkası'nın kuruluşu ve muhalif bir gazete olan Serbestî'nin başyazarı Hasan Fehmi'nin suikaste kurban gitmesi; bütün tepkileri İttihat ve Terakki'ye yönlendirmiştir. Bunun üzerine 13 Nisan 1909'da alaylı askerler ve medrese öğrencilerinin birlikte gerçekleştirdiği darbe girişimi sonuçsuz kalmıştır. Bu darbe girişiminde muhalefetin önde gelen organları; Ahrar Fırkası ve İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti etkili olmuştur. Başlangıçta İttihat ve Terakki duruma hâkim olamamış, muhalifler de tam başarı sağlayamamıştır. İsyan bastırıldıktan sonra sorumluluk Sultan II. Abdülhamid'e yüklenmiştir.

ÖRNEK METİN

31 Mart Vakası'nın Başlaması

31 Mart Vakası; 13 Nisan 1909 sabahı Avcı taburlarına mensup askerlerin Ayasofya Meydanı'nda toplanarak gösteri yapması, silah atması ve bazı isteklerde bulunması ile başlamıştı. Kısa zamanda toplanan kalabalıktan uyumlu bir ses çıkmamış, herkes kendi talebini seslendirmişti. Fakat ortak söylem olarak padişahtan şeriatın tam olarak uygulanması, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza'nın görevden alınması istenmişti. Bu taleplere bakıldığında aslında isyancılar hem II. Abdülhamid hem de İttihatçılara karşıydı. Bu görüntü tam da Derviş Vahdeti'nin gazetesindeki fikirlere uygundu. Ayrıca kalabalık içinde İttihad-i Muhammedî Cemiyetinin bayraklarını taşıyanlar da vardı. Bu hareketin ilk sonucu Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası oldu. Bu arada isyancılar Galata Köprüsü civarında Ahmet Rıza zannederek Adliye Nazırı Nazım Bey'i, ayrıca Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid zannederek Lazkiye mebusu Arslan Bey'i öldürdü ve iş tamamen kontrolden çıktı. Bazı isyancılar, sokaklarda "mektepli subay" avına çıktı. İstanbul tamamen isyancıların kontrolüne girdi.

Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Tarihi (1876-1918)*, s.51'den düzenlenmiştir.

13 Nisan 1909 tarihinde yaşanan bu olay, Rûmî 31 Mart 1325 tarihine denk geldiği için 31 Mart Vakası olarak adlandırılmıştır. İsyan, meclisi de etkilemiş ve Meclis-i Mebusan toplantılarına ara vermek zorunda kalmıştır. İstanbul'da bulunan I. Ordu, isyanı bastırmakta başarılı olamamıştır. Bu olayın Selanik'te duyulması üzerine III. Ordu'dan başkanlığını Mahmud Şevket Paşa'nın, kurmay başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı Hareket Ordusu adıyla bir ordu oluşturulmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Berlin'de askerî ateşe olan Binbaşı Enver, kurmay başkan olarak görevlendirilmiş ve Hareket Ordusu İstanbul'a girmeden önce Yeşilköy'de orduya yetişerek kurmay başkanlık görevini Mustafa Kemal'den devralmıştır.

Görsel 4.75
Hareket Ordusu İstanbul'da

İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusu (Görsel 4.75), İstanbul halkına hitaben bir beyanname yayımlamıştır. İsyandan sorumlu tutulan Sultan II. Abdülhamid, 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmiş ve yerine kardeşi V. Mehmed Reşad getirilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Vakası'na kadar iktidara hâkim olan İttihat ve Terakki, bu tarihten itibaren etkinliğini artırmış olsa da 1913'teki Bâbıâli Baskını'na kadar iktidarını dolaylı olarak devam ettirmiştir.

1913 Darbesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart Vakası sonrası arka planda kalarak iktidara hâkim olmuştur. Bu sebeple ülkede bir muhalefet cephesi ortaya çıkmış ve 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Yoğun baskı altında yapılan ve sonradan "sopalı seçim" olarak anılan 18 Ocak 1912 seçimlerini İttihatçılar kazanmış ve yönetimdeki tutumları daha da sertleşmiştir. Arnavutluk İsyanı'nı bastırmak için gönderilen ve İttihatçıların sert politikalarını beğenmeyen bazı asker ve muhalif subaylar, dağlara çıkmıştır. "Halâskâr Zâbitân" denilen bu askerler, hükûmete muhtıra vererek meclisin dağıtılmasını, Kâmil Paşa başkanlığında yeni bir hükûmet kurulmasını bildirmiş ve İttihatçılar buna boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Siyasi görüş ayrılıkları sebebiyle parçalanmış olan Osmanlı ordusu, Balkan Savaşları'na hazırlıksız yakalanmıştır. Birbiri ardına alınan kötü sonuçlar nedeniyle Gazi Ahmet Muhtar Paşa istifa etmiş ve yerine Kâmil Paşa Kabinesi kurulmuştur. İktidarı tekrar ele geçirmek isteyen İttihatçılar, savaşta muhtemel yenilgiyi hükûmet değişikliği için kullanmayı amaçlayarak ordu içinde partizanca davranışlarda bulunmuştur.

Avrupalı devletler, Bâbıâli'ye bir nota vererek Balkan devletleri lehinde bazı tavizler istemiştir. Tekliflerin görüşülmesi için Dolmabahçe'de bir toplantı yapılmış ve İttihatçılar da bu toplantıyı bahane ederek tasarladıkları hükûmet darbesini uygulamak için harekete geçmiştir. Kâmil Paşa Kabinesi'nin Edirne'yi Bulgarlara verdiği yönünde halkı galeyana getiren İttihatçılar, destek sağlamaya çalışmıştır. 23 Ocak 1913 günü Enver Bey, İttihat ve Terakki-nin ileri gelenleri ile Bâbıâli'ye doğru yola çıkmış ve yol boyunca halk da onlara destek vermiştir. Bâbıâli'ye ulaşan darbeciler, başta Harbiye Nazırı Nâzım Paşa olmak üzere harbiye nazırının yaveri, sadaret yaveri ve polis komiserini öldürmüştür. Enver ve Talat beylerin baskısı ile sadrazam Kâmil Paşa istifa etmek zorunda kalmıştır. Sultan V. Mehmet Reşad (Görsel 4.76), İttihatçıların teklif ettiği Mahmud Şevket Paşa'yı sadrazam tayin etmiştir.

Görsel 4.76
Sultan V. Mehmet Reşad
(Tablo, Topkapı Sarayı Müzesi)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Talat Bey, dâhiliye nazırı vekili unvanıyla vilayetlere iktidar değişikliğini bildiren telgraflar çekmiştir. Kâmil Paşa hükûmetinin Edirne ve Adalar'ı düşmana bırakmaya karar verdiğini iddia eden Talat Bey, bu şekilde hükûmetin millî bir harekât sonunda devrildiğini göstermek istemiştir.

Bâbıâli Baskını ile idareyi darbe sonucu ele geçiren İttihatçılar, bazı muhalifleri tevkif etmiş ve I. Balkan Savaşı'ndan sorumlu tutulan başta eski sadrazam Kâmil Paşa olmak üzere kabine üyelerinin bazılarını ülkeden uzaklaştırmıştır. Edirne'yi kurtarma propagandasıyla işe başlayan yeni hükûmet, uğrunda darbe yaptığı Edirne'yi 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'yla Bulgaristan'a bırakmıştır. Bâbıâli Baskını'yla iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı mağlubiyetine kadar muhalefeti sindirerek ülkeyi tek partili bir rejimle yönetmiştir.

Görsel 4.77
Sırp Krallığı arması

Görsel 4.78
Bulgar Krallığı arması

Balkanlardaki Toprak Kayıpları

Osmanlı Devleti 1876, 1909 ve 1913 yıllarındaki darbeler sonrası yaşadığı siyasi sıkıntılar sebebiyle pek çok toprağını kaybetmiştir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikri başta olmak üzere yaşanan çeşitli gelişmeler, Balkanlardaki milletlerin art arda bağımsızlık kazanmasına sebep olmuştur. 1804'teki yeniçerilere tepki olarak çıkan Sırp İsyanı, gittikçe milliyetçi bir karakter kazanmış ve Sırplar özerklik talep etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti 1812 yılında Bükreş Antlaşması'yla Sırplara ayrıcalıklar verse de 1815 yılında yeni bir Sırp İsyanı'nın patlak vermesine engel olamamıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Edirne Anlaşması'yla Sırplar özerklik kazanmıştır. Sırpların, Osmanlı Devleti'nden tamamen kopuşu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda gerçekleşmiştir (Görsel 4.77). 1875'te Bosna-Hersek'te başlayan isyanlar sonrası Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmiştir. Osmanlı ordusu, Sırp kuvvetlerini yenilgiye uğrattıysa da 93 Harbi'nde Rusların Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesi sonucu imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla Sırplar bağımsızlığını elde etmiştir. İngiltere'nin müdahalesi sonucu Ayastefanos'un maddelerinin yeniden düzenlenmesiyle imzalanan Berlin Antlaşması'nda Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığı tanınmıştır.

Bulgaristan'da Türk İslam hâkimiyeti, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar önemli bir sıkıntı çıkmadan devam etmiştir. Yunanların bağımsızlığını kazanması sonrası Rusların tahrikleriyle Bulgarlar arasında da bağımsızlık duygusu yayılmıştır. Yunan Ayaklanması, Bulgarlar tarafından bir model gibi kullanılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'yla Sofya merkezli Bulgar Prensliği'nin kurulmasına karar verilmiştir. II. Meşrutiyet'in ardından 5 Ekim 1908'de de Bulgaristan bağımsız bir devlet hâline gelmiştir (Görsel 4.78). Bulgaristan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra Osmanlı Devleti aleyhine bir Balkan İttifakı oluşturulmasında önemli rol oynamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bulgar Cemaati'nin 1870'te Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak Bulgar Eksarhlığı'nı kurması sonrası Sırplar da özellikle Makedonya'daki emellerini gerçekleştirmek için kendine ait millî kilise kurma çalışmasına girişmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nden ayrılma ve kendi millî kiliselerini kurma gayretine girişmeleri sonrası Balkanlar, Makedonya Rum-Bulgar ve Sırp cemaatleri arasında bir mücadele alanı hâline gelmiş ve böylece Kiliseler Sorunu ortaya çıkmıştır.

Yunanistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra genişleme politikası izlemiş ve bu politikada Avrupalı devletlerden sürekli yardım görmüştür. Bu genişleme siyasetinde Girit önemli bir yer tutmuştur. 1878 Berlin Antlaşması'na Girit ile ilgili özel bir madde konmuş ve sorun artık uluslararası bir boyut kazanmıştır. 1878 Halepa Fermanı ile Girit Rumlarına geniş haklar verilmiş ancak bu haklar, Ada'da yeni isyanlara neden olmuştur. Yunanistan'dan, Girit'e gönüllü

Rum askerler gitmeye ve silah gönderilmeye başlanmıştır. Ada'da Müslümanlarla Hristiyanlar arasında çarpışmalar artınca Avrupalı devletler bölgeye donanmalarını göndermiş ve Osmanlı Devleti'nden Girit'e Hristiyan bir valinin tayin edilmesini istemiştir.

Görsel 4.79
Bâbıâli
(Tablo)

Avrupalı devletlerin baskıları sonucu 1896'da Sultan II. Abdülhamid, bu şartları kabul etmiş ve Girit Adası'na yabancı bir vali göndererek Halepa Fermanı'nı yeniden ilan etmiştir. Bir müddet sonra Avrupalı devletler, Ada'da Türk kuvvetlerinin olmasının tam muhtariyet esasları ile bağdaşmayacağını ileri sürmüş ve Ada'nın boşaltılmasını istemiştir. 1897'de Osmanlı Devleti'nin Yunanları yenmesine rağmen 18 Aralık 1897'de Girit'e muhtariyet verilmiştir. Yunan kralının oğlu yönetici olarak Girit'e tayin edilmiş ve bu gelişme Osmanlı Devleti'nin Ada'daki hâkimiyetine fiilen son vermiştir. 1908'de Girit Millî Meclisi, Yunanistan Krallığı'na katıldığını resmen ilan etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nde protesto edilmiş ve İstanbul'da mitingler düzenlenmiştir. Bâbıâli (Görsel 4.79), ilgili devletler nezdinde teşebbüse geçmişse de sonuç değişmemiştir. I. Balkan Harbi'nin ardından Girit Adası, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.

Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'ne resmen bağlı olan Bosna-Hersek'i 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra işgal etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından faydalanan Avusturya Macaristan İmparatorluğu, 7 Ekim 1908 tarihinde de bölgeyi kendi topraklarına kattığını ilan etmiştir.

Görsel 4.80
Balkanlardaki çeteler

Balkanlarda yayılan milliyetçilik hareketleri sonrasında bölgede peş peşe ulus devletler kurulmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlığıyla başlayan bu süreçte Berlin Antlaşması önemli bir aşama olmuş; Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız devletler olarak ortaya çıkmıştır. Yine bu antlaşma ile özerklik elde eden Bulgarlar 1908'de bağımsızlığını kazanmıştır. Balkanlarda Sırplar, Karadağlılar ve Bulgarlar kurdukları çeteler (Görsel 4.80) ile Rumeli topraklarının elden çıkmasında etkili olurken bu dönemde Arnavutluk'ta bir isyan hareketi yaşanmamıştır. Avusturya'nın, Bosna-Hersek'i işgali ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı sonrası Arnavutlar, İttihat ve Terakki iktidarına karşı güvensizlik duymaya başlamış ve 1911'de büyük bir Arnavut İsyanı çıkmıştır. Balkan ülkelerinin, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi sonrası Arnavutların yaşadığı toprakların büyük bir kısmı işgale uğramıştır. Bu dönemde daha örgütlü bir hâl alan isyan, 28 Kasım 1912'de Arnavutların bağımsızlığını ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yapılan darbelerin Balkanlardaki siyasi gelişmelere etkileri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

OKUMA PARÇASI

Görsel 4.81

15 TEMMUZ DEMOKRASİ VE MİLLÎ BİRLİK GÜNÜ

Vatan, Türk milleti için önemli bir kavramdır. Dinimiz İslam da vatan toprağına, hürriyete, birliğe, beraberliğe büyük önem vermekte ve bunları inancın yaşanmasında vazgeçilmez unsurlar olarak görmektedir. Milletimiz, tarihi boyunca hep bu değerler uğruna mücadele etmiş; vatanını ve özgürlüğünü hedef alan saldırılara cansiperane bir şekilde karşı koymuştur (Görsel 4.81). Haçlı Seferleri'nden Moğol İstilası'na, I. Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye dek mesele, vatan müdafaası olduğunda milletimiz kanının son damlasına kadar mücadele etmeyi mukaddes bir görev bilmiştir.

Ancak ülkemize yönelik saldırılar sadece sınırlarımız dışından gelmemiştir. Bazen de dâhilde ortaya çıkan birtakım kişi, örgüt ve yapılar; kendi menfaatleri uğruna vatanımıza ihanet etmişlerdir. İradelerini ve akıllarını başkalarının emrine veren bu yapılar ve şahıslar, dış mihrakların maşası olarak ülkemizin aleyhinde faaliyet göstermişlerdir. Diğer yandan yakın tarihimizde ülkemiz; 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında antidemokratik müdahalelere sahne olmuştur. Millî iradeyi yok sayan her teşebbüs geride derin acılar ve silinmesi zor izler bırakmıştır. Millî iradeyi hiçe sayarak demokrasiyi ortadan kaldırmayı hedefleyen darbe girişimlerinin sonuncusu ise 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanmıştır.

Ülkemizin bütün kurumlarına sızmış FETÖ/PDY terör örgütü mensupları tarafından gerçekleştirilen bu menfur darbe girişiminde devletin uçakları, tankları ve silahları gasp edilerek millete karşı kullanılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Gölbaşı Özel Harekât Başkanlığı, Ankara Emniyet Müdürlüğü, TÜRKSAT, TRT ve Boğaziçi Köprüsü saldırıya uğramıştır. Vatanına, bayrağına, özgürlüğüne ve geleceğine sahip çıkmak için sokaklara inen milletimizin üzerine kurşun ve bomba yağdırılmıştır.

Ancak aziz milletimiz, 15 Temmuz gecesinde Başkomutanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısına uyarak tüm farklılıklarını bir tarafa bırakarak mücadeleye koşmuştur. İstiklalini ve istikbalini savunmak üzere "*tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet*" ilkeleri etrafında birleşen milletimiz, kendi gücünün ve iradesinin üstünde bir güç olmadığını tüm dünyaya göstermiştir. 15 Temmuz'da Türk Milleti, darbe girişimini püskürterek tarihe altın harflerle yazılan bir demokrasi destanına imza atmıştır. Bağımsızlığımıza kasteden teröristlerin tankları, silahları, helikopterleri milletin ortak iradesi ve kararlılığı karşısında etkisiz kalmıştır.

Her kesimden, her yaştan insanıyla tek yumruk hâline gelerek vatanını savunan aziz milletimiz, iman dolu yüreği, dik duruşu, feraseti, cesareti, birlik ve beraberliğiyle 15 Temmuz gecesi tarihimizin en büyük kahramanlıklarından birini sergilemiştir (Görsel 4.82).

Bu saldırılarda 2 bin 193 vatandaşımız yaralanarak gazi olurken 250 vatan evladı da şehitlik mertebesine erişmiştir.

Devletimiz, bu hain darbe girişiminden sonra da FETÖ terör örgütüne yönelik mücadelesini kararlı bir şekilde devam ettirmiştir. Darbeci hainler ve onlarla iş birliği yapanlar tek tek yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

Milletimizin 15 Temmuz gecesinde ortaya koyduğu kahramanlık öyküsünün gelecek nesillere aktarılması çok önemlidir. O gece bizim için canlarını feda eden şehitlerimizi ve gazilerimizi hatırlamak ve hatırlatmak, verilen mücadeleyi yâd etmek, özgürlük ruhunu yaşatmak amacıyla 15 Temmuz, "Demokrasi ve Millî Birlik Günü" olarak ilan edilmiştir.

Görsel 4.82

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.**

Fransız İhtilali: ....

....

Kanun-i Esasi: ....

....

31 Mart Vakası: ....

....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Fransız İhtilali'nin imparatorlukların siyasi hayatlarına etkileri nelerdir?
2. Sanayi İnkılabı'yla birlikte işçi sınıfının karşılaştığı sorunlar nelerdir?
3. Modern ideolojilerin ortaya çıkmasındaki etkenler nelerdir?
4. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının gerekçeleri nelerdir?
5. Sultan III. Selim zamanında yapılan yeniliklere Nizam-ı Cedit denmesinin sebepleri nelerdir?
6. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine etki eden gelişmeler nelerdir?
7. 1913 Bâbıâli Baskını'nın siyasi hayata etkileri nelerdir?

C **Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. Çeşitli ırk, din, dil ve kültüre sahip toplumlardan oluşan Osmanlı Devleti'nde Fransız İhtilali'yle birlikte milliyetçilik ve bağımsızlık akımları yayılmaya başlamıştır. Bu sebeple XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarında birçok isyan çıkmıştır.

Aşağıdakilerden hangisi bu isyanlardan biri değildir?

A) Sırp İsyanı B) Yunan İsyanı
C) Mısır İsyanı D) Bulgar İsyanı
E) Karadağ İsyanı

2. Aşağıdakilerden hangisi Sultan II. Mahmud'un Sened-i İttifak'ı onaylamasının nedenlerinden biri değildir?

A) Ülkede güvenliği sağlamak istemesi
B) Meşruti yönetime geçmek istemesi
C) Âyanların desteğiyle tahta çıkmış olması
D) Alemdar Mustafa Paşa'nın etkisi
E) Merkez ve taşradaki siyasi dengeleri korumak istemesi

3. Kapitalizm, Yeni Çağ'da Batı Avrupa'da sermaye ve üretim araçlarının özel mülkiyete geçmesi sonucunda sürekli kâr arama ilkeleri üzerine kurulmuş ekonomik bir sistemdir.

Aşağıdakilerden hangisi bu sistemi hazırlayan gelişmelerden biridir?

A) Avrupa'da burjuvazi sınıfının yükselişi
B) Feodalitenin ortaya çıkması
C) Kilisenin güç kazanması
D) Marksist ideolojinin doğması
E) Ulus devletlerin kurulması

4. Aşağıdakilerden hangisi 1876 Darbesi'ni hazırlayan gelişmelerden biridir?

A) Siyasi partilerin kurulması
B) Genç Osmanlıların çalışmaları
C) Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi
D) Devlet otoritesinin güçlendirilmesi
E) Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konması

5. Merkantilizme göre nüfus; siyasi, askerî ve mali açıdan önemli bir güçtür. Bu sebeple nüfusun artırılması gereklidir. Bu politika doğrultusunda;

I. ülkeye yapılan göçlerin olumlu karşılanması,
II. ülkede nüfusu artırmaya yönelik politikaların takip edilmesi,
III. ormanlık alanların tarıma açılması

durumlarından hangilerinin uygulanması beklenir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

6. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'nin demiryoluna olan ilgisinin nedenlerinden biri değildir?

A) Avrupalı devletlerin ülkedeki ekonomik etkinliğini kırmak
B) Ülkedeki iç güvenliği sağlamak
C) Tarımsal vergilerin toplanmasını kolaylaştırmak
D) Cepheye asker ve malzeme sevk edilmesini hızlandırmak
E) Devlet otoritesini uzak bölgelere kadar ulaştırmak

7. Tanzimat Fermanı'nın aşağıdaki maddelerinden hangisi liyakatin önemini göstermektedir?

A) Bütün tebaanın can güvenliği, mal ve namusunun korunması
B) Verginin, herkesin gücü oranında tahsil edilmesi
C) Askerliğin vatan görevi hâline gelmesi
D) Yargılama hakkının getirilmesi
E) Rüşvetin önlenmesi amacıyla etkili bir kanun hazırlanması

8. Aşağıdakilerden hangisi 1909 Darbesi'nin sonuçlarından biridir?

A) Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi
B) İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti'nin kurulması
C) İttihat ve Terakki'nin yönetimde güç kaybetmesi
D) Bâbıâli Baskını'nın yaşanması
E) II. Meşrutiyet'in ilanı

9. Aşağıdakilerden hangisi ulus devlet anlayışıyla oluşan modern eğitim sisteminin özelliklerinden biri değildir?

A) Vatandaşların daha nitelikli eğitilmesi
B) Bireylerin devlet politikalarına daha sadık hâle gelmesi
C) Eğitim programlarının kilisenin denetimine alınması
D) Okullarda özgür bireye, doğaya, tarihe ve akla önem verilmesi
E) Dinî derslerin yanında tarih, coğrafya ve fen bilimleri gibi derslerinin de verilmesi

10. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı toplumunda Türkçülük fikrinin gelişmesinin nedenlerinden biri değildir?

A) Türk olmayan Müslüman toplulukların Batılı devletlerin kışkırtmasıyla Osmanlı'dan ayrılmaya başlaması
B) Osmanlı'nın kaybettiği topraklarda Müslümanların Anadolu'ya göç etmek zorunda kalması
C) Müslüman halkın yaşadığı zulme karşı toplumda tepki uyanması
D) Avrupa'nın Türkler aleyhindeki kötü propagandaları
E) Tanzimat sonrası bir Osmanlı toplumu oluşturulmaya çalışılması

Ç

Görsel 4.83
Medine tren istasyonu (Medine/Suudi Arabistan)

Hicaz Demiryolunda Son Durak

Birçok otoriteye göre Osmanlı Devleti'nin son büyük projesi olarak kabul edilen Hicaz Demiryolu Projesi ümmeti birleştirme gayretinin ürünüydü. İnşaatına 1900 yılında başlanan Hicaz demiryolu, Şam ile Medine'yi birbirine bağlayacaktı.

İstanbul'dan başlatılan hatlar Şam'a ulaştığında İstanbul-Medine hattı birleştirilmiş olacaktı. Böylece Hicaz demiryolunun rüyası olan Mekke hattı tamamlandığında başkentler başkenti İstanbul ile kıymetliler kıymetlisi Mekke şehri birbirine kavuşacaktı. Boğazlar'la Arap Yarımadası arasındaki ulaşım hızlanacak, güvenlik ve askerî sevkiyat konularında da önemli bir açık kapanacaktı. Projenin bir diğer faydası da hac yolculuğunu çok kısa süreye indirmesi ve yolculuğu güvenli hâle getirmesiydi.

27 Ağustos 1908 yılında Medine'ye ilk yolculuk gerçekleştirildi. Büyük proje hayata geçirilmiş Şam ve Medine birbirine demiryoluyla bağlanmış, Hayfa ile İstanbul, Medine'ye çok daha hızlı ulaşır duruma gelmişti. Sıra demiryolunun Mekke'ye uzatılmasıydı. Fakat hayal buraya kadar sürdü ve raylar Mekke'ye kadar uzatılamadı.

İnşaat Medine'ye yaklaştığında Mescid-i Nebevi'nin, Kuba Mescidi'nin, Veda Tepesi'nin ve canını Uhud'ta seve seve veren sahabelerin hatırası ve ruhu incinmesin diyerek rayların altına keçe döşendi. Büyük fikirler tıpkı ufuklar gibi kalıcıydı. Medine garı büyük ümmetin demiryolu ağı ile buluştuğu son duraktı (Görsel 4.83). İstanbul'la Medine arasında kurulan gönül bağı, yüzlerce Hicaz demiryolunu yeniden inşa etmeye muktedirdir.

Ali Vasfi Kurt, "*Ümmeti Birleştiren Ufuk: Hicaz Demiryolları*", s.47-49'dan düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Hicaz Demiryolu Projesi'nin amaçları nelerdir?
2. Tren yolu inşaatı Medine'ye yaklaştığında rayların altına keçe döşenmesinin gerekçeleri nelerdir?
3. Muktedir ne demektir?
4. Hicaz Demiryolu Projesi'nin Mekke'ye ulaşamamasının nedenleri neler olabilir?
5. Hicaz demiryolu günümüzde hangi ülkelerin sınırları içerisinden geçmektedir?
6. Demiryollarının Osmanlı Devleti'ne hangi alanlarda katkı sağladığı söylenebilir?
7. İslam dünyasını birleştirmeye yönelik günümüzde başka hangi projeler yapılabilir?

Tanzimattan Meşrutiyete

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde, pek çok kurum ve kuruluşun işleyişinde Batı usûllerinden yararlanılmıştır. Bu dönem, genel olarak Batı'ya açılan bir pencere olarak değerlendirilmişti. Tanzimat ve Islahat fermanlarında (1856), Fransız İnsan Hakları Bildirisi'nin etkisi büyüktür. Tanzimat Fermanı'nda yer alan bazı hükümlerin, bu bildirinin bazı maddelerinin benzeri olduğu dikkat çekmiştir. Mesela İnsan Hakları Beyannamesi'nin ikinci maddesinde yer alan ve insanın tabiî hakları olarak görülen hürriyet, mülkiyet ve emniyet kavramları; Tanzimat Fermanı'nda can emniyeti, ırz, namus ve mal mahfuziyeti olarak ifade edilmiştir. Diğer maddelerde de büyük benzerlikler vardır. Tanzimat Dönemi reformlarının, bütün eksikliklerine rağmen okumuş, idealist ve dinamik bir kuşağın, farklı fikirlerin ve değişik ideolojik yaklaşımların ortaya çıkmasına vasıta olduğu, Meşrutiyet Dönemi'nin ve parlamenter sistemin alt yapısını hazırladığı söylenebilir.

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları doğrultusunda yapılan yenilikler ve bu dönemde kurulan yeni kurumlarla ileriye dönük adımlar atılmıştır. Bunlardan tebaa hakları, mahkemeler, vergilerle ilgili hükümler sonraki dönemde meşrutiyet hükümleri arasında yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda parlamenter demokrasi, Osmanlı sultanını da bir meşruti monark hâline getiren 1876 Kanun-ı Esasi'si ile en yüksek noktasına erişmiştir.

Fatma Ürekli, "*Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Parlamento Denemeleri*", s.343-345'ten düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. "Batı'ya açılan bir pencere" ifadesi hangi anlamlara gelmektedir?
2. Tanzimat Dönemi'nde yapılan yeniliklerin siyasi hayata etkileri nelerdir?
3. Parlamenter demokrasi ne demektir?
4. Tanzimat ve Islahat fermanlarının Fransız İnsan Hakları Bildirisi'nden etkilenmesinin gerekçeleri nelerdir?
5. Günümüzde meşrutiyetle yönetilen devletler hangileridir?

1830-1848 İhtilalleri ve Osmanlı Devleti

Napoleon'un bozduğu Avrupa düzenini yeniden kurmak için toplanan Viyana Kongresi'nde (1815) alınan kararlar ile oluşturulan Restorasyon Dönemi, 1830 İhtilalleriyle son bulmuştur. Özellikle ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve sınırların korunması konusundaki söz birliği Yunan İsyanı sonrası unutulmuştur. Osmanlı Devleti, 1848 Avrupa İhtilallerindeki olayları ilk andan itibaren takip etmeye ve tedbirlerini almaya başlamıştır. Özellikle Balkanlardaki gelişmeler sıkı bir takibe alınmıştı. Ülkenin her tarafına emirler çıkartılarak idarecilerin dikkatli olması istenmiştir. Emirlerde ise böyle nazik bir durumda, Osmanlı Hristiyan tebaası arasında fesat çıkarmak üzere dışarıdan bazı kişilerin Osmanlı topraklarına gelerek dolaşabilecekleri, bu yüzden bu gibi kişilerin hareket ve ikametlerine dikkat edilmesi, tezkere ve pasaport evrakları olmayanların seyahatlerine izin verilmeyerek mürur tezkeresi uygulamasına özen gösterilmesine; bu kişilerin ellerinde kitap gibi basılı eşya bulunursa ellerinden alınarak İstanbul'a gönderilmesi bildirilmiştir.

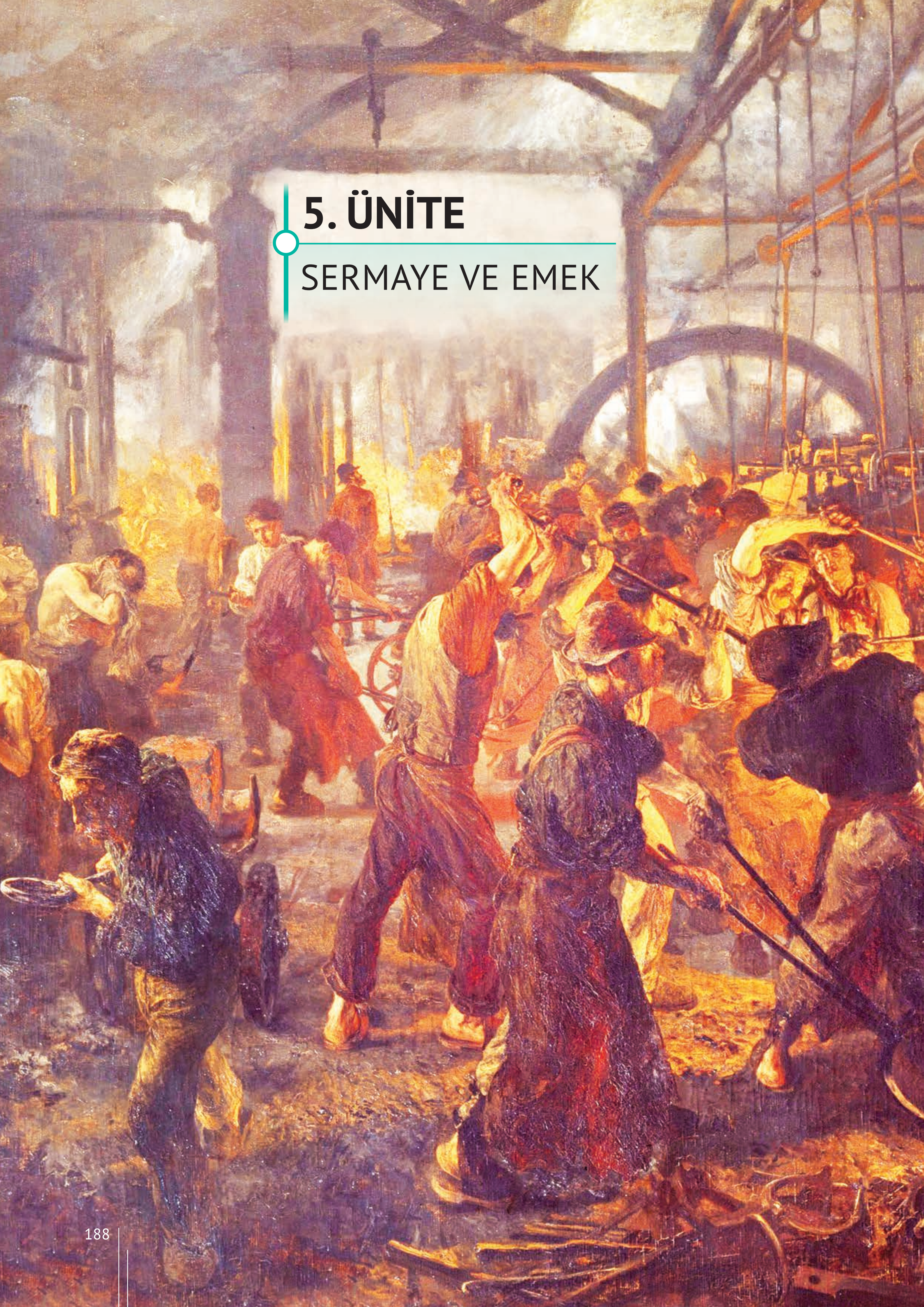
Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *"1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Adalar'da Aldığı Önlemler"*, s.50-63'ten düzenlenmiştir.

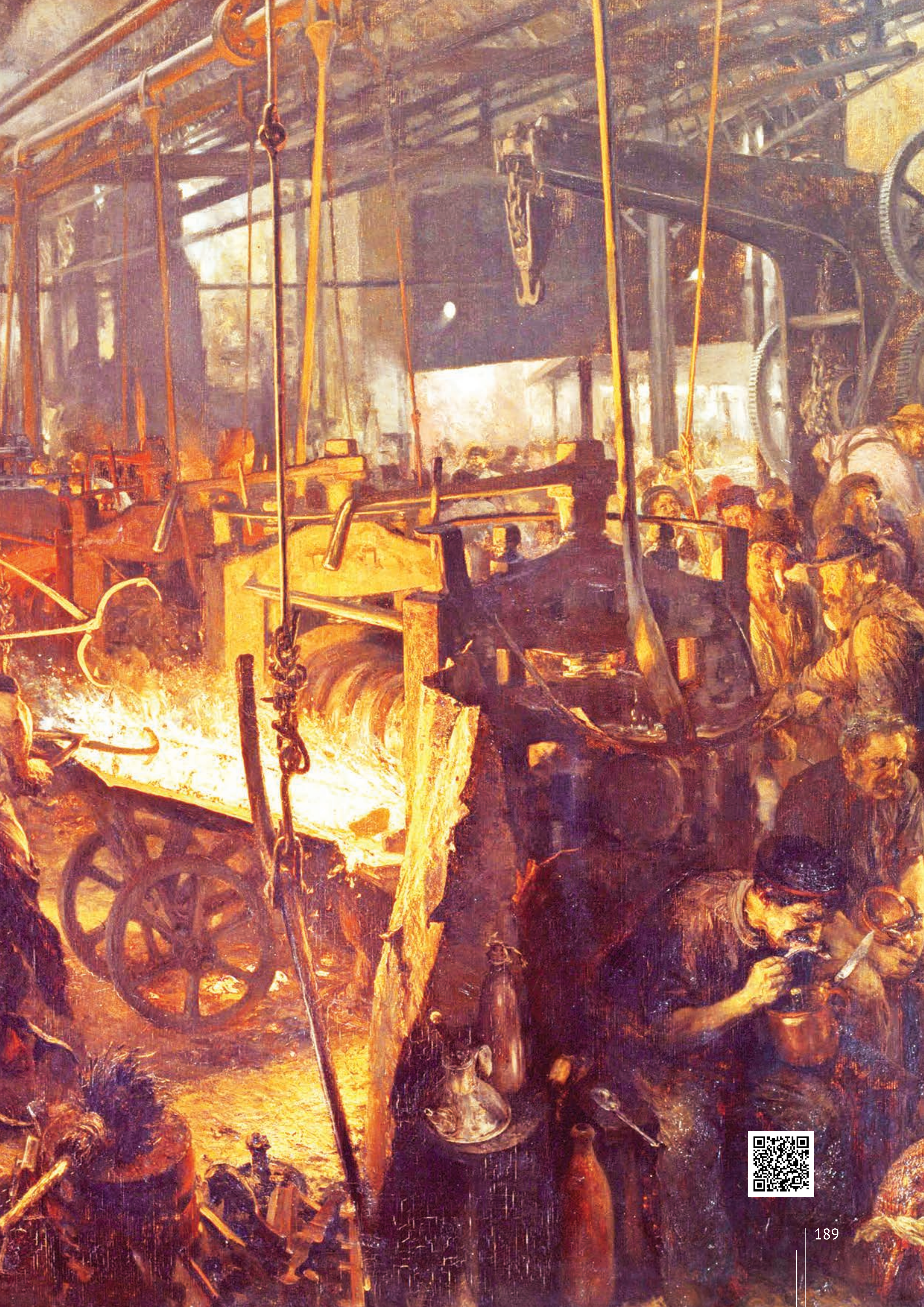
Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve sınırların korunması konusundaki söz birliğinin Yunan İsyanı sonrası unutulmasının nedenleri neler olabilir?
2. Mürur tezkeresi nedir?
3. Osmanlı Devleti'nin 1848 Avrupa İhtilalleri sırasında özellikle Balkanlarda önlem almasının nedenleri nelerdir?
4. Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan emirlerde neler istenmektedir?
5. Devletimizin güvenliğinin sağlanması için alınması gereken tedbirleri belirttiğiniz bir rapor hazırlayınız.

5. ÜNİTE

SERMAYE VE EMEK

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- El emeğine dayalı üretim ile endüstriyel üretim arasındaki farkları
- Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde endüstriyel üretime geçiş çabalarını ve bu süreçte yaşanan zorlukları
- Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ekonomik hayat üzerinde kontrol sağlamaya yönelik çabalarını

ÜNİTE KONULARI

5.1. EL EMEĞİNDEN MAKİNELEŞMEYE

5.2. OSMANLI'DA DEVLETİ'NDE SANAYİLEŞME ÇABALARI

5.3. EKONOMİYİ DÜZELTME ÇABALARI

KAVRAMLAR

- Ham madde ve Pazar
- El emeğine dayalı üretim
- Millî İktisat Politikası
- Sanayileşme
- Sermaye
- Emperyalist
- Endüstriyel üretim
- Düyûn-ı Umûmiye
- Asimilasyon

HAZIRLANALIM

1. Bilim Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin üretime etkileri nelerdir?
2. El emeğine dayalı üretimden endüstriyel üretime geçilmesiyle yaşanan değişimler nelerdir?
3. Devletlerin dış borç almalarının siyasi ve ekonomik sonuçları nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Fabrikada çalışan işçiler
("Demir Haddehanesi", Adolph Menzel, Berlin Ulusal Galeri)

5.1. EL EMEĞİNDEN MAKİNELEŞMEYE

TARTIŞALIM

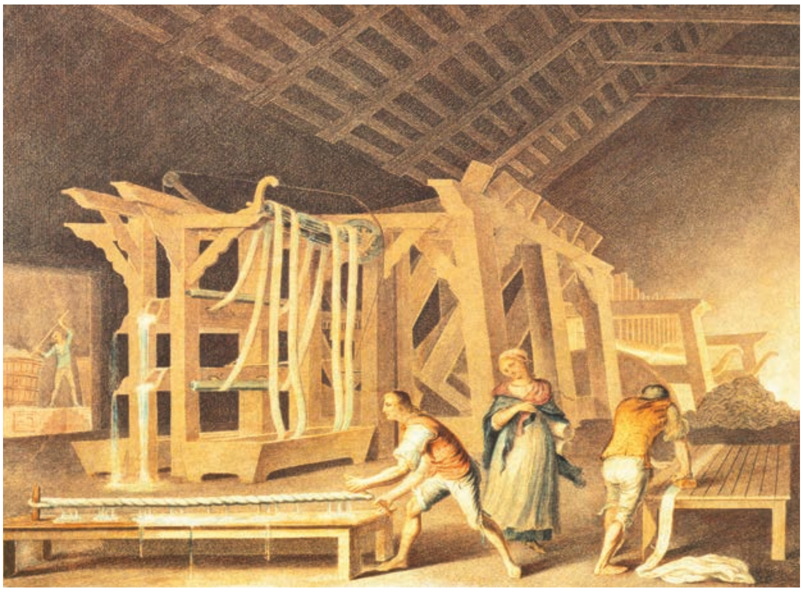
Sanayi Devrimi'nin, üretim tarzına olan etkileri neler olabilir?

Ekonomik feodal yapıdan kurtulan Avrupa, XVIII. yüzyılda Sanayi Devrimi ile önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Sanayi Devrimi'yle o döneme kadar hâkim olan el emeğine dayanan üretim tarzı değişmiş ve makineleşmeye dayalı endüstriyel üretim başlamıştır. Böylece Avrupa'da üretim artmaya ve ekonomik refah yükselmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi'yle daha fazla makine gücü kullanılmaya başlanmış, daha çok ham madde işlenmiş ve daha fazla ürün elde edilmiştir. Üretimdeki bu artış daha çok tüketiciyi ve büyük sermayeyle kurulmuş fabrikaları (Görsel 5.1) ortaya çıkarmıştır.

Görsel 5.1
Fabrikalar Bölgesi
(Sulu Boya Tablo, Joseph Pennell)

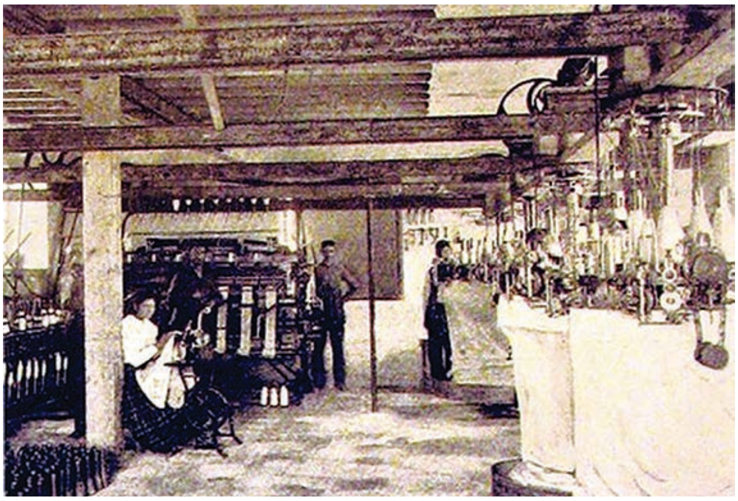
Sanayi Devrimi öncesinde yün ve pamuk, köylü kadınlar tarafından önce iplik ve daha sonra her köy evinde bulunan el tezgâhlarında kumaş hâline getirilmiştir. 1716'da ipek bükmek için çıkrığın, 1733'te dokuma mekiğinin ve 1785'te dokuma tezgâhının icadıyla özellikle tekstil sektöründe büyük gelişmeler kaydedilmiştir (Görsel 5.2). Bu yeni buluşlar sayesinde Avrupa, hızlı ve seri üretime geçmiş ve kesintisiz bir biçimde verimlilik artmıştır. Buna karşın el emeğine dayanan üretimde, teknolojinin geriliği yüzünden ürün fazlası yaratma kapasitesi sınırlı kalmıştır. Sanayi Devrimi'yle birlikte el çıkrığından enerjiyle çalışan iplik makinelerin kullanımına geçilmiştir. Bunun yanında demir ocaklarında yakıt olarak odun yerine kömür kullanılmaya başlanmıştır. Böylece daha eski ve daha basit üretim tarzının yerini daha ucuz ve standart kalitedeki mallarıyla endüstriyel üretim almıştır.

Görsel 5.2
İplik yapımı
(Tablo)

CEVAPLAYALIM

Sanayi Devrimi ilk olarak hangi alanlarda yaşanan teknolojik gelişmelerle başlamıştır?

Görsel 5.3
Fabrika işçileri

Sanayileşme ile işçi sınıfı (Görsel 5.3) denilen yeni bir sınıf doğmuştur. Bu yeni sınıfla birlikte çalışma hayatının geleneksel aktörleri değişmiştir. Sanayi Devrimi öncesinin meslek kuruluşları, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren önemini yitirmiş ve usta-çırak kavramı yerini patron-işçi kavramına bırakmıştır. Bu dönüşüm, aktörlerin adının değişimiyle sınırlı kalmamış, usta-çırak arasındaki dayanışma olgusu, Sanayi Devrimi sonrasında yerini patron-işçi arasındaki menfaat çatışmasına bırakmıştır. Sanayi Devrimi sonrası üretimdeki organizasyon, işçinin fabrikada yoğun mesai harcamasına ve hep aynı işi yapar hâle gelmesine sebep olmuştur. Böylece işçi, yaptığı işe yabancılaşmıştır. Bu durum işçinin kendi alanı dışındaki alanlarda ustalaşmasına engel olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

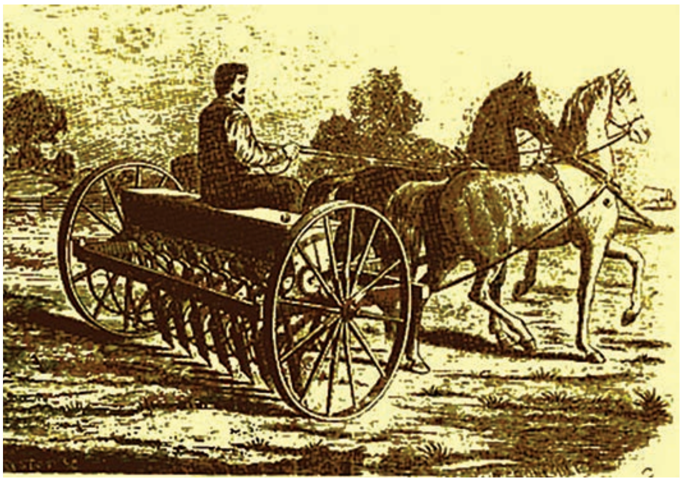
Endüstrileşmeyle birlikte genel olarak hijyen şartlarının dikkate alınmadığı çalışma koşulları ve uzun mesailer çalışanların aleyhine olmuştur. Çalışma saatleri genellikle güneşin doğuşundan batışına kadar sürmüş, özellikle kadınların ve çocukların çalıştırıldığı ortamlar oluşmuştur.

Daha önce geleneksel yöntemlerle yürütülen tarımsal faaliyetlerde, bilimsel metotlar uygulanmaya başlanmıştır. Ekili alanların genişlemesi, maliyet düşürücü teknik gelişmelerin yaygınlaşması, çiftçilerin uzmanlaşması ve tarımın makineleşmesi (Görsel 5.4) üretimi artırmıştır. Sanayi Devrimi'yle çiftçilik, büyük ölçekli işletmelerde yapılmaya başlanmıştır. Kendi kendine yeterli ve bağımsız küçük üreticilerin yerini daha büyük çiftliklerdeki tarım işçileri almış ve tarımsal verimlilikte büyük bir artış görülmüştür. Bütün bu yeniliklerin uygulandığı bölgelerde, birim topraktan ya da iş gücünden elde edilen ürün miktarı büyük ölçüde artmıştır.

Görsel 5.4
Toprağın makinelerle işlenmesi (İllüstrasyon)

XVII. yüzyılda İngiltere'nin Norfolk Eyaleti'nde geliştirilen dörtlü ekim sisteminin yenilenmesiyle tarımsal verimlilik artırılmıştır. Gübrenin kullanılması, farklı ürünlerin ekilmesi gibi uygulamalar değişen oranlarda, fazla verim elde edilmesini sağlamıştır. XVIII. yüzyılda, tohum ekme makinesinin icat edilmesinden sonra tarımda verimlilik daha da artmıştır. Atların çektiği bu makine sayesinde tohumlar, toprağa daha derin yerleştirilmiş ve bu işlem sırasında tohum kaybı daha az olmuştur. Birçok Avrupalı mucit, tohum ekme makinesi (Görsel 5.5) dışında tarım alanlarının geliştirilmesi için önemli buluşlar yapmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti'nin de katıldığı 1851'de Londra'da düzenlenen I. Dünya Sergisi'nden sonra orak makineleri hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmıştır. Benzinle çalışan ilk traktör, 1892'de ABD'de üretilmiş ve bunu biçerdöver, tohum serpme, pamuk ve mısır toplama makineleri ile hasat makinelerinin gelişimi izlemiştir.

Görsel 5.5
Tohum ekme makinesi
(İllüstrasyon)

XX. yüzyıldaki ülke ekonomilerinin en önemli özelliği, Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkan endüstriyel üretim tarzına dayalı olmasıdır. Bu üretim tarzının ortaya çıkması, Avrupa'da el emeğine dayalı olarak üretim yapan işletmelerin yavaş yavaş ortadan kalkmasına neden olmuştur. Endüstriyel üretime geçemeyen ülkeler ise ihtiyacına cevap verebilecek yeterlikte bir üretim kapasitesine ulaşamadığı için ithalata yönelmiş ve bundan dolayı tüketici bir toplum yapısı oluşmaya başlamıştır.

Sanayi Devrimi el emeğine dayanan üretim yerine, sermaye ve makinelerin yer aldığı yeni bir ekonomik yaşama geçmeyi sağlamıştır. Bunun sonucunda Avrupa'da mal ve ürünlerde üretim hızı ve miktarı artmıştır. Bu durum ziraate dayalı Osmanlı ekonomisini temelden sarsmıştır.

Tablo 5.1: Üretim Tarzları Arasındaki Farklar

Üretimin Değişkenleri	El Emeğine Dayalı Üretim	Endüstriyel Üretim
Çalışma Ortamı	Küçük el tezgâhları, atölyeler	Fabrikalar
Üretim Aletleri	Zanaatkârların kendi ürettikleri el aletleri	Makineler
Üretim Hızı ve Miktarı	Daha az, kaliteli, yavaş	Daha fazla, standart kalitede ve hızlı
Üretim Organizasyonu	Ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olmasını sağlamak	Kâr amaçlı üretim
Çalışma Disiplini	Usta-çırak ilişkisi, iş birliği ve dayanışma	Patron-işçi ilişkisi, rekabet

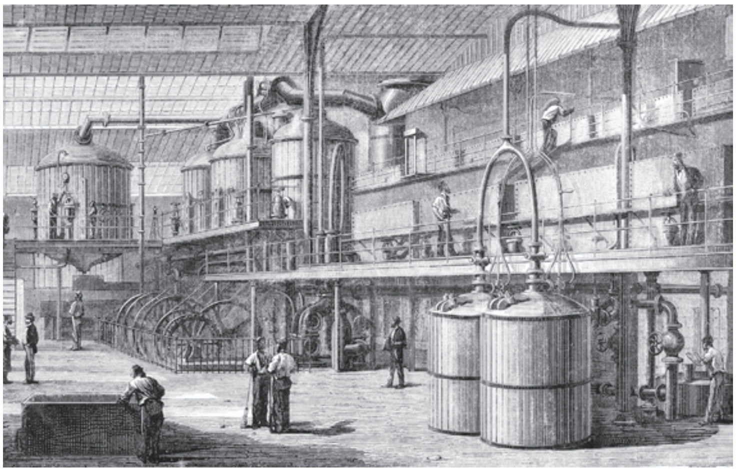
5.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİLEŞME ÇABALARI

TARTIŞALIM

Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabalarının yetersiz olmasının nedenleri neler olabilir?

Sanayi Devrimi'nden önce Osmanlı Devleti'nin ekonomisi tarıma, ticarete ve küçük ölçekli atölyelerde yürütülen üretime dayanmaktadır. Zamanla merkezî otoritenin zayıflaması, tımar sisteminin bozulması, savaşlarda alınan başarısızlıklar ve toprak kayıpları sonucunda Osmanlı ekonomisi; sanayileşen Avrupa'yla rekabet edememiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başından itibaren Avrupa ülkeleri gibi sanayileşmek istemiştir. Ancak Osmanlı'nın sanayileşme çabaları; sermaye birikiminin yetersizliği, bilimde ve teknolojide geri kalınması, yetişmiş personel eksikliği ve geleneksel iktisadi düşünce biçimi gibi nedenlerden dolayı sonuçsuz kalmıştır. Bunun yanında sömürgeci devletlerin faaliyetleri ve kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nde sanayileşme politikalarının başarısız olmasına neden olmuştur.

İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi Avrupalı devletler; XVI. yüzyılın sonlarına doğru merkantilizm sistemi sayesinde sermayelerini güçlendirmiştir. İlerleyen süreçte ekonomileri güçlenen Avrupa devletleri sanayileşmeye başlamıştır (Görsel 5.6). Batı'da bu tür gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti merkantilizm karşıtı politikalar izlemiştir. Merkantilizmin tersine ihracatı sınırlandıran Osmanlılar, sadece aşırı bolluk olduğunda ve iç talep karşılandığında ihracata sıcak bakmıştır. İhracatın çok az olması ise sermaye girişini yavaşlatmıştır. Bu durum sanayi alanında sermaye birikimini olumsuz etkilemiş ve ülkeden sermaye çıkışını hızlandırmıştır. Bunun yanında yabancı tüccarlara sürekli imtiyazlar tanınması, sermayenin büyük bir kısmının sadece bu ellerde toplanmasına sebep olmuştur. Osmanlı toplumundaki gayrimüslimler, ekonomik hayatta ticareti ve tefeciliği tekelinde tutmuş ve birikimlerini sanayiye aktarmamıştır. Bu gelişmeler neticesinde Osmanlı'da, Avrupa devletlerinde olduğu gibi ulusal sanayi, gelişme imkânı bulamamıştır.

Görsel 5.6
Avrupa'da sanayileşmenin yaygınlaşması (Gravür)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Sadrazam Rami Paşa, dokuma ustalarına "Avrupalılar çuha ve ipekli kumaşların ham maddelerini bizden alıyor, ürettiklerini bize geri satıyor. Onlarla bu konuda rekabet edemeyişimiz, çalışma düzenimizin bozuk olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle gerekli alet ve levazımı sağlamalı ve ham maddelerimizi yurt içinde işlemeliyiz. Bu işe bir düzen verirsek size her türlü yardımda bulunuruz." demiştir.

Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, s.73; Yunus Baş, "*III. Ahmed Devri'nde İstanbul'da Kurulan Çuha Fabrikası*", s.923'ten düzenlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin sanayileşememesinin bir diğer sebebi Batı'daki yenilikleri takip edememesidir. XVII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, bilimde ve teknikte Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. Bunu, Avrupalı devletlerle giriştiği savaşları kaybetmesiyle anlayan Osmanlılar, teknik gelişmelerden ilk defa askerî alanda yararlanmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da yeni buluşların, üretim sürecinde kullanılmaya başlaması ile Osmanlı ekonomisi büyük bir darboğaza girmiştir. Buhar makinasının bulunması, kok kömürü enerjisiyle demirin dökümünün yapılması ve ilk çelik fabrikasının açılması gibi gelişmeler, Avrupa'da sanayileşme sürecini hızlandırmıştır. Özellikle buharlı gemiler ve trenler sayesinde Avrupalı devletler, kolaylıkla ham madde temin etmiş ve ürettikleri malları rahatça pazarlama imkânı bulmuştur (Görsel 5.7). Avrupa'da yaşanan bu gelişmelere karşın XIX. yüzyılın ortalarında bile Osmanlı Devleti'nin genelinde demiryolu ve deniz yolu ulaşımı söz konusu değildir. Osmanlı Devleti, sanayideki teknolojik gelişmelerin yanında tıbbi gelişmelere de kayıtsız kalmıştır. Salgın hastalıklara karşı modern tıp tekniklerini uygulayamayan Osmanlı Devleti'nde, nüfus artışı Avrupa ülkelerine göre kısıtlı kalmıştır.

Görsel 5.7
Avrupa'da yaygınlaşan demiryolu ve denizyolu ulaşımı (Gravür)

Osmanlı Devleti'nde Tarımsal Faaliyetler

Osmanlı Devleti'nde görevli Konsolos Palgrave'nin (Polgrev) 1870 tarihli raporu şu şekildedir: "Tarımsal faaliyete ilişkin her şey en basit ve ilkel durumdadır. Karasaban sadece ucuna demir takılmış birbirine çatılı iki odun parçasından ibarettir. Toprağı çevirmeyip çizen bu aleti bugün ancak Avrupa'nın bazı uzak köşelerinde görmek mümkündür. Sonra toprağı bellemeye yarayan iki çatallı tahta yaba gelir. Ekili toprağı düzeltmek için kullanılan araç, kalın daldan örülmüş bir hasırdır. Ekini kesmekten ziyade koparan kaba bir orakla kör bir çapa başlıca araçlar arasındadır. Tohum toprağa elle savrulur. Harman ise kısmen ekini çiğneyen kısmen de üstünde bir oğlan çocuğunun ağırlık koyduğu, sapları başaktan ayıran ve altında çakmak taşı bulunan düveni çeken öküz ya da atların işidir (Görsel 5.8). Taneler, samandan rüzgâra savrularak ayrılır. Gübre nadiren kullanılır ve asla sistematik ve uygun biçimde verilmez. Sulama, iklim ve toprak koşullarına uygun tarımı kimse duymamıştır."

Murat Baskıcı, "*Osmanlı Tarımında Makineleşme:1870-1914*", s.50'den düzenlenmiştir.

Görsel 5.8
Hasat sonrası başakların ayrıştırılması (Gravür)

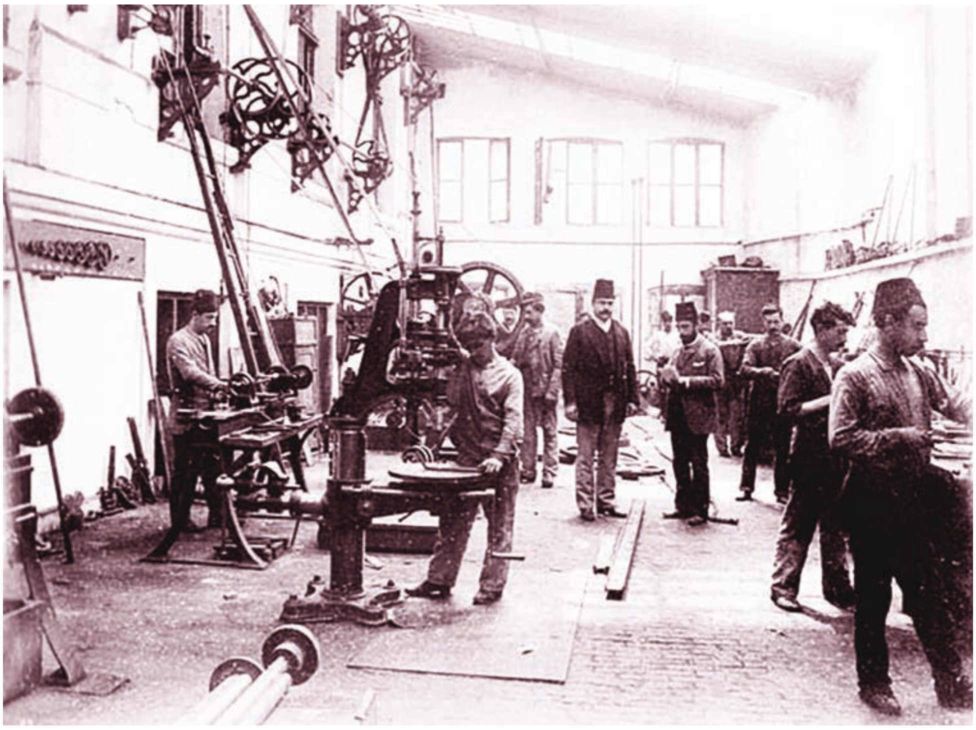
YORUMLAYALIM

Osmanlı Devleti'nde, tarım alanında modern teknik ve makine kullanımının kısıtlı kalmasının nedenleri neler olabilir?

Osmanlı Devleti'nde sanayileşme çabalarındaki bir diğer engel de nitelikli personel sıkıntısıdır. Devlet eliyle kurulan sanayi tesislerini yönetenlerin, rekabetçi bir mantıkla bu fabrikaları işletebilecek tecrübeleri olmadığı gibi o dönemde Müslümanlar arasında da yeterli beceriye sahip kişiler yoktur. Bu nedenle Osmanlı devlet yöneticileri, sanayi tesisleri kurma işini daha iyi yapacağına inandıkları gayrimüslim girişimcilere emanet etmiştir. Bu tesislerde çalışacak ustabaşı, zanaatkâr ve nitelikli işçilerin büyük çoğunluğu Belçika, Fransa, İtalya gibi sanayileşmiş ülkelerden getirilmiştir. Ancak Avrupa'dan getirilen bu işgücünün maliyeti yüksek olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nde sanayileşmeyi yürütecek personeli yetiştirmek amacıyla 1860'da Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun sanayi eğitimi vermek (Görsel 5.9), gümrük vergisini artırmak, sergiler açmak ve esnaf içinde şirketleşmeyi sağlamak gibi görevleri vardır.

Görsel 5.9
Osmanlı'da başlayan sanayileşme çalışmaları

Sanayileşmenin önündeki bir başka engel de devletin ekonomik kalkınma için uzun vadeli stratejiler üretememesidir. Avrupa'nın üstün duruma geçmesini başta önemsemeyen Osmanlı Devleti; oluşan ekonomik sıkıntıları, geçmişle olan bağlarının zayıflaması şeklinde açıklamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahatlar, Batı'nın kendisine üstünlük sağladığı alanları tespit etme ve bunları gerçekleştirme yönünde değil Yükselme Dönemi'ndeki kurumların ıslah edilmesine yönelik olmuştur. Bu durum devletin sanayileşme için uygulaması gereken uzun vadeli stratejilerin oluşturulmasını engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin önündeki engellerden bir diğeri ise XIX. yüzyılda uzun süren ağır maliyetli savaşlardır. Bu savaşlar, bir yandan işgücünü azaltırken diğer yandan devletin

sanayileşme için bütçeden gelir ayırmasına engel olmuştur. Ekonomisi tarıma dayalı olan Osmanlı Devleti'nde, nüfusun üretken kesimi savaşlarda kullanıldığı için devletin tarımsal üretimi azalmış ve üründen elde edilen vergi gelirleri düşmüştür. Ayrıca ağır dış borçlar da devletin sanayileşmesi için gerekli kaynağı ayırmasını engellemiştir.

Mehmet Genç'e Göre Osmanlı Ekonomisi

"Osmanlı'nınki talan ekonomisiydi. Fetihlerle geçiniyorlardı. Fetihler durunca kendi halkını sömürdü ve sonra dağıldı gitti" diyorlar. Bunu demeye imkân yok. Osmanlı üretim yapıyordu. Üretim olmadan milyonlarca km^2 toprağın üzerinde o kadar insanın yaşaması mümkün değil. Üretim vardı ama küçük ölçekliydi. Ziraatte de sanayide de küçük birimler hâkimdi. Bu küçük ölçekli üretim sistemi Batı'daki Sanayi Devrimi'nin getirdiği değişim olmasaydı pekâlâ yaşayabilir bir sistemdi. Bu sistem, teknolojik gelişmeyi kolaylaştıran bir sistem değil ama adalet içinde herkesin kıt kanaat de olsa yaşamasını sağlayan bir yapıyı oluşturduğu da muhakkaktır.

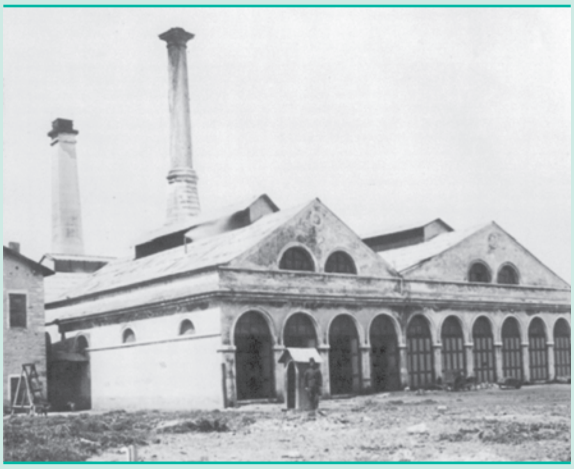
Genel Ağ Metin 5'ten düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

Osmanlı yöneticileri, aslında XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ülkenin ihtiyaçlarını dikkate alan pek çok sanayileşme hamlesi yapmıştır. Ancak gerçek anlamda fabrikaların faaliyete geçmesi XIX. yüzyılın başlarını bulmuştur. Çeşitli alanlarda faaliyet gösteren fabrikalar çoğalmış, aynı yıllarda özel teşebbüse de fabrika kurması için çeşitli teşvikler ve kolaylıklar gösterilmiştir. XIX. yüzyılda ordunun, donanmanın ve sarayın taleplerini karşılamak amacıyla Osmanlı Devleti, en son kullanılan teknolojiyi Avrupa'dan ithal ederek bir dizi fabrika kurmuştur. Özellikle Tanzimat Dönemi'nden sonra hız kazanan sanayileşme hareketi sonucunda; İstanbul ve çevresinde dokuma, çuha, basma ve demir döküm fabrikaları (Görsel 5.10) ile feshane (Görsel 5.11), tophane ve tersane açılmıştır. Fakat sanayileşme amacıyla kurulan bu fabrikalar, istenilen başarıları elde edememiş ve kısa sürede kapanma noktasına gelmiştir.

Görsel 5.10
Demir döküm fabrikası (İstanbul)

Görsel 5.11
Feshane (İstanbul)

Balta Limanı Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne Etkisi (1838)

XIX. yüzyılın başlarında Sanayi Devrimi'ni tamamlayan İngiltere, Napoleon Savaşları'nda Fransa'yı yenerek dünya pazarlarında rakipsiz duruma gelmiştir. Ancak aynı yıllarda, Sanayi Devrimi'ni yaşamakta olan diğer Avrupa ülkeleri, aldıkları önlemlerle İngiliz mallarının kendi pazarlarına girmesini engellemiştir. Bu durumda Avrupa dışındaki ülkelere yönelen İngilizler, Latin Amerika'dan Çin'e kadar birçok ülkeyle ya diplomasi yoluyla ya da silah kullanarak serbest ticaret antlaşmaları imzalamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti siyasi ve mali sorunlarla uğraşsa da hâlâ çok geniş topraklara sahiptir. Bu nedenle pazar olmaya müsait Osmanlı ülkesi, özellikle İngilizlerin ilgi odağı hâline gelmiştir. Bu pazarı ele geçirmek amacıyla İngiltere, Osmanlı Devleti ile serbest ticaret antlaşması imzalamak istemiştir.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Doğu Akdeniz'de güçlenmiştir. Bu durum ekonomik çıkarlarını tehdit ettiği için İngiltere'yi; saltanatını tehlikeye soktuğu için de Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiştir. Mehmet Ali Paşa tehdidi karşısında Sultan II. Mahmud, Rusya ile 1833'de Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzalamıştır. Ancak bu antlaşma ile İngiltere, Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını Rus tehdidi altında hissetmiş ve Mehmet Ali Paşa sorununda Osmanlı Devleti'ne yardım etmiştir. Bu yardımı karşılığında Osmanlı Devleti, İngiltere ile 16 Ağustos 1838'de Balta Limanı Konağı'nda (Görsel 5.12) bir ticaret antlaşması imzalanmıştır.

Görsel 5.12
Balta Limanı Antlaşması'nın imzalandığı Mediha Sultan Yalısı (İstanbul)

1838 Balta Limanı Antlaşması'nın önemli maddeleri şunlardır.

- Mevcut kapitülasyonlar devam edecek ve İngiltere'ye yeni imtiyazlar verilecektir.
- İngilizler, Osmanlı ülkesindeki tarım ve sanayi ürünlerini serbestçe alıp satabilecektir.
- Osmanlı Devleti, ihracat yasaklarını ve iç ticarette uyguladığı her türlü tekelleşmeyi kaldıracaktır.
- İngiliz tüccarlar, Osmanlı ülkesinde yerli tüccara sağlanan hak ve kolaylıklardan yararlanacaktır.
- İhracattan alınan vergiler %12, ithalattan alınan vergiler ise %5 olarak uygulanacaktır.

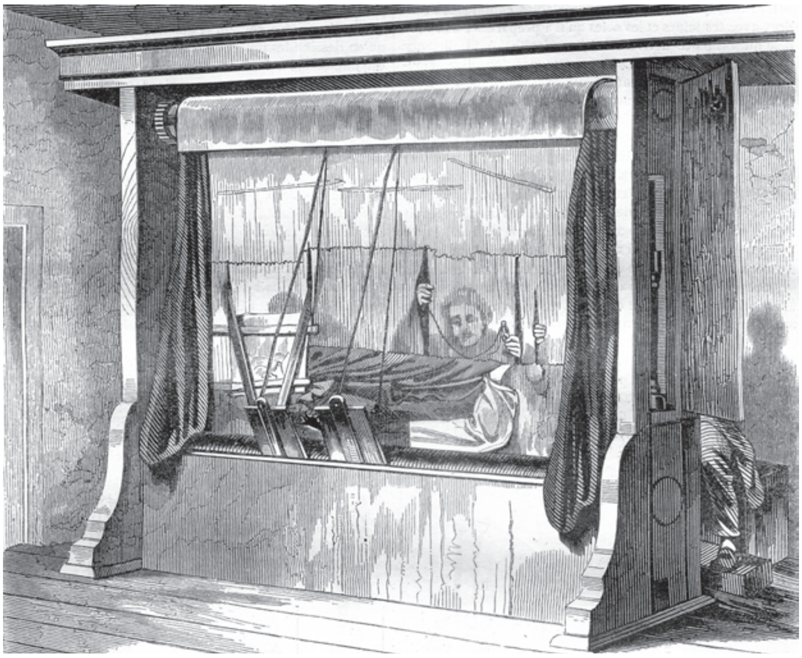
İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması; Osmanlı Devleti'nin, sanayileşmiş Batı ülkeleriyle yaptığı ticarette önemli bir aşama olmuştur. Bu antlaşma, her devlete açık tutulmuş ve bütün Avrupa ülkeleri bu antlaşmadan yararlanmak istemiştir. Aynı yıl Fransa ile daha sonra da İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Prusya, Danimarka ve Belçika gibi ülkelerle ticaret antlaşmaları imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu ticaret antlaşmalarını imzaladığı ve ithalatı artırdığı dönemde, Avrupalı devletler yüksek gümrük vergileri ile ithalatı azaltıp ihracatı teşvik ederek tam tersi bir politika izlemiştir.

Balta Limanı Antlaşması'yla iç ve dış ticaretteki sınırlamalar kaldırılmış ve yabancı malların ülkeye kolayca girişine imkân sağlamıştır. Buna karşın yerli malların dışarıya çıkarılması kolaylaşmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bağımsız ticaret siyaseti izleyebilme seçeneği de ortadan kalkmıştır.

Balta Limanı Antlaşması yabancı tüccarlara vergi muafiyeti getirirken yerli tüccarlar vergi ödemeye devam etmiştir. Böylece Osmanlı pazarları geniş ölçüde yabancıların denetimine geçmiş ve Avrupa'yla girilen rekabet karşısında Osmanlı esnafı faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.

Balta Limanı Antlaşması'nda gümrük vergilerinin düşük tespit edilmesi ve ek vergi konulamaması nedeniyle Osmanlı Devleti, gümrük gelirlerinde önemli kayıplar yaşamıştır. 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı'nın masrafları da eklenince devlet dış borçlanmaya başvurmak zorunda kalmıştır.

Avrupa ülkeleri ile imzalanan ticaret antlaşmaları ve uygulanan reformlar, Osmanlı ekonomisinde büyük tahribata neden olmuştur. Bu tahribat, İçişleri Bakanlığının 1934 tarihli bir raporunda şöyle belirtilmiştir: Gümrük kapıları ardına kadar açık tutulduğu devirde, Avrupa'dan ithal edilen ipekli kumaşlar, Bilecik dutluklarının harap olmasına sebep oldu. 1812'de Tırnova'da 3.000 olan dokuma tezgâhı (Görsel 5.13) sayısı daha sonra 1.000'e; benzer şekilde 1821'de Üsküdar'da 600 olan el tezgâhı sayısı da 40'a düşmüştür. Dokuma sanayisinin gerilemesi diğer sanayi kollarına da etki etmiş ve memleket sanayisinin tekrar canlanacağı ümidi kalmamıştır. O zamandan beri de ülke ham madde sağlayan bir memleket olarak kalmıştır. Batı'nın sanayi ürünlerine karşı ülke açık pazar olmaya mahkûm olmuştur.

Görsel 5.13
Dokuma tezgahı (Gravür)

Kapitalist Avrupa'nın Sömürgeciliği

Sömürgecilik, eski çağlardan modern zamanlara gelene kadar farklı şekillerde uygulanmıştır. Günümüzde de devam eden sömürgecilik, XV. yüzyılın sonlarından itibaren sistemli bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Coğrafi Keşifler'le Amerika kıtası gibi yeni topraklara ulaşan Avrupalılar, bu toprakları kısa zamanda istila etmiştir. Keşfedilen bölgelerdeki yerli halklar katliama maruz kalmış ve kültür varlıkları tamamen tahrip edilmiştir. Buralarda kurulan sömürgelerde, ihtiyaç duyulan işgücünü karşılamak için milyonlarca Afrikalı köleleştirilmiştir. Kapitalizmin işgücü ihtiyacı, köle ticaretini ortaya çıkarmış ve Afrika'nın hür insanları Avrupalılar tarafından ticari bir mal hâline getirilerek kıtalar arası köle pazarlarında satılmıştır.

İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlar; Sanayi Devrimi'nin etkisiyle sömürgeciliğe farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu ülkelerin kapitalist uygulamalarla ucuz ve fazla mal üretimi, dünya ticaret dengesini değiştirmiştir. Bu durum Avrupa'da ham madde ve pazar sorununu ortaya çıkarmış aynı zamanda Avrupa ülkelerini yeni pazarlar aramak zorunda bırakmıştır. Sömürgelerindeki pamuk, yün, kauçuk, buğday ve et gibi ham maddeleri ülkelerine taşıyan Avrupalılar; demiryolu malzemesi ve tekstil ürünleri gibi işlenmiş mamulleri ise bu bölgelerde pazarlamıştır. Bu sayede uluslararası pazarlar denetim altında tutulmuş ve ticaret, Avrupa'nın lehine işlemiştir.

Görsel 5.14
Demiryolu yapımı (Gravür)

Sömürgeleştirilen toprakların giderek genişlemesi, rekabetin daha da artmasına ve Avrupalıların önlemler almaya başlamasına sebep olmuştur. Ucuz ham madde teminine ve işlenmiş malların ihracına önem veren Avrupalılar, kendi pazarlarını yüksek gümrük vergileriyle korumuştur.

Avrupa uyguladığı kapitalist politikalar gereği; İran, Çin ve Osmanlı Devleti gibi ülkelerin madenlerini ve tarım alanlarını işletmiş ayrıca buralarda liman ve demiryolu inşa etme haklarını alarak sömürgecilik politikalarını uygulamıştır. Avrupalılar yol ve demiryolu inşasında yerli halkları zorla çalıştırarak ülkenin insan kaynağını da kullanmıştır (Görsel 5.14).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Çin; sömürgecilik politikaları sonucunda, Avrupalı devletler tarafından XIX. yüzyıl ortalarında bölüşülmüştür. Kâğıt üzerinde bağımsız bir devlet olarak görünen Çin'in gümrük hakları da dâhil olmak üzere tüm zenginlikleri sömürgeci devletler tarafından ele geçirilmiştir.

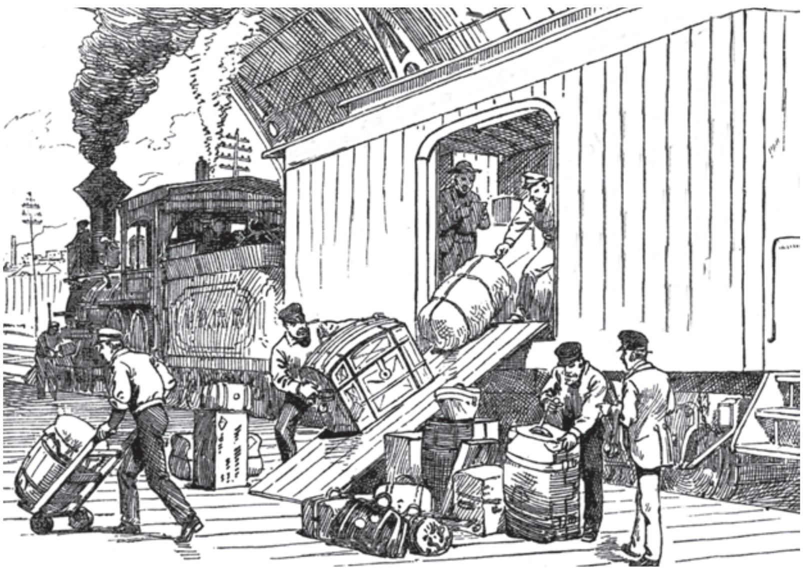

Görsel 5.15
Misyonerlik faaliyetleri
(Gravür)

Küresel kapitalizm, Avrupa'da aşırı sermaye birikimi meydana getirmiş, İngiliz ve Fransız yatırımcılar, fazla paralarını Osmanlı Devleti gibi ülkelere borç vererek değerlendirmiştir. Böylece Avrupalı devletler, borçlandırdığı ülkeler üzerinde ekonomik nüfuz elde ederek hem ürettikleri malları hem de nakdî sermayelerini değerlendirmiştir.

Sanayi Devrimi'nin sağladığı teknik üstünlükle dünyaya egemen olan Avrupalılar, sadece ekonomik sömürüyle yetinmemiştir. Kendi uygarlıklarının üstünlüğüne inanan Avrupalı devletler, bu üstünlüğü dünyanın geri kalanına da yayma amacıyla asimilasyon hareketine başlamıştır. Önce misyonerler vasıtasıyla Hristiyanlığı dünyaya yaymaya çalışan Avrupalılar (Görsel 5.15), ardından ticaret ve diplomasi alanında kendi dillerini zorunlu hâle getirerek yerli halkların dillerini asimile etmiştir.

Balta Limanı ve sonrasında yapılan ticaret antlaşmaları ile Osmanlı Devleti hem Batı'nın pazarı hâline gelmiş hem de Avrupalıların sermayesini değerlendirdiği bir ülke olmuştur. Osmanlı topraklarına giren yabancı sermaye, Osmanlı Devleti'nin gelişimine katkı sağlamayı amaçlamamıştır. Yabancı sermayenin amacı Osmanlı Devleti'nin kaynaklarını ele geçirmek olmuştur. Ayrıca yabancı sermaye sahipleri Osmanlı Devleti'nde Avrupa ülkelerine rakip olabilecek fabrikalar kurmaktan da kaçınmıştır. Osmanlı'nın iç pazarlarına nüfuz etmek isteyen Avrupalılar, bunun önünde en büyük engel olarak ulaşım yetersizliğini görmüştür. Bu nedenle başta İngiltere olmak üzere bazı Avrupa ülkeleri iç pazarlara mal taşımak için demiryolu ağının kurulması üzerinde durmuştur (Görsel 5.16). Böylece yabancı mallar iç pazara ucuz fiyatla ve kolayca taşınmış, o bölgelerin ham madde ve tarım ürünleri de Avrupa'ya nakledilmiştir. Bu amaçla "Ottoman Railway Company" (Adımın Reyilvey Kampani) adlı İngiliz şirket, İzmir-Aydın demiryolunu inşa etmiştir. Yine aynı amaçla Almanlar da Bağdat-Basra üzerinden demiryoluyla tüm Doğu'ya açılmayı düşünmüştür.

Görsel 5.16
Demiryollarının
mal taşımada kullanılması
(Gravür)

5.3. EKONOMİYİ DÜZELTME ÇABALARI

TARTIŞALIM

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomik alanda Avrupa devletleri ile rekabet edememesinin nedenleri nelerdir?

Balta Limanı Antlaşması, Sanayi Devrimi'ne yeterince ayak uyduramayan ve uluslararası pazarlarda direnmeye çalışan yerli Osmanlı sanayisine büyük zarar vermiştir. Bu tarihten sonra yabancı sermaye giderek güçlenmiş, dış ticaret dengeleri daha da bozulmuş ve ülke dış borçlanmaya mecbur kalmıştır.

Görsel 5.17
Mustafa Reşit Paşa
(İllüstrasyon)

Osmanlı Devleti'nde yaşanan mali bunalımlar sonucu ortaya çıkan bütçe açıkları, dış borçlanmanın en önemli sebebidir. Fetihlerin durması, artan savaş maliyetleri ve vergi gelirlerinin azalması bütçe açıklarına neden olmuştur. XVII. yüzyılın ortalarına kadar yaşanan bütçe açıkları, Galata bankerleri olarak bilinen sermaye sahiplerinden alınan kredilerle kapatılmıştır. Ancak Osmanlı'daki idari yapı ve ordunun modernleştirilme çabaları, devlet harcamalarının daha da artmasına neden olmuştur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa, Osmanlı Devleti'ne sadece mal satmakla yetinmeyip sermaye yatırımı da yapmaya başlamıştır. Büyük bankalar tarafından tahviller aracılığı ile devletlere borç vermek kazançlı bir iş hâline gelmiştir. Böylece Avrupa devletlerinin borç alan ülkeyi mali kontrol altına alması da kolaylaşmıştır. Bu yüzden İngiltere ve Fransa kendilerinden borç alması için Osmanlı'ya baskı yapmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı devlet adamları sık sık ortaya çıkan para darlığına ve bütçe açıklarına rağmen dışarıdan borç para almaktan kaçınmıştır. Mustafa Reşid Paşa (Görsel 5.17), 1850-1851 mali yılında hazinenin maaşları bile ödeyemeyecek duruma gelmesi üzerine ilk dış borç antlaşmasını imzalamıştır. Fakat dış borçlanmanın doğuracağı tehlikeleri gören Sultan Abdülmecid anlaşmayı onaylamamıştır. Hazine, 2.200.000 Osmanlı lirası tazminat ödeyerek anlaşmayı feshetmiştir.

Cevdet Küçük-Tevfik Ertüzün, "*Düyûn-ı Umûmiyye*", s.58-62'den düzenlenmiştir.

Görsel 5.18
Kırım Harbi (Taş baskı, 1853-1854, Özel koleksiyon, Almanya)

1853 yılında başlayan Kırım Harbi (Görsel 5.18), Osmanlı maliyesini zor durumda bırakmıştır. Osmanlı yöneticileri, Kırım Savaşı'nda destek veren İngiltere ve Fransa'nın kredi açma konusundaki tekliflerini kabul ederek ilk borç antlaşmasını 24 Ağustos 1854 tarihinde İngiltere ve Fransa ile imzalamıştır. Böylece Osmanlı tarihinde dış borçlanma dönemi başlamıştır. İlk borcun üzerinden henüz bir sene geçmişken savaş giderlerini karşılamak için devlet, çok daha ağır koşullar altında İngiltere'den ikinci kez borç almıştır. Osmanlı, aldığı bu borca karşılık Mısır gelirleri ile Suriye ve İzmir gümrüklerini teminat göstermiştir. 1881 yılına kadar Osmanlılar, Avrupalı devletlerden toplam on altı

kez borç almıştır. Her borç alışta devlet, gelir kaynaklarını teminat olarak göstermiş ve bu durum ülkeyi ipotek altına sokmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nin borç aldığı paraların nerelere harcanacağı borç veren devletler tarafından belirlenmiştir. Adapazarı'nda yetişen patatesi İstanbul'a getirmek isteyen Osmanlı sadrazamı, İstanbul-Adapazarı arasında yapılacak yol için 1860 yılında Avrupa'dan borç para istemiştir. Avrupalı sermaye sahipleri, "Şimdi size sadece silah almanız için para lazım, onu veririz. Tabii silahları kimden alacağınızı da biz tayin ederiz." demiştir.

E. Keskinkılıç, "*Düyûn-ı Umûmiye İdaresi*" s.373-374'ten düzenlenmiştir.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl boyunca daha fazla ve daha yüksek faizle borçlanmaya devam etmiştir. Alınan dış borçların sadece %7,8'i Rumeli demiryolu yatırımına ayrılmıştır. Geriye kalan büyük kısım ise plansız ve kontrolsüz kamu harcamalarına, borç taksitlerinin ödenmesine, sarayların yapımına, orduya ve devlet memurlarının maaşlarının ödenmesine harcanmıştır. Böylece ödenemeyen dış borçlar yeni borçlanmaları da beraberinde getirmiştir.

Dış borçlanmaya rağmen masraflarını karşılayamayan Osmanlı Devleti, bir iç borçlanma anlamına gelen kâğıt para (Görsel 5.19) basımına başvurmuştur. "Esham-ı cedide" adı verilen bu senetler bir tür hazine bonosudur. Hazinenin senelik borç yükünün ağırlaştığını gören Sultan Abdülmecid, düzenli bir bütçe çıkarmak ve uygulamak için bir komisyon oluşturulmasını emretmiştir. Ancak kamu harcamalarında tasarrufa uyulmadığı için bu komisyon olumlu bir sonuç elde edememiştir. Bu durumda günlük giderleri bile karşılamakta sıkıntı çeken hazine, yabancı piyasalardan borç almaya devam etmiştir. Ekonomik hayatı canlandıracak yatırımlara kaynak ayrılamadığı için borçlar giderek ödenemez olmuş ve en sonunda da Osmanlı maliyesi iflas etmiştir.

Görsel 5.19
1916 tarihli kağıt para

ÖRNEK METİN

Osmanlı Maliyesinin İflası

Osmanlı Devleti'nin, 1875 yılında bütçe açığı 5 milyon lirayı geçiyordu. Aynı yıl 14 milyon lira dış borç taksitinin ödenmesi gerekiyordu. Rumeli'de isyanlarla uğraşan ordu için de acilen 2 milyon liraya ihtiyaç vardı. Bu durum karşısında Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, dünya borsalarını ayağa kaldıran bir mali operasyona girişti. 1875 tarihinde padişahın da onayı ile bir kararname yayımlandı. Bu kararnamede, dış borç taksitinin yarısının nakit olarak ödeneceği, yarısı için de %5 faizle beş yıl vade yapılacağı belirtildi. Bunun için bütün gümrük gelirleri tuz, tütün ve ağnam vergisi ile Mısır eyalet gelirlerinin teminat gösterileceği açıklanmıştı. Osmanlı'nın bu kararına, Avrupalılar büyük tepki göstermişti.

Cevdet Küçük-Tevfik Ertüzün, "*Düyûn-ı Umûmiyye*", s.58-59'dan düzenlenmiştir.

1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid (Görsel 5.20), Osmanlı borçlarının devletlerden değil şahıslardan alındığını ifade etmiştir. Bu sebeple borçlar konusunun siyasi yönünün bulunmadığını söyleyen Sultan II. Abdülhamid, meselenin doğrudan alacaklıların temsilcileriyle çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. II. Abdülhamid, dış borçlar meselesinin bir an önce çözüme kavuşturulmasını, devletin çıkarları açısından gerekli görmüştür. Böylece Avrupa'nın her fırsatta borçları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmesi engellenmek istenmiştir. Bu nedenle Bâbıâli, 3 Ekim 1880 tarihli bir nota ile alacaklıların temsilcilerine görüşme çağrısında bulunmuştur.

Görsel 5.20
Sultan II. Abdülhamid
(Fotoğraf)

II. Abdülhamid'in Meclis Konuşması

"Babam I. Abdülmecid, Tanzimat'ı başlatıp ülkenin huzur içinde refaha ulaşması için gereken her tedbiri almış, işler de iyiliğe gider olmuşken Kırım Savaşı çıktı. Savaş dolayısıyla harcamalar arttı. O zamana değin kimseye bir akçe borcu olmayan hazinemiz borçlanmak durumunda kaldı. Borç kapısı işte böyle açıldı. Ama iç ve dış sıkıntıların sonu gelmedi. Devlet mali sıkıntıyı yenemedi. Ödemeler durduruldu. Bu tutum, dürüst bir hareket sayılmaz. Borç yaparak finansman, o günü, o anı kurtarır ama geleceği sıkıntıya sokar. Bu sıkıntı bizim tahta çıktığımız şu anda bütün ağırlığıyla karşımızdadır. Biz, istibdat idaresine son vermeyi, meşveretin bütün bu güçlükleri yenmeye kadir olacağına inandığımız için karar verdik. Hepinizden ricam şudur: El ve gönül birliği ederek gerekli tedbirleri alın; çıkması yararlı olacak yasaları çıkarın, mali reform yapın, ülkeyi bu sıkıntılı durumdan kurtarın." demiştir.

Bedri Gürsoy, "*100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme*", s.18'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Sultan II. Abdülhamid'in mali reformlar istemesinin nedenleri neler olabilir?

Temsilcilerle yapılan görüşmeler sonucunda 20 Aralık 1881'de "Muharrem Kararnamesi" yayımlanmıştır. Bu kararnameye göre Maliye Bakanlığı dışında bağımsız bir Düyûn-ı Umûmiye yönetimi kurulmuştur. Bu yönetim; İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya, Osmanlı ve Galata bankerlerini temsil eden yedi kişilik bir konseyden oluşmuştur. Osmanlı Devleti, Düyûn-ı Umûmiye yönetimine altı kalemden oluşan vergi gelirlerini vermeyi kabul etmiştir.

İdareye bırakılan altı kalem vergi (Rüsum-u Sitte); tuz tekeli gelirleri, tütün tekeli gelirleri, damga vergisi, pul gelirleri, içkiler üzerinden alınan vergiler, balık avı vergileri ve kararnamede isimleri yazılı vilayetlerin ipek gelirlerinden oluşmuştur.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi; kendisine verilen gelirlerin toplanmasından, işletilmesinden ve alacaklıların borçlarının ödenmesinden sorumludur. Bu idare, Osmanlı Devleti'nin hem dış borçlarını hem de iç borçlarını ödeyecektir. Osmanlı Hükûmeti, Düyûn-ı Umûmiye yönetimine vergilerin toplanması konusunda her türlü yardım-

da bulunmayı taahhüt etmiştir. Konsey, başlangıçta yalnız kendisine bırakılmış olan vergileri toplamakla yetinmiştir. Düyûn-ı Umûmiye sonradan sanayide ve ticarette yatırımlar yapmak yoluyla etkinliğini artırmıştır.

Görsel 5.21
Düyûn-ı Umûmiye İdare binası (İstanbul)

Sultan II. Abdülhamid'in reformları ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi (Görsel 5.21) ile yeniden güven kazanan yabancı sermaye sahipleri, Osmanlı Devleti'nde yeni yatırımlara girişmiştir. II. Abdülhamid Dönemi'nde bütçeyi dengelemek için yeni borçlar alınsa da ekonomik hayatı canlandıracak yatırımlar yapılmıştır. Ancak Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kuruluşundan sonra Osmanlı ekonomisinin önemli bir kısmı kademeli olarak yabancıların denetimi altına girmiştir. Bu durum Osmanlı hazinesinin değil Avrupalı alacaklıların zenginleşmesine sebep olmuştur.

Millî İktisat Politikası

Görsel 5.22
Sanayileşme sürecinde açılan fişek fabrikası (İstanbul)

Osmanlı ekonomisi, yapılan ticari antlaşmalar ve kapitülasyonlar ile XIX. yüzyılda dışa bağımlı duruma gelmiştir. Dış borçlar giderek artmış, yabancı sermaye ülkenin bütün ekonomik girişim alanlarını ele geçirmiştir. Gayrimüslim girişimcilerin yanında, yabancı sermaye sahipleri de Osmanlı'nın sanayileşme çabalarını (Görsel 5.22) sevk ve idare etme konusunda tam yetkili kılınmıştır. Ancak bu sermaye sahipleri ellerindeki imkânları genellikle devletin kalkınması için değil kendi kişisel çıkarları uğruna kullanmıştır. Galata bankerleri olarak bilinen gayrimüslim sermaye sahipleri, Tanzimat'la birlikte hukuki olarak canlarını ve mallarını güvence altına almıştır. Bu durum onların faaliyet alanlarının olabildiğince genişlemesine olanak tanımıştır. Avrupalı girişimcilerle de iş birliği yapan gayrimüslim sermaye sahipleri, Osmanlı ekonomisinin her alanına hâkim olmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda gayrimüslimler, hükûmetin para ve maliye politikalarını yürütür konuma gelmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

1912 yılında İstanbul'daki özel bankacılardan hiçbiri Türk değildir. Bunların 12'si Rum ve Ermeni, 8'i Yahudi, 5'i Levanten veya Avrupalıdır. XIX yüzyılın başlarında devletin Avrupa ile ticaretini çoğunlukla Rumlar ve Levantenler yürütürken 1820'lerden itibaren Ermeniler, ticaretteki etkinliklerini artırmıştır.

Görsel 5.23
Bir Osmanlı çarşısı
(Tablo, Washington Kongre Kütüphanesi, Washington/ABD)

Toplumun çoğunluğunu oluşturan Müslüman ve Türk nüfus, sermaye ve üretimin ancak %15'ini elinde bulundurmuştur. Geri kalan %85'lik sermaye ve üretim ise Rum, Ermeni ve Musevilerin elindedir. Osmanlı sanayi tesislerinin büyük çoğunluğu İstanbul ve İzmir'de kurulurken Anadolu şehirleri, sanayileşme hamlesi içine dâhil edilmemiştir. Müslüman ve Türk nüfus ise daha çok tarım, hayvancılık, küçük esnaflık (Görsel 5.23), zanaatkârlık ve askerlikte kendini göstermiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki, iktidara gelen hükûmetler üzerinde etkinliğini arttırmaya başlamıştır. Bu dönemdee giderek güçlenen milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı aydınının iktisadi fikirlerini de etkilemiştir. İttihatçılar, Millî İktisat Politikası'yla hem Batı kapitalizminin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkilerini giderebileceklerine hem de ülke içinde giderek güçlenen azınlık tüccarlara karşı millî burjuvazi yaratabileceklerine inanmıştır. Dönemin düşünce adamlarından Yusuf Akçura bu konuda, "Eğer Türkler kendi içlerinden bir sermayedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olursa yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı toplumunun muasır bir devlet hâlinde devamlı yaşayabilmesi zordur." demiştir.

İttihatçılar, "Her savaşta Türk olmayan unsurlar servet sahibi oluyor, Türkler evlatlarını savaşa gönderdikleri için geçim sıkıntısına düşüyorlardı; bu nedenle Türkleri ticarete teşvik etmek ve kendilerine kolaylık göstermek gereklidir." ve "Bu sefer Türkler zenginleşsin." gibi söylemlerle Millî İktisat Politikası'nı uygulamaya koymuştur. Millî İktisat adı altında Müslüman Türkler (Görsel 5.24), girişimciliğe özendirilmiş ve sermaye birikimini hızlandıran kazançlara yönlendirilmiştir. İttihatçılar, Millî İktisat Politikası kapsamında yerli burjuvazinin sanayi yatırımlarını desteklemek amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı çıkarmıştır. İttihatçılar, serbest dış ticaret politikasından vazgeçmiş ve koruyucu bir dış ticaret politikası uygulamıştır.

Görsel 5.24
Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar

Millî İktisat Politikası, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulamaya konmuştur. Bu süreçte Müslümanlara ait birikimlerle bankalar kurulmuş ve savaş sırasında kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır. Savaş döneminde deniz ticaret yolları kapandığı için ithalat aksamıştır. Bu nedenle büyük şehirlerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için Anadolu'nun üretim kaynaklarından yararlanılması düşünülmüştür. İttihat ve Terakkinin taşra örgütleri, kredi ve satış kooperatifleri kurarak üretici ve Müslüman tüccarları örgütlemiş ve böylece piyasayı denetimleri altında bulunduranların karşısına tek satıcı olarak çıkmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İttihatçılar, basın yayın yoluyla da toplumun eğitilmesini gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda 1915 yılında "millî iktisada doğru" anlayışıyla İktisadiyat Mecmuası yayımlanmaya başlanmıştır.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.

Endüstrileşme: ....

....

Sömürgecilik: ....

....

Sanayi Devrimi: ....

....

Balta Limanı Antlaşması: ....

....

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi: ....

....

B

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Sanayi Devrimi sonrasında, üretimde ne gibi değişiklikler olmuştur?
2. Osmanlı Devleti ne zaman ve niçin dış borç almıştır?
3. Sanayi Devrimi'yle beraber ulaşım alanında meydana gelen değişimler nelerdir?
4. Esham-ı Cedide nedir?
5. Osmanlı Devleti, dış ticarette bağımsızlığını hangi olayla kaybetmiştir?
6. Millî İktisat Politikası'nın uygulanma amaçları nelerdir?

C

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. XIX. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlı hâle gelmesinde;

I. kapitülasyonlar,

II. Balta Limanı Antlaşması,

III. Düyûn-ı Umûmiye

durumlarından hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) I ve II D) II ve III

E) I, II ve III

2. Aşağıdakilerden hangisi İttihak ve Terakki Fırkası'nın koruyucu dış ticaret politikası uygulamalarından değildir?

A) Millî burjuva oluşturma

B) Teşviki Sanayi Kanunu çıkarma

C) Kapitülasyonları tek taraflı kaldırma

D) Düyûn-ı Umûmiye'yi kaldırma

E) Kredi ve satış kooperatifleri kurma

3. İngiltere ile imzalanan 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması her devlete açık tutulmuştur. Bu antlaşmaya göre ihracattan alınan vergiler %12, ithalattan alınan vergiler ise %5 olarak uygulanacaktı.

Buna göre aşağıdakilerden hangisine ulaşılamaz?

A) Osmanlı gümrük gelirlerinin azaldığına

B) Osmanlı pazarlarının geniş ölçüde yabancıların eline geçtiğine

C) Yabancı sermayenin güçlendiğine

D) Yerli esnafın ve tüccarın rekabet gücünün azaldığına

E) Osmanlı Devleti'nin ihracatı teşvik ettiğine

4. Osmanlı Devleti'nin sanayileşme politikalarının başarısız olmasında aşağıdakilerden hangisi etkili olmamıştır?

A) Sermaye birikiminin yetersizliği
B) Uzun vadeli stratejiler üretilememesi
C) Ham madde eksikliği
D) Dış borçların olması
E) Sömürgeci devletlerin faaliyetleri

5. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda ağır maliyetli uzun süren savaşlar yapması;

I. üretken iş gücünün azalması,
II. sanayileşme için bütçe ayrılması,
III. vergi gelirlerinin düşmesi

durumlarından hangilerine neden olmuştur?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) I ve III
E) I, II ve III

6. Osmanlı Devleti sanayileşmeyi yürütecek personeli yetiştirmek amacıyla 1860'ta Islah-ı Sanayi Komisyonu kurmuştur.

Bu komisyonun görevinin;

I. sanayi eğitimi vermek,
II. gümrük vergisini artırmak,
III. esnaf içinde şirketleşmeyi sağlamak

durumlarından hangileri olduğu söylenebilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

7. Osmanlı Devleti'nde ilk kez hangi padişah döneminde dış borç alınmıştır?

A) II. Abdülhamid
B) II. Mahmud
C) Abdülmecid
D) III. Mustafa
E) III. Selim

Ç

Çökertmeye Varalım Halil'im

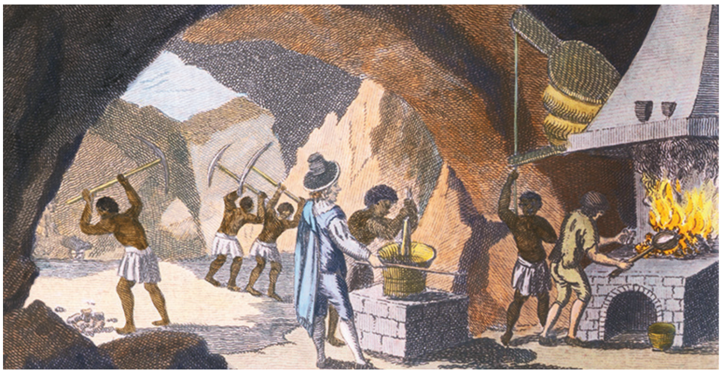
Osmanlı hükûmeti, ekonomik nedenlerle tütün ekiminin yarı hissesini 1884 yılında Fransız Reji şirketine verdi. Bu şirket İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana'da tütün işleyen fabrikaları kurdu. Reji şirketi, yüz binlerce Türk tütün üreticisini sömürdü durdu. Reji şirketi, 1913 yılında Osmanlı Devleti'ni tehditle baskı altında tutarak şirketi devletten daha güçlü hâle getirecek kararlar aldırttı. Buna göre Reji idaresi kısa zamanda 7.000 kişilik "Silahlı kolcu birlikleri" kurdu. Kolcuların çoğu cezaevi kaçkınları arasından seçilmişti. Bunlar tütün kaçakçılığını önlemek bahanesiyle çeşitli bölgelere dağıldı ve yakaladıkları insanlara işkence yaptı, bazılarını öldürdü. Bugün dillerden düşmeyen "Çökertme" türküsünün dizeleri Reji kolcularının Türk halkının bilinçaltında ne gibi bir yer işgal ettiğine en güzel misaldir. "Gidelim, gidelim de / Halil'im çökertmeye varalım / Kolcular görünce nerelere kaçalım / Teslim olmayalım Halil'im / Aman kurşun saçalım / Arkadaşım İbram Çavuş / Allah'ıma emanet / Burası da Aspat değil Halil'im / Aman bitez yalısı / Ciğerime ateş saldı telli kurşun yarası".

Genel Ağ Metin 6'dan düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Osmanlı hükûmetinin tütün ekiminin yarı hissesini, 1884 yılında Fransız Reji şirketine vermesinin ekonomik nedenleri neler olabilir?
2. Fransız Reji şirketinin fabrikalarını İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana'da kurmasının gerekçeleri nelerdir?
3. Kolcu ne demektir?
4. Türküde geçen "ciğerime ateş saldı" ifadesi hangi anlamlara gelmektedir?
5. Türkülerin ortaya çıkmasında sosyo-kültürel faktörlerin etkileri nelerdir?
6. Çökertme türküsü gibi hikayesi olan türkülere örnekler veriniz?

Sömürge İmparatorlukları

Görsel 5.25
Sömürgeleştirilen halkın durumu (Tablo)

İngiltere sömürgeler bakanı olan Joseph Chamberlain (Cozıf Çembırleyn) 1895'teki konuşmasında "Bu ırka inanıyorum..." diyordu. İngilizlerin zaferi için emperyalist bir nutuk atıyor ve Fransız, İspanyol gibi rakiplerini aşan bir halkı kutluyordu. Daha alt halklara İngiliz iş birliğinin ve bilgisinin üstünlüğünü taşıyordu. Beyaz adamın omzunda taşıdığı yük dünyayı uygarlaştırmaktı ve İngilizler bunun yolunu gösteriyordu. Bu inanç ve bu görev diğerlerinin aslında aşağı bir kültürün temsilcileri oldukları anlamına geliyordu. Beyaz ırkın öncü gücü olan İngilizlere düşen, mesafeyi koruyarak diğerlerini eğitmek ve yetiştirmekti. Fransızları, İngilizleri ve diğer sömürgecileri birbirlerine yaklaştıran ve onlarda Avrupa'ya aidiyet bilincini yaratan şey, kendilerinin bilimin ve tekniğin ete bürünmüş hâli olduklarına dair inançlarıydı. Egemenlikleri altına aldıkları toplumlar, bu bilgiyle ilerleyeceklerdi (Görsel 5.25). Uygarlaşacaklardı.

Marc Ferro (Fransız Tarihçi), *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*, s.50'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Daha alt halklar derken kimler kastedilmiştir?
2. İngilizler, sömürgeci rakipleri olan Fransızları ve İspanyolları nasıl geçmiş olabilir?
3. İngilizlerin, egemenliği altındaki toplulukları sömürmek için kullandıkları bahaneler nelerdir?
4. Emperyalist ne demektir?
5. İngiltere'nin sömürgeler bakanlığı kurmasının nedenleri neler olabilir?

İngiliz Oyunu

Önce İngiltere'de başlayan sonra da Batı Avrupa'nın diğer ülkelerine yayılan Sanayi Devrimi sonucunda üretim süreci büyük bir dönüşüme sahne olmuş, kitlesel üretim sayesinde maliyetler önceki dönemlerle kıyaslanmayacak düzeyde düşmüştür. Sanayi Devrimi sonucu buharlı gemilerin uluslararası ticarette kullanılması ile birlikte sermayenin akışkanlığı artmış, kapitalizmin yeni pazarlara nüfuz etmesi giderek hızlanmaya başlamıştır. İngiltere ile 1838 yılında imzalanan serbest ticaret antlaşması ve izleyen diğer antlaşmalar sonucu Osmanlı İmparatorluğu yarı sömürge durumuna gelmiştir. 1838 Serbest Ticaret Antlaşması (Balta Limanı) ile Osmanlı'da geleneksel sanayi büyük ölçüde tasfiye olmuştur. Kapitalist dünya ekonomisiyle eklemlenmenin yoğun yaşandığı liman şehirlerinde (İstanbul, İzmir, İskenderun vs.) azınlık-komprador bir ticaret burjuvazisi de oluşmaya başlamıştır.

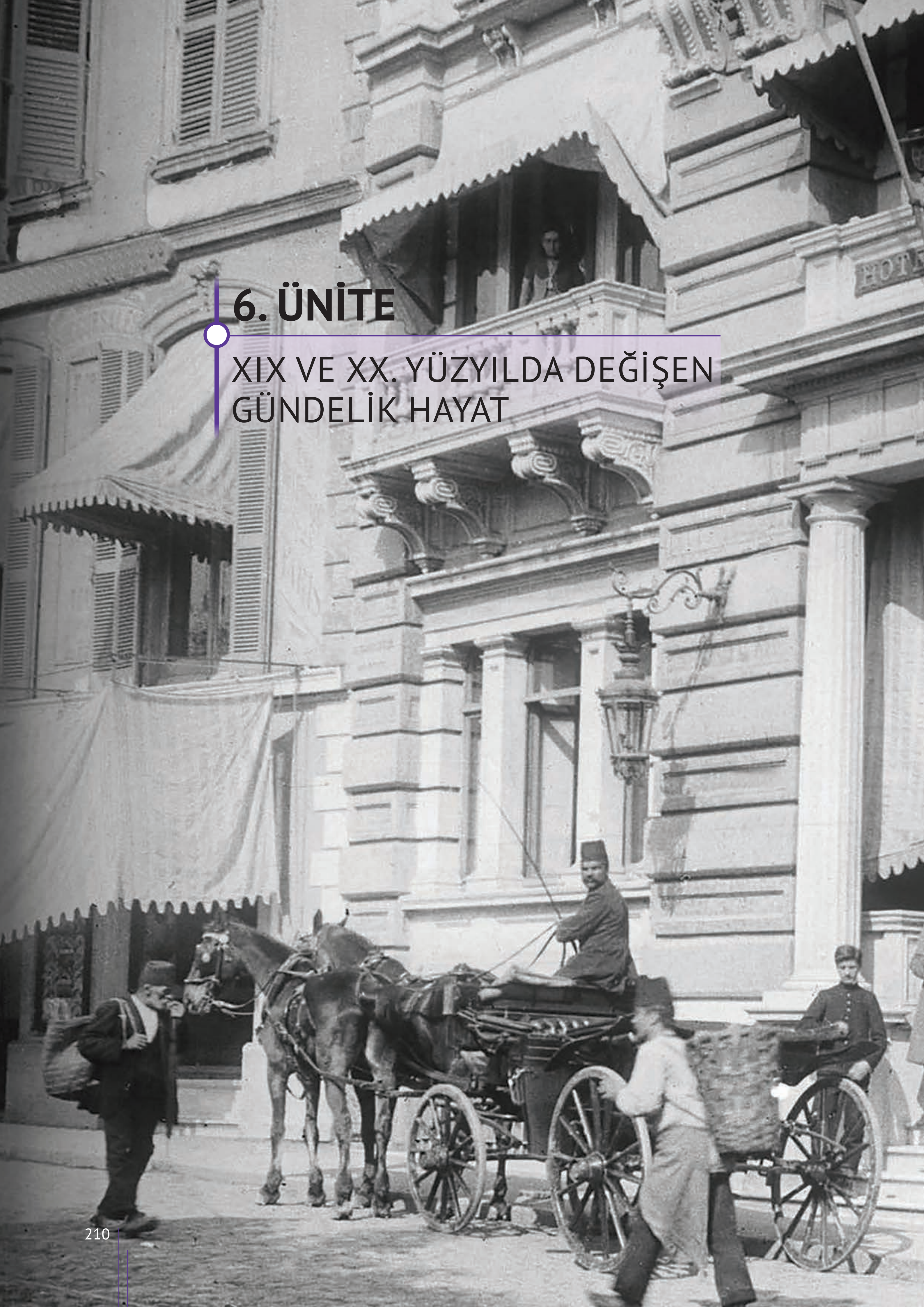
B. Ali Eşiyok, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması*", s.67-68'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Sanayi Devrimi'nin üretime olan etkileri nelerdir?
2. "Sermaye akışkanlığı" hangi anlamlara gelmektedir?
3. Komprador ne demektir?
4. Balta Limanı Antlaşması'nın Osmanlı ekonomisine etkileri nelerdir?
5. Millî ekonominin korunmasıyla ilgili alınması gereken tedbirleri belirttiğiniz bir mektup yazarak Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığına gönderiniz.

6. ÜNİTE

XIX VE XX. YÜZYILDA DEĞİŞEN GÜNDELİK HAYAT

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki nüfus hareketlerinin siyasi, askerî ve ekonomik sebep ve sonuçlarını
- Modernleşmeyle birlikte sosyal, ekonomik ve politik anlayışta yaşanan değişim ve dönüşümlerin gündelik hayata etkilerini

ÜNİTE KONULARI

6.1. ULUS DEVLETE GİDEN SÜREÇTE NÜFUS

6.2. MODERN HAYATTAKİ SOSYAL DEĞİŞİM

KAVRAMLAR

- Demografi
- Asimilasyon
- Modernite
- Tüketim
- Popüler Kültür
- Kültür endüstrisi
- Kamuoyu
- Sosyal Değişim

HAZIRLANALIM

1. Gazete ve diğer süreli yayınların, kamuoyu üzerindeki etkileri nelerdir?
2. Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesinin Anadolu'ya olan sosyo-kültürel etkileri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Gündelik hayat
(Fotoğraf, Bristol Oteli Cephesi, 1909,
Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu)

6.1. ULUS DEVLETE GİDEN SÜREÇTE NÜFUS

TARTIŞALIM

93 Harbi sonrasında Anadolu'ya yapılan göçlerin ekonomik ve sosyal sonuçları neler olabilir?

İmparatorluktan ulus devlete giden süreçteki iki önemli gelişme Westphalia Antlaşmaları ve Fransız İhtilali olmuştur. 1648'de imzalanan Westphalia ile devletler, başka devletlerin meşru varlığını tanımış ve iç işlerine müdahale etmeme garantisi vermiştir. Ayrıca devletler karşılıklı ilişkilerde, üst bir otoriteyi kabul etmemiş ve kendi topraklarında "mutlak egemen" bir konuma yükselmiştir. Westphalia Barışı, Fransız Devrimi'ne giden yolu açmış ve Fransız Devrimi'nin getirdiği ulusal egemenlik ilkesi, yerel ve bölgesel ayrıcalıkları yok etmiştir (Görsel 6.1). Böylece ülkeyi ulusal sınırlar içinde elde tutacak merkezî bir devlet anlayışı benimsenmiştir. Fransız İhtilali, ulus devlet anlayışının pekişmesini sağlayan bir diğer dönüm noktasıdır. Avrupalı önemli aydınlar, aydınlanma çağında sıkça vurgulanan eşitlik, özgürlük, özgür irade gibi kavramlarla monarşilerin ve baskıcı uygulamaların önüne geçmeye çalışmıştır. Aydınların öncülüğünde demokratik ve anayasal bir süreç başlamıştır. Böylelikle ulusallaşmaya giden yol açılmış ve krallık devletinden, ulus devlete geçişin adımları atılmıştır.

Görsel 6.1
Westphalia sonrası kutlamalar (Tablo, "Atıcılar ziyafeti", Bartholomaeus van der Helst, Rijksmuseum Amsterdam)

Ulus devlet anlayışında, toplumsal ve siyasal yapının şekillenmesinde ulusal değerler öne çıkmıştır. Milliyetçilik ve demokrasi akımları, XIX. yüzyıldan itibaren ulus devletin yaygınlaşmasında etkili olmuş, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulus devlet anlayışı küresel ölçekte yaygınlık kazanmıştır. İmparatorluklardan ulus devletlere geçiş süreci, beraberinde demografik hareketleri de getirmiştir. İnsanların aidiyet duygusunu geliştiren bu hareketler sonucunda, modern anlamda siyasal egemenliğin kaynağının ulus olduğu vurgulanmaya başlanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ulus devlet; sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde güç kullanma hakkına sahip olan yönetimi altındaki halkı; ortak dil, kültür ve değerler etrafında birleştirmeyi amaçlayan siyasal ve toplumsal manada ulus üzerine tesis edilmiş bir devlet biçimidir.

Ulus Devlet Anlayışının Osmanlı Devleti'ne Etkisi

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımından, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan uluslar etkilenerek bağımsızlık için isyan etmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren devlet, tebaası olan ulusların birer birer bağımsızlıklarıyla sonuçlanan isyan hareketlerini

bastıramaz duruma gelmiş, toplum düzeni ve uyum sarsılmıştır. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi ve Balkan halklarının büyük devletler tarafından bağımsızlık için kışkırtılması, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesinde ve toprak bütünlüğünün bozulmasında çok etkili olmuştur.

Sırplar ve Yunanlar başta olmak üzere Osmanlı Devleti'ne bağlı Balkan ulusları, ayrılıkçı hareketlere girişmeye başlamıştır. Bu uluslar, özellikle 1828-1829 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları ile kendi ulus devletlerini kurmak için istedikleri fırsatları bulmuştur. Bu savaşlar sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan, Berlin Antlaşması ile de Sırbistan, Romanya ve Karadağ ulus devletleri kurulmuştur. II. Meşrutiyet'in meydana getirdiği karışıklıklardan istifade eden Bulgaristan, Balkan Savaşları'nı fırsat bilen Arnavutluk da bağımsızlığını ilan etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan gibi ulus devletlerin ortaya çıkışı, beraberinde demografik hareketleri de getirmiştir. Avrupalı devletler, Balkanlardaki Hristiyan unsurları devlet kurmaları için desteklerken Müslümanlara aynı destek verilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında bu devletlerin kuruluşu sırasında yaşanan savaşlar ve ulus devletlerin izlediği baskı politikaları, bu bölgelerden kitlesel göçlere sebebiyet vermiştir. Hristiyan topluluklar, çoğunluğu sağlamak için o bölgelerdeki Türk topluluklarını azaltmayı amaçlamıştır. İşgal edilen bölgeden Müslüman ve Türklerin çıkarılması için birçok zulüm ve baskı yapılmıştır. Yunanistan, Bulgaristan ve Makedonya'dan; Anadolu'ya doğru kafileler hâlinde göç dalgaları başlamıştır (Görsel 6.2). Bu da Balkan topraklarından binlerce insanın Anadolu'ya gelişine, kalanların ise zulüm ve baskı görmesine sebep olmuştur.

Görsel 6.2
Selanik'ten Türk göçleri (1912)

Anadolu'ya Göçler ve Sonuçları

Balkanlardan yapılan Türk göçleri XIX. yüzyıldan itibaren artarak devam etmiştir. Kaybedilen yerlerde kurulan yeni idarelerin ve bölge halkının baskısı, zulümleri, saldırıları ve malların gasp edilmesi gibi sebepler; Türk göçlerindeki en önemli sebepler olarak dikkat çekmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Balkanlarda Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Bulgarlar, Makedonlar, Arnavutlar, Türkler gibi çok çeşitli din ve ırka mensup halk; uzun yıllar Osmanlı yönetiminde barış içinde idare edilmiştir. 1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Balkanlarda toprak kaybetmeye başlamış ve bölgede gün geçtikçe artan siyasi ve sosyal sıkıntılar ortaya çıkmıştır.

Görsel 6.3
Kafkas Göçleri (Tablo, Pyotr Nikolayevich Gruzinsky, 1872)

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaanın çoğunlukta olduğu topraklar dışında bir Müslüman Türk toprağı olan Kırım'ı da kaybetmiştir. Küçük Kaynarca, Türk İslam tarihi için önemli sosyal sonuçları beraberinde getirmiştir. Kırım Hanlığı; halkın karşı çıkmasına rağmen Osmanlı'dan ayrılmış ve bağımsız hâle getirilmiş, bir süre sonra da Rus işgaline uğramıştır. Hâkimiyet sahasını Güney Kafkasya'ya kadar yayan Rusya, ele geçirdiği sahalara Slavları yerleştirmiş, yerli Müslüman halkı göçe zorlamış ve bölgeyi Ruslaştırmaya çalışmıştır. Özellikle Kırım ve Kafkasya'da, Rus baskıları artmış ve halk ya Sibirya'ya sürülmeye ya da yerini yurdunu terk ederek Osmanlı ülkesine göç etmeye başlamıştır (Görsel 6.3).

Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik akımı ve Rusya'nın Balkan coğrafyasına yönelik politikaları, Balkanlarda da benzer siyasi sorunları ortaya çıkartmıştır. Bölgedeki siyasi sorunlar, başta göç olmak üzere pek çok sosyal sorunu da beraberinde getirmiştir. Hristiyanların faaliyetleri sonucu, Türkler bölgede azınlık durumuna düşürülmeye çalışılmıştır (Tablo 6.1). Balkanlardaki çetelerin katliamlarından kaçan binlerce Müslüman Türk, kafileler hâlinde Anadolu'ya göç ederken Rus ve Bulgar çetelerinin saldırılarına maruz kalmıştır.

Tablo 6.1
Osmanlı Devleti'nin Avrupa Topraklarındaki Nüfusu (1820-1840)
(Karpat, 2010, s.76)

Eyalet	**Ortalama Nüfus**
İstanbul	600.000
Trakya	1.700.000
Bulgaristan	1.500.000
Bosna	820.000
Arnavutluk	350.000
Makedonya	700.000
Tesalya ve Ege	700.000
Livadia	550.000
Mora	420.000
Girit	250.000
Diğer (Adalar dâhil)	400.000
Toplam	**7.990.000**

BİLİYOR MUSUNUZ?

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Makedonya ve Trakya hariç Balkanların büyük bir kısmı Osmanlı idaresinden çıkmıştır. İngiliz Konsolosluğu raporlarına göre bu savaşta üç yüz ile dört yüz bin arası Müslüman öldürülmüş, bir milyon kadarı da göçe zorlanmıştır.
Kemal H. Karpat, "*Balkanlar*", s.25-26'dan düzenlenmiştir.

93 Harbi sonrası daralan Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalan Türk ve Müslümanların büyük bir kısmı İstanbul'a ve Anadolu'ya, diğer bir bölümü de Batı Trakya'ya yerleşmiştir. Toplandıkları merkezlerde öncelikle bu göçmenlerin geçici iskânlarına çalışılmış ancak daha sonra sürekli iskân için ciddi çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı Devleti yaşadıkları sıkıntıları azaltmak adına göçmenlere çeşitli muafiyetler tanımıştır.

Görsel 6.4
Muhacirler Anadolu'da (Tablo)

Muhacirler; bütün malını mülkünü bırakıp geldikleri Anadolu'da, yerleştikleri yerlerde büyük sıkıntılar çekmiştir (Görsel 6.4). Ayrıca göçmenlerle yerleştikleri bölgelerin ahalisi arasında çeşitli sorunlar da yaşanmıştır.

1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda Balkanların siyasi haritası önemli ölçüde değişmiştir. Bu savaşlarda Osmanlı Devleti, Avrupa'daki topraklarının yaklaşık %80'ini, Avrupa'da yaşayan nüfusunun da %70'ini kaybetmiştir.

93 Harbi'nde olduğu gibi Balkan Savaşları da beraberinde pek çok ekonomik ve sosyal sıkıntı getirmiştir. Savaş sırasında ve sonrasında da Balkan devletlerinin askerleri ve kurdukları komitalar tarafından bölgenin Müslüman Türk halkına yapılan baskı, zulüm ve katliamlar; toplu göçlerin en büyük sebebi olmuştur (Tablo 6.2).

Tablo 6.2
1783-1914 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'ne Yönelik Göçler (Karpat, 2002, s.130)

Göç Edilen Yer	Yıllar	Sayılar
Kırım	1783-1856	1.000.000
Kırım ve Kuban	1856-1862	450.000
Kırım ve Kuban	1867-1914	350.000
Kafkaslar	1862-1865	1.500.000
Kafkaslar	1865-1900	1.000.000
Kafkaslar	1874-1877	125.000
Balkanlar	1877-1878	800.000
Balkanlar	1878-1914	2.200.000
	Toplam	**7.425.000**

Göçmenler, yeni geldikleri yerlerin yapısına büyük etkide bulunmuş; metruk, harabe ve boş yerler ziraata açılmış, göçmenler sayesinde yeni yerleşim birimleri oluşturulmuştur. Ancak devletin normal masrafları, iskân masrafları ile birleşince artmış, hazine de bu açığı kapamak için dış borçlanma yoluna gitmiştir.

ÖRNEK METİN

Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri

Rumeli göçleri, Anadolu'yu çeşitli bakımlardan etkilemiştir. Anadolu; göçmen kitlelerin son durağı, son sığınağı olmuştur. Dalga dalga gelen göçmenler sayesinde, Anadolu'da Türk nüfus yoğunluğu artmış, Müslüman Türk nüfusun Müslüman olmayan nüfusa oranı yükselmiştir. Türk nüfusu Rumeli'de azalırken Anadolu'da çoğalmıştır. Böylece göçler Anadolu'da bir Türk millî devletinin kurulmasını kolaylaştıran faktörlerden biri olmuştur. Aynı şekilde göçmenler; Anadolu'da, zamana göre yeni ve ileri fikirlerin, bu arada millî devlet fikrinin yayılmasında rol oynamıştır. Bu fikirlerin yayılması da Anadolu'da Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve devrimlerin yapılmasını kolaylaştırmıştır, denilebilir. Bundan başka Rumeli Türk göçleri, ekonomik ve sosyal bakımlardan da Anadolu'yu etkilemiştir.

Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri I*, s.9'dan düzenlenmiştir.

6.2. MODERN HAYATTAKİ SOSYAL DEĞİŞİM

XIX ve XX. yüzyılda popüler kültürün, sosyal hayata etkileri neler olabilir?

TARTIŞALIM

Sanayi devrimi sonrası XIX. yüzyılda kent sistemi ortaya çıkmış ve Avrupa'da ekonomik merkezler durumuna gelen büyük metropoller oluşmuştur. Kamusal alan ile özel alan birbirinden ayrıldığı bu dönemde kentler modern toplumsal yapısına uygun olarak yeniden tasarlanmaya, hastane, adliye, üniversite gibi binalar ile bulvar ve caddeler yapılmaya başlanmıştır. Büyük şehirlerin ve metropollerin oluşumu sonrası meydana gelen nüfus yoğunluğu beraberinde pek çok toplumsal ve altyapı sorunu getirmiştir. Hızlı ve plansız göç hareketleri beraberinde bazı sıkıntıları da getirmiştir. Su, kanalizasyon, atık toplama gibi belediye hizmetleri yanında eğitim, sağlık ve kültür hizmetlerinin de aksamasına ve çarpık kentleşmeye sebep olmuştur.

Görsel 6.5
Batı tarzı mobilyalar

Üretilen mal ve hizmetlerin, insanın ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için kullanılması şeklinde tanımlanabilen tüketim; paraya, zamana ve mekâna bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Sanayi Devrimi dünyada pek çok yeni gelişmeyle birlikte tüketim ekonomisini de ortaya çıkartan önemli bir aşamadır. Avrupa ürünleri piyasada fazlaca bulunmaya başlamış ve insanların talepleri de farklılaşmıştır. XIX.yüzyıldan itibaren Avrupa'daki gelişmeler, tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de tüketim kalıplarını değiştirmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa medeniyeti, Osmanlı için çekici hâle gelmeye başlamış ve Avrupa'nın tüketim temelli unsurlarını alma siyaseti geliştirilmiştir.

Lâle Devri'nden itibaren diplomatik, ticari, kültürel alanlarda artan ilişkilerle birlikte Avrupa kökenli pek çok eşya da kullanılmaya başlanmıştır. Modernleşme adına yapılan girişimler, Osmanlı Devleti'nin tüketim alışkanlıklarında da farklılıklar meydana getirmiştir. İstanbul'da XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren "Frenk modası" yavaş yavaş hissedilmeye başlanmış; Batı tarzı mobilyalar, döşemeler, ev düzenlemeleri (Görsel 6.5) toplumda popüler hâle gelmiştir.Özellikle Fransa'dan gelen hediyeler, gravürler, saatler, çeşitli aletler, kumaşlar, mobilyalar, mikroskop, teleskop gibi eşyalar Osmanlı toplumunu dönüştürmeye başlamıştır. Batı tarzı tüketim kültürü İstanbul'a XVIII. yüzyılda girmeye başlamış ve XIX. yüzyılda toplumun pek çok kesimi tarafından benimsenmiştir.

Görsel 6.6
Batı tarzı ev düzenlemeleri

Askerî ve teknik alanlara ek olarak XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, idari ve hukuki çalışmalardan moda, âdetler ve davranış biçimlerine kadar Avrupa'nın kültür unsurlarını da almaya başlamıştır. Osmanlı Devleti için Avrupa'nın gelişmişliğinin beraberinde getirdiği kültürel çekicilik, ülkede Avrupa ürünlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Görsel 6.6). Buna bağlı olarak gelenek ve göreneklerde de önemli farklılıklar yaşanmaya başlanmıştır.

Sultan II. Mahmud Dönemi kültürden ekonomiye, eğitimden idareye, ulaşımdan haberleşmeye kadar Avrupa'nın pek çok alanda örnek alındığı reformlar dönemi olmuştur. Bu dönemde devlet, topluma Avrupai bir görünüm vermeye çalışmış, bunda da belli ölçüde başarılı olmuştur.

ÖRNEK METİN

Avrupai Hayat Tarzı

Osmanlı üst tabakasının, hayat tarzında Avrupai biçimleri aynen benimseme kararını alması, kaybedilen savaşların doğurduğu güvensizlik ortamıyla açıklanabilmektedir. Padişah ve aydınlar, bu Avrupai biçimleri Osmanlı kültürüne katmakla o dönemdeki gelişmede pay sahibi olmayı ve en azından devletin bir bölümünü kurtarmayı ümit etmiştir. Avrupa romanı, tiyatrosu veya yaşam tarzının aktarılmasıyla uğraşan yazar, gazeteci ve politikacılar da aynı görüşteydiler. Namık Kemal en ünlü eserlerinden birinde, genç bir kadının erkek kıyafetine bürünerek kuşatma altındaki Silistre'nin savunulmasında gösterdiği kahramanlığı övmüştür.

Suraiya Faroqhi (Alman Tarihçi), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s.270'den düzenlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde tüketim kalıplarının değişmesindeki en önemli faktör, devletin tüketime geleneksel bakışındaki değişimdir. Klasik tüketim anlayışı, ihtiyaç duyulan ürünlerin alınması ve hayatı sürdürebilecek kadar eşyaya sahip olunması şeklinde tanımlanabilir. Yani din ve ahlakın önemli yer tuttuğu Osmanlı toplumunun tüketiminde "kanaat" esas olmuş ve tüketimde israftan kaçınma benimsenmiştir. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya ait pek çok kültür unsuruna maruz kalması, geleneksel tüketim algısında değişiklik yaratmıştır.

Görsel 6.7
İstanbul
(Washington Kongre Kütüphanesi, Washington/ABD)

Tüketim kalıplarındaki değişim, Osmanlı Devleti'nin şehirleşmesinde etkili olmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı şehirleri (Görsel 6.7); camiler, medreseler, büyük meydanlar, kiliseler, çarşılar, bedestenler, kışlalar, sokaklar, mahalleler gibi birimlerden oluşmaktadır. Bazı mahallelerde fabrikalar ve küçük işletmeler de bulunmaktadır.

İnsanların rahat yaşama isteği, başkent İstanbul'u her zaman önemli bir cazibe merkezi yapmıştır. XIX. yüzyılda taşradan göçler öylesine artmıştı ki İstanbul'a giriş ve yerleşim denetim altına alınmaya çalışılmış hatta bunun için bir çeşit pasaport olan mürur tezkiresi uygulaması başlatılmıştır. Bütün önlemlere rağmen başkente yapılan göçlere ve şehrin plansız bir şekilde büyümesine engel olunamamıştır.

İstanbul başta olmak üzere büyük şehirler, XIX. yüzyılda yabancı sermayenin etkisini hissetmeye başlamıştır. Ulaşım ağının geliştiği bu şehirlerde iş hanları, fabrikalar, hastaneler, kışlalar çoğalmış ve şehirleşmedeki gelişim beraberinde aşırı nüfus artışını da getirmiştir. Ayrıca ulaşım ağının gelişmesi büyük kentlerin sayısını artırmış

ve birçok yabancı iş adamı, tüccar, devlet adamı ve seyyah Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Şehirleşmenin artmasıyla birlikte ihtiyaçların da artması kaçınılmaz hâle gelmiş, devlet halkın yaşam koşullarını iyileştirmek için tedbirler alma ihtiyacı duymuştur. Limanların modernleştirilmesi (Görsel 6.8), iş merkezlerinin sayısının artırılması, alt yapı, su, tramvay gibi hizmetler bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu hizmetlerle birlikte şehir yönetim tarzının yeniden düzenlenmesi zorunluluğu doğmuş ve modern belediyelerin kurulması fikri ön plana çıkmıştır.

Görsel 6.8
Modern deniz taşımacılığı
("Galata Limanı'nda bir gemi"
Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Kamuoyu

XVIII. yüzyıl sonrasında Batı Avrupa'da modern anlamda kamuoyu kavramını; kültürel, siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullar ortaya çıkarmıştır. Özellikle XIX. yüzyılda görülen demokratik gelişmeler, kamuoyunun önem ve etkinlik kazanmasında büyük rol oynamıştır. Demokrasilerde halkı ikna etmeden iktidara gelmek ya da iktidarı sürdürmek pek mümkün olmadığı için kamuoyu, demokratik sistemlerin en önemli hususlarından biri hâline gelmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kamuoyu kavramını ilk kez 1741'de "halkın düşüncesi" anlamında İngilizler kullanmıştır. Fransa'da ise ilk kez 1744'de J. J. Rousseau tarafından "toplumun tavrı" anlamında kullanılmıştır. Batılı ülkelerden dilimize geçen kamuoyu kavramının karşılığı olarak ilk zamanlar "efkârıumumiye, halk efkârı, amme efkârı, kamu efkârı" gibi kavramlar kullanılmıştır.

Nejdet Atabek, *Kamuoyu, Medya ve Demokrasi*, s.225-226'dan düzenlenmiştir.

XIX. yüzyılda basın hayatının gelişmesiyle okuryazar sayısında artış görülmüştür. Bununla birlikte insanlar, gazete ve diğer süreli yayınlar vasıtasıyla ülkenin iç ve dış gelişmeleri hakkında bilgi sahibi olmaya başlamıştır. Basının kamuoyu oluşturma ve toplumu istenen yönlere çekmede önemli bir etken hâline gelmesi, devletlerin de bu gücü daha etkin kullanmak istemelerini sağlamıştır. Bu bağlamda çoğu devlet, kamuoyunu kontrol altında tutmak için basını da kontrol etmek gerektiğini fark etmiştir. Olayları aktarırken kişisel yargı ve düşünceleri de aktardığı için gazeteler (Görsel 6.9), dönem itibariyle kamuoyu oluşturmada en etkili araç olarak dikkat çekmiştir.

Görsel 6.9
Takvim-i Vekayi gazetesi, 1831

Osmanlı Devleti'nde, "kamuoyu" kavramı Tanzimat Dönemi'nde önem kazanmıştır. Yine bu dönemde; hürriyet, meşrutiyet ve demokrasi fikirleri ilk kez kamuoyuna sunulmuştur. Tanzimat Dönemi'nde değişen gazetecilik anlayışı, Osmanlı Devleti'nin siyasi yaşamının belirleyicisi olmuştur.

Popüler Kültür

Ekonomik ve siyasal süreçlerle birlikte kültür, sosyal hayatın önemli bir parçasıdır. Batı'da Sanayi Devrimi sonrası yükselen kapitalizm, ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu gibi kültürel alanda da

belirleyici olmuştur. Sanayileşme, toplumun en temel ayırt edici özelliklerinden olan kültürü belirlemiş ve alınıp satılan bir ticaret ürünü hâline dönüştürmüştür. Dolayısıyla kitle iletişim araçlarına sahip olanlar, kültüre de yön vermeye başlamıştır. Bütün bunlar Sanayi Devrimi sonrası, insanları tüketmeye teşvik eden popüler kültürü ortaya çıkarmıştır. Popüler kültürün ortaya çıkardığı kültür endüstrisi; kendi ürünlerini ihtiyaç hâline getirerek topluma, hayatın olmazsa olmazı olarak sunmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Popüler kültürün en önemli özelliği, toplumları etkisine alması ve kendi sınırları içerisinde insanlara özgürlük sunmasıdır. Dışarıdan bakıldığında özgürlük vadeden popüler kültür, insanları tüketim hırsıyla yeni bir çıkmaza ve bunalıma sokar.

Popüler kültürle tek tip düşünce ve davranış oluşturmak istenmiştir. Bunun için üretilen kültürel ve sanatsal ürünler, kâr elde etme amaçlarına uygun olarak kitlelerin tüketimi için hazırlanmıştı. Bir süre sonra tüketici birey, kendisine sunulan ve şartlandırılan ürünleri bir yaşam biçimi hâlinde kabullenmiştir. Popüler kültürün en önemli hedefi aynı şeyleri tüketen "tek tip birey yaratma" şeklinde özetlenmektedir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise popüler kültürde halkın sadece maddi olanı değil zamanı da tüketmesidir. İnsan aslında tüketirken tükenmektedir. İnsanların günlük yaşamlarını kurgulayan Popüler kültür, bunu yaparken kitle iletişim araçları kullanır ve reklama dayanır. Reklam kimi zaman sinema ve spor yıldızlarının giysi ve söylemleri yoluyla yapılırken kimi zaman farklı ülkelerin dizileri vasıtasıyla sunulur.

Geniş halk kitlelerine kitle iletişim araçları vasıtasıyla yayılan popüler kültür, radyo ve televizyon kanallarında, gazete ve dergilerin renkli sayfalarında insanların tüketim taleplerini artırmakta ve insanların ekonomik etkinliklerine yön vermeye başlamıştır. Giyim kuşamdan beslenmeye, ev dekorasyonundan müziğe kadar sosyal hayatın her aşamasında yönlendirici olan popüler kültür sayesinde insan ihtiyaçları yönlendirilmiştir. Aynı şekilde inşa edilen geniş evlerde çekirdek aile hayatı yaygınlaşmaya başladığı gibi boş zaman kavramının oluşumuyla da insanların hayat tarzlarında değişimler yaşanmıştır. Modern dünya, insanların yaşamlarında ve zaman tasavvurlarında da değişimlere sebep olmuştur. Modernite ve endüstrileşme ile birlikte boş zaman kavramı, sosyal hayatın temeline yerleştirilmiştir. Modern kapitalist sistemlerin ortaya çıkardığı şartlar, boş vakit ve tüketim etkinliklerini kâr ve maliyet hesaplarına göre işlemeye başlamıştır. Yani kapitalizm, çalışma zamanını organize ettiği gibi boş zamanı da organize etmeye başlamıştır. Kapitalizm, çalışma zamanının sınırlarını kesin bir şekilde çizdiği gibi boş zamanı (Görsel 6.10) da kârlı bir alan olarak düzenleme çabası içinde olmuştur.

Görsel 6.10
Emirgan çay bahçesi
(Tablo, İbrahim Çallı)

Metropollerin Oluşumu ve Osmanlı Şehirleri

Avrupa'da özellikle Endüstri Devrimi'nin etkisiyle XVIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan sanayi toplumu, şehirlerin dokusunda hızlı bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Şehirlere göç eden işsizler ordusu, fabrikalar etrafında yoğun yerleşim yerleri meydana getirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda şehirlerin kuruluşu ise fabrikalaşmadan ziyade ülkenin dış pazarlara açılışı, ulaşım ve tarım teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmiştir.

1826 yılına kadar başkent İstanbul'un kentsel hizmetleri, sadrazamın yönetiminde genellikle Yeniçeri Ocağı'na bağlı farklı kişiler ve kurumlar tarafından yerine getirilmiştir (Görsel 6.11). Ancak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte, şehirdeki hizmetlerin kimler ve hangi kurumlar tarafından yerine getirileceği problemi ortaya çıkmıştır. Bu soruna çözüm bulmak amacıyla özellikle 1830'lu yıllarda yeni yönetim birimleri kurulmuş ve buna bağlı olarak da sorumluluk alanları yeniden tanımlanmıştır.

Görsel 6.11
İstanbul itfaiye kurumundaki görevliler

İstanbul, farklı dönemlerde büyük değişimler geçirmekle birlikte en büyük değişimi XIX. yüzyılda yaşamıştır. Başta nüfus artışı olmak üzere ticari faaliyetler, batılılaşma hareketleri, değişen şehircilik anlayışı ve mimarideki gelişmeler; şehrin modern dünyadaki değişimlerden nasibini almasını sağlamıştır. Avrupa'daki Paris, Londra, Berlin gibi büyük metropollerde görülen Batılı hayat tarzı, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşmaya başlamış ve özellikle Üsküdar ve Galata bölgelerinde sosyal hayat gelişmiştir. İstanbul'da sık sık çıkan yangınlara karşı kâgir binalar yapılmış ve geometrik caddeler oluşturulmaya çalışılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

XIX. yüzyılda İstanbul'un en önemli yapılarından birisi 1836'da yapılan Galata Köprüsü'dür. Yapıldıktan sonra köprü, İstanbul'un en işlek noktası hâline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin başkenti olduğu kadar üretim ve ticaretin de merkezi durumunda olan İstanbul; XIX. yüzyıldan itibaren Batı kapitalizminin, Osmanlı ekonomisine uzanan güzergâhı da olmuştur. Özellikle İngiltere ile sıkı ticari ilişkiler kurulmuş ve 1838'de imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni Batı'ya bağımlı hâle getirmiştir.

XIX. yüzyılda İstanbul'un idari yapısında ciddi değişimlere gidilmiştir. 1826'da İhtisab Nezareti kurularak esnaf denetimi, şehir güvenliği, göç denetimi, vergi denetimi görevlerini bu kurum üstlenmiştir. Ayrıca muhtarlık teşkilatı kurulmuş ve tayin edilen muhtarlar görev yapmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde klasik bedesten merkezli şehir yapıları yavaş yavaş yerini eski şehir merkezlerinin yanı sıra bankaların bulunduğu modern şehirlere dönüştürmeye başlamıştır. Özellikle İstanbul, İzmir ve Selanik dışa dönük ticaretin merkezi durumuna gelmeye başlamıştır.

Görsel 6.12
Selanik Limanı, 1900

1430-1912 yılları arasında Osmanlı egemenliğinde kalan Selanik, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki en önemli limanı (Görsel 6.12) olmuştur. Bölgede yetiştirilen ürünlerin dünyaya ulaştırıldığı bir liman olan şehir; Karadeniz, İstanbul ve İzmir arasında bir transit ticaret merkezi konumundadır.

Selanik, 1830'larda bütün Balkanların ekonomik açıdan doğal giriş-çıkış limanı olmuş ve deniz ticaretinin canlanmasıyla önemini artmıştır. 1840'larda Selanik'le İstanbul arasında bir gemi hattı kurulmuş ve Adriyatik limanlarına da seferler başlatılmıştır.

Sanayi Devrimi sonrası artan ham madde ihtiyacı, Selanik Limanı'nı daha da canlandırmış ve liman, demiryolu ile Avrupa içlerine bağlanmıştır. Böylece Selanik Limanı, İstanbul ve İzmir limanlarının da üzerinde bir ticaret hacmine ulaşmıştır. Ayrıca Selanik, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Avrupa için daha büyük önem kazanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Buharlı vapurların çalışmaya başlaması Selanik'i, Doğu Akdeniz'in ve Karadeniz'in tüm limanlarına, Güney Rusya'ya, Yunanistan'a ve belli başlı adalara, Avusturya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Almanya'ya bağlamıştır.

XIX. yüzyılda İzmir'in ekonomisi, Avrupa ülkeleri ile sürdürülen ticarete bağlı olarak gelişmiştir. Liman yatırımının devamı niteliğindeki İzmir-Kasaba ve İzmir-Aydın demiryolları, İngiliz ve Fransızlar tarafından inşa edilmiştir. İç kısımlardan toplanan ürünler, deve kervanları ve demiryolu ağı vasıtasıyla İzmir'e taşınmıştır. İzmir'deki ambar ve hanlarda işlenen ve tasniften geçirilen bu ürünler, İzmir Limanı'ndan (Görsel 6.13) Avrupa'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda İzmir, altın çağını yaşayarak Doğu Akdeniz'in en önemli liman kenti hâline gelmiş, Osmanlı Devleti'nin önde gelen ihraç limanları arasında yer almıştır. Telgraf hattı, demiryolları, liman ve rıhtımların yapılmasıyla gerçekleşen yabancı sermaye yatırımları, İzmir'in sosyo-ekonomik yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. Aynı dönemde kaybedilen bölgelerden gelen göç, şehrin yapısını derinden etkilemiş ve şehir Batılı ve yerli unsurların bir arada yaşadığı kent hâline gelmiştir. Bu sayede İzmir, diğer Osmanlı liman kentlerinden farklı olarak Batı tarzı bir yaşam benimseyen nüfus yapısına da sahip olmuştur.

Görsel 6.13
İzmir Limanı, 1916

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.

Modernleşme: ....

....

Kamuoyu: ....

....

İhtisab Nezareti: ....

....

B

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda "mürur tezkiresi"ni uygulamasının amacı nedir?
2. Tanzimat Dönemi'nde kamuoyu kavramı niçin önem kazanmıştır?
3. "İnsan tüketirken tükenir." sözünü popüler kültür anlayışıyla açıklayınız.
4. İstanbul'un XIX. yüzyılda büyük değişimler yaşamasının sebepleri nedir?
5. Balta Limanı Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin Batı'ya bağımlı hâle gelmesinin nedenleri nedir?

C

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1.Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında ulus devletlerin ortaya çıkışıyla;

I. yatay hareketliliğin yaşanması,
II. Osmanlı genel nüfusunun artması,
III. Osmanlı Devleti'nin ekonomik sıkıntılarının artması

durumlarından hangileri yaşanmıştır?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve III
D) II ve III
E) I, II ve III

2. XIX. yüzyılda şehirleşmenin artmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla;

I. limanların modernleştirilmesi,
II. altyapı hizmetlerinin yapılması,
III. ulaşımda tramvayın kullanılması

tedbirlerinden hangileri alınmıştır?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

3. Osmanlı Devleti'nin kaybettiği bölgelerden gelen göç, İzmir'in yapısını derinden etkilemiştir. Böylece şehir Batılı ve yerli unsurların bir arada yaşadığı bir kent hâline gelmiştir. XIX. yüzyılda, İzmir'in ekonomisi, Avrupa ülkeleri ile sürdürülen ticarete bağlı olarak gelişmiştir. Liman yatırımının devamı niteliğindeki İzmir-Kasaba ve İzmir-Aydın demiryolları, İngiliz ve Fransızlar tarafından inşa edilmiştir. İç kısımlardan toplanan ürünler, deve kervanları ve demiryolu ağı vasıtasıyla İzmir'e taşınmış ve İzmir Limanı'ndan Avrupa'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda İzmir, Doğu Akdeniz'in en önemli liman kenti hâline gelmiştir.

Buna göre İzmir'in önemli bir şehir hâline gelmesinde aşağıdakilerden hangisinin etkisi yoktur?

A) İzmir'in bir liman şehri olması
B) Tren yollarıyla erken tanışmış olması
C) Kara, demir ve deniz yolunun kesiştiği bir yerde olması
D) Göçlerle nüfusunun artması
E) Kapitülasyonlar nedeniyle yatırımların artması

4. İmparatorluktan ulus devlete giden süreçte;

I. Westphalia Antlaşması,
II. Fransız İhtilali,
III. Yüzyıl Savaşları

olaylardan hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

5. Osmanlı Devleti aşağıdaki antlaşmaların hangisinden sonra Avrupa'da toprak kaybetmeye başlamıştır?

A) Karlofça
B) Yaş
C) Berlin
D) Zitvatorok
E) Küçük Kaynarca

6. Aşağıdakilerden hangisi İhtisab Nezareti'nin görevleri içerisinde değildir?

A) Esnaf denetimi
B) Hükûmet denetimi
C) Göç denetimi
D) Vergi denetimi
E) Şehir güvenliği

Ç

Edebiyatımızda Selanik

Türk siyasi, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yeri olan Selanik, Türk edebiyatında özel bir yere sahiptir. Selanik, Osmanlı'nın İstanbul ve İzmir ile beraber üç büyük şehri arasında gösterilir. Uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Selanik; Atatürk'ün doğduğu, Millî edebiyat düşüncesinin şekillendiği, Genç Kalemler Dergisi'nin yayımlandığı, İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurulup geliştiği yerdir.

Bu şehrin önemli bir yanı da basın ve yayın faaliyetlerinin yoğun olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yayımda olan Genç Kalemler, Çocuk Bahçesi, Balkan, Ülkü, Cumhuriyet, Müdafâ-yı İslam ve Milliyet gibi dergiler bunlara örnek gösterilebilir. Edebiyat tarihi açısından birçok önemli şahsiyetin bu şehirde yetişmesini sağlayan en büyük etken şüphesiz Selanik'in Osmanlı'nın seçkin kültür merkezlerinden birisi olmasıdır. Selanik; Cahit Uçuk, Yahya Kemal ve Ömer Seyfettin'in anılarında yer alırken Sergun Ağar'ın Aşkın Samatyası Selanik'te Kaldı ve Yılmaz Gürbüz'ün Balkan Acısı ve Selanik'ten İzmir'e, Güngör Mazlum'un Suskun Güvercin adlı romanlarına siyasi, sosyal, kültürel ve ticari cephesi ile yansımıştır. Cenap Şahabettin, Mehmet Akif, Ziya Gökalp, Rıza Tevfik ve Ali Canip'in şiirlerinde ise kimi zaman sadece ismen yer alır kimi zaman da şairlerin duygularını harekete geçiren unsur olur. Mustafa İsen'in de belirttiği üzere Mustafa Kemal'in bu şehirde doğmuş olması Balkan Türkleri için ayrı bir övünç kaynağı olduğundan Atatürk'e adanmış şiirler, soydaş şairlerin eserlerinde geniş yer bulur. Eşsiz tabiat güzelliğine sahip olan Selanik, romanlara yansıdığı gibi aynı zamanda bir ticaret, bilim ve kültür merkezidir.

Abide Doğan-Bahanur Garan, "*Türk Edebiyatında Selanik*", s.248, 249, 262'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Selanik'in seçkin bir kültür merkezi olmasının nedenleri nelerdir?
2. Selanik'in Türk siyasi tarihindeki önemi nedir?
3. Selanik'i konu alan romanlar hangileridir?
4. "Atatürk'e adanmış" ifadesi hangi anlamlara gelmektedir?
5. Övünç ne demektir?
6. Hangi şehirle ilgili bir roman yazmak isterdiniz? Neden?
7. Seçtiğiniz şehrin önemli özelliklerini belirttiğiniz kısa bir roman özeti yazınız.

Anadolu'ya Göç

Görsel 6.14
Balkan göçleri

Anadolu'da göçmenlerin iskân edildikleri bölgelerde müstakil olarak göçmen mahalleleri oluşturulmuştu. Göç olgusuyla birlikte sosyal anlamda problemler daha çok kırsal alanda kendisini göstermişti. Başta Batı Anadolu olmak üzere yurdumuzun değişik yörelerine göçler yapılagelmiştir. Osmanlı Devleti, Balkanlarda yaşayan (Görsel 6.14) vatandaşlarının Anadolu'ya akın akın gelmesinden sonra Anadolu şehirlerinde bir yığılma söz konusu olmuşsa da daha sonra bunları planlı bir iskâna tabi tutmuştur. Gelen göçmenlerin yol güvenlikleri sağlanmış, iskân edilmeleri için yeni araziler tespit edilmiş ve kendilerine uygun araziler tahsis edilerek iskân edilmeleri sağlanmıştır. Bu iskânlar sırasında asayişi bozan pek çok olay da meydana gelmiştir. Göç ederek gelen muhacirlerin geldikleri coğrafyadan bazı hukuki problemlerini de beraberlerinde getirdikleri görülmüştür. Doğal olarak bağ, bahçe, tarla, orman arazisi gibi eski yerlerinde tasarruf ettikleri gayrimenkullerinden dolayı onların ne şekilde tasarruf edileceklerine dair ciddi sorunlarla karşılaşılmıştır. Ancak geldikleri yörelerdeki pek çok gayrimenkullerine yeni devlet rejimleri tarafından el konulduğu anlaşılmaktadır. Göçler, savaşları müteakip yoğunlaşmıştır. Osmanlı merkezî hükûmetinin gelen göçmenlerin yerleşmeleri için hazırladığı tasarı, Balkanlarda pek çok cephede meydana gelen gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlerin yerleştirildiği belli başlı Anadolu yerleşim birimleri şunlardır.

Naci Şahin, "*XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri*", s.78-79'dan düzenlenmiştir.

Tablo 6.3
Osmanlı Devleti'ne Gelen Göçmenlerin Yerleştirildiği Yerleşim Birimleri

Adalar	Adana	Ankara	Aydın
Bursa	Bergama	Biga	İzmit
Edirne	Canik	Diyarbakır	Karahisâr-ı Sâhib
Üsküdar	Eskişehir	Mihalıç	Alemdağı
Konya	Malatya	Mersin	Nazilli
Trabzon	Sinop	Samsun	Sivas
Kastamonu	Muş	Bandırma	İzmir

Aşağıdaki soruları metin ve tablodan hareketle cevaplayınız.

1. Anadolu'ya gelen muhacirlerin, ilk olarak Batı Anadolu'ya yerleşmelerinin nedenleri neler olabilir?
2. Gayrimenkul ne demektir?
3. Osmanlı Devleti, göçmenlerin iskân edilmesi için ne gibi çalışmalar yapmıştır?
4. Tabloda verilen yerleşim birimlerinin hangilerinin Batı Anadolu'da olduğunu işaretleyiniz.
5. Günümüzde Suriye'den gelen muhacirlerin hangi yerleşim birimlerine yerleştirildiğini gösteren bir tablo hazırlayınız.

CEVAP ANAHTARI

1. ÜNİTE
C Bölümü: 1. D 2. B 3. A 4. E 5. C 6. E 7. C 8. D 9. E 10. E

2. ÜNİTE
C Bölümü: 1. A 2. D 3. E 4. C 5. A 6. E 7. A 8. C 9. A 10. E

3. ÜNİTE
C Bölümü: 1. C 2. C 3. E 4. A 5. D 6. B 7. D 8. E 9. E

4. ÜNİTE
C Bölümü: 1. C 2. B 3. A 4. B 5. E 6. A 7. E 8. A 9. C 10. E

5. ÜNİTE
C Bölümü: 1. E 2. D 3. E 4. C 5. D 6. E 7. C

6. ÜNİTE
C Bölümü: 1. C 2. E 3. E 4. C 5. A 6. B

SÖZLÜK

A

abide : **1.** Anıt. **2.** Önemi ve değeri çok olan yapıt. **3.** İbadet eden, tapan kul.

abluka : Kuşatma.

aidiyet : **1.** İlişkinlik. **2.** İlgi.

amme : **1.** Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü. **2.** Bir ülkedeki halkın bütünü, halk.

angarya : **1.** Bir kimseye veya bir topluluğa zorla, ücret vermeden yaptırılan iş, yüklenti. **2.** Bir kişiye görevi dışında yaptırılan iş. **3.** Kölelik düzeninde köylünün derebeyine yaptığı zorunlu ücretsiz hizmet. **4.** Savaş durumundaki bir devletin, kendi sularındaki yabancı bir devletin ticaret gemilerine el koyarak bunlardan yararlanması. **5.** Olağanüstü durumlarda veya sıkıyönetimde devletin vatadaşlara ait taşıtlara el koyması. **6.** Usandırıcı, bıktırıcı, zorla yapılan iş.

asimilasyon : **1.** Farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları, bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme. **2.** Benzeşme.

atölye : Zanaatçıların veya resim, heykel sanatlarıyla uğraşanların çalıştığı yer, işlik.

âyan : **1.** Osmanlılarda, bir kentin ileri gelenleri. **2.** Osmanlılarda, XVIII. yüzyıldan bu yana illerin yönetiminde yetki kazanmış yerli kişiler. **3.** Ayan Meclisi üyesi.

B

Bâbıâli : **1.** Osmanlı İmparatorluğunun yüksek yönetim organlarının bulunduğu yapı. **2.** Osmanlı hükümeti.

banker : **1.** Banka sahibi. **2.** Para, altın vb. taşınır değerlerin ticaretiyle uğraşan kimse.

beyanname : **1.** Bir kimsenin resmî bir kuruluşa herhangi bir durumu bildirmek için verdiği çizelge, bildirge.

bidat : İslam dininde Hz. Muhammed zamanından sonra ortaya çıkan değişik yargılar ve ilkeler.

bono : Belirli bir sürenin sonunda, belirli bir paranın, belirli bir kimseye ödeneceğini belirten senet, emre muharrer senet.

borsa : Bazı tüccarların ve özellikle sarraflarla değerli kâğıt ve tahvil alışverişiyle uğraşanların alım satım ve değişim amacıyla devlet denetimi altında iş yaptıkları yer.

burjuva : **1.** Şehirde yaşayıp özel imtiyazlardan yararlanan. **2.** Orta sınıftan olan, kent soylu.

Ç

çıkrık : **1.** Kuyudan kovayı çekmeye yarayan ve el ile çevrilen araç. **2.** İplik bükme, iplik sarma vb. işlerde kullanılan, el veya ayakla çevrilen dolap.

D

diplomasi : **1.** Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü. **2.** Yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı. **3.** Bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği. **4.** Bu görevlilerin oluşturduğu topluluk. **5.** Güç bir görüşme sırasında gösterilen ustalık ve beceriklilik.

diplomatik : Diplomasi ile ilgili.

düven : Harmanda ekinlerin sapı ve tanelerini ayırmak için kullanılan, önüne koşulan hayvanlarla çekilen, alt yüzünde keskin çakmak taşları dikine çakılı bulunan, kızak biçiminde araç.

E

eksarh : Doğu kilisesinde başpapaza verilen san.

emperyalist : Emperyalizm yanlısı olan, yayılmacı, yayılımcı.

endüstri : Sanayi.

enflasyon : **1.** Para şişkinliği. **2.** Pahalılık.

erkân : Bir topluluğun ileri gelenleri, büyükler, üstler.

eşraf : Bir yerin zenginleri, sözü geçenler, ileri gelenler.

etfal : Çocuklar.

F

feodalite : Orta Çağda özellikle Batı Avrupa'da toprağı ve üzerinde yaşayan köylüleri tek bir kimsenin malı sayan siyasal düzen, derebeylik.

feshetmek : **1.** Verilmiş bir yargıyı kaldırmak, bozmak. **2.** Kapatmak, dağıtmak.

finansman : Bir girişime işleyebilmesi, gelişebilmesi için gereken para ve krediyi sağlama işi.

flori : Altın para.

G

göç : Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret.

gravür : **1.** Ağaç, taş veya metal bir levhanın oyularak işlenmesi ve bunun bir yüzeye basılması tekniği. **2.** Bu teknikle yapılmış resim.

H

haddehane : Büyük yassı levhaların eritildiği, merdanelerden geçirildiği yer.

halef : Birinin ardından gelip onun makamına geçen kimse.

hidiv : Osmanlı Devleti'nde Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan sonra Mısır valilerine verilen unvan.

hijyen : **1.** Sağlık bilgisi. **2.** Sağlık koruma, hıfzıssıhha. **3.** Sağlığa zarar verecek ortamlardan korunmak için yapılacak uygulamalar ve alınan temizlik önlemlerinin tümü.

hümanizm : Eski Yunan ve Latin kültürünü en yüksek kültür örneği olarak alan ve Orta Çağın skolastik düşünüşüne karşı XIV. yüzyılda doğan felsefe, bilim ve sanat görüşü, insancılık, hümanistlik, hümanizma.

İ

ideoloji : Siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü.

imtiyaz : Başkalarına tanınmayan özel, kişisel hak veya şart, ayrıcalık.

inayet : **1.** İyilik etme, iyi davranma. **2.** Bağışlama, bağışta bulunma. **3.** Bağışlanan şey, kayra, lütuf, ihsan, atıfet.

istibdat : Uyruklarına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi, despotluk, despotizm.

ittihat : Birleşme, birlik kurma, bir olma.

K

kamuoyu : Bir konuyla ilgili halkın genel düşüncesi, halkoyu.
kaos : **1.** Evrenin düzene girmeden önceki biçimden yoksun, uyumsuz ve karışık durumu. **2.** Kargaşa.
kolcu : Bir şeyi korumak için bekleyen veya kol gezen görevli, muhafız.
koloni : **1.** Sömürge. **2.** Göçmen topluluğu veya bu topluluğun yerleştiği yer.
komprador : **1.** Aracı. **2.** Çok zengin kimse.
kondüktör : Yolcu trenlerinde biletleri denetleyen ve vagon işlerine bakan görevli.
konsey : **1.** Yönetim görevi yüklenmiş kimselerden oluşan topluluk. 2. Bazı sorunları görüşüp tartışmak için toplanan meclis.
konsolosluk : **1.** Konsolos olma durumu. **2.** Konsolosun makamı veya görevi, şehbenderlik. **3.** Bu işin görüldüğü daire, konsoloshane.
korvet : Denizaltılara karşı özel olarak silahlandırılan bir çeşit tür savaş gemisi.
kuram : **1.** Uygulamalardan bağımsız olarak ele alınan soyut bilgi. **2.** Belirli bir konudaki düşüncelerin, görüşlerin bütünü.

L

layiha : Herhangi bir konuda bir görüş ve düşünceyi bildiren yazı.
levanten : Özellikle Tanzimat sonrasında büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan Hristiyanlara verilen ad.
liyakat : Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu, değim.

M

maarif : **1.** Bilgi ve kültür. **2.** Öğretim ve eğitim sistemi.
manifesto : **1.** Bildiri. **2.** Toplumsal bir hareketin siyasal inanç ve amaçlarının açık ifadesi.
matbuat : Gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü, basın.
meşveret : Bir konu hakkında birinin düşüncesini sorma, danışma.
misyoner : **1.** Bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymakla görevli kimse. **2.** Kendini herhangi bir düşünceyi, bir ülküyü yaymaya adayan kimse.
modernleşme : Çağdaşlaşma.
muhacir : **1.** Göçmen. **2.** Hz. Muhammed'e uyarak Mekke'den Medine'ye göç eden.
muhalefet : **1.** Bir tutuma, bir görüşe, bir davranışa karşı olma durumu, aykırılık. **2.** Karşı görüşte, tutumda olan kimseler topluluğu.
mukasemenâme : Taksim, paylaşma, bölüşüm antlaşması.
mutlak : **1.** Salt. **2.** Kendi başına var olan, hiçbir şeye bağlı olmayan, bağımsız, saltık. **3.** Kesinlikle.
mutlakiyet : Bir hükümdarın idaresi altında bulunan idare şekli.
müstakil : Kullanış yönünden başka bir yapı ile bağlantısı olmayan, bağımsız.
müttefik : Aralarında anlaşma veya sözleşme sağlanmış olan (kimse veya topluluk), bağlaşık.
müzakere : Bir konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunma, oylaşma.

N

nakdî : Para ile ilgili, para bakımından, mali, parasal , akçasal.
nezir : Adanılan şey, adak.
niyaz : Yalvarma, yakarma.
nüfuz : **1.** İçine geçme. **2.** Söz geçirme, güçlü olma.

Ö

öğreti : **1.** Bilimde, felsefede bir görüşü bir sistem içinde belli bir anlayışa, düşünceye dayalı olarak oluşturan ilke ve dogmalar bütünü, doktrin. **2.** Toplumda herhangi bir alanda çığır açan bir düşünce adamının ortaya koyduğu görüşler, ilkeler bütünü, doktrin.

P

Panslavizm : Slav asıllı bütün halkları aynı yönetim altında toplama amacı güden politik akım ve hareket.

proletarya : Emeğini sermayeciye satarak geçimini sağlayanların oluşturduğu toplum kesimi, emekçi sınıfı.
propaganda : Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca.
protokol : **1.** Bir toplantı, oturum, soruşturma sonunda imzalanan belge. **2.** Diplomatlar arasında yapılan anlaşma tutanağı. **3.** Diplomatlıkta, devletlerarasındaki ilişkilerde geçen yazışmalarda, resmî törenlerde, devlet başkanları ile onların temsilcileri arasındaki görüşmelerde uygulanan kurallar.

R

radikal : **1.** Kökten **2.** Köktenci.
reform : Düzeltme.
reji : **1.** Tekel idaresi. **2.** Sinema, tiyatro, radyo ve televizyon oyunlarında oyunu yönetme.
rejim : **1.** Yönetme, düzenleme biçimi, düzen. **2.** Bir devletin yönetim biçimi.
rıhtım : Bir akarsu veya deniz kıyısında doldurularak yapılmış, gemilerin indirme bindirme veya yükleme boşaltma yapabileceği yer.
ruhban : Rahipler.

S

sektör : **1.** Bölüm, kol, dal, kesim **2.** Aynı işi yapan topluluk.
serf : Derebeylik toplum düzeninde toprakla birlikte alınıp satılan köle.
skolastik : **1.** İnanç ve bilgiyi kiliseyle, özellikle Aristoteles'in bilimsel sistemini uyumlu bir biçimde birleştirmeye çalışan Orta Çağ felsefesi. **2.** Bu felsefe ile ilgili olan. **3.** Orta Çağ yöntemlerine uygun, eski.
strateji : Bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askerî güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı.
sükûnet : Durgunluk, dinginlik, hareketsizlik, sessizlik.

T

taahhüt : Bir şey yapmayı üstüne alma, üstlenme.
tabu : Kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını, kullanılmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dinî inanç.
tağşiş : Bir şeyin içine başka bir madde karıştırma, katıştırma.
tahvil : Devletin veya özel bir kuruluşun ödünç para almak için çıkardığı, değişik dönemlerde belirli oranlarda faiz getiren yazılı senet.
tashih : Düzeltme.
teçhizat : Silah dışındaki savaş gereçleri, donatı.
tedavül : Dolanım.
tefecilik : Aracı kurumların dışındaki kişiler tarafından yasal faiz oranının çok üzerinde bir faiz oranında borç verme.
tekel : Devletin herhangi bir üretim alanını elinde tutması, satışı tek elden yönetmesi ve fiyata hâkim olması durumu, inhisar, monopol.
teori : Bir olay, bir yapı ya da düzenin nedenlerini açıklamak isteyen genel düşünce, görüş, kuram.
terakki : **1.** İlerleme, yükselme, gelişme. **2.** İlerleme.
terhis : Askerlik ödevini bitirenleri ordudan bırakma.
tüketim : **1.** Tüketme işi. **2.** Üretilen veya yapılan şeylerin kullanılıp harcanması, yoğaltım, istihlak, üretim karşıtı.

Z

zafiyet : **1.** Arıklık, zayıflık. **2.** Bitkinlik.
zahire : Gerektiğinde kullanılmak için saklanan tahıl, aşlık.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2002). *Celâlî İsyanları (1591-1611)*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.9, s.695-710) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Afyoncu, E. (2006). *Müteferrika*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.32, s.183-185) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Afyoncu, E. (2016). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Agoston, G. (2015). *Osmanlı'da strateji ve askerî güç*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (Ed.). (2013). *Siyasi düşünceler tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akagündüz, Ü. (2016). Demiryollarının dünyadaki gelişimi ve bu gelişimin Türkiye'ye ilk yansımaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (36), 452-472.
- Akalın, K. H. (2015). Avrupa reformunun ticari temelleri ve ekonomik sonuçları. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, (7) 145-165.
- Akalın, K. H. (2016). Avrupa iktisat tarihinde hukuki ilişkiler olarak tüccar zümresinin yükselişi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, *66*, 1-44.
- Akbulut, U. (t.y.). Aydınlanma çağı: bilimin gelişmesini hızlandırdı [Blog Yazısı]. Erişim adresi (15 Ocak 2018): http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2016/07/AYDINLANMA-ÇAĞI-BİLİMİN-GELİŞMESİNİ-HIZLANDIRDI-12-TEMMUZ-2016.pdf
- Akçura, Y. (1976). *Üç tarzı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akdağ, M. (1945). Timar rejiminin bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *3*(4), 419-431.
- Akdağ, M. (1947). Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *3*(5), 291-313.
- Akdağ, M. (1958). Celali fetreti. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *16*(1-2), 53-107.
- Akdağ, M. (1970). Osmanlı tarihinde ayanlık düzeni devri 1730-1839. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 8*(14), 51-61.
- Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin iktisadi ve ictimai tarihi-II (1453-1559)*. Ankara: Barış Yayınları.
- Akdağ, M. (2013). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akdeniz Üniversitesi. (t.y.). Milli güvenlik bilgileri. Erişim adresi: ftp://ftp.akdeniz.edu.tr/Araclar/AdayMemurEgitim2008/M%DDLL%DD%20G%DCVENL%DDK%20B%DDLG%DDLER%DD.doc
- Akkaya, Ş. (1947). Humanizm'in çıkışı ve yayılışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 241-254.
- Akkuş, T. (2008). Bir iktisadi siyasa projesi: Millî iktisat ve Bursa. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *7*(16-17), 119-141.
- Aktan, C. C., Dileyici, D. ve Saraç, Ö. (2002). Osmanlı tarihinde vergi isyanları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 1-20.
- Aktepe, M. M. (1993). *Çeşme vak'ası*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.8, s.288-289) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2009). *Sened-i İttifak*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.36, s.512-514) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2011). *Tanzimat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.40, s.1-10) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (Ed.). (2013a). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri (1876-1918)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akyıldız, A. (Ed.). (2013b). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri (1703-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Alatlı, A. (2010). *Batı'ya yön veren metinler II*. İstanbul: Kapadokya Meslek Yüksekokulu Yayınları.
- Albayrak, M. ve Şeker, K. (2014). *Arşiv belgelerine göre osmanlı eğitiminde modernleşme*. İstanbul: Bion Matbaacılık.
- Alkan, M. (1993). *Softa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.37, s.342-343) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2017). *Osmanlı'dan günümüze darbeler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Altundağ, Ş. (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı-Mısır meselesi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Altuntek, N. S. (1993). İlk türk matbaasının kuruluşu ve İbrahim Müteferrika. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *10*(1), 191-204.
- Archer, C. I., Ferris, J. R., Herwig, H. H. ve Travers, T. H. E. (2006). *Dünya savaş tarihi*. (C. Demirkan, Çev.), İstanbul: Akyüz Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. yüzyıl siyasî tarihi (1789-1914)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2014). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aslaner, S. ve Yentürk, H. Ç. (2011). *Osmanlı askeri tarihi*. İstanbul: Kurtiş Matbaacılık.
- Atabek, N. (2002). Kamuoyu, medya ve demokrasi. *Kurgu Dergisi*, *19*, 223-238.
- Atasoy, N. (1992). *Barok*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.5, s.81-83) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1979). *Türkiye'nin düzeni I-II*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Ayaydın, R. (2011). *Osmanlı Devleti'nde askeri yükümlülükler ve muafiyetler (1826- 1914)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, E. (2004). 19. yüzyılda Osmanlı sağlık teşkilatlanması. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 15*, 185-207.
- Aydın, H. (2008). İslâm, Rönesans ve aydınlanma ilişkisi üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Bilim ve Gelecek Dergisi, 58*, 6-21.
- Aydın, M. (1986). Batı ve doğu hıristiyanlığına tarihi bir bakış. *AÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, *47*(1), 123-148.
- Aydın, M. (1994). *Doksanüç Harbi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.9, s.498-499) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. A. (2001). *Kânun-ı Esâsî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.24, s.328-330) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, Y. A. (2007). *Osmanlı denizciliği 1700-1770* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydüz S. (2005). *Montagu, Lady Mary Wortley*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.30, s.273-274) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aytaç, Ö. (2002). Boş zaman üzerine kuramsal yaklaşımlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(1), 231-260.
- Baltacı, C. (2002). *Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.11, s.446-462) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Barış, İ. (2018). *Tütün kullanımının tarihçesi*. Erişim Adresi (11 Ocak 2018): http://temelelektronik.info/ders/download/TuTuN_KULLANIMININ_TARiHcESi-I_Baris.pdf (Genel Ağ Metin 6).
- Baskıcı, M. (2003). Osmanlı tarımında makineleşme:1870-1914. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58*(1), 29-53.
- Baş, E. (2002). *Katip Çelebi (1609-1657)*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.11, s.137-154) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Baş, Y. (2014). Merkez ve taşrada yerleşik yeniçeri-halk çekişmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(49), 324-365.
- Baş. Y. (2018). *III.Selim Devri'nde İstanbul'da kurulan çuha fabrikası*. (İ. Gökhan, H. Saraç, G. Özcan, Yay. haz.) Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir (s.921-934) içinde. Konya: Köymen Yayınları.
- Başak, T. (2014). Berlin Kongresi sürecinde İngiltere ve ermeni sorunu. *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı, 61*, 1-19.
- Bayraktar, K. (2014). Makedonya sorunu ve avrupa müdahalesi (1902-1905). *Bilig Dergisi*, *69*, 1-28.
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde ekonomik hayatın yerel unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *21*, 81-115.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. A. Kuyaş (Yay. haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beşirli, M. (2003). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra tokat ve çevresinde güvenlik sorunu. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *18*(1), 15-43.
- Beydilli, K. (1989). *Alemdar Mustafa Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.2, s.364-365) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (1991). *Avrupa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.4, s.135-151) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (1991). *Avusturya*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.4, s.174-177) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2002). *Küçük Kaynarca Antlaşması*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.26, s.524-527) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2007). *Portekiz*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.34, s.328-331) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2010). *Şark meselesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.38, s.352-357) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2011). *Tehcir*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.40, s.319-323) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2013). *Yeniçeri*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.43, s.450-462) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K.(1992). *Boğazlar meselesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.6, s.266-269) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bıyıklı, M. (Ed.). (2010). *Türk dış politikası II (Osmanlı Dönemi)*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Biber, A. E. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya sistemine eklemlenme süreci ve az gelişmişliğinin evrimi. *Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi*, *6*(1), 27-44.
- Bilge, M. L. (2010). *Süveyş*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.38, s.186-187) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilici, F. (2001). *Karadeniz*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.24, s.388-390) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilim, C. Y. (1999). *Osmanlılarda eğitimin çağdaşlaşması askeri okullar*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.5, s.237-244) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Black, J. (2003). *Top, tüfek ve süngü*. (Y. Alagon, Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bora, Y. (2017). Bir sosyal politika aracı olarak sosyal güvenlik: Dünya'da ve Türkiye'de gelişimi üzerine bir inceleme. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi, 15*(30), 177-196.
- Bosnalı, Ö. (2004). Ahiliğin üretim ve tüketim mekanizmasındaki yeri ve günümüze uyarlaması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *2*(9), 39-46.
- Bostan, İ. (1989). *Akdeniz*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.2, s.231-234) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bostan, İ. (1996). *Gemi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.14, s.8-15) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bostan, İ. (2004). Kadırga'dan Kalyon'a (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisi'nin Değişimi). *Osmanlı Araştırmaları, 24*(24), 65-86.
- Bostan, İ. (2008). *Beylikten imparatorluğa Osmanlı denizciliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bostan, İ. (2010). *Akdeniz dünyasında Osmanlılar ve Osmanlı Devleti'nin Akdeniz politikası 19. yüzyıla kadar*. M. Bıyıklı (Ed.), Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi kitabı (Cilt.1, s.119-138) içinde. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Braudel, F. (1989). *Akdeniz ve Akdeniz dünyası*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Briggs, A. ve Burke, P. (2011). *Medyanın toplumsal tarihi*. (Ü. H. Yolsal ve E. Uzun, Çev.), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Brinton, C., Craig, G. A. ve Gilbert, F. (2003). Jomini. *Modern stratejinin yaratıcıları*. (D. Erdem, Çev.), Ankara: ASAM Yayınları.
- Buzpınar, Ş. T. (1996). *Fransa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.13, s.184-187) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Buzpınar, Ş. T. (2006). *Mustafa Fazıl Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.31, s.301-302) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Büyükkara, M. A. (2012). *Vehhâbîlik*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.13, s.181-184) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Büyükkarcı, S. (2001). Amerikan okulları üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,(9), 9-52.
- Cengiz, G. H. (2017). II. Abdülhamid dönemi bir sosyal yardım uygulaması: Tev'em Maaşı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 41*, 57-78.
- Coşgun, M. (2012). Popüler kültür ve tüketim toplumu. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, *1*, 837-850.
- Çadırcı, M. (1987). Tanzimat'ın ilanı sırasında Türkiye'de yönetim 1826-1839. *Belleten*, *201*, 1215-1240.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlıda sivil toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *49*(3), 79-99.
- Çakır, M. (2013). Reform ve idari reform kavramları üzerine bir inceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, *16*, 627-640.
- Çakır, M. (2014). Uluslararası ilişkiler ve beşeri güç açısından demopolitika. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, *1*(3), 39-52.

- Çetin, M. ve Kök, R. (2015). Askerî devrim bağlamında batı savaş lojistiğinin tarihsel gelişimi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *3*(4), 1-25.
- Çiçek, K. (2002). *II. Viyana kuşatması ve Avrupa'dan dönüş (1683-1703).* Türkler Ansiklopedisi (Cilt.9, s.330-392) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çüçen, A. K. (2006). Batı aydınlanmasının düşünsel kökenleri ve eleştirisi. *İlke*, [Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı], 25-34.
- Darende, Ö. F. (2015). Sekülerleşme ve laiklik üzerine bir bibliyografya denemesi. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *6*(11), 151-187.
- Darülaceze Başkanlığı. (t.y.). Darülaceze. Erişim adresi (29 Ocak 2018): http://www.darulaceze.gov.tr/Kurumsal/Darulaceze (Genel Ağ Metin 4).
- Davison, R. H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda elektrikli telgrafın girişi. (D. M. Burak, Çev.), *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *14*, 347-386.
- Davutoğlu, A. (1994). *Devlet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.9, s.234-240) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demir, A. (2015). 15-16. yüzyıl göçlerinin Osmanlı iskân yapısına etkisi. *TAD*, *34*(58), 563-581.
- Demirci, A. E. (2013). Sultan II. Abdülhamid döneminde sosyal politika uygulamaları. *T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Hakemli Araştırma Dergisi*, *31*, 33-47.
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı dış borçlarının ekonomik ve siyasi sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *19*(2), 137-159.
- Djuvara, G. T. (2017). *Türk İmparatorluğu'nun paylaşılması hakkında yüz proje.* (P. Tacar, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğan, A. ve Garan, B. (2014). Türk edebiyatında Selanik. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, *18678*(9), 248-263.
- Doğru, C. (2008). Osmanlı toplumunda kapitalist-girişimci sınıfın ve insan tipinin oluşumunu engelleyen faktörler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *11*(1), 75-91.
- Dumrul, C. ve Dumrul, Y. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist paternde sanayileşmesinin önündeki engeller üzerine bir inceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *23*, 146-170.
- Duymaz, A. Ş. (2003). *II. Abdülhamit dönemi imar faaliyetleri Türkiye örnekleri* (Yayınlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eker, S. (2015). Savaş olgusunun dönüşümü: yeni savaşlar ve Suriye krizi örneği. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, *2*(1), 31-66.
- Elibol, A. (2009). Yeniçeriler ve iktidar bağlamında Osmanlı sisteminin dönüşümü. *Gazi Akademik Bakış*, *3*, 21-40.
- Eltut, N. (2011). *1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve iki ülke açısından sonuçları.* Icanas 38 Doğubilim Çalışmaları Bildiriler Kitabı (s.119-130) içinde. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Emecen, F. (2007). *Osmanlılar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.33, s.487-496) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erbaş, A. (2001). *Protestan reformu ve Martin Luther*. 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumu 09-10 Haziran 2001, Dinler Tarihi Araştırmaları III kitabı (s. 197-245) içinde. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Erdem, B. ve İslatince, H. (Ed.). (2013). *İktisat tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erdem, E. (2006). Osmanlı para sistemi ve tağşiş politikası: Dönemsel Bir Analiz. *Bankacılar Dergisi*, *56*, 10-27.
- Erdem, E. (2016). Sanayi devriminin ardından Osmanlı sanayileşme hamleleri: sanayi politikalarının dinamikleri ve zaafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *48*, 17-44.
- Ergenç, Ö. (1979). XVI. yüzyılın sonlarında osmanlı parası üzerinde yapılan işlemlere ilişkin bazı bilgiler [1978 özel sayı]. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 86-97.
- Erhan, Ç. ve Yakut, E. (Ed.). (2013). *Siyasi tarih*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erincik, S. (2008). *John Rawls'un siyasal liberalizminde din-toplum ilişkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoy, O. (2001). *Kağıt.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.24, s.163-166) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ertit, V. (2014). Birbirinin yerine kullanılan iki farklı kavram: sekülerleşme ve laiklik. *Akademik İncelemeler Dergisi, 9*(1), 103-124.
- Esenkal, E. (2007). *Yabancı ülkeler tarafından Osmanlı coğrafyasında açılan okullar* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eşiyok, B. A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklemlenmesinde bir dönüm noktası: 1838 serbest ticaret anlaşması. *Mülkiye Dergisi*, *34*(266), 67-108.
- Faroqhi, S. (2002). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam.* (E. Kılıç, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fatih, D. (2006). Akılcılık bağlamında iki aydınlanma geleneği: Fransız aydınlanması versus iskoç aydınlanması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *61*(1), 117-151.
- Fayda, M. (1988). *Ahidnâme.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.1, s.535-536) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2002). *Modernleşme bağlamında Osmanlı Amerika ilişkileri (1786-1929).* İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ferro, M. (2002). *Fetihlerden bağımsızlık hareketlerine sömürgecilik tarihi 13. yüzyıl-20. yüzyıl.* (M. Cedden, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Feyzioğlu, H. S. (2006). 1848 İhtilalleri sırasında Osmanlı Devleti'nin balkanlar ve adalar'da aldığı önlemler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *25*(39), 50-63.
- Fitzgerald, M. L. (2007). Katolik kilisesi ilmihali'nde diğer dinler. (K. Polat, Çev.), *Dini Araştırmalar, 10*(29), 289-302.
- Finkel, C. (2007). *Rüyadan imparatorluğa Osmanlı*. (Z. Kılıç, Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Galeano, E. (2017). *Latin Amerika'nın kesik damarları*. (R. Hakmen ve A. Tokatlı, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Garaudy, R. (2005). *Entegrizm.* (K. B. Çileçöp, Çev.), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gencer, A. İ. ve Özel, S. (1999). *Türk inkılâp tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Genç, M. (2000a). *İltizam*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.22, s.154-158) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2000b). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Genç, M. (2003). *Mâlikâne*. Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi* (Cilt.27, s.516-527) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Genç, M. (2009). *Kapitalizm ve Osmanlı-2- Osmanlı iktisat tarihi alanında otorite isimlerden Mehmet Genç'le yaptığımız konuşma.* Aynur Erdoğan'ın röportajı. Erişim adresi (29 Ocak 2018): https://www.dunyabulteni.net/arsiv/kapitalizm-ve-osmanli-2-h71251.html (Genel Ağ Metin 5).
- Gökbunar, A. R. (2004). 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan göçlerin Türk maliye tarihi açısından analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6*(3), 231-252.
- Gökçimen, S. (2017). *Karşılaştırmalı hükümet sistemleri parlamenter sistem*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Göksoy, İ. H. (1998a). *Hollanda; Doğu Hindistan Şirketi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.18, s.232-234) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Göksoy, İ. H. (1998b). *Hollanda*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.18, s.226-227) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Görgün, H. (2009). *Sosyalizm*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.37, s.382-388) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gözler, K. (2000). *Türk anayasa hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gray, W. ve Hofstadter, R. (1973). *Amerikan tarihinin ana hatları*. Ankara: Amerikan Basın ve Kültür Merkezi.
- Gülsoy, U. ve Ochsenwald, W. (1998). *Hicaz demiryolu*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.17, s.441-445) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gülsoy, U. (1999). *Islahat Fermanı*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.19, s.185-190) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündüz, T. (2014). *Osmanlı tarihi el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Güran, T. (1987). Osmanlı tarım ekonomisi (1840-1910). *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, *1*, 225-303.
- Gürcan, M. (2018). *Savaşın evrimi ve teorik yaklaşımlar*. Erişim adresi (18 Ocak 2018): http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-163-201404072m_gurcan.pdf
- Güriz, A. (1957). Avrupa'da reform hareketi ve mülkiyet sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 25*(1), 237-271.
- Gürsakal, G. G. (2010). Osmanlı ve büyük güçlerin askeri harcamalarına karşılaştırmalı bir bakış (1840-1900). *Gazi Akademik Bakış*, *4*(7), 115-131.
- Gürsakal, G. (2005). Erken modern dönem Avrupası'nda askeri devrim tartışması üzerine bir rehber. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, *1*(2), 113-125.
- Gürsoy, B. (2011). 100. yılında Düyun-u Umumiye idaresi üzerinde bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, *40*, 17-59.
- Gürün, K. (2010). *Ermeni dosyası*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Hacısalihoğlu, M. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda zorunlu askerlik sistemine geçiş ordu-millet düşüncesi. *Toplumsal Tarih*, *164*, 58-64.
- Hacısalihoğlu, M. (2013). *Yunanistan*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.43, s.586-595) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halaçoğlu, A. (2002). *Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik göçler*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.13, s.887-895) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000*. İstanbul: Mozaik yayınları.
- Halıcı, Ş. (Ed). (2013). *Türkiye'de demokrasi ve parlamento tarihi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Hanioğlu, M. Ş. (2004). *Meşrûtiyet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.29, s.388-393) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Haydaroğlu, İ. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.13, s.181-188) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Harding, R. (2003). *Deniz savaşları 1453-1815*. Top, Tüfek, Süngü kitabı (s.104-127) içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi ideolojiler bir giriş*. Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2003). *Devrim çağı 1789-1848*. Ankara: Dost Kitabevi.
- İleri, İ. (2005). Azınlıkların eğitimi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *17*, 311-327.
- İlgürel, M. (1993). *Celâli isyanları*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.7, s.252-257) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalcık, H. ve Quataert, D. (Ed.). (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1600-1914*. İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, H. ve Quataert, D. (Ed.) (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600*. İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu. *Belleten*, *38*(112), 603-622.
- İnalcık, H. (1999). *Osmanlı tarihine toplu bir bakış*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.1, s.37-117) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnalcık, H. (2000). *Modern Avrupa'nın gelişmesinde Türk etkisi*. K. H. Karpat (Ed.), Osmanlı ve Dünya (s.87-97) içinde. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- İnalcık, H. (2013). *Rönesans Avrupası*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Devlet-i Âliyye IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnce, Y. (2013). *Osmanlı Devletinde barutun ve ateşli silahların kullanımının yaygınlaşması*. Prof. Dr. Nejat Göyünç Hatıra Kitabı (s.503-523) içinde. Konya: Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırmaları Yayınları.
- İnuğur, M. N. (2005). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İpek, N. ve Teşdemir, M. (Ed.). (2013). *Osmanlı'da iskân ve göç*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İpşirli, M. (2002). *Osmanlı esas yapısının bozulması ve ıslah çalışmaları üzerine bazı gözlemler*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.9, s.839- 846) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kabacalı, A. (2000). *Başlangıcından günümüze Türkiye'de matbaa, basın ve yayın*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kaçar, M. (1986). Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalkan, B. ve Başdemir, H. Y. (Ed.). (2017). *Siyasi ideolojiler*. Ankara: Adres Yayınları.
- Kallek, C. (2000). *İmtiyazât*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.22, s.242-245) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kant, I. (1983). *Felsefe yazıları, aydınlanma nedir? sorusuna yanıt.* (N. Bozkurt, Çev.), İstanbul: Yazko Yayınları.

- Karabulut, M. (2016). Osmanlı imparatorluğu'nda 19. yüzyılda değişim süreci, sosyal ve kültürel durum. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*, 49-65.
- Karakoç, E. (2014). Medya aracılığıyla popüler kültürün aktarılmasında toplumsal değişkenlerin rolü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *2*(3), 245-269.
- Karpat, K. H. (1992). *Balkanlar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.5, s.25-32) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı modernleşmesi: toplum, kuramsal değişim ve nüfus*. (A. Z. Durukan ve K. Durukan, Çev.), İstanbul: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda değişim, modernleşme ve halk: Bir Vesika. *Kebikeç*, *21*, 5-11.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı nüfusu (1830-1914)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı modernleşmesi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kartal, Ç. (2016). Küreselleşme sürecinin devlet yapısı üzerine etkileri. *Ankara Barosu Dergisi*, *2*, 289-327.
- Kavas, A. (2009). *Sömürgecilik*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.37, s.394-397) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kayapınar, A. (Ed.). (2013). *Yakınçağ Avrupa tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kayapınar, L. ve Afyoncu, E. (Ed.). (2015). *Ortaçağ-Yeniçağ Avrupa tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, H. (1995). *Osmanlı Avrupa Finans Kapitali*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Keegan, J. (1995). *Savaş sanatı tarihi*. (F. Doruker, Çev.), İstanbul: Gençlik Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2013). *Vergi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.43, s.52-58) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kennedy, P. (1998). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri*. (B. Karanakçı, Çev.), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kent, M. (Ed.).(2013). Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Keskinkılıç, E. (2002). *Düyûn-ı Umûmiye İdaresi*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.14, s.371-380) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2015). Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı (1831-1841). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *6*(6), 195-206.
- Koç, Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus yapısı: 1300-1900*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.4, s.535-550) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koçal, A. V. (2013, Mart). *İktisadın siyasî ifadesi olarak siyasal değişme: Türkiye'de siyasal değişimin ekonomik altyapısı üstüne bir inceleme*. II. Hayatın İçinden İktisat Kongresi, 27-29 Mart 2013, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Kodaman, B. (1998). *Abdülhamid Devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Köktaş, A. M. ve Gölçek, A. G. (2016). Endüstri devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu: Askeri Fabrikalaşma Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(4), 95-105.
- Köse, O. (1999). *XVIII. yüzyıl Osmanlı-Rus münasebetleri*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.1, s.536-549) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurşun, Z. (Ed.). (2013). *Osmanlı tarihi (1876-1918)*. Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Kurşun, Z. (2012). *31 Mart olayının arkasındakiler*. C. Yılmaz (Ed.). Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi kitabı (s. 49-60) içinde. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Kurt, A. V. (2016). Ümmeti birleştiren ufuk: Hicaz demiryolları, *Artı 90*, *16*, 47-49.
- Kurtaran, U. (2009). *Osmanlı Avusturya diplomatik ilişkileri*. Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.
- Kuruca, N. ve Kara, H. (2009). Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran mali hadiseler [Reşat Genç özel sayısı]. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29*, 951-979.
- Kutluer, İ. (2007). *Pozitivizm*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.34, s.335-339) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluoğlu, M. H. (2002). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.25, s.62-65) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuyaş, A. (Ed.). (2006). *Tarih 1839-1939*. İstanbul: Mikado Matbaacılık.
- Kut, T. (2003). *Matbaa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.28, s.111-113) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçük, C. (1992). *Balkan savaşı*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.5, s.23-25) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçük, C. ve Ertüzün, T. (1996). *Düyûn-ı Umûmiyye*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.10, s.58-62) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçük, L. (2007). *Osmanlı vergi hukukunda avarız kavramı ve avarızın idaredeki rolü* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükbatur, Y. T. (2013). 19. yüzyılda Türk ve Alman toplumlarında sosyal yapı ve değişim olgusu. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *49*, 415-422.
- Küçükcan, T. ve Fidan, A. (2013). İktisadi kalkınmada yerli burjuvanın sosyolojik anlamı (Osmanlı'dan günümüze bir sınıf analizi). *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22*(2), 255-268.
- Küçükkalay, A. M. (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 2*, 51-68.
- Küçükkalay, A. M. (1999). *Osmanlı toprak sistemi mîrî rejim*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.3, s.53-58) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1982). Sultan II. Mahmud devri yedek ordusu redif-i asakir-i mansure. *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 12*, 127-158.
- Kütükoğlu, M. S. (1988). *Ahidnâme*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.1, s.536-540) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mahiroğulları, A. (2005). Endüstri devrimi sonrasında emeğin istismarını belgeleyen iki eser: germinal ve dokumacılar. *Sosyoloji Konferansları Dergisi, 32*, 41-53.
- Marufoğlu, S. (2010). Osmanlı taşra eyaletlerinde para ve finansman sorunları: Musul, Bağdat ve Basra eyaletleri örneği [Osmanlılar özel sayı]. *Doğu Batı Düşünce Dergisi, 53*, 195-214.
- Mekay, D. ve Scott, H. M. (2011). *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*. (E. B. Özbilen, Çev.), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Muhammedoğlu, A. S. (2000). *İran*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.22, s.405-409) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Murphy, R. (2001). *Kasrışîrin Antlaşması*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.24, s.575) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Naki, E. (2016). XVI. yüzyılda latin Amerika gümüşünün Osmanlı-İspanyol rekabetindeki iktisadi rolüne dair bazı düşünceler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, *20*, 229-247.
- Nikola Kopernik 540 yaşında. (2013, 19 Şubat). Erişim adresi (29 Ocak 2018): https://www.ntv.com.tr/turkiye/nikola-kopernik-540-yasinda,AkHhn9_Y1Uuz-jsD_brWyw (Genel Ağ Metin 3).
- Oğuz, A. (2014). Birinci Meşrutiyet Meclisi'nin kapatılmasının sonuçları üzerine. *Nevşehir Barosu Dergisi*, *1*, 41-68.
- Okur, M. (1999). II. Meşrutiyet dönemi siyasi partileri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 11*, 225-238.
- Ortaylı, İ. (2013). *İlber Ortaylı seyahatnamesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özalp, H. (2017). Din-bilim çatışması üzerine: Kopernik merkezli bir okuma. *Bilimname, 33*, 67-88.
- Özbay, R. D. (2009, Ekim-Kasım). *17. yüzyılda iltizam sisteminde peşin mukataa satışlarından, malikâne uygulamasına (1656-1658)*. 7. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı (s.2108-2125) içinde. Erişim Adresi: http://docplayer.biz.tr/763397-uluslararasi-7-bilgi-ekonomi-ve-yonetim-kongresi-bildiriler-kitabi.html
- Özcan, A. (1991). *Asakir-i Mansure-i Muhammediyye*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.3, s.457-458) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (1996). *Fransa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.13, s.178-181) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2000a). *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.22, s.294-295) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2000b). *İngiltere*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.22, s.299-302) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2003a). *Lale Devri*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.27, s.81-84) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2003b). *Mahmud I*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.27, s.348-352) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2007). *Patrona isyanı*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.34, s.189-192) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (Ed.). (2014). *Sömürgecilik tarihi (Afrika-Asya)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, B. (2002). *Sultan III. Selim devri Islahat hareketleri (Nizâm-ı Cedîd)*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.12, s.673-674) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Özgün, C. (2008). Osmanlı ekonomi politiğine kısa bir bakış (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Tarih Okulu, 1*, 5-17.
- Özkaya, N. (2014). *Sultan II. Abdülhamid Han'ın yaptırdığı hayır kurumlarından Darülaceze*. İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Darülaceze Yayınları.
- Öztürk, M. (2008). *Batılı devletlerin Osmanlı üzerindeki politikaları ve bunun Osmanlı dış politikasına etkisi*. M. Bıyıklı (Ed.), Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi kitabı (Cilt.2, s.347-382) içinde. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Öztürk, T. (2002). *Osmanlılarda narh sistemi*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.10, s.861-872) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özvar, E. (2007). *Osmanlılar-Mâli yapı*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.33, s. 521-525) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pamir, A. (2002). Kapitülasyon kavramı ve Osmanlı Devletine etkileri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *51*, 79-119.
- Pamuk, Ş. (2016). *Osmanlı ekonomisi ve kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Peker, H. S. (2015). Avrupa'da merkantilist uygulamalar ve Osmanlı ekonomisi ile bir karşılaştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5*(1), 1-12.
- Pera Müzesi. (2008). Doğu'nun cazibesi. Erişim adresi (29 Ocak 2018): https://www.peramuzesi.org.tr/Sergi/Dogunun-Cazibesi/53 (Genel Ağ Metin 1).
- Quataert, D. (2008). *Osmanlı imparatorluğu 1700-1922*. (A. Berktay, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Roberts, J.M. (2010). *Avrupa tarihi*. (F. Aytuna, Çev.), İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Roskin, M. G. (2012). *Çağdaş devlet sistemleri*. (B. Çekilmişoğlu, Çev.), İstanbul: Adres Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1991). *Avârız*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.4, s.108-109) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1989). *Akçe*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.2, s.224-227) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sander, O. (2003). *Siyasi tarih ilkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Serbestoğlu, İ. (2014). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde nüfus algısının değişimi ve nüfusu artırma çabasında müfettişlerin rolü. *Balıkesir Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Dergisi*, *17*(31), 255-273.
- Sevinç, N. (1985). *Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Tanzimat dönemi Osmanlı sanayii (1839-1876). *Tarih Araştırmaları Dergisi, 28*(46), 53-69.
- Shaw, S. J. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel reformdan modern reforma geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud dönemleri*. Genel Türk Tarihi (Cilt.7, s.119-152) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sivas, T. (Ed.). (2013). *Genel uygarlık tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Soysal, İ. (1996). *Fransa-Türk-Fransız ilişkileri*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.13, s.181-184) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Süleymanoğlu, H. M. (2008). Edebiyatımızda Balkan Türklerinin göçleri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi,* (3531),1-26.
- Şahin, N. (2006). XIX. yüzyıl sonrasında Anadolu'ya yapılan göç hareketleri ve Anadolu coğrafyasındaki sosyo-kültürel etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(1), 78-79.
- Şahin, H. (2015). Osmanlı Devlet ve ekonomi düzeninde değişim: Kemankeş Kara Mustafa Paşa lâyihası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *43*, 184-191.
- Şencan, İ. ve Doğan, G. (2017). *Bilimsel yayınlarda kaynak gösterme, tablo ve şekil oluşturma rehberi apa 6 kuralları*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları. Erişim adresi (27 Kasım 2018): https://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf
- Şener, S. (2007). Osmanlı sanayileşme süreci ve bu süreçte özel girişimin rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *9*(3), 56-90.

- Şimşek, V. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda düzenli ordu için asker toplanması: 1826-1853. *Toplumsal Tarih*, *198*, 36-42.
- Şimşir, B. N. (1968). *Rumeli'den Türk göçleri I*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Şimşirgil, A. (1999). *Osmanlıyı yükselten zaferler*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.1, s.347-369) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1999). *Osmanlı iktisadî yapısının ana hatları*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.3, s.207-240) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2000a). *İmdadiyye*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.27, s.221-222) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2000b). *Türk iktisat tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2002). *Yenileşme dönemi Osmanlı ekonomisi*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.14, s.17-31) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. ve Bilgin, A. (Ed.). (2013). *Osmanlı iktisat tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tansel, F. A. (1991). *İstiklal Harbi'nde mücâhit kadınlarımız*. Ankara: Dîl Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezî Yayını.
- Tarakçı, N. (t.y.). *Sinop baskınının bilinmeyenleri*. Erişim adresi (29 Ocak 2018): http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/sinop_baskininin_bilinmeyenleri_a38b4015-a8f5-4047-80ef-02dbb0c3057a.pdf
- Taşdemirci, E. (2001). Türk eğitim tarihinde azınlık okulları ve yabancı okullar. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(10), 2-19.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.). Ulusal sergiler. Erişim adresi (29 Ocak 2018): http://testsite.kultur.gov.tr/TR-44350/ulusal-sergiler.html
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ortaöğretim tarih dersi (9.10. ve 11. sınıflar) öğretim programı. Erişim adresi (27 Kasım 2018): http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201822142524139-Tarih%20döp.pdf
- Topdemir, H. G. (2010). Isaac Newton ve bilim devrimi. *Bilim ve Teknik*, *515*, 86-91.
- Toprak, S.(2011). 1821 Mora isyanı. *Tarihin Peşinde*, *6*, 317-328.
- Tozlu, N. (2014). Osmanlı Devleti'nde ermeni eğitim kurumları ve faaliyetleri. *Yeni Türkiye*, *60*, 1-17.
- Tütüncü, A. N. ve Uzun, E. (Ed.). (2012). *Uluslararası hukuk I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- TÜYAP. (2017, Eylül). *Matbaa dünyası 4-8 Ekim 2017 tarihleri arasında printtek 2017'de Tüyap'ta*. Erişim adresi (29 Ocak 2018): http://tuyap.com.tr/basin/matbaa-dunyasi-4-8-ekim-de-printtek-tuyapta (Genel Ağ Metin 2).
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ulusan, Ş. (2009). Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *8*(18-19), 229-256.
- Ulutaş, S. (2012). 19. yüzyılın ilk yarısında kapitalist ticari ilişkilerdeki dönüşümün Tarsus'taki yansımaları (1839-1856). *Tarih İncelemeleri Dergisi, 27*(2), 499-525.
- Uyanık V. ve Aksoy, Y. (2013). *Tarihe yön veren bilim adamları*. İstanbul: Venedik Yayınları.
- Uzunyaylalı, M. T. (2015). *Erzurum'un yüzleri Nene Hatun*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ünal, M. A. (1998). *Osmanlı medreseleri tarihi*. Isparta: Kardelen Kitabevi.
- Ünal, V. (2012). Osmanlının son dönemlerinde korunmaya muhtaç çocuklar için kurulan sosyal hizmet kurumları. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 36*(2), 1-27.
- Ürekli, F. (2001). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'dan sonra parlamento denemeleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(3), 340-352.
- Waardenburg, J. (2007). *Protestanlık*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.34, s.351-354) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- White, S. (2013). *Osmanlı'da isyan iklimi erken modern dönemde Celali isyanları*. (N. Elhüseyni, Çev.), İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Yalçın, O. (2013). Amerikan toplumunun oluşumu ve güç merkezi olma stratejisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(3), 418-448.
- Yalçın, Ş. (2003). *Levnî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.27, s.154-155) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yalçınkaya, A. (2010). *Osmanlı Devleti'nin batı politikası*. M. Bıyıklı (Ed.), Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi (Cilt.1, s.11-33) içinde. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Yaman, K. (2007). *Yoksulluk hukuku: Modernleşme Sürecinde İngiltere-Osmanlı İmparatorluğu Karşılaştırması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yanık, L. K. (t.y.). Liberalizm: bir yazın değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *46*(12), 35-55.
- Yaramış, A. (2002). *Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kurulması*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.12, s. 697-702) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı demiryolu politikasına bir bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1,* 311-324.
- Yıldırım, Y. (1988). Batılılaşma döneminde Osmanlı sağlık kuruluşları. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, *2,* 123-142.
- Yıldırımer, Ş. (2012). İbn Rüşd felsefesinin latin dünyasında tanınması ve latin İbn Rüşdçülüğü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *14*(25), 93-114.
- Yıldız, G. (2009). *Neferin adı yok: zorunlu askerliğe geçiş sürecinde Osmanlı Devleti'nde siyaset, ordu ve toplum (1826-1839)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz, C. (Ed.). (2012). *Sultan II. Abdülhamid ve dönemi*. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Yılmaz, E. A. ve Akbulut, A. (2016). Küreselleşme sürecinde ulus-devletin rolü ulus-devletler güçleniyor mu?. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(16), 71-88.
- Yılmazer, Z. (2006). *Murad IV*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.31 s.177-183) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yollacı, M. E. (1999). *XIX. yüzyıl ve sonrası Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim kurumları*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.5, s.237-244) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Zürcher, E. J. (Yay. haz.). (2003). *Devletin silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da zorunlu askerlik (1775-1925)*. (M. T. Akad, Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı'nda kaynak gösterimi, APA 6 kurallarına göre yapılmıştır.

- 1. Ünite Kapağı: http://www.topkapisarayi.gov.tr/sites/default/files/img985.jpg (erişim tarihi: 29.03.2017), (erişim saati: 18.28)
- Görsel 1.1: https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-55.135 (erişim tarihi: 28.09.2017), (erişim saati: 16.18)
- Görsel 1.2: http://kilyos.ee.bilkent.edu.tr/~history/Pictures2/Yeni/por4.JPG (erişim tarihi: 15.07.2017), (erişim saati: 13.00)
- Görsel 1.3: https://images.nga.gov/?service=asset&action=show_zoom_window_popup&language=en&asset=43025&-location=grid&asset_list=43025&basket_item_id=undefined (erişim tarihi: 03.10.2017), (erişim saati: 12.52)
- Görsel 1.6: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47d9-95d2-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 28.11.2017), (erişim saati: 16.43)
- Görsel 1.7: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452111 (erişim tarihi: 21.10.2017), (erişim saati: 13.39)
- Görsel 1.8: http://e-derslik.edu.az/books/89/assets/img/page15/1.jpg (erişim tarihi: 10.10.2017), (erişim saati: 12.03)
- Görsel 1.9: https://faculty.history.wisc.edu/sommerville/351/351images/MuradIV.jpg (erişim tarihi: 30.11.2017), (erişim saati: 16.51)
- Görsel 1.10: http://mnl.gov.hu/images/ups/4637.jpg (erişim tarihi: 30.11.2017), (erişim saati: 15.55)
- Görsel 1.11: http://www.ipsb.nina.gov.pl/.thumbs/970x320_width/userfiles/image/articles/5490d6c80e41b800px-Battle_of_Khotyn_%281673%29%20franciszek%20smuglewicz%201797%20ciekaw.png (erişim tarihi: 27.11.2017), (erişim saati: 12.30)
- Görsel 1.12: https://faculty.history.wisc.edu/sommerville/351/351images/OsmanII.jpg (erişim tarihi: 30.11.2017), (erişim saati: 16.51)
- Görsel 1.14: http://www.ipsb.nina.gov.pl/userfiles/image/articles/57d02d9a83c52mnw%206.jpg (erişim tarihi: 04.12.2017), (erişim saati: 15.43)
- Görsel 1.15: https://cmems.stanford.edu/sites/default/files/styles/large-scaled/public/bitwa_pod_parkanami.jpg?i-tok=31X4jh-4 (erişim tarihi: 28.11.2017), (erişim saati: 12.19)
- Görsel 1.16: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47db-93be-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 18.12.2017), (erişim saati: 18.03)
- Görsel 1.19: https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-81.427A (erişim tarihi: 22.11.2017), (erişim saati: 16.15)
- Görsel 1.20: https://images.nga.gov/en/search/do_quick_search.html?q=%221943.3.6460%22 (erişim tarihi: 05.12.2017), (erişim saati: 11.06)
- Görsel 1.21: https://www.nationalgallery.org.uk/server.iip?FIF=/fronts/N-0896-00-000029-WZ-PYR.tif&CNT=1&-HEI=371&QLT=85&CVT=jpeg (erişim tarihi: 29.11.2017), (erişim saati: 16.06)
- Görsel 1.23: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-1f54-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 11.09.2017), (erişim saati: 12.43)
- Görsel 1.24: http://e-derslik.edu.az/books/87/assets/img/page26/1.jpg (erişim tarihi: 10.10.2017), (erişim saati: 12.38)
- Görsel 1.25: https://www.the-athenaeum.org/art/full.php?ID=125437 (erişim tarihi: 01.12.2017), (erişim saati: 12.08)
- Görsel 1.26: http://art.thewalters.org/detail/84828/ottoman-fleet/ (erişim tarihi: 02.10.2017), (erişim saati: 10.24)
- Görsel 1.27: https://www.the-athenaeum.org/art/display_image.php?id=872689 (erişim tarihi: 20.09.2017), (erişim saati: 14.41)
- Görsel 1.28: https://www.loc.gov/item/2015652039/ (erişim tarihi: 21.11.2017), (erişim saati: 13.52)
- Görsel 1.30: https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-4082 (erişim tarihi: 07.09.2017), (erişim saati: 16.58)
- Görsel 1.31: http://kirkambar.meb.gov.tr/Resimler/content/III.%20Ahmet.jpg (erişim tarihi: 05.12 2017), (erişim saati: 16.04)
- Görsel 1.33: https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-67.760 (erişim tarihi: 08.09.2017), (erişim saati: 16.58)
- Görsel 1.36: http://e-derslik.edu.az/books/87/assets/img/page12/2.jpg (erişim tarihi: 10.10.2017), (erişim saati: 12.03)
- Görsel 1.37: https://content.ngv.vic.gov.au/col-images/api/EXHI037459/1280 (erişim tarihi: 05.12.2017), (erişim saati: 14.59)
- Görsel 1.38: https://www.the-athenaeum.org/art/display_image.php?id=872671 (erişim tarihi: 01.12.2017), (erişim saati: 11.38)
- 2. Ünite Kapağı: TSMK. B.325, y.11b-12a-1
- Görsel 2.2: https://www.brown.edu/about/administration/global-engagement/news/2015-11/brown-alum-among-2016-r-hode-scholars (erişim tarihi: 06.05.2019), (erişim saati: 11.30)
- Görsel 2.3: http://etc.usf.edu/clipart/20600/20664/damboise_20664.htm (erişim tarihi: 20.12. 2017), (erişim saati: 13.12)
- Görsel 2.5: http://etc.usf.edu/clipart/62300/62314/62314_de_soto.htm (erişim tarihi: 19.12. 2017), (erişim saati: 10.34)
- Görsel 2.15: http://etc.usf.edu/clipart/14700/14716/embarking_14716.htm (erişim tarihi: 19.12. 2017), (erişim saati: 10.35)
- Görsel 2.16: http://www.darphane.gov.tr/upload/images/paranin_tarihi/test_clip_image001.png (erişim tarihi: 13.07.2017), (erişim saati: 20.16)
- Görsel 2.17: http://etc.usf.edu/clipart/45100/45179/45179_span_ships.htm (erişim tarihi: 19.12. 2017), (erişim saati: 11.14)
- Görsel 2.19: https://images.nypl.org/index.php?id=831306&t=w (erişim tarihi: 18.07.2017), (erişim saati: 23.42)

- Görsel 2.20: https://www.the-athenaeum.org/art/display_image.php?id=14859 (erişim tarihi: 21.09.2017), (erişim saati: 11.03)
- Görsel 2.21: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-c8b1-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 22.07.2017), (erişim saati: 13.53)
- Görsel 2.22: https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?q=izmir&p=1&ps=12&st=Objects&ii=0#/RP-T-1902-A-4589,0 (erişim tarihi: 24.12.2017), (erişim saati: 14.41)
- Görsel 2.23: https://www.loc.gov/item/93500453/ (erişim tarihi: 19.12.2017), (erişim saati: 16.03)
- Görsel 2.24: https://www.loc.gov/item/2016647001/ (erişim tarihi: 01.12.2017), (erişim saati: 14.29)
- Görsel 2.26: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8452132c/f20.item.r=de%20Carnaval (erişim tarihi: 11.09.2017), (erişim saati: 11.59)
- Görsel 2.27: TSMK. H.889, y.22a
- Görsel 2.28: https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-1445 (erişim tarihi: 28.09.2017), (erişim saati: 16.05)
- Görsel 2.29: https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-1905-4824 (erişim tarihi: 08.09.2017), (erişim saati: 16.58)
- Görsel 2.31: http://www.metmuseum.org/toah/images/hb/hb_44.30.jpg (erişim tarihi: 14.08.2017), (erişim saati: 13.47)
- Görsel 2.32: https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-1905-4797 (erişim tarihi: 23.11.2017), (erişim saati: 10.56)
- Görsel 2.35: https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-2017 (erişim tarihi: 07.09.2017), (erişim saati: 16.58)
- Görsel 2.37: http://www.topkapisarayi.gov.tr/sites/default/files/styles/slash-blog-post/public/fi069726.jpg?itok=8ZlV-4yF3 (erişim tarihi: 07.09.2017), (erişim saati: 16.46)
- Görsel 2.39: http://oec.xmu.edu.cn/gb/teacher/wenhua/12/images/03.png (erişim tarihi: 28.12.2017), (erişim saati: 18.44)
- Görsel 2.42: http://www.iub.edu/~iuam/online_modules/islamic_book_arts/exhibit/early_printed_books/img/DR-403-M82215-image-1.jpg (erişim tarihi: 27.12.2017), (erişim saati: 16.29)
- Görsel 2.44: https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/EHT/197109968%20NAIMA%20TARIHI%20C.5%20(EHT)/197109968.pdf s.10 (erişim tarihi: 26.12 2017), (erişim saati: 13.45)
- Görsel 2.45: http://aregem.kulturturizm.gov.tr/Resim/11913,evliyajpg.png?0 (erişim tarihi: 26.12 2017), (erişim saati: 12.19)
- 3. Ünite Kapağı: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8447192x/f5.item.r=pacha.zoom (erişim tarihi: 18.01.2018), (erişim saati: 12.52)
- Görsel 3.1: http://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/BertauxPriseduPalais.jpg (erişim tarihi: 05.01.2018), (erişim saati: 19.30)
- Görsel 3.2: https://kiva.lib.utk.edu/egypt/archive/fullsize/httpkivalibutkeducollection-imagesegyptegypt121_8b2e36e-aee.jpg (erişim tarihi: 28.12.2017), (erişim saati: 15.19)
- Görsel 3.3: https://www.loc.gov/item/ggb2005011458/ (erişim tarihi: 29.12.2017), (erişim saati: 17.13)
- Görsel 3.4: http://www.gac.culture.gov.uk/images/larger/00891.jpg (erişim tarihi: 01.01.2018), (erişim saati: 14.36)
- Görsel 3.6: http://www.library.yale.edu/slavic/coins/images/portraits/Alexander1.jpg (erişim tarihi: 28.01.2018), (erişim tarihi: 14.02)
- Görsel 3.7: http://www.culture.gouv.fr/Wave/image/joconde/0910/m012101_012891_1.jpg (erişim tarihi: 02.01.2018), (erişim tarihi: 11.33)
- Görsel 3.8: http://e-derslik.edu.az/books/150/assets/img/page27/3.jpg (erişim tarihi: 10.10.2017), (erişim saati: 13.01)
- Görsel 3.9: http://www.philamuseum.org/collections/permanent/5953.html?mulR=2105096416|353 (erişim tarihi: 04.10.2017), (erişim saati: 11.33)
- Görsel 3.10: http://www.gimprilep.edu.mk/images-2017/bojni-otrovi/image4.jpeg (erişim tarihi: 28.12.2017), (erişim saati: 15.15)
- Görsel 3.11: http://zamanmakinesi.ibb.gov.tr/?bs=zamanmakinesi&no=2783 (erişim tarihi: 13.01.2018), (erişim saati: 13.36)
- Görsel 3.12: https://www.loc.gov/item/2003668111/ (erişim tarihi: 19.01.2018), (erişim saati: 11.36)
- Görsel 3.13: https://ukurier.gov.ua/media/images/2017-8/7-1(1).jpg (erişim tarihi: 08.01.2018), (erişim saati: 12.43)
- Görsel 3.14: https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/13/gazi-ahmed-muhtar-pasa-1_m.jpg (erişim tarihi: 18.01.2019), (erişim saati: 14.24)
- Görsel 3.15: https://www.loc.gov/resource/sn83030180/1897-04-24/ed-1/?sp=1&q=balkan+wars (erişim tarihi: 29.12.2017), (erişim saati: 16.26)
- Görsel 3.16: https://disted.edu.vn.ua/media/images/alex_s61/kultura9/02.jpg (erişim tarihi: 26.12.2017), (erişim saati: 13.19)
- Görsel 3.17: http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/wp-content/uploads/2015/05/kategori-gorsel-3-tepe.jpg (erişim tarihi: 29.01.2018), (erişim saati: 18.40)
- Görsel 3.18: https://www.loc.gov/resource/pga.02507/ (erişim tarihi:28.01.2018), (erişim saati: 12.33)
- Görsel 3.19: http://blogs.bu.edu/guidedhistory/files/2013/07/world-war-1-propaganda.jpg (erişim tarihi: 29.01.2018), (erişim saati: 19.27)

- Görsel 3.20: https://warfiles.ru/197127-kak-pobezhdali-bonaparta-chast-1-sen-zhan-dakr-1799-god.html (erişim tarihi: 16.05.2019), (erişim saati: 10.43)
- Görsel 3.22: https://nzhistory.govt.nz/files/styles/fullsize/public/images/sherif-hussein.jpg?itok=xRT_G5AU (erişim tarihi: 27.11.2017), (erişim saati: 13.23)
- Görsel 3.23: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10319798v/f1.item.r=pacha.zoom (erişim tarihi: 18.01.2018), (erişim saati: 12.27)
- Görsel 3.24: https://www.the-athenaeum.org/art/display_image.php?id=873258 (erişim tarihi: 01.12.2017), (erişim saati: 12.32)
- Görsel 3.25: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e3-bbbf-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 30.01.2018), (erişim saati: 10.50)
- Görsel 3.26: http://etc.usf.edu/clipart/79800/79876/79876_edwardvii.htm (erişim tarihi: 27.01.2018), (erişim saati: 15.11)
- Görsel 3.27: http://etc.usf.edu/clipart/50100/50125/50125_n_romanov.htm (erişim tarihi: 21.12. 2017), (erişim saati: 11.08)
- Görsel 3.30: https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal-pasa (erişim tarihi: 18.02.2020), (erişim saati: 11.20)
- Görsel 3.31: http://nenehatunkdh.saglik.gov.tr/yazdir?01CAE80BB5D486C5AE89106DA84472B3 (erişim tarihi: 03.05.2019), (erişim saati: 17.37)
- 4. Ünite Kapağı: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-2462-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 01.01.2018), (erişim saati: 12.53)
- Görsel 4.1: http://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/BruegelYoungerTithe1617.jpg (erişim tarihi: 06.01.2018), (erişim saati: 13.52)
- Görsel 4.2: http://blogs.bu.edu/guidedhistory/files/2013/02/bastille.jpg (erişim tarihi: 02.01.2018), (erişim saati: 16.50)
- Görsel 4.3: http://www.camaiore3.gov.it/wp-content/uploads/2017/10/Stati_generali.jpg (erişim tarihi: 01.01 2018), (erişim saati: 15.51)
- Görsel 4.5: http://consulate.newyork.gov.hu/akadalymentes/history-of-hungary (erişim tarihi: 02.01 2018), (erişim saati: 14.08)
- Görsel 4.6: http://e-derslik.edu.az/books/87/assets/img/page109/1.jpg (erişim tarihi: 10.10.2017), (erişim saati: 13.01)
- Görsel 4.7: http://artcollection.upenn.edu/wp-content/themes/collection2015/images/objects/732.jpg (erişim tarihi: 22.11.2017), (erişim saati: 11.46)
- Görsel 4.8: http://www.mod.gov.rs/multimedia/content/BOJ%20NA%20MISARU.jpg (erişim tarihi: 13.12 2017), (erişim saati: 15.35)
- Görsel 4.9: https://www.the-athenaeum.org/art/full.php?ID=273585 (erişim tarihi: 20.09.2017), (erişim saati: 14.33)
- Görsel 4.10: https://www.the-athenaeum.org/art/display_image.php?id=876789 (erişim tarihi: 01.12.2017), (erişim saati: 12.20)
- Görsel 4.11: http://etc.usf.edu/clipart/1800/1888/watt_3.htm (erişim tarihi: 03.01.2018), (erişim saati: 11.42)
- Görsel 4.15: http://philosophy.cass.anu.edu.au/sites/default/files/sop/Passmore_image_.jpg (erişim tarihi: 02.01.2018), (erişim saati: 13.26)
- Görsel 4.17: https://www.mtholyoke.edu/courses/rschwart/hist151/StatesNationalities1848&later/album/Hungary/slides/Hungarian%20nationalism%201848.jpg (erişim tarihi: 02.01.2018), (erişim saati: 14.34)
- Görsel 4.18: https://people.hofstra.edu/j_b_bennington/006_materials/pdfs/history_dino_paleo.pdf (erişim tarihi: 02.05.2019), (erişim saati: 11.25)
- Görsel 4.20: https://www.ata.gov.al/te-ngarkuara/asdfbjhn-256x200.jpg (erişim tarihi: 02.01 2018), (erişim saati: 12.50)
- Görsel 4.21: http://info-poland.icm.edu.pl/classroom/Constitution02.jpg (erişim tarihi: 03.01.2018), (erişim saati: 14.42)
- Görsel 4.22: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e4-3d81-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 19.01.2018), (erişim saati: 16.32)
- Görsel 4.23: https://www.loc.gov/item/2002721131/ (erişim tarihi: 19.01.2018), (erişim saati: 17.11)
- Görsel 4.24: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e4-7111-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 19.01.2018), (erişim saati: 17.53)
- Görsel 4.25: http://tunceli.meb.gov.tr/canakkale/resim/breslav.jpg (erişim tarihi: 10.02.2018), (erişim saati: 18.15)
- Görsel 4.26: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-dfe9-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 15.08.2017), (erişim saati: 12.56)
- Görsel 4.27: TSMK. A.3689, 2
- Görsel 4.28: http://dighist.fas.harvard.edu/courses/2015/HUM54/files/original/2a2a316a6d1320dbaac652ba4265dcb7.jpg (erişim tarihi: 28.09.2017), (erişim saati: 12.08)
- Görsel 4.29: TSM 17-115
- Görsel 4.30: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-df6d-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 19.01.2018), (erişim saati: 16.06)
- Görsel 4.31: http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/wp-content/uploads/2015/05/1893-1897-Y%C4%B1llar%C4%B1-Aras%C4%B1-N%C3%BCfus-Verileri.jpg (erişim tarihi: 19.01.2018), (erişim saati: 14.51)

- Görsel 4.32: https://www.vgm.gov.tr/vgm/vgmdergi/vakiflardergisi/sayi18/files/assets/seo/page53_images/0001.jpg (erişim tarihi: 23.01.2018), (erişim saati: 14.09)
- Görsel 4.33: https://www.loc.gov/item/ggb2004001033/ (erişim tarihi: 19.01.2018), (erişim saati: 15.10)
- Görsel 4.34: https://www.loc.gov/rr/european/imde/images/ship-med.jpg (erişim tarihi: 11.01.2018), (erişim saati: 10.49)
- Görsel 4.35: https://www.loc.gov/item/90708612/ (erişim tarihi: 16.01.2018), (erişim saati: 18.21)
- Görsel 4.36: https://www.loc.gov/item/96513602/ (erişim tarihi: 09.01.2018), (erişim saati: 14.30)
- Görsel 4.38: https://airandspace.si.edu/sites/default/files/styles/slideshow_xlg/public/images/collection-objects/record-images/NASM-A19710854000-NASM2018-10848-000001.jpg?itok=-6-DRJZr (erişim tarihi: 11.02.2020), (erişim saati: 14.30)
- Görsel 4.40: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-0b81-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 16.01.2018), (erişim saati: 11.03)
- Görsel 4.41: https://lakeimagesweb.artic.edu/iiif/5d3d0663-a887-4569-6209-36b6616efa96/full/!800,800/0/default.jpg (erişim tarihi: 15.08.2017), (erişim saati: 15.23)
- Görsel 4.42: http://www.itu.edu.tr/images/default-source/ITUImageLibrary/istanbul-teknik-universitesiECF567B3E647.jpg?sfvrsn=2 (erişim tarihi: 16.01.2018), (erişim saati: 17.50)
- Görsel 4.43: https://www.loc.gov/resource/cph.3g11857/ (erişim tarihi: 06.09.2017), (erişim saati: 15.34)
- Görsel 4.44: https://www.loc.gov/item/2002716698/ (erişim tarihi: 11.01.2018), (erişim saati: 15.16)
- Görsel 4.46: http://www.ins.itu.edu.tr/images/librariesprovider128/default-album/tarihc%CC%A7e.jpg?sfvrsn=0 (erişim tarihi: 12.01.2018), (erişim saati: 09.45)
- Görsel 4.47: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8509999b/f1.item.r=sultan (erişim tarihi: 16.10.2017), (erişim saati: 11.01)
- Görsel 4.48: http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/data/5422b19d369dc316585c0d98/buyuk/1450px.jpg (erişim tarihi: 14.01.2018), (erişim saati: 10.08)
- Görsel 4.49: http://www.darulaceze.gov.tr/images/Darulaceze_Logo.jpg (erişim tarihi: 14.01.2018), (erişim saati: 10.22)
- Görsel 4.50: http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/ekler/pdf/halil_tekiner/haliltekiner_sunu.pdf (erişim tarihi: 09.05.2019), (erişim saati: 11.18)
- Görsel 4.51: TSM 17-97-Sultan III. Selim
- Görsel 4.52: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-c8f6-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 18.10.2017), (erişim saati: 10.57)
- Görsel 4.53: https://scholars.unh.edu/m_carta_symposium_photos/index.3.html (erişim tarihi: 16.05.2019), (erişim saati: 11.23)
- Görsel 4.54: http://mnl.gov.hu/sites/default/files/sultan_abdulmecid_pera_museum_3_b.jpg (erişim tarihi: 30.11.2017), (erişim saati: 16.13)
- Görsel 4.55: https://www.loc.gov/item/2003664939/ (erişim tarihi: 29.12.2017), (erişim saati: 17.04)
- Görsel 4.56: https://www.loc.gov/resource/cph.3g12187/ (erişim tarihi:14.02.2018), (erişim saati: 13.27)
- Görsel 4.59: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47d9-626b-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 19.01.2018), (erişim saati: 11.09)
- Görsel 4.60: http://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11363/1715/05.%20Hafta%20Sunum.pdf?sequence=1&isAllowed=y (erişim tarihi: 11.03.2022), (erişim tarihi: 16.15)
- Görsel 4.61: http://zamanmakinesi.ibb.gov.tr/?bs=zamanmakinesi&no=2135 (erişim tarihi: 13.01.2018), (erişim saati: 13.11)
- Görsel 4.62: https://e-genc.gsb.gov.tr/Files/205/Public/Faaliyet/378583/abdulhamit_2-1.jpg (erişim tarihi: 11.03.2022), (erişim tarihi: 19.25)
- Görsel 4.63: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9677380f/f9.highres (erişim tarihi: 22.01.2018), (erişim saati: 16.34)
- Görsel 4.65: https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-osmanlica.pdf (sf. 4) (erişim tarihi: 17.01.2018), (erişim saati: 11.51)
- Görsel 4.66: http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/17719/001583561010.pdf?sequence=1 (erişim tarihi: 03.05.2019), (erişim saati: 00.18)
- Görsel 4.67: https://www.loc.gov/item/2002699766/ (erişim tarihi: 16.01.2018), (erişim saati: 15.13)
- Görsel 4.68: https://emagaza-ttk.ayk.gov.tr/print_img?id=1570 (erişim tarihi: 21.01.2018), (erişim saati: 13.50)
- Görsel 4.69: http://www.nku.edu.tr/images/sayfalar/namikkemal.png (erişim tarihi: 25.01.2018), (erişim saati: 14.04)
- Görsel 4.70: http://www.kulturturizm.gov.tr/Resim/90158,mehmet-akif-ersoy-davetiye-2014-kapakjpg.png?0 (erişim tarihi: 21.01.2018), (erişim saati: 14.14)
- Görsel 4.71: TSM 17-943
- Görsel 4.73: http://etc.usf.edu/clipart/18300/18358/hamid_18358.htm (erişim tarihi: 19.12. 2017), (erişim saati: 14.23)
- Görsel 4.74: https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/1/abdulhamid-ii-1.jpg (erişim tarihi: 19.01.2019), (erişim saati:

16.24)
- Görsel 4.75: http://zamanmakinesi.ibb.gov.tr/?bs=zamanmakinesi&no=2243 (erişim tarihi: 13.01.2018), (erişim saati: 14.21)
- Görsel 4.76: http://www.topkapisarayi.gov.tr/sites/default/files/17-240.jpg (erişim tarihi: 16.10.2017), (erişim saati: 12.52)
- Görsel 4.77: http://etc.usf.edu/clipart/45200/45282/45282_serbia_arms.htm (erişim tarihi: 27.01.2018), (erişim saati: 15.11)
- Görsel 4.79: http://zamanmakinesi.ibb.gov.tr/?bs=zamanmakinesi&no=2033 (erişim tarihi: 13.01.2018), (erişim saati: 13.12)
- Görsel 4.80: https://www.loc.gov/item/2002720493/ (erişim tarihi: 19.01.2018), (erişim saati: 13.53)
- Görsel 4.81: http://www.bik.gov.tr/15-temmuz-dayanisma-kampanyasinda-265-milyon-lira-toplandi/ (erişim tarihi: 03.08.2017), (erişim saati: 12.51)
- Görsel 4.82: Koçak, Y. (edt.). (2016), Öğrencilerin Kaleminden Darbeden Demokrasiye 15 Temmuz, Ankara: MEB Yayınları.
- Görsel 4.83: https://www.loc.gov/item/2002714726/ (erişim tarihi: 09.01.2018), (erişim saati: 14.30)
- 5. Ünite Kapağı: http://pabook2.libraries.psu.edu/palitmap/SarumMenzel.jpg (erişim tarihi: 03.01.2018), (erişim saati: 15.32)
- Görsel 5.3: https://tr.redsearch.org/images/5010977 (erişim tarihi: 09.05.2019), (erişim saati: 21.18)
- Görsel 5.4: http://etc.usf.edu/clipart/7800/7810/gang_plow_7810.htm (erişim tarihi: 03.01.2018), (erişim saati: 11.47)
- Görsel 5.5: https://iowahist.uni.edu/Social_Economic/IA_Agriculturist/IA_Ag_Images/Agri2_4Brown.jpg (erişim tarihi: 09.05.2019), (erişim saati: 2.18)
- Görsel 5.7: http://etc.usf.edu/clipart/69700/69781/69781_facotry.htm (erişim tarihi: 03.01.2018), (erişim saati: 11.57)
- Görsel 5.9: https://www.iseeistanbul.gov.tr/images/public/2017/3/buyuk/d4c993b4-a108-4064-835e-ae43ec63274a.jpg (erişim tarihi: 08.01.2018), (erişim saati: 15.36)
- Görsel 5.10: https://www.loc.gov/item/2003671249/ (erişim tarihi: 06.09.2017), (erişim saati: 15.41)
- Görsel 5.11: https://www.loc.gov/item/2003675705/ (erişim tarihi: 06.09.2017), (erişim saati: 15.31)
- Görsel 5.12: http://www.baltalimani.gov.tr/fotogaleri/slides/Hastane%206.jpg (erişim tarihi: 08.01.2018), (erişim saati: 16.01)
- Görsel 5.16: http://etc.usf.edu/clipart/6000/6056/freight_1.htm (erişim tarihi: 09.01.2018), (erişim saati: 14.55)
- Görsel 5.18: http://rachel.education.gov.ck/wikip/images/3068/306896.jpg (erişim tarihi: 27.11.2017), (erişim saati: 16.39)
- Görsel 5.20: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8509998x/f1.item.r=sultan (erişim tarihi: 16.10.2017), (erişim saati: 11.01)
- Görsel 5.21: http://www.istanbul.gov.tr/Files/ebulten/2016-13/img/foto11.jpg (erişim tarihi: 10.01.2018), (erişim saati: 13.37)
- Görsel 5.22: https://www.loc.gov/item/2003675705/ (erişim tarihi: 06.09.2017), (erişim saati: 15.31)
- Görsel 5.23: https://www.loc.gov/item/2001699425/ (erişim tarihi: 08.12.2017), (erişim saati: 16.03)
- Görsel 5.24: https://www.loc.gov/item/2004666900/ (erişim tarihi: 09.01.2018), (erişim saati: 20.02)
- 6. Ünite Kapak https://tr.redsearch.org/images/5440424 (erişim tarihi: 09.05.2019), (erişim saati: 12.15)
- Görsel 6.1: http://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Celebration1648.jpg (erişim tarihi: 05.01.2018), (erişim saati: 19.43)
- Görsel 6.2: https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=el&u=http://thessaloniki.photos.vagk.gr/el/photos-gr/old-photos-gr/old-photos-wt-gr.html&prev=search (erişim tarihi: 21.01.2019), (erişim saati: 17.24)
- Görsel 6.3: https://www.ncas.rutgers.edu/webfm_send/316 (erişim tarihi: 23.01.2018), (erişim saati: 16.42)
- Görsel 6.4: https://www.iseeistanbul.gov.tr/images/public/2017/3/buyuk/d4cccf0d-0b8f-4c13-8854-4d8840bc939c.jpg (erişim tarihi: 08.01.2018), (erişim saati: 15.55)
- Görsel 6.5: https://images.metmuseum.org/CRDImages/dp/original/DP806646.jpg (erişim tarihi: 26.01.2018), (erişim saati: 17.30)
- Görsel 6.7: https://www.loc.gov/item/2001699426/ (erişim tarihi: 06.09.2017), (erişim saati: 14.29)
- Görsel 6.8: http://zamanmakinesi.ibb.gov.tr/?bs=zamanmakinesi&no=1955 (erişim tarihi: 13.01.2018), (erişim saati: 13.51)
- Görsel 6.9: http://tefrikaroman.ozyegin.edu.tr/getattachment/5d31b46f-df52-445a-a211-914e77ae3d35 (erişim tarihi: 05.01.2018), (erişim saati: 19.50)
- Görsel 6.10: http://m.yukle.mobi/sekil-yukle/?q=ibrahim+%C3%A7all%C4%B1&page=3 (erişim tarihi: 06.05.2019), (erişim saati: 15.39)
- Görsel 6.11: http://zamanmakinesi.ibb.gov.tr/?bs=zamanmakinesi&no=2543 (erişim tarihi: 13.01.2018), (erişim saati: 14.46)
- Görsel 6.12: https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=el&u=http://www.kulturosupa.gr/thessaloniki/lefkos-pirgos-onoma-simvolo-9380/&prev=search (erişim tarihi: 18.01.2019), (erişim saati: 15.24)
- Görsel 6.13: https://www.loc.gov/item/2009632452/ (erişim tarihi:27.01.2018), (erişim saati: 12.20)
- Görsel 6.14: https://www.loc.gov/resource/anrc.14251/ (erişim tarihi:28.01.2018), (erişim saati: 17.54)

123RF Sitesinden Telif Hakkı Ödenerek Alınan Görseller

- Görsel 2.43 (38599355-erişim tarihi: 26.12.2017, 15.01)
- Görsel 3.5 (42943667-erişim tarihi: 01.01.2018, 13.35)
- Görsel 4.4 (15110881-erişim tarihi: 01.01.2018, 13.46)
- Görsel 4.45 (39824795-erişim tarihi: 12.01.2018, 10.14)
- Görsel 5.13 (72301863-erişim tarihi: 10.01.2018, 11.43)

Dreamstime Sitesinden Telif Hakkı Ödenerek Alınan Görseller

- Görsel 1.29 (34297797-erişim tarihi: 06.10.2017, 16.02)
- Görsel 5.12 (19445882-erişim tarihi: 28.04.2017, 11.26)
- Görsel 5.19 (29803409-erişim tarihi: 03.10.2017, 21.18)

Shutterstock Sitesinden Telif Hakkı Ödenerek Alınan Görseller

- Kitap Kapağı Görseli (41668162-erişim tarihi: 09.02.2018, 10.21)
- Görsel 1.4 (40011310-erişim tarihi: 28.11.2017, 15.22)
- Görsel 1.5 (203372314-erişim tarihi: 07.11.2017, 14.57)
- Görsel 1.13 (637561183-erişim tarihi: 18.12.2017, 10.30)
- Görsel 1.17 (754643716-erişim tarihi: 11.12.2017, 14.51)
- Görsel 1.18 (81842437-erişim tarihi: 04.12.2017, 14.17)
- Görsel 1.22 (78898114-erişim tarihi: 18.12.2017, 18.18)
- Görsel 1.32 (2996919-erişim tarihi: 18.12.2017, 11.53)
- Görsel 1.34 (647443864-erişim tarihi: 18.12.2017, 11.53)
- Görsel 1.35 (252138925-erişim tarihi: 04.12.2017, 15.11)
- Görsel 1.39 (717208462-erişim tarihi: 27.09.2017, 11.13)
- Görsel 2.1 (264965372-erişim tarihi: 25.12.2017, 10.41)
- Görsel 2.4 (100371083-erişim tarihi: 20.12.2017, 15.25)
- Görsel 2.6 (37070230-erişim tarihi: 20.12.2017, 15.03)
- Görsel 2.7(81841243-erişim tarihi: 11.12.2017, 11.54)
- Görsel 2.8 (736150687-erişim tarihi: 20.12.2017, 09.05
- Görsel 2.9 (252140617-erişim tarihi: 20.12.2017, 16.25)
- Görsel 2.10 (184347581-erişim saati: 25.12.2017, 23.29)
- Görsel 2.11 (88124179-erişim tarihi: 11.12.2017, 13.52)
- Görsel 2.12 (81840748-erişim tarihi: 20.12.2017, 11.55)
- Görsel 2.13(81842470-erişim tarihi: 20.12.2017, 12.15)
- Görsel 2.14 (554303704-erişim tarihi: 31.01.2018, 14.22)
- Görsel 2.18 (397842670-erişim tarihi: 24.12.2017, 16.00)
- Görsel 2.25 (169172783-erişim tarihi: 19.12.2017, 17.40)
- Görsel 2.30 (165840554-erişim tarihi: 24.12.2017, 13.39)
- Görsel 2.34 (11033533-erişim tarihi: 27.12.2017, 18.02)
- Görsel 2.38 (252141904-erişim tarihi: 20.12.2017, 14.49)
- Görsel 2.40 (1643853469-erişim tarihi: 11.03.2022, 16.05)
- Görsel 3.21 (238058296- erişim tarihi: 11.02.2018, 10.17)
- Görsel 3.28 (785841268-erişim tarihi: 27.01.2018, 14.41)
- Görsel 3.29 (785841376-erişim tarihi: 18.01.2018, 11.20)
- Görsel 4.12 (237228259-erişim tarihi: 08.11.2017, 10.52)
- Görsel 4.13 (268996727-erişim tarihi: 01.01.2018, 14.18)
- Görsel 4.14 (286381109-erişim tarihi: 29.12.2017, 12.36)
- Görsel 4.16 (72678259-erişim tarihi: 08.11.2017, 10.38)
- Görsel 4.19 (111839636-erişim tarihi: 03.01.2018, 10.57
- Görsel 4.37 (94094413-erişim tarihi: 16.01.2018, 19.13)
- Görsel 4.39 (206439094-erişim tarihi: 16.01.2018, 17.11)
- Görsel 4.57 (80401483-erişim tarihi: 14.03.2022, 15.33)
- Görsel 4.58 (2080916980-erişim tarihi: 13.03.2022 , 21.18)
- Görsel 4.72 (88650472-erişim tarihi: 07.11.2017, 12.29)
- Görsel 4.78 (101656585-erişim tarihi: 24.01.2018, 11.43)
- Görsel 5.1 (244393309-erişim tarihi: 08.11.2017, 10.41)
- Görsel 5.2 (244396447-erişim tarihi: 27.12.2017, 11.56)
- Görsel 5.6 (359994365-erişim tarihi: 09.01.2018, 11.00)
- Görsel 5.8 (447706105-erişim tarihi: 09.01.2018, 11.36)
- Görsel 5.14 (71672125-erişim tarihi: 10.01.2018, 14.48)
- Görsel 5.15 (87202102-erişim tarihi: 10.01.2018, 15.26)
- Görsel 5.25 (237231895-erişim tarihi: 08.11.2017, 11.09)
- Görsel 6.6 (192619604-erişim tarihi: 26.01.2018, 18.36)

Tasarımcılar Tarafından Hazırlanan Görseller

- Görsel 1.40
- Görsel 2.33
- Görsel 2.36
- Görsel 2.41
- Görsel 4.64
- Görsel 5.17

Tasarımcılar Tarafından Hazırlanan Haritalar

- Harita 1.1
- Harita 1.2
- Harita 1.3
- Harita 1.4
- Harita 1.5
- Harita 1.6
- Harita 3.1
- Harita 3.2
- Harita 3.3
- Harita 3.4
- Harita 3.5
- Harita 3.6
- Harita 3.7
- Harita 4.1
- Harita 4.2

TÜRKİYE HARİTASI

TÜRK DÜNYASI HARİTASI

İŞARETLER

- Devlet sınırı
- Özerk cumhuriyet ve vilayet sınırı
- Bağımsız Türk devletleri
- Özerk cumhuriyet, eyalet ve vilayetler
- Özerk olmayan Türk bölgeleri
- Kanal (Süveyş Kanalı)

BAĞIMSIZ DEVLETLER

a) Azerbaycan C.	Bakü
b) Kazakistan C.	Astana
c) Kırgız C.	Bişkek
ç) Kuzey Kıbrıs Türk C.(KKTC)	Lefkoşa
d) Özbekistan C.	Taşkent
e) Türkiye Cumhuriyeti	Ankara
f) Türkmenistan C.	Aşkabad

ÖZERK CUMHURİYETLER

a) Başkortostan C.	Ufa
b) Çuvaşistan C.	Çeboksarı
c) Dağıstan C.	Mahaçkala
ç) Gagavuz C.	Komrat
d) Kabardin-Balkar C.	Nalçik
e) Karakalpakistan C.	Nukus
f) Nahcivan C.	Nahcivan
g) Saha (Yakutistan) Muhtar C.	Yakutsk
ğ) Tuva C.	Kızıl
h) Uygur (D. Türkistan) C.	Urumçi
ı) Tataristan C.	Kazan
i) Altay C.	Krasnoyarsk
j) Hakasya C.	Abakan
k) Karaçay-Çerkes C.	Çerkesk

1. Türkiye Türkleri
2. Balkan Türkleri
3. Gagavuz Türkleri
4. Kazaklar
5. Özbekler
6. Kırgızlar
7. Türkmenler
8. Karakalpaklar
9. Uygurlar
10. Sarı Uygurlar ve Salarlar
11. Tatarlar
12. Çuvaşlar
13. Başkurtlar
14. Kırımçaklar
15. Ahıska Türkleri
16. Azerbaycan Türkleri
17. Dağıstan Türkleri
18. Kumuklar
19. Karaçaylar
20. Balkarlar (Malkarlar)
21. Nogaylar
22. Stavropol Türkmenleri
23. Saha (Yakut) Türkleri
24. Altay Türkleri
25. Hakaslar
26. Tuva Türkleri
27. Tobol Tatarları
28. Barabalar
29. Şorlar
30. Çulım
31. Kumandı
32. Kandak
33. Karagas
34. Uranhay
35. Irak Türkleri
36. Suriye Türkleri
37. Kıbrıs Türkleri
38. Kaşgaylar
39. Hamse Türkmenleri
40. Karaim Türkleri
41. Kırım Türkleri
42. Avrupa'daki Türkler
43. Kabardin-Balkar Türkleri
44. İran Türkleri